

**Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського**

ISSN 2521-1293 (друкована версія)

ICV 2019 = 71.68

DOI 10.31652/2521-1307

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-1-300

*Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 23853-13693ПР від 03.04.2019*

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Вінницького державного
педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського.**

**Серія: Філологія
(мовознавство)**

Випуск 32

Вінниця – 2021

УДК 80/82 (062.522)
В 48

ISSN 2521-1293 (друкована версія)
ICV 2019 = 71.68
DOI 10.31652/2521-1307
DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-1-300

В 48 Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : збірник наукових праць / гол. ред. Є. Б. Барань. Вінниця : ТОВ «фірма Планер», 2021. Вип. 32. 300 с.

Затверджено як друковане періодичне видання, що входить до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») (додаток 5 до наказу Міністерства освіти і науки України 24.09.2020 № 1188).

Рекомендувала до друку Вчена рада Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 15 від 23.06.2021 р.).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Барань Є. Б., кандидат філологічних наук, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ф. Ракоці ІІ, м. Берегове) (головний редактор);

Амеліна С. М., доктор педагогічних наук, кандидат філологічних наук, професор (Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ) (заступник головного редактора);

Газдаг В. В., доктор філософії з галузі «Гуманітарні науки» Філологія, доцент (Закарпатський угорський інститут імені Ф. Ракоці ІІ, м. Берегове);

Горденська К. Г., доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України, м. Київ);

Гороф'янюк І. В., кандидат філологічних наук, доцент (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Дмітренко Н.Є., кандидат педагогічних наук (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Забужанська І. Д., кандидат філологічних наук (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Завальнюк І. Я., доктор філологічних наук, професор (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Іваницька Н. Б., доктор філологічних наук, професор (Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, м. Вінниця);

Іваницька Н. Л., доктор філологічних наук, професор (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Петров О. О., кандидат філологічних наук (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця);

Рамбішевська Д., доктор габілітат, професор (Інститут славістики Польської академії наук, м. Варшава, Польща);

Романюк С., доктор габілітат, професор (Варшавський університет, м. Варшава, Польща);

Сікора К., доктор габілітат, професор (Ягеллонський університет, м. Краків, Польща);

Черничко С. С., доктор філологічних наук, професор (Закарпатський угорський інститут імені Ф. Ракоці ІІ, м. Берегове);

Шинкарук В. Д., доктор філологічних наук, професор (Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ);

Прокопчук Л. В., кандидат філологічних наук, доцент (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця) (відповідальний секретар).

РЕЦЕНЗЕНТИ

Мельник І. А., доктор філологічних наук, професор (Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк);

Струганець Л. В., доктор філологічних наук, професор (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль).

Адреса редакційної колегії:

21101, м. Вінниця, вул. Острозького, 32, факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського; тел. (0432) 275-589.
e-mail: naukovizap@gmail.com; <https://sites.google.com/site/naukazapmovoznavstvo>.

Статті подано в авторській редакції.

Під час використання матеріалів збірника покликання на «Наукові записки» є обов'язковим.

УДК 80/82 (062.522)

© Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2021

© Автори статей, 2021

Ministry of Education and Science of Ukraine
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University

ISSN 2521-1293 (print)

ICV 2019 = 71.68

DOI 10.31652/2521-1307

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-1-300

*Certificate of registration of a printed
media outlet*

Series KB No. 23853-13693ПП of 03.04.2019

SCIENTIFIC NOTES
of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi
State Pedagogical University.

Series: Philology
(Linguistics)

No. 32

Vinnytsia – 2021

УДК 80/82 (062.522)

В 48

ISSN 2521-1293 (print)

ICV 2019 = 71.68

DOI 10.31652/2521-1307

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-1-300

B 48 Scientific Notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Philology (linguistics) : collection of scientific works / Editor-in-Chief Elizaveta Baran. Vinnytsia : "Firma Planer" LLC, 2021. No. 32. 300 p.

Approved as a printed periodical to the list of scientific professional editions of Ukraine (category «B») (addition 5 to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine 24.09.2020 No. 1188).

Recommended by the Academic Council
of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
minutes of a meeting No. 15 of 23.06.2021

EDITORIAL BOARD

Baran E., candidate of philological sciences (Ph.D.), associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Beregszász Transcarpathia, Ukraine) (Editor-in-Chief);

Amelina S., doctor of pedagogical sciences, candidate of philological sciences (Ph.D.), professor (National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine) (Coordinating Editor);

Csernicsko I., doctor of philological sciences, professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Beregszász Transcarpathia, Ukraine);

Dmitrenko N., candidate of pedagogical sciences (Ph.D.) (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Gazdag V., doctor of Philosophy of field of the Humanitarian Science Philology, associate professor (Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Beregszász Transcarpathia, Ukraine);

Horodenska K., doctor of philological sciences, professor (Institute of the Ukrainian Language of Ukrainian National Academy of Science, Kyiv, Ukraine);

Horofyanyuk I., candidate of philological sciences (Ph.D.), associate professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Ivanytska N., doctor of philological sciences, professor (Vinnytsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, Vinnytsia, Ukraine);

Ivanytska N., doctor of philological sciences, professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Petrov O., candidate of philological sciences (Ph.D.) (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Rambishevska D., doctor habilitat, professor (Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland);

Romanyk S., doctor habilitat, professor (University of Warsaw, Warsaw, Poland);

Shynkaruk V., doctor of philological sciences, professor (National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine);

Sikora K., doctor habilitat, professor (The Jagiellonian University, Krakow, Poland);

Zabuzhanska I., candidate of philological sciences (Ph.D.) (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Zavalniuk I., doctor of philological sciences, professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine);

Prokopchuk L., candidate of philological sciences (Ph.D.), associate professor (Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine) (Assistant Editor).

REVIEWERS

Melnyk I., doctor of philological sciences, professor (Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, Ukraine);

Struhanets L., doctor of philological sciences, professor (Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine).

Address of editorial board:

Faculty of Philology and Journalism named after Mykhailo Stelmakh of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ostrozhskogo St., 32, Vinnytsia, Ukraine, 21101;

tel. +380(0432)275589; e-mail: naukovizap@gmail.com; <https://sites.google.com/site/naukazpmovoznavstvo>.

УДК 80/82 (062.522)

© Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, 2021

© Authors of articles, 2021

**Министерство образования и науки Украины
Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского**

ISSN 2521-1293 (печатная версия)

ICV 2019 = 71.68

DOI 10.31652/2521-1307

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-1-300

*Свидетельство о государственной
регистрации печатного средства
массовой информации*

Серия КВ № 23853-13693ПП от 03.04.2019

**НАУЧНЫЕ ЗАПИСКИ
Винницкого государственного
педагогического университета имени
Михаила Коцюбинского.**

**Серия: Филология
(языкознание)**

Выпуск 32

Винница – 2021

УДК 80/82 (062.522)
В 48

ISSN 2521-1293 (печатная версия)
ICV 2019 = 71.68
DOI 10.31652/2521-1307
DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-1-300

В 48 Научные записки Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского. Серия: Филология (языкознание) : сборник научных трудов / гл. ред. Е. Б. Барань. Винница : ТОВ «фирма Планер», 2021. Вып. 32. 300 с.

Утверждено как печатное периодическое издание, которое входит в Перечень научных профессиональных изданий Украины (категория «Б») (приложение 5 к приказу Министерства образования и науки Украины 24.09.2020 № 1188).

Рекомендовал к печати Ученый совет Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (протокол № 15 от 23.06.2021 г.).

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Барань Е. Б., кандидат филологических наук, доцент (Закарпатский венгерский институт имени Ф. Ракоци II, г. Берегово) (главный редактор);

Амелина С. Н., доктор педагогических наук, кандидат филологических наук, профессор (Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, г. Киев) (заместитель главного редактора);

Газдаг В. В., доктор философии в отрасли «Гуманитарные науки» Филология, доцент (Закарпатский венгерский институт имени Ф. Ракоци II, г. Берегово);

Городенская Е. Г., доктор филологических наук, профессор (Институт украинского языка НАН Украины, г. Киев);

Горофянюк И. В., кандидат филологических наук, доцент (Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, г. Винница);

Дмитренко Н. Е., кандидат педагогических наук (Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, г. Винница);

Забужанская И. Д., кандидат филологических наук (Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, г. Винница);

Завальнюк И. Я., доктор филологических наук, профессор (Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, г. Винница);

Иваницкая Н. Б., доктор филологических наук, профессор (Винницкий торгово-экономический институт Киевского национального торгово-экономического университета, г. Винница);

Иваницкая Н. Л., доктор филологических наук, профессор (Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, г. Винница);

Петров А. А., кандидат филологических наук (Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, г. Винница);

Рамбишевская Д., доктор хабилитат, профессор (Институт славистики Польской академии наук, г. Варшава, Польша);

Романюк С., доктор хабилитат, профессор (Варшавский университет, г. Варшава, Польша);

Сикора К., доктор хабилитат, профессор (Ягеллонский университет, г. Краков, Польша);

Черничко С. С., доктор филологических наук, профессор (Закарпатский венгерский институт имени Ф. Ракоци II, г. Берегово);

Шинкарук В. Д., доктор филологических наук, профессор (Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, г. Киев);

Прокопчук Л. В., кандидат филологических наук, доцент (Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского, г. Винница) (ответственный секретарь).

РЕЦЕНЗЕНТЫ

Мельник И. А., доктор филологических наук, профессор (Волинский национальный университет имени Леси Украинки, г. Луцк);

Струганец Л. В., доктор филологических наук, профессор (Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка, г. Тернополь).

Адрес редакционной коллегии:

Украина, 21101, г. Винница, ул. Острожского, 32, факультет филологии и журналистики имени
Михаила Стельмаха Винницкого государственного педагогического университета
имени Михаила Коцюбинского;

тел. (0432) 275-589; e-mail: naukovizap@gmail.com; <https://sites.google.com/site/naukazapmovoznavstvo>.

Статьи поданы в авторской редакции.

При использовании материалов сборника ссылки на «Научные записки» являются обязательными.

УДК 80/82 (062.522)

© Винницкий государственный педагогический
университет имени Михаила Коцюбинского, 2021
© Авторы статей, 2021

ЗМІСТ

I. Актуальні питання теорії мови	16
Богатько Валентина, Завальнюк Інна, Кухар Ніна Проблеми граматичної системи сучасної української мови в науковій спадщині професора Петра Дудика (до 95-річчя від дня народження).....	16
II. Функційна семантика лексичних одиниць. Теорія номінації	30
Вдовенко Тетяна Функціонування біологічної термінології в сучасній англійській мові.....	30
Митько Неля, Домрачева Ірина, Коваль Людмила Лінгвістичний і методичний підходи до вивчення значень багатозначних слів.....	37
Орел Ірина Причини семантичних модифікацій фразеологізмів на позначення поверхневих етнокультурних стереотипів.....	46
Параскун Ірина Лексичні засоби маніпуляції: емоційно-експресивна лексика.....	53
Романова Наталя Семантика німецькомовних фразеологічних одиниць із зоонімом <i>ochse</i> «бик, віл».....	61
Цимбал Світлана Формування та функціонування неологізмів у соціальних мережах.....	69
III. Когнітивні та комунікативно-прагматичні аспекти лінгвістики	76
Біляцька Валентина Емоційно-сміслові навантаження концепту <i>душа</i> в романі-медитації у віршах «Паломник» Ігоря Павлюка.....	76
Глазова Світлана Функційна придатність пояснювальних конструкцій до реалізації ілокутивного наміру виправдання.....	86
Завальнюк Інна, Іваницька Ніна Сема та її варіанти в ієрархії номінацій синонімічних рядів українських словоназв денотатів.....	93
Караневич Мар'яна Наративи про Україну та маніпулятивні техніки в російських англійськомовних медіа.....	109
Красовська Інна Програма та методологія аудитивного аналізу емоційно насиченого англійського мовлення в когнітивній площині (аналіз кодування та декодування позитивних емоцій).....	119

Маркотенко Тамара, Мельник Лариса	
Етимологічно-образна основа й культурно-національна конотація українських фразеологізмів із концептом <i>душа</i>	126
IV. Лінгвістика тексту. Стилiстичні та контекстуальні вияви лексичних і граматичних одиниць	136
Алексєєва Лариса	
Структурно-семантичні особливості функціонування номінативних синтаксичних конструкцій у ліричному дискурсі Марини Цветаєвої.....	136
Барчук Володимир	
Давноминутий час: статус, значення, функціонування.....	144
Галян Оксана, Мартинюк Оксана	
Формування акронімів як спосіб утворення неологізмів у науково-технічних текстах (на матеріалі французької мови).....	154
Ільчук Віта	
Проблеми культури української мови в засобах масової комунікації.....	164
Костусяк Наталія, Межов Олександр, Навальна Марина	
Українські фемінітиви в контексті мовної динаміки, синтаксичної семантики, деривації та проблем нормативності.....	171
Мацько Віталій	
Метафоричний світ у поетичному дискурсі Лесі Українки.....	185
V. Проблеми діалектології та ономастики.....	192
Делюсто Марина	
Українська південнобессарабська говірка на сторінках соцмереж в діалектних та художніх текстах.....	192
Зевако Валентина	
Від <i>каптура</i> до <i>коптора</i> : розвиток значення діалектної лексеми.....	203
Колесников Андрій	
Проблеми методології збору матеріалу в соціолінгвістичних і діалектологічних дослідженнях.....	210
Павликівська Наталія	
Антропоніми із спонукальним компонентом в онімному просторі українців.....	221
VI. Актуальні питання зіставної лінгвістики	228
Романчук Олексій	
<i>Częstowac</i> , <i>частувати</i> и <i>a cinsti</i> : слов'янські запозичення з неетимологічним /n/ у румунській мові та проблема їх походження.....	228
VII. Перекладознавство та міжкультурна комунікація	252
Дзюбановська Інна Анастасія, Цепенюк Тетяна	
Стратегії і тактики перекладу політичної персуазивності як засобу міжкультурного впливу.....	252

Заболотна Тетяна	
Особливості перекладу аудіовізуального контенту серіалу «Doctor Who».....	258
Новосад Юлія	
Гендерна ідентичність перекладача в контексті художнього перекладу.....	266
Сидоренко Юлія	
Артикль як традиційний засіб вираження категорії визначеності / невизначеності в англійській мові та способи його відтворення в українському перекладі.....	274
Старостіна Оксана	
Сучасні аспекти міжкультурної комунікації.....	281
РЕЦЕНЗІЇ	291
Дудич-Лакатош Катерина, Лібак Наталка	
Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин. Збірник наукових робіт Міжнародного наукового семінару (Берегове, 23–24 травня 2019 року). За ред. Є. Барань. Берегове – Ужгород : ЗУІ ім. Ф. Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2020. 236 с.....	291
ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ	295

CONTENTS

I. Current issues of linguistic theory.....	16
Bohatko Valentyna, Zavalnuik Inna, Kukhar Nina	
Problems of the grammatical system of the modern Ukrainian language in the scientific heritage of professor Petro Dudyk (to the 95th anniversary of his birth).....	16
II. Functional semantics of lexical units. The theory of nomination	30
Vdovenko Tetyana	
Functioning of biological terminology in modern English.....	30
Mytko Nelia, Domracheva Iryna, Koval Liudmyla	
Linguistic and methodological approaches to the study of the meanings of multiple-meaning words.....	37
Orel Iryna	
Causes of semantic modifications of phraseologisms for the designation of superficial ethnocultural stereotypes.....	46
Paraskun Irina	
Lexical means of manipulation: emotionally – expressive vocabulary.....	53
Romanova Natalya	
Semantics of German phraseological units with the zoonym <i>ochse</i> « <i>bull, ox</i> ».....	61
Tsymbal Svitlana	
Formation and functioning of neologisms in social networks	69
III. Cognitive and communicative-pragmatic aspects of linguistic	76
Biliatska Valentyna	
The emotional and semantic load of the <i>soul</i> concept in the verse novel-meditation «Palomnyk» by Igor Pavliuk.....	76
Hlazova Svitlana	
Functional suitability of explanatory structures for the realization of the illocutionary intention of justification.....	86
Zavalnuik Inna, Ivanytska Nina	
Sema and its variants in the hierarchy of nominations of synonymous series of ukrainian denotative phrases.....	93
Karanevych Mariana	
Narratives on Ukraine and manipulative techniques in Russian English-language media.....	109
Krasovskaya Inna	
Program and methodology of cognitively-biased auditory research of emotional English speech (coding and decoding of positive emotions).....	119

Markotenko Tamara, Melnyk Larysa	
Etymological and figurative basis and cultural and national connotation of Ukrainian phraseologies with the concept of <i>soul</i>	126
IV. Text linguistics. Stylistic and contextual manifestations of lexical and grammatical units	136
Alekseeva Larisa	
Structural-semantic features of the functioning of nominative syntax structures in Marina Tsvetaeva's lyrical discourse.....	136
Barchuk Volodymyr	
Plusperfect tense: status, meaning, functioning.....	144
Halyan Oksana, Martyniuk Oksana	
Formation of acronyms as a way of creating neologisms in scientific and technical texts (on the French language material).....	154
Ilchuk Vita	
Problems of the Ukrainian language culture in the mass media.....	164
Kostusiak Nataliia, Mezhov Oleksandr, Navalna Maryna	
Ukrainian feminitives in context of language dynamics, syntactic semantics, derivation and problems of normativity.....	171
Matsko Vitalii	
Metaphoric world in the poetic discourse of Lesia Ukrainka.....	185
V. Issues of dialectology and onomastics	192
Delyusto Maryna	
The Ukrainian South Bessarabian subdialect on the pages of social networks in dialectal and fiction texts.....	192
Zevako Valentina	
From the <i>kaptur</i> to the <i>koptor</i> : development of the meaning of one dialect lexeme.....	203
Kolesnykov Andrii	
Methodological problems of gathering material in sociolinguistic and dialectological studies.....	210
Pavlykivska Natalia	
Anthroponyms with a stimulating component in the onyms space of Ukrainians.....	221
VI. Actual questions of comparative linguistics	228
Romanchuk Aleksey	
<i>Czestowac, chacmyeamu</i> and <i>a cinsti</i> : slavic loanwords with non-etymological sound /n/ in the Romanian language and the issue of their origin.....	228
VII. Translation studies and intercultural communication	252
Dziubanovska Inna Anastasiia, Tsepeniuk Tetiana	
Strategies and tactics of translation of political persuasiveness as a means of intercultural influence.....	252

Zabolotna Tetiana	
Audiovisual translation peculiarities of content in «Doctor Who» series.....	258
Novosad Yuliia	
Gender identity of a translator in literary translation.....	266
Sydorenko Yuliia	
Article as a traditional means of expression of the category of certainty / uncertainty in English-Ukrainian translation.....	274
Starostina Oksana	
Modern aspects of intercultural communication.....	281
REVIEWS	291
Dudych-Lakatosh Kateryna, Libak Natalka	
Emil Baleczky – linguist, writer, educator. Materials of the International Scientific Seminar (Berehove, May 23-24, 2019). Editor-in-Chief E. Baran. Berehove – Uzhhorod : ZUI them. F. Rakoczi II - LLC "RIK-U", 2020. 236 p.....	291
INFORMATION FOR AUTHORS	295

СОДЕРЖАНИЕ

I. Актуальные вопросы теории языка	16
Богатько Валентина, Завальнюк Инна, Кухар Нина Проблемы грамматической системы современного украинского языка в научном наследии профессора Петра Дудыка (к 95-летию со дня рождения).....	16
II. Функциональная семантика лексических единиц. Теория номинации	30
Вдовенко Татьяна Функционирование биологической терминологии в современном английском языке.....	30
Митько Неля, Домрачева Ирина, Коваль Людмила Лингвистический и методический подходы к изучению значений многозначных слов.....	37
Орел Ирина Причины семантических модификаций фразеологизмов для обозначения поверхностных этнокультурных стереотипов.....	46
Параскун Ирина Лексические средства манипуляции: эмоционально-экспрессивная лексика.....	53
Романова Наталья Семантика немецкоязычных фразеологических единиц с зоонимом <i>ochse</i> «бык, вол».....	61
Цимбал Светлана Формирование и функционирование неологизмов в социальных сетях.....	69
III. Когнитивные и коммуникативно-прагматические аспекты лингвистики	76
Биляцкая Валентина Эмоционально-смысловая нагрузка концепта <i>душа</i> в романе-медитации в стихах «Паломник» Игоря Павлюка.....	76
Глазова Светлана Функциональная придатность пояснительных конструкций к реализации иллюкутивного намерения оправдания.....	86
Завальнюк Инна, Иваницкая Нина Сема и ее варианты в иерархии наименований синонимических рядов украинских словоназваний денотатов.....	93
Караневич Марьяна Нарративы об Украине и манипулятивные техники в российских англоязычных медиа.....	109
Красовская Инна Програма и методология аудитивного анализа эмоционально насыщенной английской речи в когнитивной парадигме (анализ кодирования и декодирования позитивных эмоций).....	119

Маркотенко Тамара, Мельник Лариса	
Этимологически-образная основа и культурно-национальная коннотация украинских фразеологизмов с концептом <i>душа</i>	126
IV. Лингвистика текста. Стилистические и контекстуальные проявления лексических и грамматических единиц	136
Алексеева Лариса	
Структурно-семантические особенности функционирования номинативных синтаксических конструкций в лирическом дискурсе Марины Цветаевой.....	136
Барчук Владимир	
Давнопрошедшее время: статус, значение, функционирование.....	144
Галян Оксана, Мартынюк Оксана	
Формирование акронимов как способа образования неологизмов в научно-технических текстах (на материале французского языка).....	154
Ильчук Вита	
Проблемы культуры украинского языка в средствах массовой коммуникации.....	164
Костусьяк Наталия, Межов Александр, Навальная Марина	
Украинские феминитивы в контексте речевой динамики, синтаксической семантики, деривации и проблем нормативности.....	171
Мацько Виталий	
Метафорический мир в поэтическом дискурсе Леси Украинки.....	185
V. Проблемы диалектологии и ономастики.....	192
Делюсто Марина	
Украинский южнобессарабский говор на страницах соцсетей в диалектных и художественных текстах.....	192
Зевако Валентина	
От <i>каптура</i> к <i>коптору</i> : развитие значения диалектной лексемы.....	203
Колесников Андрей	
Проблемы методологии сбора материала в социолингвистических и диалектологических исследованиях.....	210
Павликовская Наталия	
Антропонимы из побудительным компонентом в онимном пространстве украинцев.....	221
VI. Актуальные вопросы сопоставительной лингвистики.....	228
Романчук Алексей	
<i>Częstowac, частувати</i> и <i>a cinsti</i> : славянские заимствования с не-этимологическим /н/ в румынском языке и проблема их происхождения.....	228
VII. Теория перевода и межкультурная коммуникация	252
Дзюбановская Инна Анастасия, Цепенюк Татьяна	
Стратегии и тактики перевода политической персуазивности как средства межкультурного влияния.....	252

Заболотная Татьяна	
Особенности перевода аудиовизуального контента сериала «Doctor Who».....	258
Новосад Юлия	
Гендерная идентичность переводчика в контексте художественного перевода.....	266
Сидоренко Юлия	
Артикул как традиционный способ выражения категории определенности / неопределенности в английском языке и способы его воссоздания в украинском переводе.....	274
Старостина Оксана	
Современные аспекты межкультурной коммуникации.....	281
РЕЦЕНЗИИ	291
Дудич-Лакатош Екатерина, Либак Наталка	
Эмиль Балецкий – языковед, писатель, педагог. Сборник научных работ Международного научного семинара (Берегово, 23–24 мая 2019 года). Под ред. Е. Барань. Берегово – Ужгород: ЗУИ им. Ф. Ракоци II – ТОВ «РИК-У», 2020. 236 с.....	291
ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ	295

I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ МОВИ

УДК 811.161.2'36'06:929Дудик

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-16-29

ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ПРОФЕСОРА ПЕТРА ДУДИКА (ДО 95-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Валентина Богатько

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32
e-mail: bogatkovv@i.ua
ORCID: 0000-0002-3634-9488

Інна Завальнюк

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32
e-mail: zavalniukinna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3993-9555

Ніна Кухар

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32
e-mail: gulevich.nina68@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9293-6804

У статті проаналізовано внесок доктора філологічних наук, професора Петра Дудика в загальнотеоретичну концепцію сучасної української літературної мови. Уродженець Холмицини, дослідник теоретичних і прикладних проблем мовознавства, науковець залишив цінні лінгвофілософські міркування в царині загальних проблем лінгвістики, зокрема системи і структури мови, природи лінгвальних одиниць і їхнього функціонування, особливостей розмовного мовлення українців другої половини ХХ століття, синтаксичної та стилістичної своєрідності національної мовної системи.

Стаття продовжує низку публікацій, присвячених унеску мовознавців Поділля в розробку проблем функціонування одиниць сучасної української літературної мови, власне формуванню і діяльності наукової граматичної школи, створеної зусиллями лінгвістів Петра Дудика, Ніни Іваницької, Інни Завальнюк.

Ключові слова: Петро Дудик, система мови, структура мови, мовна одиниця, граматична система мови, стилістика, розмовне мовлення.

**ПРОБЛЕМЫ ГРАММАТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ СОВРЕМЕННОГО
УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ ПРОФЕССОРА
ПЕТРА ДУДЫКА (К 95-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ)**

Валентина Богатько

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского
Украина, г. Винница, ул. Острожского, 32
e-mail: bogatkovv@i.ua
ORCID: 0000-0002-3634-9488

Инна Завальнюк

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского
Украина, г. Винница, ул. Острожского, 32
e-mail: zavalniukinna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3993-9555

Нина Кухар

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского
Украина, г. Винница, ул. Острожского, 32
e-mail: gulevich.nina68@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9293-6804

В статье проанализирован вклад доктора филологических наук, профессора Петра Дудыка в общетеоретическую концепцию современного украинского литературного языка. Уроженец Холмищины, исследователь теоретических и прикладных проблем языкознания, ученый оставил ценные лингвофилософские обобщения в области общих проблем лингвистики, в частности, системы и структуры языка, природы лингвистических единиц и их функционирования, особенностей украинской разговорной речи второй половины XX века, синтаксического и стилистического своеобразия национальной языковой системы.

Статья продолжает ряд публикаций, посвященных вкладу языковедов Подолья в разработку проблем функционирования единиц современного украинского литературного языка, формированию и деятельности научной грамматической школы, созданной усилиями лингвистов Петра Дудыка, Нины Иваницкой, Инны Завальнюк.

Ключевые слова: *Петр Дудык, система языка, структура языка, языковая единица, грамматическая система языка, стилистика, разговорная речь.*

**PROBLEMS OF THE GRAMMATICAL SYSTEM OF THE MODERN UKRAINIAN
LANGUAGE IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF PROFESSOR PETRO DUDYK
(TO THE 95th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH)**

Valentyna Bohatko

Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University of Vinnytsia
Ostrozkyi Str., 32, Vinnytsia, Ukraine
e-mail: bogatkovv@i.ua
ORCID: 0000-0002-3634-9488

Inna Zavalnuik

Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University of Vinnytsia
Ostrozkyi Str., 32, Vinnytsia, Ukraine
e-mail: zavalniukinna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3993-9555

Nina Kukhar

Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University of Vinnytsia
Ostrozkyi Str., 32, Vinnytsia, Ukraine
e-mail: gulevich.nina68@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9293-6804

Introduction. *The article continues a number of publications devoted to the contribution of linguists of Podillya to the development of problems of functioning of linguistic units of modern Ukrainian literary language, the formation and operation of the Scientific Grammar Center created by linguists Peter Dudyk, Nina Ivanytska, Inna Zavalnyuk.*

Purpose. *Our research is devoted to the analysis of the scientific heritage of Professor Petro Dudyk in terms of the functioning of units of grammatical level of language on the material of his textbooks for higher education «Introduction to Linguistics», «Syntax of modern Ukrainian colloquial literary speech (Simple sentence. Sentence equivalents)».*

Methods. *The article employs descriptive-interpretative and analytical methods as the main ones.*

Results. *The educational publication «Introduction to Linguistics» by Petro Dudyk, co-authored with Serhiy Doroshenko, should be qualified as innovative and unique, in which the language system is clearly structured according to the concept of the Prague Linguistic Center, the concept of language level is introduced. The value and importance of this research is also determined by the fact that it contained general information about modern European languages, brief information about prominent linguists and partly became an alternative to the dictionary of linguistic terminology missing at that time. In the fundamental work “Modern Ukrainian literary language. Syntax”, edited by academician I. K. Bilodid and linguist P. S. Dudyk contains the following sections: One-syllable sentences. Incomplete sentences. Sentence equivalents. Connecting structures.*

In the monograph «Syntax of modern Ukrainian colloquial literary speech (Simple sentence. Sentence equivalents)» the author explored the features of colloquial speech of Ukrainians in the second half of the twentieth century., characterized its structural and functional as well as stylistic parameters. P. S. Dudyk focused a lot of scientific activity on the stylistic system of the modern Ukrainian literary language, the textbook «Stylistics of the Ukrainian language» becoming a remarkable outcome of this research.

Originality. *The reception of the scientific heritage of Professor Petro Dudyk is motivated by the need to analyze, systematize and popularize the achievements of Ukrainian linguistics in modern European academic discourse. Studying the grammatical concepts of P. S. Dudyk it is necessary to outline the dynamics of development of general linguistic theory and its use in modern linguistic research.*

Conclusion. *Analyzing the scientific work of a native of Kholmshchyna, blighty linguist Petro Dudyk, his significant contribution to the general linguistics, grammar and style of modern*

Ukrainian literary language, we can take pride in the outstanding personality shaped by the Polish and Ukrainian communities.

Keywords: *Petro Dudyk, language system, language structure, language unit, grammatical system of language, stylistics, colloquial speech.*

Постановка проблеми. У 2001 році факультет філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського спільно з Інститутом української мови НАН України заснував Науковий граматичний центр на чолі з доктором філологічних наук, професором Н. Л. Іваницькою. Ця подія стала підсумком науково-дослідницької роботи колективу мовознавців університету, розпочатої в 70-их рр. ХХ століття науковцями кафедри української мови, яку очолював професор Петро Семенович Дудик, за сприяння провідних вітчизняних науковців Інституту української мови НАН України: академіка Василя Васильовича Німчука, члена-кореспондента Івана Романовича Вихованця, професора Катерини Григорівни Городенської.

Основними напрямками наукової діяльності граматичного центру стали:

- глибоке й усебічне вивчення граматичного ладу української мови, її загальнонаціональних і регіональних проблем;
- фундаментальні розробки в галузі вивчення категорійної системи української мови;
- дослідження формально-синтаксичної структури простого речення;
- виявлення й уведення в науковий обіг матеріалів живого мовлення.

За період роботи граматичного центру під керівництвом професора Ніни Лаврентіївни Іваницької виконано 4 держбюджетні фундаментальні науково-дослідні теми, захищено 3 докторські та 8 кандидатських дисертацій, опубліковано 8 монографій, 40 навчальних посібників, понад 700 наукових статей, 4 словники й інші праці науково-методичного характеру (також із грифом МОН України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пропонуємо наукову розвідку продовжує низку досліджень, присвячених граматичним концепціям подільських лінгвістів. Зокрема, теоретичні напрацювання Наукового граматичного центру схарактеризовано в статтях І. Вихованця [3], К. Городенської [4], А. Загнітка [8], Л. Коваль [9].

Грамматична система сучасної української мови на синхронному зрізі в її функціональних виявах стала предметом аналізу в працях доктора філологічних наук, професора І. Завальнюк [12]. Вона очолює провідний напрям діяльності Наукового граматичного центру Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Аналіз наукової спадщини подільських лінгвістів – П. Дудика, М. Доленка, А. Кващука, І. Дацюка – з позицій сьогодення та актуалізацію їхніх теоретичних міркувань розпочато в статті Н. Кухар, Л. Прокопчук [11].

Актуальність дослідження. Рецепція наукової спадщини професора Петра Дудика вмотивована потребою аналізу, систематизації й популяризації здобутків українського мовознавства в сучасному європейському науковому дискурсі.

Нашу розвідку присвячено розгляду внеску українського лінгвіста в теорію загального мовознавства на матеріалі його підручників для вищої школи «*Вступ до мовознавства*», «*Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення. Еквіваленти речення)*», «*Стилістика української мови*», досліджень професором Петром Дудиком граматичного ладу української мови в аспекті функціонування синтаксичних одиниць.

Мета – проаналізувати науковий доробок професора, доктора філологічних наук Петра Семеновича Дудика з позицій сучасного потрактування граматичних теорій української літературної мови, окреслити концептуальні положення його поглядів на синтаксичну і стилістичну системи мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звернення мовознавця до синтаксичних проблем української мови вмотивоване, з одного боку, національною традицією, що бере початок із праць О. Потебні [15] та його послідовників: Д. Овсянико-Куликовського, Є. Тимченка, В. Сімовича, І. Огієнка, О. Курило, М. Сулими, М. Гладкого, головною ознакою яких є увага до живого мовлення, з іншого боку – аргументованістю позицій західноєвропейських граматистів, насамперед представників психологічної і структуралістської шкіл. Ставши послідовником Л. Булаховського, Петро Дудик у наукових розвідках поєднав не лише вітчизняну синтаксичну концепцію, а й результати досліджень Ш. Баллі [1], Ф. де Соссюра [16], у такий спосіб популяризувавши їх у середовищі вітчизняних науковців як альтернативні до логістичних теорій російських мовознавців.

У червні 1973 року Петро Семенович захистив дисертацію в Інституті мовознавства імені О. О. Потебні, здобувши науковий ступінь доктора філологічних наук, а в грудні 1974 йому присвоєно вчене звання професора. Докторську дисертацію *«Синтаксис сучасного розмовного українського літературного мовлення»* після захисту опубліковано як монографію.

Відповідний період історії українського мовознавства (друга половина ХХ ст.) був позначений домінуванням російської лінгвістичної школи і, незважаючи на високий рівень підручників для вищої школи О. Реформатського, В. Кодухова, Ю. Маслова тощо, вони не могли забезпечити якісну підготовку українського філолога. Отже, із цих позицій, а також з огляду на змістове наповнення, навчальне видання *«Вступ до мовознавства»* Петра Дудика у співавторстві із Сергієм Дорошенком варто кваліфікувати як новаторське й унікальне [5]. Цей підручник став першим в українському мовознавстві, у якому чітко структуровано мовну систему відповідно до концепції Празького лінгвістичного осередку, уведено поняття мовний рівень (ярус).

Перша частина підручника *«Мова, її природа, походження й розвиток»* містить розлогі витлумачення понять «мова», «мовлення», «мислення»; огляд основних гіпотез походження мови; опис зовнішніх та внутрішніх чинників мовного розвитку.

У другому розділі цього навчального видання *«Структура мови»* подано загальну характеристику системно-структурної організації мови (чотири основних і три проміжних мовних рівні). Автори аргументовано доводять, що системний характер мови впливає із самої її суспільної природи: якби мова не становила системи, структурні елементи якої взаємопов'язані і взаємозумовлені, то вона не могла б служити засобом спілкування.

Третю частину *«Лексикологія»* присвячено лексичному рівневі мовної системи, зокрема розглянуто проблеми кваліфікації слова як одиниці мови, основні функції слова (номінативну, узагальнювальну тощо), семантичну структуру лексеми.

У підручнику зацентровано на значущості слова як основної мовної одиниці, яка слугує не лише позначенням певних об'єктів, ознак і дій, а й засобом вираження понять, що перебувають в основі лексичного значення і через які слова відображають об'єктивну дійсність.

Найбільш докладно автори проаналізували граматичну систему як центральну складову мови, бо *«...лише сукупність усіх структурних елементів мови (її фонетичної системи, словникового складу і граматичної будови) у їх єдності становлять мову»* [5,

с. 123–124]. Граматична будова мови охоплює граматичні значення, способи і засоби їхнього вираження, правила словозміни і словотворення, поєднання слів у словосполучення, а слів у словосполучень – у речення, одиниці граматичної системи – словформи, словотвірні моделі, словосполучення, речення.

Синтаксична будова мови представлена складною взаємодією трьох одиниць: *словосполучення, речення, складного синтаксичного цілого*, причому словосполучення як особлива одиниця мовної системи становить, на думку Петра Дудика, *«перехідну ланку від лексики і морфології до синтаксису»* [5, с. 169]. Мовознавці докладно аналізують лінгвістичну природу словосполучення, акцентуючи на дискусійних питаннях у тогочасних граматичних концепціях: 1) *чи існує словосполучення поза реченням, у яке воно входить як конструктивний елемент поряд з окремим словом, чи виленоується з готового речення;* 2) *чи існують предикативні словосполучення;* 3) *як кваліфікувати сурядні сполучення* [5, с. 172].

Речення як особлива мовна одиниця з огляду на її багатоаспектну природу потрактовано так: *«... граматично оформлена за законами певної мови цілісна одиниця мовлення, що є основним засобом формування, вираження і повідомлення думки»* [5, с. 175]. Диференційними ознаками її є предикативність, модальність, інтонаційна, семантична й граматична завершеність.

Як специфічну синтаксичну одиницю кваліфікують автори й складне синтаксичне ціле – замкнуту групу тісно взаємозв'язаних як за своїм змістом, так і синтаксичними засобами речень, які виражають повніший порівняно з окремим реченням розвиток думки, причому використовують синонімічні терміни на позначення цієї одиниці: надфразна єдність, зв'язний текст, текст, контекст, прозова строфа. Ще одним дискусійним поняттям граматики є синтагма – *«інтонаційно оформлена семантико-синтаксична одиниця мови, яка виділяється із складу речення відповідно з відображуваною у висловленні дійсністю і вираженням до неї ставленням мовця»* [5, с. 180].

Завершує розгляд системно-структурної організації мови підрозділ «Взаємодія різних структурних рівнів мови». Мовознавці констатують, що зміни в одному зі структурних рівнів мови *«неминуче тягнуть за собою зміни в іншому, сусідньому структурному рівні, що пояснюється взаємозв'язаністю різних структурних рівнів між собою, які разом узяті й становлять єдину систему мови»* [5, с. 182]. Цю тезу проілюстровано процесами накладання й усічення морфем, спрощенням як результатами взаємодії фонетичного й морфологічного структурних рівнів мови.

Отже, у підручнику *«Вступ до мовознавства»* Петра Дудика і Сергія Дорошенка зреалізовано вичерпний опис системи мови й мовної структури загалом, виявлено особливості конкретних мовних систем, насамперед сучасної української мови. Цінність і важливість цієї наукової праці визначена ще й тим, що вона вмістила загальну інформацію про сучасні європейські мови, стислі відомості про визначних лінгвістів і частково стала альтернативою відсутньому на той час словнику лінгвістичної термінології.

Природна мова – складний для пізнання феномен, який досліджують різні науки. Із-поміж актуальних наукових теорій лінгвістики традиційно виокремлюють граматику як центральну, урахувавши її евристичність, системність і прогнозованість. Граматична система мови значною мірою втілює модель мови загалом з огляду на її обсяг і значущість.

В історії українського мовознавства центральну граматичну концепцію, опрацьовану Олександром Потебнею, доповнено живим народним матеріалом у наукових дослідженнях Євгена Тимченка [17], Івана Огієнка [13], Олени Курило [10]. Граматичні теорії

західноєвропейських передвісників структурної лінгвістики меншою мірою репрезентовано в працях згаданих науковців, за винятком окремих послідовників Леоніда Булаховського.

Професор Петро Дудик об'єктом перших наукових розвідок обрав малодосліджені синтаксичні одиниці – неповні й еліптичні речення. У фундаментальній праці «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» (1972), за загальною редакцією акад. І. К. Білодіда, мовознавцю належать розділи: *Односкладні речення. Неповні речення. Еквіваленти речень. Приєднувальні конструкції.*

Наступного року науковець опублікував монографію «*Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення. Еквіваленти речення)*» [6], у якій дослідив особливості розмовного мовлення українців другої половини ХХ ст., схарактеризував його структурні й функціонально-стилістичні параметри. Автор опрацював зразки живого мовлення, зафіксовані в 383 населених пунктах Полтавської, Дніпропетровської, Кіровоградської, Київської, Черкаської, Харківської, Сумської і Миколаївської областей.

Монографія містить чотири розділи: 1. Лінгвістична проблематика розмовного мовлення. 2. Повне двоскладне й односкладне речення. Синтаксичне оформлення його окремих складників. 3. Структура неповного речення і явища розмовної економії. Приєднувальні конструкції. 4. Синтаксис еквівалентів речення у розмовному мовленні.

Наукова гіпотеза стосовно особливого статусу розмовного мовлення в лінгвістичній системі обґрунтована в першому розділі праці такими тезами: розмовне мовлення є функціональним різновидом мови, засобами його об'єктивації Петро Дудик вважає такі одиниці, як моделі речення, еквіваленти речення, словосполучення, члени речення, порядок слів у фразі, наголошуючи на особливій ознаці цих одиниць – інтонаційному оформленні, долученні жестів і міміки. «*Завдяки інтонації, міміці і жестам усне мовлення, на відміну від писемного, в будь-якому стилі здебільшого буває менш наповненим лексично й граматично, менш упорядковане синтаксично*» [6, с. 24].

У другому розділі монографії проаналізовано речення як центральний об'єкт синтаксису мови й мовлення. Автор полемізує з позицією зарубіжних граматистів, які, услід за копенгагенськими структуралістами, зараховують речення до мовленнєвої сфери, а слово визнають одиницею мови. Визнаючи речення одиницею розмовного мовлення, професор Петро Дудик виокремлює структурний і комунікативний аспекти синтаксису розмовного мовлення й характеризує компоненти структурно-комунікативної базової моделі речення. Зупинимось докладніше на таких ознаках синтаксичної організації речення, як *двоскладність/односкладність*. Солідаризуючись із позицією славіста О. Шахматова, автор відмежовує односкладні речення від неповних і визнає рівноправність односкладних і двоскладних речень: «*Поза віссю «двоскладність-односкладність» не існує ніякого синтаксичного утворення, яке б сприймалося на рівні речення... Причина цього криється в самому характері думки, яка становить основний зміст речення. Ця думка є двочленним судженням, проте не однакоим, або логічним судженням (у випадку наявності двоскладної структури речення) або логіко-психологічним судженням (при наявній односкладності речення)*» [6, с. 64].

У монографії на багатому ілюстративному матеріалі проаналізовано специфіку функціонування в розмовному мовленні односкладних й двоскладних речень з означеним суб'єктом, засоби вираження категорії неозначеності й безособовості.

Варто звернути увагу на інноваційний підхід до витлумачення деяких граматичних категорій, зокрема – синтаксичного статусу стійких сполучень слів. Визнаючи той факт, що

зафіксувати обсяг індивідуального фразеологічного словника неможливо, автор звернувся до можливостей анкетування за відповідною програмою і встановив моделі фразеологічних одиниць розмовного мовлення.

Досліджуючи граматичну систему, професор Петро Дудик насамперед характеризує ідіоетнічні особливості української мови: займенникові конструкції з формою *воно, його, собі, сам, самий, саме*, специфічні форми присудка двоскладного речення і предикативної основи односкладного речення. Ці міркування є свідченням національно-свідомої позиції мовознавця щодо унікальних рис української мови в умовах панівної ідеології про «злиття мов в соціалістичному суспільстві». Автор визнає, що займенникові конструкції з формою *воно, його, собі, сам, самий, саме*, специфічні форми присудка двоскладного речення і предикативної основи речення односкладного є типовими явищами, надзвичайно поширеними в розмовному мовленні, «...цілком органічні для нього і структурно-різноманітні. ...Повний опис їх поки що відсутній» [6, с. 95]. Наприклад, особливості функціонування займенникових форм *сам, самий, саме, самі*, зокрема узгодження з субстантивами, конотативні нашарування, можливості трансформацій, фразеологізація, стилістичне навантаження, на матеріалі полтавських говірок засвідчують комунікативну цінність й унікальність таких синтаксичних конструкцій.

Динаміку розмовного мовлення автор пов'язує з використанням аналітичних форм головних компонентів речення, наголошуючи на їхній стилістичній вагомості й морфологічній розмаїтості. До таких одиниць належать ускладнені присудки / головні члени односкладного речення з різним формально-граматичним наповненням на зразок: *учись, учись – здасться; а він візьми та й скажи йому; давай пішки, певніше буде; гляди, не скажи; сама знаю вже*.

Екстралінгвальними чинниками зумовлена активність використання в розмовному мовленні неповних речень, приєднувальних конструкцій і еквівалентів речень. Зауважимо, що саме професор Петро Дудик став першим дослідником неповних речень української мови як одного з виявів реченнєвої категорії на матеріалі усного мовлення, виокремивши комунікативні передумови вживання таких речень (зовнішньо- і внутрішньосинтаксичні). Синхронний аналіз неповних конструкцій не завадив звернутися також до невербальних засобів комунікації (підрозділ «Неповні речення в структурі діалога»), виділити групи питальних неповних конструкцій (5 видів), речень-відповідей (8 видів).

Неповнота речення вмотивована тенденцією до економії мовленнєвих зусиль. Особливо виразним репрезентантом неповних речень є еліптичні конструкції, які автор кваліфікує як «... речення, специфікою структури яких є відсутність дієслівного присудка, що не встановлюється з контексту чи ситуації. Такі речення самостійно функціонують у мові, а уявлення про неназваний член впливає із змісту речення. Еліптичні речення, незважаючи на пропуск (еліпсис) головного члена, не потребують ні контексту, ні ситуації для передачі інформації, вона вичерпно виражається всією конструкцією в цілому» [6, с. 166].

На думку дослідника, можливість установа значення відсутнього присудка забезпечується кількома чинниками: наявністю членів речення, синтаксично пов'язаних із пропущеним; лексичним та граматичним значенням залежних від пропущеного члена речення слів; однотипністю конструкцій еліптичних речень, обмеженістю їхніх семантичних груп, мовною традицією.

Уважаючи еліптичні речення типово розмовною комунікативною конструкцією, що «...відчутно динамізують живе мовлення, виступають ознакою його природності, служать

засобом конденсованого і легкого виразу думки, почуття», мовознавець окреслює їхню функціональну специфіку: *«Будучи перенесені – більшою чи меншою модифікацією або безпосередньо – в мовну тканину художньо-літературних творів, еліптичні речення стають (звичайно, у випадку вмотивованості свого вживання) одним із найбільш виразних і дійових засобів наближення, стилізації мови цих творів до усної...»* [6, с. 173].

Цілком інноваційним став також розділ монографії Петра Дудика, присвячений аналізу приєднувальних конструкцій, у якому досліджено повні приєднувальні конструкції, приєднувальні слова-речення, приєднувальні означальні, обставинні та додаткові структури. *«Індивідуальність приєднувальних конструкцій криється не тільки в їхньому змісті, функціях та ритмо-інтонаційному оформленні, а й у властивих їм граматичних якостях ... Приєднувальні конструкції – це лише потенціальні частини попереднього речення, однак не його складові частини, бо завдяки особливій інтонації вони трансформувалися в окремі, граматично не самостійні, але повні речення ...»* [6, с. 204].

Аналізуючи структуру приєднувальних конструкцій, професор Петро Дудик акцентує на комунікативних характеристиках цих одиниць як типових засобах усного мовлення: *«Їх застосування в мові літературно-художніх творів зумовлюється контекстом, причому тільки контекстом попередніх речень, і становить художній прийом, яким користуються, щоб виразити найрізніші змістові й експресивно-стилістичні відтінки. Вони є ознакою певної старанності й уваги до оформлення висловлюваної думки (особливо за умови її писемного втілення), яка не втрачає при цьому невимушеності і природності, звичайно, за відповідних життєвих ситуацій»* [6, с. 211].

Найбільш дискусійним у монографії є розділ, присвячений еквівалентам речення в розмовному мовленні – словам-реченням, незакінченим реченням і звертанням-реченням. Причиною формування таких синтаксичних утворень є комунікативні ситуації, за яких виникає потреба швидко й лаконічно відреагувати на висловлення співрозмовника, зокрема його питання, рідше – спонукання, запитання, заперечення тощо. За очевидної переваги типових засобів передання такої інформації (різноманітних речень простої і складної будови) еквіваленти речення мають значний комунікативний та контекстний потенціал, а отже, є повноцінною одиницею спілкування. Професор Петро Дудик наголошує, що еквіваленти речення передовсім уживаються в емоційно-забарвленому діалозі. Типи еквівалентів речення окреслені такими категоріями: слова-речення (стверджувальні заперечні, питальні, емоційно-оцінні), незакінчені й перервані речення, звертання-речення. Зауважимо, що кожна з категорій схарактеризована й достатньо проілюстрована.

Велику увагу в науковій діяльності мовознавець зосередив на стилістичній системі сучасної української літературної мови. Своєрідним підсумком цих пошуків став підручник *«Стилістика української мови»* [7], виданий 2005 року і рекомендований Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів.

Історія розвитку теоретичної стилістики в українському мовознавстві бере початок із 30-х рр. ХХ ст. Засновником української лінгвостилістики став Л. Булаховський, йому належить перша дефініція поняття «стиль мови» і концепція стилістичного розшарування мовних одиниць. *«Засоби нашої мови, що припускають можливість вибору, – зауважував учений, – будучи відповідним способом використанні тим, хто пише або говорить, утворюють те, що ми зevamo словесним стилем»* [2, с. 53]. Аналізуючи проблеми зіставної стилістики, А. Лучик звертається до історії лінгвостилістики й наголошує, що *«...тривалий час у колі славистів точилися гострі дискусії навіть стосовно того, чи претендує стилістика на*

статус окремої дисципліни, а якщо це так, то які її мета, завдання та методи дослідження» [12, с. 123–129].

У 60–70 рр. ХХ ст. відбулася переорієнтація лінгвостилістичних проблем у царину комунікативно-прагматичного мовознавства, зокрема на перший план вийшли текст, лінгвальні одиниці як засоби ефективної комунікації. Ці ідеї втілено в академічному курсі «Сучасна українська літературна мова. Стилістика» (1973 р.), у підручниках О. Пономаріва «Стилістика сучасної української мови» (2000 р.) та Л. Мацько, О. Сидоренко, Л. Мацько «Стилістика української мови» (2003 р.), у навчальному посібнику Н. Бабич «Практична стилістика і культура української мови» (2003 р.) та ін.

Навчальний посібник педагога-дослідника Петра Дудика вирізняється цілісністю й інноваційними підходами до витлумачення низки дискусійних питань стилістики усної й писемної форм сучасної української літературної мови. Структура аналізованої праці репрезентована чотирма розділами: «Стилістика як лінгвістичне вчення»; «Стил і форми мови»; «Стилістика мовних одиниць»; «Комунікативно-стилістичні якості мовлення». Початок наукової розвідки містить квітесенцію лінгвостилістичної концепції автора: *«Стилістика становить лінгвістичне вчення про найумотивованіше й найдоцільніше послуговування мовою, її одиницями – фонемами (звуками), морфемами, словами, словосполученнями й сполученнями слів, членами речення, реченнями, еквівалентами (замінниками) речень і текстами. Кожна окрема мовна одиниця має своє нормативне або ж діалектне буття, стилістичні можливості»* [7, с. 7].

Визнаючи мову джерелом стилістичних знань, автор характеризує сучасну українську літературну мову як основу стилістики й окреслює в підручнику її стислий генезис та характеристику понять: літературна мова, сучасна мова, українські діалекти. Науковець подає структурні компоненти мовної системи за принципом рівневої будови й описує стилістичні можливості лінгвальних одиниць, наголошуючи, що *«для стилістики своєрідно важливі всі мовні одиниці, але особливо вагомі для неї явища лексичні й морфолого-синтаксичні, бо саме вони безмежно різнофункціональні, отож і стилістично продуктивні, комунікативно найсуттєвіші»* [7, с. 22].

Поділяючи погляди російського лінгвіста В. Виноградова на внутрішнє членування стилістики (структурна стилістика, стилістика мовлення, стилістика художньої літератури), Петро Дудик акцентує на розмежуванні стилістики мови і стилістики мовлення, зв'язку стилістики мовлення й культури мови. Віддаючи належне традиції дихотомічного протиставлення мови і мовлення, автор розглядає їх як загальне й часткове, наголошуючи на провідному й регульовальному витоках мови та похідному характері мовлення індивіда, що формується під впливом мовлення колективу.

У навчальному посібнику виразно схарактеризовано прикладне спрямування стилістики, оскільки стилістика мовлення нерозривно пов'язана з культурою мовлення. Ці дві галузі, на думку професора, доцільно об'єднати в одну, а методично виправдано вивчати її після опанування студентами всіх фахових дисциплін для формування відповідних мовно-комунікативних компетенцій майбутніх учителів-словесників.

З лінгводидактичних принципів доречним є вичерпний список основних понять і категорій стилістики: *стилістична система мови, стилістична структура мови, стилі, жанри мови, стилістема, стилістична норма*. Усі одиниці стилістики скласифіковано за функціональним принципом як *«...стилістично марковані мовні явища, одиниці, які використовуються не в усіх стилях мови, а лише в якомусь одному стилі, і стилістично немарковані*. Наприклад, слова і сполучення слів *лабіалізація, лапки, лексикографія, лексичне*

значення, лінгвістична географія, лінгвістичний аналіз тексту та ін. належать до типових мовознавчих термінів, через що вони функціонально обмежені тільки лінгвістичною сферою, отже, стилістично марковані. До своєрідно маркованих також належать лексеми *ручєнята, ручєньки, ручєчка, ручище*, яким властива обмежена й спеціалізована семантика і які не характерні для мовлення суто наукового чи офіційно-ділового, а використовуються переважно в мовленні розмовно-побутовому і художньому» [7, с. 51].

Другий розділ навчального посібника присвячено розгляду системи стилів сучасної української літературної мови. Відомо, що традиційна стилістика трактувала стиль як основне поняття цієї галузі лінгвістики й основну форму реалізації стилістичних можливостей мовних одиниць. Уникаючи дискусій щодо критеріїв класифікації мовних стилів, автор натомість пропонує найполярніші потрактування цих феноменів і визнає пріоритет розмежування їх за ознакою сфера мовлення / сфера мови. Прикметно, що розгляд функціональних стилів зреалізовано від розмовно-побутового з найрозлогішою його характеристикою, офіційно-ділового, наукового, художнього, публіцистичного до конфесійного й епістолярного. Такий підхід узгоджений із пріоритетом усного мовлення і його первинністю. Автор резюмує: *«Усна й писемна форми мовлення перебувають у щонайтіснішій і своєрідній взаємодії, доповнюють одна одну. ... Усне мовлення слугує освою для мовлення писемного. Із запису одиниць усного мовлення і починається писемна форма мови, яка завжди репрезентує собою пізніше культурне надбання людини. Отже, писемне мовлення є відображенням усного»* [7, с. 107–108].

Теоретичним узагальненням лінгвістичних досліджень Петра Дудика є третій розділ навчального посібника, що вмістив стилістичну характеристику мовних одиниць за рівневим підходом: фонетичні засоби стилістики, орфоепічно-акцентні мовні одиниці, лексико-фразеологічні стилістичні засоби, стилістичні одиниці словотвору, морфології і синтаксичні засоби мови.

Інноваційним стало авторське витлумачення стилістичних можливостей неповних речень, еліптичних і приєднувальних конструкцій, речень зі вставними і вставленими одиницями, у яких продовжено міркування мовознавця щодо особливого значення цих одиниць у живому народному мовленні.

Четвертий розділ посібника присвячено проблематиці культури мовлення, зокрема характеристиці комунікативно-стилістичних якостей мовлення, окресленню понять *мовна норма* і *варіант мовної норми*. Ці явища, на думку автора, важливі, бо мають загальномовну, почасти національну природу: *«Стилістична своєрідність слів, словосполучень і речень нерідко створюється такою логічно-значеннєвою й емоційною оцінкою, як менталітет, ментальність»* [7, с. 335].

У підсумку подано підрозділ «Стилістичні можливості рідної мови», у якому автор розмірковує про мову як націєтворчу сутність: *«Рідною може бути тільки одна мова. Завдяки їй людина по-справжньому може прилучитись до духовності свого народу, його національної своєрідності, ідентичності, до національно-самобутньої системи навчання й виховання, до формування й сформування таких багатьох якостей, національних та індивідуальних рис характеру, якими один народ відрізняється від усіх інших народів»* [7, с. 343].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Петро Дудик – доктор філологічних наук, професор, Заслужений працівник вищої школи України, Почесний працівник Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, автор низки праць, присвячених питанням природи мовної системи й

особливостям функціонування лінгвальних одиниць. Уродженець Холмщини, він отримав блискучу філологічну освіту, знав класичні й живі європейські мови, створив оригінальну лінгвістичну й лінгводидактичну теорію, виховав плеяду учнів і послідовників, які гідно продовжують його справу.

Зокрема, в підручнику для вищої школи *«Вступ до мовознавства»* (співавтор – Сергій Дорошенко) подано вичерпний опис системи мови й мовної структури загалом, виявлено особливості конкретних мовних систем, насамперед сучасної української мови, уміщено загальну інформацію про сучасні європейські мови, стислі відомості про визначних лінгвістів і ключові поняття лінгвістичної термінології.

Ставши послідовником відомого мовознавця Леоніда Булаховського, Петро Дудик поєднав вітчизняну синтаксичну концепцію і граматичні аспекти досліджень Ш. Баллі, Ф. де Сосюра тоді, коли з відомих історичних причин синтаксична система української мови перебувала поза увагою або була максимально ототожнена з відповідною російською.

У монографії *«Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення. Еквіваленти речення)»* мовознавець уперше на значному емпіричному матеріалі дослідив особливості розмовного мовлення українців другої половини ХХ ст., схарактеризував його структурні й функціонально-стилістичні параметри, акцентуючи на ідіоетнічних особливостях української мови.

Своєрідним підсумком наукових пошуків Петра Дудика став навчальний посібник *«Стилістика української мови»*, у якому втілено цілісну інноваційну концепцію стилістики усної й писемної форм сучасної української літературної мови.

Аналіз наукового доробку уродженця Холмщини, вітчизняного лінгвіста Петра Дудика, констатація його істотного внеску в загальне мовознавство, граматику і стилістику сучасної української літературної мови дають підстави пишатися постаттю, яка сформована польською та українською спільнотами.

Професор Петро Дудик заслуговує на те, щоб його ім'я пам'ятали і в Україні, і в Польщі, а мовознавчі праці дослідника ввійшли до загальноєвропейського наукового дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баллі Ш. Французская стилистика. 2-е изд., стереотипное. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 392 с.
2. Булаховський Л. Стилістичні засоби мови. Лекція III–IV // Лекції з основ мовознавства. Харків, 1931–1932. С. 36–60.
3. Вихованець І. Р. Дудик Петро Семенович // Українська мова : енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови; ред. В. М. Русанівський [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія, 2000. С. 151.
4. Городенська К., Вихованець І. Зірка граматичної плеяди. *Українська мова*. 2010. № 1. С. 129–134.
5. Дорошенко С., Дудик П. Вступ до мовознавства : навчальний посібник. Київ : Вища шк., 1974. 295 с.
6. Дудик П. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення; еквіваленти речення), Київ : Наукова думка, 1973, 288 с.
7. Дудик П. Стилістика української мови : навчальний посібник. Київ : ВЦ : «Академія», 2005. 368 с.

8. Загнітко А., Балко М. Іваницька Ніна Лаврентіївна // Українська грамати́ка в іменах: енциклопедичний словник-довідник: науково-довідкове видання. Донецьк : ДонНУ, 2013. С. 148–151.
9. Коваль Л. У вирі праці: з нагоди ювілею Ніни Лаврентіївни Іваницької. *Рідний край: альманах Полтавського державного педагогічного університету*. 2010. № 1 (22). С. 81–85.
10. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ, 2004.
11. Кухар Н., Прокопчук Л. Усе іде, але не все минає... (портрети подільських науковців – 85-річчю від дня заснування кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла ... *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2017. № 25. С. 259–265.
12. Лучик А. Стан і перспективи зіставної стилістики в Україні. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2016. Вип. 10(2). С. 123–129.
13. Огієнко І. Складня української мови. Головні і пояснювальні члени речення. Жовква, 1938.
14. Петро Дудик // Видатні особистості з українського мовознавства. Хрестоматія / за заг. ред. Марини Навальної; укл. : Тетяна Левченко, Тетяна Чубань. Переяслав-Хмельницький : «Видавництво КСВ», 2016. С. 49–50.
15. Потєбня А. Об изменении значения и заменах существительного // Из записок по русской грамматике : В 4 т. Москва, 1968. Т. III. С. 5–380.
16. Сосюр де Ф. Курс загальної лінгвістики. Київ, 1998.
17. Тимченко Є. Курс історії українського язика. Вступ і фонетика. Харків; Київ, 1930.
18. Українська грамати́ка в іменах : енциклопедичний словник-довідник: науково-довідкове видання / упоряд. А. Загнітко, М. Балко. Донецьк : ДонНУ, 2013. С. 136–137.

REFERENCES

1. Balli Sh. Frantsuzskaia stilystyka. 2-e yzd., stereotypnoe. Moskva : Edytoryal URSS, 2001. 392 s.
2. Bulakhovskiy L. Stylistychni zasoby movy. Lektsiia III–IV // Lektsii z osnov movoznavstva. Kharkiv, 1931–1932. S. 36–60.
3. Vykhoanets I. R. Dudyk Petro Semenovych // *Ukrainska mova : entsyklopediia / NAN Ukrainy, Instytut movoznavstva im. O. O. Potebni, Instytut ukrainskoi movy ; red. V. M. Rusanivskiy [ta in.]*. Kyiv : Ukrainska entsyklopediia, 2000. S. 151.
4. Horodenska K., Vykhoanets I. Zirka hramatychnoi pleiady. *Ukrainska mova*. 2010. № 1. S. 129–134.
5. Doroshenko S., Dudyk P. Vstup do movoznavstva : navchalnyi posibnyk. Kyiv : Vyshcha shk., 1974. 295 s.
6. Dudyk P. Syntaksys suchasnoho ukrainskoho rozmovnoho literaturnoho movlennia (Proste rechennia; ekvivalentny rechennia). Kyiv : Naukova dumka, 1973, 288 s.
7. Dudyk P. Stylistyka ukrainskoi movy : navchalnyi posibnyk. Kyiv : VTs : «Akademiia», 2005. 368 s.
8. Zahnitko A., Balko M. Ivanytska Nina Lavrentiivna // *Ukrainska hramatyka v imenakh: entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk: naukovo-dovidkove vydannia*. Donetsk : DonNU, 2013. S. 148–151.
9. Koval L. U vyri pratsi: z nahody yuvileiu Niny Lavrentiivny Ivanytskoi. *Ridnyi kraj: almanakh Poltavskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*. 2010. № 1 (22). S. 81–85.
10. Kurylo O. Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Kyiv, 2004.
11. Kukhar N., Prokopchuk L. Use ide, ale ne vse mynaie... (portrety podilskykh naukovtsiv – 85-rychchiu vid dnia zasnuvannia kafedry ukrainskoi movy Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila ... // *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)*. 2017. № 25. S. 259–265.
12. Luchyk A. Stan i perspektyvy zistavnoi stilystyky v Ukraini. *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva*. 2016. Vyp. 10(2). S. 123–129.

13. Ohiienko I. Skladnia ukrainskoi movy. Holovni i poiasniuvalni chleny rechennia. Zhovkva, 1938.
14. Peyro Dudyk. Vydatni osobystosti z ukrainskoho movoznavstva. Khrestomatiia / za zah. red. Maryny Navalnoi; ukl. : Tetiana Levchenko, Tetiana Chuban. Pereiaslav-Khmelnyskyi : «Vydavnytstvo KSV», 2016. S. 62–65.
15. Potebnia A. Ob yzmenenyy znacheniya y zamenakh sushchestvitelnoho // Yz zapysok po russkoi hrammatyke : V 4 t. T. III, Moskva, 1986.
16. Sosiur de F. Kurs zahalnoi linhvistyky. Kyiv, 1998.
17. Tymchenko Ye. Kurs istorii ukrainskoho yazyka. Vstup i fonetyka. Kharkiv; Kyiv, 1930.
18. Ukrainska hramatyka v imenakh : entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk: naukovo-dovidkove vydannia / uporiad. A. Zahnitko, M. Balko. Donetsk : DonNU, 2013. S. 136–137.

Богатько Валентина Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Богатько Валентина Васильевна, кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Valentyna Bohatko, Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Department of the Ukrainian Language Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Завальнюк Інна Яківна, доктор філологічних наук, професор, декан факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Завальнюк Инна Яковлевна, доктор филологических наук, профессор, декан факультета филологии и журналистики имени Михаила Стельмаха Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Inna Zavalniuk, Doctor of Philology, Professor, Dean of Faculty of Philology and Journalism named after Mykhailo Stelmakh, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Кухар Ніна Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Кухар Нина Ивановна, кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Nina Kukhar, Ph.D. in Philology, Associate Professor of the Department of the Ukrainian Language Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 06.04.2021

Статтю прийнято до друку: 13.04.2021

II. ФУНКЦІОНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ. ТЕОРІЯ НОМІНАЦІЇ

УДК 81'27

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-30-36

FUNCTIONING OF BIOLOGICAL TERMINOLOGY IN MODERN ENGLISH

Tetyana Vdovenko

Izmail State University of Humanities

Repin St., 12, Izmail, Ukraine,

e-mail: Vdovenko_Tanya@i.ua

ORCID: 0000-0001-9811-1312

Introduction. *The article deals with the peculiarities of the biological terminological vocabulary of the English language, and attempts to describe and organize the biological vocabulary in a comprehensive way. In the context of the globalization of the modern world, there appear a large number of words and phrases associated with various branches of biology, which are actively used in life. In modern dictionaries, the appearance of new vocabulary is being regularly recorded. The scientific and technological revolution, the development of mass communication media, and the rapid development of public life lead to the emergence of a huge number of new words and meanings.*

Purpose. *The purpose of the article is to analyze modern English-language terms of biology and to identify thematic groups into which the vocabulary under study can be divided. The achievement of the aim involves such scientific tasks: to describe the term «biology»; to give the examples of biological terminology in modern English; to describe the prospects of further research of English-language biological vocabulary, related to various branches of biology that are actively used in modern life.*

The research material was a selection of terms on biological topics from dictionaries and popular scientific articles from Internet sources.

Methods. *The author uses a descriptive method, general scientific methods (analysis, induction and deduction) and specific linguistic methods (semantic analysis and distribution analysis).*

Results. *The results of the research can be used in professional communication training of translators, for solving international problems in the field of biology.*

Originality. *The relevance of the article is determined by the increased interest in the study of biological terminology, the lack of knowledge of English terminology in biology. The novelty of the research is an attempt to describe English biological terminology. The existing classification of biological sciences does not give an idea of the entire variety of biological disciplines.*

Conclusion. *In our field of vision there were words related to biology and related fields: ecology, botany, microbiology, zoology, genetics, biochemistry, breeding, physiology and others. In the course of the research, the following biological terms were specified: simple terms; complex terms; multicomponent terms and abbreviations. The research has shown that in biological terminology, there are a large number of terms consisting of several components. The analysis of complex terms showed that the two component terms with the prefix bio- predominate.*

Among the prospects of further research is the study of English-language biological vocabulary, related to various branches of biology that are actively used in modern life. The study of the peculiarities of biological terminological vocabulary in other languages is promising.

Keywords: *biology, vocabulary, thematic groups, terminology, English-language terms of biology.*

ФУНКЦІОНУВАННЯ БІОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Тетяна Вдовенко

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Україна, м. Ізмаїл, вул. Рєпіна, 12

e-mail: Vdovenko_Tanya@i.ua

ORCID: 0000-0001-9811-1312

У статті визначено особливості біологічної термінологічної англомовної лексики. Зроблено спробу здійснити комплексний опис та впорядкування біологічної лексики. В умовах глобалізації сучасного світу з'являється велика кількість слів і словосполучень на позначення понять, що стосуються різних галузей біології, їх активно використовують у житті. Сучасні словники регулярно фіксують появу лексичних новотворів, виникнення яких спричинила науково-технічна революція, розвиток засобів масової комунікації, динаміка суспільного життя.

Актуальність статті зумовлена, з одного боку, зростанням інтересу до вивчення біологічної термінологічної лексики, з іншого – недостатністю вивчення біологічної термінології англійської мови.

Мета статті – проаналізувати сучасні англомовні терміни біології, виділити їхні тематичні групи. Матеріалом дослідження послужила вибірка біологічних термінів зі словників і науково-популярних статей з інтернет-джерел.

Перспективним є вивчення особливостей біологічної термінологічної лексики в інших мовах.

Ключові слова: *біологія, лексика, тематичні групи, термінологія, англомовні терміни біології.*

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ БИОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Татьяна Вдовенко

Измаильский государственный гуманитарный университет

Украина, г. Измаил, ул. Рєпина, 12

e-mail: Vdovenko_Tanya@i.ua

ORCID: 0000-0001-9811-1312

В статье определены особенности биологической терминологической англоязычной лексики. Предпринята попытка осуществить комплексное описание биологической лексики. В условиях глобализации современного мира появляется большое количество слов и

словосочетаний для обозначения понятий, касающихся различных отраслей биологии, их активно используют в жизни. Современные словари регулярно фиксируют появление лексических новообразований, возникновение которых вызвала научно-техническая революция, развитие средств массовой коммуникации, динамика общественной жизни.

Актуальность статьи обусловлена, с одной стороны, ростом интереса к изучению биологической терминологической лексики, с другой – слабоизученностью биологической терминологии английского языка.

Цель статьи – проанализировать современные англоязычные термины биологии, выделить их тематические группы. Материалом исследования послужила выборка биологических терминов из словарей и научно-популярных статей из интернет-источников.

Перспективным является изучение особенностей биологической терминологической лексики в других языках.

Ключевые слова: англоязычные термины биологии, биология, лексика, тематические группы, терминология.

Introduction. The scientific and technological revolution, the development of mass communication media and the rapid development of public life lead to the emergence of a large number of new words and meanings. In the context of the globalization of the modern world, a large number of words and phrases associated with various branches of biology, which are actively used in life, appear. In modern dictionaries, the appearance of new vocabulary is regularly recorded.

The relevance of the article is determined by the increased interest in the study of biological terminology, the lack of knowledge of English terminology in biology, and the need for a comprehensive description of the analysis and ordering of biological vocabulary.

The object of research is English biological terminology.

The subject of research is English terminological units used in the terminological system of biology and their features.

Analysis of recent studies and publications dealing with the problem and serving as a basis for the research. The theoretical basis of the research is the ideas of domestic and foreign linguists in the field of terminology (Akhmanova O. S., Arnold I. V., Pronina R. F., Rosenthal D. E., Telenkova M. A., Tsitkina F. A., Vinogradov V. A. and others).

Purpose. The purpose of the study is to analyze modern terms of biology and to identify certain thematic groups into which the studied vocabulary can be divided.

The achievement of the aim involves such **scientific tasks**:

- to describe the term «biology»;
- to give the examples of biological terminology in modern English;
- to describe the prospects for further research of English-language biological vocabulary, related to various branches of biology that are actively used in modern life.

The research material is a selection of terms devoted to biological topics from dictionaries and popular scientific articles from Internet sources.

The novelty of the research is in the attempt to describe the English biological terminology.

Presentation of the main material. The word «biology» comes from the Greek «bios» (life) and «logos» (teaching, science) – the science of living beings and their interaction with the environment. Biology studies all aspects of life, in particular: the structure, functioning, growth, origin, evolution, and distribution of living organisms on Earth. Biology classifies and describes living things, the origin of their species, their interaction with each other and with the environment [2].

As an independent science, biology stood out from the natural sciences in the XIX century, when scientists discovered that all living organisms have some common properties and characteristics that are not characteristic of inanimate nature. The term «biology» was introduced independently by several authors: Friedrich Burdach in 1800, the German botanist Gottfried Reinhold Treviranus in 1802, and the French naturalist Jean-Baptiste Lamarck in 1802.

Since the twentieth century, biology has been an intersection of the ideas of geneticists, agronomists and animal breeders. Biological sciences are closely related to physics, chemistry, mathematics, geology, geography and belong to a single complex of natural sciences, i.e. natural sciences.

The subject of the study of biology is the diversity of existing and extinct organisms, their origin, evolution, distribution, structure, functioning and individual development, relations with each other and with the inanimate nature surrounding them. Biology considers the general and particular patterns inherent in life in all its manifestations and properties (metabolism, reproduction, heredity, variability, adaptability, growth, development, irritability, mobility, etc.).

Currently, there are several biological dictionaries containing several tens of thousands of words. These include the dictionaries of Dumbleton K. U., Chibisova O. I., Kozyar L. A., Seledtsova V. I. and others [1; 3; 5; 6; 7; 8].

K. W. Dumbleton's Russian-English Dictionary of Biological Terms contains more than 35000 specialized terms used in general biology and biological disciplines, such as ecology, botany, microbiology, zoology, genetics, biochemistry, breeding and physiology.

This Russian-English reference book contains not only the words in alphabetical order, but also, in addition to the translation, provides a brief explanation. The uniqueness of the dictionary is not only in the presence of terminology that has developed in the last century, but also in the new, narrowly focused terms that have been formed in the course of recent scientific research in the field of biology and biotechnology, which confirms the significance of this publication.

A new life requires new words and thus determines the variability of the vocabulary. Changing the vocabulary is a natural and constant movement in the language. New realities introduce their own names into the language. Changes in vocabulary are caused by very diverse reasons, most of which are cultural, and not purely linguistic in nature.

At first, the new words can be used by a small number of people, then, if they are sufficiently expressive and sound in accordance with the nature of the phonetic system of the English language, they are used in more and more broad social and professional groups.

Currently, biology is widely used in many countries of the world and is becoming increasingly practical. The main reason for the growing interest in biology is its close connection with the most important problems of the modern world: the threat of diseases, the disappearance of plants and animals.

Scientists name five principles that unite all biological disciplines into a single science of living matter: 1) cell theory, 2) evolution, 3) gene theory, 4) homeostasis (the physiological processes that allow an organism to maintain the constancy of its internal environment regardless of changes in the external environment) and 5) energy.

Most biological sciences are disciplines with a narrower specialization. Traditionally, they are grouped by the types of organisms studied: *botany* (studies of plants, algae and fungi-like organisms), *zoology* (studies animals and protists), *microbiology* (studies microorganisms and viruses), *mycology* studies fungi (formerly a branch of botany).

Areas within biology are usually categorized either according to the scale of the study or with reference to the methods used: *biochemistry* (studies the chemical basis of life), *biophysics*

(studies the physical basis of life), *molecular biology* (complex interactions between biological molecules), *cell biology* and *cytology* (the basic building blocks of multicellular organisms, cells), *histology* and *anatomy* (the structure of the tissues and of the organism of the individual organs and tissues), *physiology* (physical and chemical functions of tissues and organs), *ethology* (behavior of living beings), *ecology* (the interdependence of the various organisms and their environment), *genetics* (patterns of heredity and variation), *developmental biology* (the development of an organism in ontogenesis), *paleobiology* and *evolutionary biology* (the origin and historical development of wildlife).

Certain branches of biology arise as cross-boundary to the related sciences: *biomedicine*, *biophysics* (the study of living objects by physical methods), *biometrics*, *bioinformatics* and others. In connection with the practical needs of a person, such areas as *space biology*, *sociobiology*, *labor physiology* and *bionics* arise.

The biology of systematic groups includes: *virology* (the science of viruses), *microbiology* (the science that studies microorganisms), *mycology* (the science of fungi), *botany* (the science of plants), *zoology* (the science of animals) and *anthropology* (the science of humans). Each of these disciplines is divided into a number of narrower areas, depending on the object of the research.

In zoology, there are such sciences as *entomology* (the science of insects), *ichthyology* (the science about fish), *theriology* (the science about mammals), etc. In botany, there are: *algology* (the science of algae), *bryology* (the science about mosses), *dendrology* (the science about woody plants) and others.

In addition, zoology and botany distinguish sciences that study certain aspects of animal and plant life: structure (*morphology*, *anatomy*, *histology*, etc.), development (*embryology*, *evolution*, etc.), vital activity (*physiology* and *biochemistry* of animals and plants), distribution (*zoogeography* and *phytogeography*), classification by group (*systematics of plants and animals*) and others.

The levels of organization of living things are studied by: *molecular biology* (the science that studies the general properties and manifestations of life at the molecular level), *cytology* (cell science), *histology* (tissue science) and others.

According to the structure, properties and manifestations of the life of individual organisms, there are: *anatomy* (the science of the internal structure), *morphology* (in the narrow sense the science about the external structure), *physiology* (the science about the vital activity of the whole organism and its parts), *genetics* (the science of the laws of heredity and variability of organisms and methods of managing them).

Separately, the sciences of the development of living matter are distinguished: the *biology of individual development of organisms*; *evolutionary theory* (a complex of knowledge about the historical development of living nature); *paleontology*, which studies the history of life from the remains of living organisms.

The study of collective life and communities of living organisms is concerned with: *ethology* – the science of animal behavior, *ecology* (in the general sense) – the science of the relations of various organisms and the communities they form between themselves and the environment. Among the sections of ecology, we consider *biocenology* (the science of communities of living organisms), *population biology* (a branch of knowledge that studies the structure and properties of populations) and others.

According to the research methods, the following branches are usually distinguished: *biochemistry*, which studies the chemical substances that make up organisms, their structure, distribution, transformations and functions; *biophysics* (the science of physical and physico-chemical phenomena in living organisms). *Biometrics*, which is also one of the most important

branches of biology, is involved in planning quantitative biological experiments and processing the results with the use of mathematical statistics.

Depending on the field in which biological knowledge is used in human practice, there are such disciplines as *biotechnology* (a set of industrial methods that allow using living organisms and their individual parts with high efficiency for the production of valuable products – antibiotics, vitamins, hormones, etc.), for protecting plants from pests and diseases, for combating environmental pollution, in sewage treatment plants; *agrobology* (a set of knowledge about the cultivation of agricultural crops); *breeding* (the science of methods for creating plant varieties, animal breeds, and strains of microorganisms with the characteristics that a person needs). There are also *animal husbandry*, *veterinary medicine*, *medical biology*, *phytopathology* and *nature conservation biology*.

The above classification of biological sciences is largely conditional and does not give an idea of the entire variety of biological disciplines.

In scientific and technical terminology, there are a large number of terms consisting of several components. Multicomponent terms are phrases in which the semantic relationship between the components is expressed by adjacency [3, p. 10].

In our field of vision there were words related to biology and related fields: ecology, botany, microbiology, zoology, genetics, biochemistry, breeding, physiology and others.

Conclusions and prospects of further research of the issue. In the course of the research, the following biological terms were singled out: **simple terms** (*cell, catalyst, chlorophyll, chloroplast, dermis, embryo, evolution, exist, herbivore, heredity, inheritance, invertebrate, mutation, phylogenesis, predator, pollen, reproduce, seed, species, tissue, tentacles, vertebrate*); **complex terms** (*abiogenesis, azotobacterin, aminoacid, hyaloplasma, organogenesis, osmoregulation, thermoresistant, photoreceptor*); **multicomponent terms** (*natural selection, genetic code, biological rule, biological matter, genetic engineering, biologically active substances, biologically significant elements, genetic molecular biology*) and **abbreviations** (*DNA, AIDS, F, TNT*).

The analysis of complex terms showed that among them the 2 component terms with the prefix *bio-* predominate: *bioactive, biodegradable, biogenetic, biosafety, biosecurity, biosynthesis*.

Among the prospects of further research is the study of English-language biological vocabulary, related to various branches of biology that are actively used in modern life. The study of the peculiarities of biological terminological vocabulary in other languages is promising.

LITERATURE

1. Англо-русский Русско-английский биологический словарь URL: <http://www.вокабула.рф/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B8/%D0%B0%D1%80%D1%80%D0%B0%D0%B1%D1%81/> (дата звернення: 28.03.21)
2. Биология. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B8%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F> (дата звернення: 30.03.2021).
3. Дамблтон К. У. Русско-английский словарь биологических терминов. Киев: Технические словари. 2000. 524 с. URL: <https://ishchi-tut.ru/mir-knig/professii/249089-russko-angliyskiy-biologicheskij-slovar-inostrannye-yazyki.html> (дата звернення: 27.03.21)
4. Пронина Р. Ф. Перевод английской научно-технической литературы. Москва : Высшая школа, 1986. 175 с.
5. Русско-Английский биологический словарь (Russian-English biological dictionary) Англо-русский словарь онлайн. URL: <https://slovar-vocab.com/russian-english/biological-vocab.html> (дата звернення: 20.03.2021).

6. Русско-английский биологический словарь. URL: <http://window.edu.ru/resource/971/57971> (дата звернення: 29.03.2021).

7. Русско-английский биологический словарь. URL: <https://english-grammar.biz/biological-dictionary.html> (дата звернення: 30.03.2021).

8. Чибисова О. И., Козяр Л. А. Английский биологический словарь Издательство: Русский язык, 1976. 732 с. URL: <https://www.dictionaries24.com/ru/%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BC,%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9,%D0%B1%D0%B8%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F> (дата звернення: 29.03.21).

9. Kenneth S. Saladin, Understanding Biological Vocabulary A Workbook for BIOL 3010: Biological and Medical Vocabulary Fourth Edition 2007. URL: <https://studylib.net/doc/7878946/understanding-biological-vocabulary> (дата звернення: 31.03.21).

REFERENCES

1. Anglo-russkiy Russko-anglijskiy biologicheskij slovar. URL: <http://www.вокабула.рф/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%B0%D1%80%D1%80%D0%B0%D0%B1%D1%81/> (data zvernennia: 28.03.2021).

2. Biologiya. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B8%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F>. (data zvernennia: 30.03.2021).

3. Chibisova O. I., Kozyar L. A. Anglijskij biologicheskij slovar'. Moskva : Izdatel'stvo: Russkij yazyk, 1976. 732 s. URL: <https://www.dictionaries24.com/ru/%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BC,%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9,%D0%B1%D0%B8%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F> (data zvernennia: 29.03.2021).

4. Dambilton K. U. Russko-anglijskij slovar' biologicheskikh terminov. Kiev: Tekhnicheskie slovari, 2000. 524 s. URL: <https://ishchi-tut.ru/mir-knig/professii/249089-russko-anglijskiy-biologicheskij-slovar-inostranye-yazyki.html> (data zvernennia: 27.03.2021).

5. Kenneth S. Saladin, Understanding Biological Vocabulary A Workbook for BIOL 3010: Biological and Medical Vocabulary Fourth Edition 2007. URL: <https://studylib.net/doc/7878946/understanding-biological-vocabulary> (data zvernennia: 31.03.2021).

6. Pronina R.F. Perevod anglijskoj nauchno-tekhneskoj literatury. Moskva : Vysshaya shkola, 1986. 175 s.

7. Russko-anglijskij biologicheskij slovar' (Russian-English biological dictionary). URL: <https://slovar-vocab.com/russian-english/biological-vocab.html> (data zvernennia: 30.03.21).

8. Russko-anglijskij biologicheskij slovar'. URL: <http://window.edu.ru/resource/971/57971> (data zvernennia: 29.03.2021).

9. Russko-anglijskiy biologicheskij slovar. URL: <https://english-grammar.biz/biological-dictionary.html> (data zvernennia: 30.03.2021).

Вдовенко Тетяна Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Україна).

Вдовенко Татьяна Александровна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры англійської філології Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Україна).

Tetyana Vdovenko, Ph.D. in Philology, Associate Professor, Department of English Philology, Izmail State University of Humanities, Izmail (Ukraine).

Стаття надійшла: 31.03.2021

Статтю прийнято до друку: 07.04.2021

УДК 81'373.4'42

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-31-45

ЛІНГВІСТИЧНИЙ І МЕТОДИЧНИЙ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ЗНАЧЕНЬ БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ

Неля Митько

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Україна, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

e-mail: nelmytko@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1004-4042

Ірина Домрачева

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Україна, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

e-mail: i.domracheva@donnu.edu.ua

ORCID: 0000-0001-5432-4893

Людмила Коваль

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Україна, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

e-mail: l.koval@donnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-4014-1858

У статті розглянуто особливості лексичної полісемії, способи розмежування значень багатозначного слова, описано вивчення типів метафоричних і метонімічних перенесень, звернено увагу на особливості синекдохи. Запропоновано вправи і завдання з лексикології, які вироблятимуть уміння диференціювати метафору і метонімію, серед метонімічних перенесень виділяти синекдоху. Такі завдання сприятимуть розвиткові мовлення студентів, формуванню вмінь користуватися лексичним багатством мови.

Ключові слова: *переносне значення, метафоричне перенесення, метонімічне перенесення, синекдоха, лексичне значення, вправа.*

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ И МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ЗНАЧЕНИЙ МНОГОЗНАЧНЫХ СЛОВ

Неля Митько

Донецкий национальный университет имени Василя Стуса

Украина, г. Винница, ул. 600-летия, 21

e-mail: nelmytko@gmail.com

ORCID: 000 0-0003-1004-4042

Ирина Домрачева

Донецкий национальный университет имени Василя Стуса

Украина, г. Винница, ул. 600-летия, 21

e-mail: i.domracheva@donnu.edu.ua

ORCID: 0000-0001-5432-4893

Людмила Коваль

Донецкий национальный университет имени Василия Стуса

Украина, г. Винница, ул. 600-летия, 21

e-mail: l.koval@donnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-4014-1858

В статье рассмотрены особенности лексической полисемии, способы разграничения значений многозначного слова, описано изучение типов метафорических и метонимических переносов, обращено внимание на особенности синекдохи. Предложены упражнения и задания по лексикологии, вырабатывающие умения дифференцировать метафору и метонимию, среди метонимических переносов выделять синекдоху. Такие задания способствуют развитию речи студентов, формированию умений использовать лексическое богатство языка.

Ключевые слова: *переносное значение, метафорический перенос, метонимический перенос, синекдоха, лексическое значение, упражнение.*

LINGUISTIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF THE MEANINGS OF MULTIPLE-MEANING WORDS

Nelia Mytko

Vasyl' Stus Donetsk National University

600-richchia Street, 21, Vinnytsia, Ukraine,

e-mail: nelmytko@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1004-4042

Iryna Domracheva

Vasyl' Stus Donetsk National University

600-richchia Street, 21, Vinnytsia, Ukraine,

e-mail: i.domracheva@donnu.edu.ua

ORCID: 0000-0001-5432-4893

Liudmyla Koval

Vasyl' Stus Donetsk National University

600-richchia Street, 21, Vinnytsia, Ukraine,

e-mail: l.koval@donnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-4014-1858

Introduction. *The ability to use lexical richness is important for native speakers. In lexicology classes, students study the functional purpose of the word and form the necessary skills for a specialist to determine the role of a word in the semantic and structural organization of the text. They are convinced that for communication it is necessary to choose appropriate synonyms, antonyms, lexical and semantic variants of polysemous words, as well as to use figurative meanings. The teacher examines in detail the essence of lexical polysemy, ways to distinguish the meanings of a polysemous word. Although high school graduates need to be able to recognize metaphor, metonymy and synecdoche among the tropes, it is not always easy for high school students to learn about metaphorical and metonymic figurative meanings. The task of the instructor is to teach how to distinguish between types of figurative meanings, to find them in texts.*

Purpose. *The purpose of the article is to describe ways to study figurative meanings of words in schools of higher education.*

Methods *of observation, classification, generalization, description have been used in this paper.*

Results. *Speaking of figurative meaning, the teacher draws attention to the fact that it is «socially conscious, is a source of polysemy and is its periphery» [5, p. 209]. The meaning is determined by the contextual environment. The figurative meaning of a word is perceived as separate and is recorded in the "Dictionary of the Ukrainian language". The meaning with which a word is common in a language is determined in a particular phrase or sentence. It can be direct (primary) and portable (secondary). The direct meaning of the word directly indicates the relationship between the word and the phenomenon of objective reality, which has historically been fixed in the minds of speakers. The direct meaning is the essence of the real meaning of a word. Words of the Ukrainian language can also acquire a figurative meaning, which arises as a result of transferring the names of some phenomena, objects, actions to others on the basis of common features. All figurative meanings are semantically related to the main meaning. The teacher pays attention to the definition of the figurative meaning of the word, because it arises, and the name is transferred, and not vice versa, as often stated in the answers.*

Originality. *The article draws attention to ways of distinguishing metaphorical and metonymic figurative senses of words. It also describes the teaching methods used by the lecturer in order to improve students' understanding of the subject.*

Conclusion. *Traditionally, figurative meanings of a word are divided into metaphorical (metaphor), metonymic (metonymy) and synecdoche. The lecturer emphasizes the differences between these types of figurative meanings of words. To consolidate knowledge and develop skills, the teacher may suggest doing exercises that will develop the ability to find words with figurative meaning and distinguish between metaphor and metonymy, among the metonymic transfers to highlight the synecdoche. Students should realize that figurative meanings are always secondary, arise (and names are transferred) on the basis of similarity or contiguity between subjects. Such values are always recorded in the dictionary. There are also figurative meanings of words that are used only in a specific context. They are not registered in dictionaries and belong to the means of linguistic imagery inherent in fiction. This type of figurative meanings of words is qualified as the figurative use of words. Exercises help to consolidate students' scientific knowledge about the types of figurative meanings of words and ways to differentiate them.*

Keywords: *figurative meaning, metaphorical transference, metonymic transference, synecdoche, lexical meaning, exercise.*

Постановка проблеми. Важливе значення для носіїв мови мають уміння користуватися лексичним багатством. На заняттях з лексикології студенти вивчають функційне призначення слова і формують потрібні для фахівця вміння визначати роль слова в семантичній і структурній організації тексту. Переконаються, що для спілкування є необхідним добір відповідних синонімів, антонімів, лексико-семантичних варіантів багатозначних слів, уживання переносних значень. Викладач докладно розглядає сутність лексичної полісемії, способи розмежування значень багатозначного слова. Хоч випускники загальноосвітніх шкіл мають уміння розпізнавати серед тропів метафору, метонімію і синекдоху, для студентів вищих шкіл вивчення особливостей метафоричних і метонімічних переносних значень не завжди є легким. Завдання викладача – навчити розмежовувати типи переносних значень, знаходити їх у текстах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовознавці наголошують на важливості добору лексичних засобів для виразності думки. Різні типи переносних значень, як і синоніми, антоніми, забезпечують структурно-смыслову цілісність тексту. Дослідниця В. Каліш зауважує, що «знання студентами загального функційного призначення слова як одиниці лексико-семантичного рівня стануть теоретичним підґрунтям формування у них професійно необхідних умінь добирати відповідні лексеми» [4, с. 76]. В. Левицький розглядає поняття лексичної полісемії, описує методи розмежування значень багатозначного слова [3]. У праці Л. Кардаш розглянуто поняття переносного значення й переносного вживання слів, диференційовано типи переносних значень [5].

Мета статті – описати способи вивчення переносних значень слів у вищій школі.

Виклад основного матеріалу. Викладач, розпочинаючи вивчення багатозначності слова, може зауважити, що її виникнення «зумовлене не лише принципом економії зусиль, а й іншими чинниками, пов'язаними з виконанням мовою і номінативної, і емотивно-експресивної функцій» [3, с. 17]. Семасіологи вважають, що значення полісемічного слова пов'язані між собою ієрархічними відношеннями й поділяються на основні та другорядні, прямі та переносні. Варто подати й інший погляд, згідно з яким значення багатозначного слова цілком рівноправні й не поділяються на другорядні, прямі та переносні [3, с. 18]. Лектор традиційно пояснює, що значення пов'язані між собою спільними семами. Мовознавець В. Левицький зазначає, що «варто надати перевагу поняттю «зв'язок», а не «спільна сема», оскільки зв'язок має у психіці носія мови відповідний корелят, а сема – конструкт, вичленування й визначення якого пов'язані з певними труднощами» [3, с. 18].

Говорячи про переносне значення, викладач звертає увагу, що воно «суспільно усвідомлене, є джерелом полісемії і становить її периферію» [5, с. 209]. Значення зумовлене контекстуальним оточенням. Переносне значення слова сприймається як окреме і фіксується в «Словнику української мови».

Значення, з яким слово поширене в мові, визначається в конкретному словосполученні чи реченні. Воно може бути прямим (основним) і переносним (вторинним). Пряме значення слова безпосередньо вказує на співвідношення слова з явищем об'єктивної дійсності, що історично закріпилося у свідомості мовців. Пряме значення становить сутність реального змісту слова.

Слова української мови можуть набувати й переносного значення, що виникає внаслідок перенесення найменувань одних явищ, предметів, дій на інші на основі спільності ознак. Усі переносні значення семантично пов'язані з основним значенням. Викладач наголошує, що переносне значення завжди вторинне, бо будь-яке перенесення найменування стає можливим тільки тому, що новий предмет чимось схожий, має спільну ознаку з уже названим, відомим предметом. Для підтвердження цього можна використати приклади, наведені А. Грищенком: «...відносний прикметник *дерев'яний* семантично сполучається лише з тими іменниками, які називають предмети, виготовлені з дерева як матеріалу, наприклад: *дерев'яний стіл, дерев'яна ложка, дерев'яна ваза* тощо. Водночас загальномовна практика засвідчує вживання прикметника *дерев'яний* і в таких мінімальних контекстах, які суперечать його значенню «виготовлений з дерева як матеріалу», наприклад: *дерев'яний голос, дерев'яне обличчя, дерев'яна усмішка* тощо [2, с. 140]. В основі перенесення назви ознаки лежать такі елементи лексичного значення іменника *дерево*, як жорсткість, негнучкість, застиглість, нерухомість. У наведених словосполученнях прикметний *дерев'яний* має значення «нерухомий, неживий, застиглий, позбавлений теплоти».

Переносні значення обов'язково пов'язані з первинними, проте їх ніколи не плутають.

Викладач звертає увагу на визначення переносного значення слова, адже воно виникає, а назва переноситься, а не навпаки, як часто зазначають у відповідях.

Переносним називається таке значення багатозначного слова, що виникає внаслідок перенесення назви з одного предмета на інший на основі якоїсь подібності між предметами або суміжності між ними. Переносне значення слова, як і пряме, закріплене в мові суспільною практикою її носіїв, воно сприймається як окреме значення вже відомого слова.

Традиційно переносні значення слова поділяють на метафоричні (метафору), метонімічні (метонімію) і синекдоху.

Лектор наголошує на відмінностях цих типів переносних значень слів.

Метафорою, або метафоричними, називаються такі значення багатозначного слова, що виникають у слові внаслідок перенесення назви з одного предмета на інший на основі подібності (зовнішньої чи внутрішньої) між цими предметами. Подібність може бути різною: за формою (*швейна голка* (пряме) і *голка хвойного дерева* (переносне), *гніздо ластівки* (пряме) і *гніздо опеньків* (переносне)), за кольором (*золота чаша* (пряме) і *золота осінь* (переносне)), за розташуванням (*голова людини* (пряме) і *голова колони* (переносне)), за враженням (*міцні обійми* (пряме) і *міцний чай* (переносне)), за функцією предмета (*двірник підмітає* (пряме) і *двірник «механізм» чистить скло* (переносне)).

О. Бондар зазначає, що використовується метафора з метою первинної номінації в процесі пізнання нових об'єктів, явищ, дій, ознак, а також для вторинної номінації під час розвитку семантичної структури слова. Так, розвиваючи інформатику та комп'ютерні технології, людина відображає їх у мові (здійснює первинну номінацію), часто використовуючи відомі назви: *вірус* (мікроорганізм і комп'ютерна програма, що пошкоджує інші програми), *зависати* (зачепившись за щось, триматися в повітрі і тимчасове припинення функціонування програми), *миша* (дрібний гризун і комп'ютерний маніпулятор), *павутина* (сітка, яку плетуть павуки, і комп'ютерна мережа) [1, с. 212].

Світ сприймається людьми по-різному, і тому вони називають предмети словами, які відрізняються ступенем образності. До метафоричних належать значення слів, «образність яких ще цілком відчутна, а також значення, образність яких ніби «згасла» і давно не відчувається мовцями, але вона у слові є і міститься в самому факті порівняльного перенесення назви з одного предмета на інший, тобто в тих подібних асоціаціях, які виникають при використуванні слова в переносному значенні (*ніс людини – ніс літака, хвіст птаха – хвіст потяга*)» [7, с. 54–55]. До таких загальноживаних, мовних, метафор належать виділені слова у словосполученнях: *ручка чашки, носик чайника, ніжка стола, дощ іде, туман висить, втрачати надію, сфера впливу, сонце сідає, погода стоїть тепла, широке поле діяльності, холодно зустріти* тощо.

Метафори вторинної номінації активно функціонують як тропи в поєднанні з іншими образно-експресивними засобами, і це створює певний виражально-зображальний ефект, наприклад: *Перехрестившись, йде у світ дорога. Гніздо химерне звила омела. І моляться ще зранку верби Богу, заламуючи руки край села. А сонце бриль свій кинуло у воду і витирає втомлене чоло. У морі трав шукає стежка броду, знайшла й чимдуж побігла до села* (Л. Михайлів).

Мовознавець О. Гапченко, називаючи серед типів мовних метафор асоціативну, зазначає, що під час творення такої метафори «актуалізуються елементи семантики вихідного лексичного значення, які перебувають далеко від ядерної частини. Асоціації можуть представляти якісь реальні властивості предмета або ознаки, що, не знаходячи відображення в денотаті вихідного значення, приписуються предмету уявою людей і є

відомими всім мовцям (великий, хижий – акула). Інші асоціації відображають певне загальне психологічне враження (*м'який* – щодо характеру людини). Асоціативна метафора «скріплена» з похідним значенням лише деякими елементами знання про денотат» [7, с. 55].

Для поглиблення знань про переносні значення слів варто назвати найтипівіші різновиди метафоричних перенесень у сучасній українській мові: з природних об'єктів на створене людиною (*гора (книжок), джунглі (міста)*); з предмета на людину (*манекен, лялька, мішок*); з тварини на людину (*акула, баран, мавпа, собака*); з рослини на людину (*дуб, ягідка, лопух*); з предмета на психічний світ (*море (радості)*); фізичний світ – психічна сфера (*весна (кохання), осінь (життя), буря (емоцій)*); з неживої природи на якості, дії, властиві живим істотам (*золотий ланцюжок – золотий характер, теплий будинок – теплий погляд*); живі істоти – нежива природа (*горб, хребет, співає*).

Викладач може запропонувати знайти слова з прямим і переносним значеннями і пояснити різницю між ними в реченні *Весна за вушка витягає трави і сонечко на небо підганя* (В. Малишко).

Метафоричні переносні значення треба відрізнити від метонімічних. Метонімічними, або метонімією, називаються такі переносні значення, що виникають унаслідок перенесення назви одного предмета на інший на основі суміжності, тобто якихось зв'язків між ними.

Пояснюючи особливості метонімії, лектор може взяти за основу визначення або О. Гапченко: «Під метонімією звичайно розуміють регулярний або okazіональний перенос назви з одного об'єкта чи класу об'єктів на інший на основі реально існуючого між ними зовнішнього чи внутрішнього зв'язку (просторового, причиново-наслідкового, логічного тощо)» [7, с. 56], або І. Олійника: «... метонімія є важливим зображувальним і виразовим засобом, суть якого полягає в перейменуванні за безпосередньою близькістю, за тісним внутрішнім і зовнішнім зв'язком явищ, предметів» [8, с. 41]. Під безпосередньою близькістю розуміють просторовий, часовий чи логічний зв'язок між предметами.

Науковці виділяють різні види метонімічних перенесень, до поширених належать такі: назва приміщення, установи, населеного пункту переноситься на людей, які там працюють, живуть (*світлий клас і клас уважно слухає; цех збудували і цех вийшов на мітинг; Донецьк – столиця Донбасу і Донецьк зустрічає чемпіонів*); назва одиничного предмета переноситься на збірне поняття (*на долоні лежало зерно і на току сушиться зерно*); назва рослини переноситься на плід або квітку цієї рослини (*висока слива і солодка слива; колюча шипшина і чай із шипшини*); назва матеріалу – на виріб із цього матеріалу (*гірський кришталь і п'є з кристалю; тонкий шовк і ходити в шовках*); назва дії – на місце дії (*коротка зупинка і вийти на зупинці*); назва дії – на результат дії (*робота починається о 8-й години і наукова робота*); ім'я автора переноситься на його твори (*композитор Чайковський і люблю слухати Чайковського; письменник Шевченко і учні декламують Шевченка*); назва посуду переноситься на його вміст (*красива чашка і випити чашку; глибока тарілка і з'їв тарілку*) [6, с. 480].

Різновидом метонімії є синекдоха – це перенесення назви частини предмета на весь предмет. Мовознавець О. Бондар пояснює це явище так: «...форма мовної одиниці переноситься з одного предмета, явища, дії чи ознаки на інший на основі кількісних відношень, що полягають у заміні назви цілого назвою його частини» [1, с. 214].

Деякі науковці синекдоху розуміють дещо ширше: «перенесення назви з предмета на його частину або, навпаки, з частини на весь предмет: *вишня* (дерево і плід), *борода* («волосяний покрив на нижній частині обличчя» і «бородатий чоловік»)» [7, с. 57].

Ми дотримуємося першого погляду на цей тип перенесень і відносимо перший приклад до власне метонімії, а другий – до синекдохи.

Традиційно її розглядають як окремий тип переносних значень. Найчастіше таке перенесення виникає, коли назва частини тіла вживається як найменування людини взагалі, наприклад: *Мосі ноги тут не буде. У хаті з'явився зайвий рот. Скрізь потрібні руки* (робітники). *Говорить тихіше: тут скрізь вуха* (люди, що можуть підслухати). За допомогою синекдохи назва частини, що видається найбільш помітною або показовою, істотною для предмета, позначає предмет загалом [9, с. 583]. Зокрема, особа позначається за частиною одягу: *спідниця у значенні «жінка», білі комірці, зелені берети* як соціальна або професійна характеристики, *червоні чобітки* (жінка в такому взутті); за знаряддям: *сто шабель, багнетів* (сто бійців), *перша ракетка, рукавичка країни* (тенісист, боксер). Предмет може називатися за його частиною, наприклад: *Зароблену копійку* (гроші взагалі) *витратив на подарунок мамі. Флот у сто парусів* (парусне судно). У прикметниках назва ознаки частини переноситься на весь предмет: *білявий* (колір волосся людини) – *білявий* (людина з таким кольором волосся), *горілчані вироби* (горілка) – *горілчані вироби* (усі міцні алкогольні вироби). До синекдохи належать і власні назви, утворені від загальних: *Ріка* (річка на Закарпатті), *Городок* (місто).

Для закріплення знань і формування вмінь викладач може запропонувати виконати такі вправи.

1. Назвіть спільну ознаку, на основі якої відбувається перенесення назви і виникає нове значення.

Вершина гори – вершина слави, земляна дорога – дорога перемоги, залізні трати – залізні нерви, купа сміття – купа неприємностей, крижаний покрив – крижаний погляд, барвіста сукня – барвіста мова, горить солома – горить лице, сміється дитина – сміється ранок.

2. Знайдіть слова, вжиті в переносному значенні. Визначте тип переносного значення.

Білолиций місяць тихо плив високим небом, розливаючи своє срібне проміння. Плив і оглядав світ широкий, а оглядаючи, зазірав у маленьку хатину, де маленьке дівчатко тихо шепотіло молитви, стоячи навколішках. Ось воно проказало «отченаша», «богородицю» (Б. Грінченко). Сіра пилюка доріг ріже заплакані очі. Горнеться стежка до ніг – вперше спішити не хоче (Г. Чубач). Церква ніби зачула запах його чобіт – бо повернулася всіма головами до дверей (М. Матіос). Усе село обертається й шепчеться вслід, коли він іде на роботу (М. Матіос). Танці грузько прохляпали коридором і надовго стихли (Л. Голота). Спини ходили поважно й чинно, наче добрі пінгвіни на вичовганій до блиску кризі. Спочатку піднімався околиці кашкета, а обабіч нього два сержантських погони. Позаду Сідалковського, відбиваючись у великому дзеркалі, сновигали туди-сюди чорні і сірі костюми (О. Черногуз).

3. Складіть по два речення з поданими словами. Назвіть слова, ужиті в переносному значенні. Визначте їхній тип.

Вітальня «кімната» і «меблі для кімнати», кухня «кімната» і «меблі для кімнати», вальс «танець» і «музика до нього», танго «танець» і «музика до нього».

4. Знайдіть фразеологізми в поданих реченнях. Поясніть їхні значення, користуючись довідкою. Визначте тип переносного значення слів, ужитих у фразеологізмах.

Навісив нові двері, що їх змайстрував іще з осені, а повісити все не доходили руки, а тоді заходився перекладати солону (А. Дімаров). Вони так зраділи, одібравши книжки, і я ще більше запевнився, що книжки дістались у добрі руки (М. Коцюбинський). А самі,

мабуть, сидять у теплих хатах, сьорбають гарячий борщ і носа не показують (Літ. Укр.).
Намагаюся пояснити Фатесвій Марії те, куди ліпше було б не пхати носа (Є. Гуцало).

Довідка: не приходити, не з'являтися куди-небудь; у кого-небудь багато роботи, хтось дуже зайнятий; до надійної, дбайливої людини, до хазяїна; безцеремонно втручатися в що-небудь.

5. Установіть тип лексичного значення виділеного слова (метафора, метонімія чи синекдоха).

Як село дізналося, то полегшено видихнуло «нареши́ті» (М. Матіос). **Каблучки** пристукнули непоступливо й роздратовано (Л. Голота). Завжди залишалось **море** непереробленої роботи (Є. Гуцало). Давно не був... **Робота** крадькома ковтає дні, потроху краде тижні (Б. Олійник).

Подібні вправи вироблятимуть вміння знаходити слова з переносним значенням і розмежовувати метафору і метонімію, серед метонімічних перенесень виділяти синекдоху.

Висновки дослідження. Студенти мають усвідомити, що переносні значення завжди вторинні, виникають (а назви переносяться) на основі подібності чи суміжності між предметами. Такі значення завжди фіксуються в словнику. Є й переносні значення слів, які вживають лише в конкретному контексті. Вони не фіксуються в словниках і належать до засобів мовної образності, що властиві художній літературі. Такий тип переносних значень слів кваліфікують як образне вживання слів. Вправи сприяють закріпленню наукових знань студентів про типи переносних значень слів і способи їх диференціації.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у вивченні парадигматичних відношень слів та їх розгляді на заняттях з лексикології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.
2. Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я., Тоцька Н. І., Уздиган М. І. Сучасна українська літературна мова. Київ: Вища школа, 1997. 493 с.
3. Левицький В. В. Лексична полісемія та квантитативні методи її дослідження. *Мовознавство*. 2003. № 4. С. 17–25.
4. Каліш В. Вивчення функцій слова у вузівському курсі лексикології. *Українська мова і література в школі*. 2001. № 3. С. 71–76.
5. Кардаш Л. Особливості переносного вживання дієслів у поетичних текстах (на матеріалі творів В. Симоненка й Л. Костенко). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*. 2013. № 17. С. 208–214.
6. Митько Н. А. Типи переносних значень слів та їхнє вивчення на уроках української мови. *Методичні студії*: збірн. наук.-мет. праць. Вип. 3. Донецьк: ДонНУ, 2014. С. 475–482.
7. Мойсієнко А. К., Бас-Кононенко О. В., Бондаренко В. В. та ін. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник. Київ: Знання, 2010. 270 с.
8. Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1973. 438 с.
9. Українська мова. Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія, 2004. 824 с.

REFERENCES

1. Bondar O. I., Karpenko Yu. O., Mykutyń-Druzhynets M. L. Suchasna ukrainska mova: Fonetyka. Fonolohiia. Orfoepiia. Hrafika. Orfohrafiiia. Leksykolohiia. Leksykohrafiiia. Kyiv : VTS «Akademiia», 2006. 368 s.
2. Hryshchenko A. P., Matsko L. I., Pliushch M. Ya., Totska N. I., Uzdyhan M. I. Suchasna ukrainska literaturna mova. Kyiv : Vyshcha shkola, 1997. 493 s.
3. Levyskyi V. V. Leksychna polisemiia ta kvantytatyvni metody yii doslidzhennia. *Movoznavstvo*. 2003. № 4. S. 17–25.
4. Kalish V. Vychennia funktsii slova u vuzivskomu kursi leksykolohii. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. 2001. № 3. S. 71–76.
5. Kardash L. Osoblyvosti perenosnoho vzhyvannia diiesliv u poetychnykh tekstakh (na materialy tvoriv V. Symonenka y L. Kostenko). *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)*. 2013. № 17. S. 208–214.
6. Mytko N. A. Typy perenosnykh znachen sliv ta yikhnie vychennia na urokakh ukrainskoi movy. *Metodychni studii: zbirn. nauk.- met. prats. Vyp. 3*. Donetsk : DonNU, 2014. S. 475–482.
7. Moisiienko A. K., Bas-Kononenko O. V., Bondarenko V. V. ta in. Suchasna ukrainska literaturna mova: Leksykolohiia. Fonetyka: pidruchnyk. Kyiv : Znannia, 2010. 270 s.
8. Suchasna ukrainska literaturna mova: Leksyka i frazeolohiia / za zah. red. I. K. Bilodida. Kyiv : Naukova dumka, 1973. 438 s.
9. Ukrainska mova. Entsyklopediia / redkol.: V. M. Rusanivskyi, O. O. Taranenko, M. P. Ziabliuk ta in. Kyiv : Ukrainska entsyklopediia, 2004. 824 s.

Митько Неля Андріївна, старший викладач кафедри української мови і культури Донецького національного університету імені Василя Стуса (Україна).

Митько Неля Андреевна, старший преподаватель кафедры украинского языка и культуры Донецкого национального университета имени Василя Стуса (Украина).

Nelia Mytko, Senior Lecturer of the Department of Ukrainian Language and Culture of Vasyl' Stus Donetsk National University (Ukraine).

Домрачева Ірина Романівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови і культури Донецького національного університету імені Василя Стуса (Україна).

Домрачева Ирина Романовна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры украинского языка и культуры Донецкого национального университета имени Василя Стуса (Украина).

Iryna Domracheva, Candidate of Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Culture of Vasyl' Stus Donetsk National University (Ukraine).

Коваль Людмила Михайлівна, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови і культури Донецького національного університету імені Василя Стуса (Україна).

Коваль Людмила Михайловна, доктор филологических наук, доцент, профессор кафедры украинского языка и культуры Донецкого национального университета имени Василя Стуса (Украина).

Liudmyla Koval, Doctor of Philology, Associate Professor, Professor of the Department of Ukrainian Language and Culture of Vasyl' Stus Donetsk National University (Ukraine).

Стаття надійшла: 16.04.2021

Статтю прийнято до друку: 23.04.2021

УДК 811.11= 112.2:159.95 (043.2)

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-46-53

ПРИЧИНИ СЕМАНТИЧНИХ МОДИФІКАЦІЙ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОВЕРХНЕВИХ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ СТЕРЕОТИПІВ

Ірина Орел

Київський національний лінгвістичний університет

Україна, Київ, вул. Велика Васильківська, 73

e-mail: Orel_i72@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7258-1444

Статтю присвячено опису позамовних чинників трансформації значень фразеологічних одиниць, які вербалізують поверхневі етнокультурні стереотипи. Простежено зв'язок змісту компонентів структури стереотипу з фразеологічним значенням. З'ясовано, що модифікація фразеологічного значення пов'язана з «добудовою» стереотипного образу, що виявляється в змінах когнітивного компонента структури стереотипу та оцінки ознак стереотипного образу, на основі яких відбулася категоризація. Зміна когнітивного й емотивного компонентів стереотипу сприяє повторній категоризації, що впливає на модифікацію стереотипізованого образу, покладеного в основу внутрішньої форми фразеологічної одиниці на позначення поверхневого стереотипу.

Ключові слова: *фразеологічні одиниці, поверхневі стереотипи, значення, модифікації, позамовні чинники, повторна категоризація.*

ПРИЧИНЫ СЕМАНТИЧЕСКИХ МОДИФИКАЦИЙ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ ПОВЕРХНОСТНЫХ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ

Ірина Орел

Киевский национальный лингвистический университет

Украина, Киев, ул. Большая Васильковская, 73

e-mail: Orel_i72@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7258-1444

В статье рассматриваются внеязыковые причины трансформации значения фразеологических единиц, которые обозначают поверхностные этнокультурные стереотипы. Установлена связь содержания компонентов стереотипа и фразеологического значения. Модификация фразеологического значения вызвана «перестройкой» стереотипного образа, которая происходит за счет трансформаций когнитивного компонента структуры стереотипа и изменения оценки признаков стереотипного образа, которые послужили основанием категоризации. Изменение конституэнтных когнитивного и изменения в структуре эмотивного компонентов стереотипа способствуют повторной категоризации, что влияет на модификацию стереотипного образа, который находится в основе внутренней формы фразеологизма, вербализующего поверхностный стереотип.

Ключевые слова: *фразеологические единицы, поверхностные стереотипы, значение, модификации, внеязыковые факторы, повторная категоризация.*

CAUSES OF SEMANTIC MODIFICATIONS OF PHRASEOLOGISMS FOR THE DESIGNATION OF SUPERFICIAL ETHNOCULTURAL STEREOTYPES

Iryna Orel

Kyiv National Linguistic University
Velyka Vasyl'kivs'ka St. 73, Ukraine, Kyiv
e-mail: Orel_i72@ukr.net
ORCID: 0000-0002-7258-1444

Introduction. *The article is devoted to the influence of the content of stereotype structure on the semantics of phraseology, which verbalizes German superficial ethnostereotypes.*

Purpose. *The aim of the study is to identify the influence of extralinguistic factors on the change of phraseological meaning that represents superficial ethnocultural stereotypes.*

Methods. *The study employed the descriptive method; lexicographic analysis for explication of PU values in dictionaries in order to establish their authenticity; semantic analysis to identify a set of values of PU and its stylistic markings; linguistic and linguo-cultural commentary, which helps establish the features of the image / presupposition which served as a base for categorization, and phraseological semiosis; component analysis to determine the relationship between the content of the components of a stereotype and the meaning of the phraseology that verbalizes it.*

Results. *The research revealed that the content of the components of the stereotype structure forms an image, the features of which are reflected in the semantics of the PU on its designation. The formation of superficial ethnostereotypes is associated with extralingual factors that undergo dynamic changes in a relatively short time: the political situation, the ideological orientation of society, economic, cultural development of the ethnic group and the nature of its cooperation with other ethnic groups. Among the superficial stereotypes, both autostereotypes and heterostereotypes were identified. As a result of the analysis of the factual material, it was revealed that superficial ethnostereotypes are represented not only by representative images, but also by situations. Stereotypical representative images are featured by autostereotypes while stereotypical situations are reflected in heterostereotypes.*

Originality. *It has been established that the change of extralingual factors influences the change of the content of the constituents found in the structure of superficial stereotypes, because of which the cognitive component fixes new features of the image, not singled out hitherto. Transformation of the cognitive and emotional components of the structure of the stereotype modify the conative component. The content of the components of a stereotype structure reflects the image underlying the internal form of PU. Therefore, changing the content of the structural components of the stereotyped image causes semantic changes in the language sign.*

Conclusion. *Modification of cognitive information causes a change in the choice of image features that are the basis of categorization. The perspective of the stereotyped image changes, due to which its other characteristics are expressed, causing re-categorization. New isolated features are re-evaluated, changing the emotional component of the ethnostereotype. The change is reflected in the conative component. The ability of the stereotyped image to modify does not destroy the established system of stereotyped images, it rather ensures their further functioning. The content of the components of the stereotype structure is reflected in the value of the PU, which verbalizes it. The change in the content of the components of the stereotype is fixed by the change in the semantics of the language unit to its designation in the significant-denotative and connotative*

components. Extralingual factors that influence the change in the structure of superficial ethnostereotypes include historical, political, economic and social reasons.

Prospects for further research are defined as the analysis of linguistic factors that change the semantics of German PU for denoting stereotypes.

Keywords: *phraseological units (PU), superficial stereotypes, meanings, modifications, extralinguistic factors, re-categorization.*

Постановка проблеми. З огляду на атропоцентричну парадигму сучасних досліджень у галузі гуманітарних дисциплін питання вивчення стереотипів залишається актуальним і привертає увагу дослідників різних наукових напрямів: психології, етнопсихології, когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, семасіології, ономасіології тощо. У першій половині минулого століття центральним питанням було дослідження «правдивості» змісту стереотипів. У другій половині ХХ ст. науковці зосередилися на механізмах процесів стереотипізації, на способах вербалізації та семантичній структурі одиниць мови, якими позначають стереотипи, на їхніх функціях, а також причинах і способах зміни семантичної структури мовних знаків.

Питання вивчення причин модифікації значень мовних одиниць, які представляють стереотипи, вплив позамовних чинників, активних у процесах стереотипізації, на формування та подальшу зміну семантики мовних знаків, що вербалізують стереотипи, дослідження способів та механізмів взаємодії компонентів структури стереотипів із компонентами семантичної структури мовних знаків, причини трансформації ознак образу внутрішньої форми одиниць мови вважаємо не достатньо вивченими і тому *актуальними*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню стереотипів присвячено низку сучасних студій, у яких проаналізовано такі явища: зв'язок поняття концепту з поняттям стереотипу і національним характером, ураховуючи міждисциплінарну природу зазначених феноменів (В. А. Жук); розмежування понять етнічного архетипу й етностереотипу, виявляючи глибинні (на рівні підсвідомості) механізми функціонування етноархетипів, які є основою формування етностереотипів і відображаються в них, транслуючи національно-культурний менталітет (М. Л. Дідух); характерні риси національно-культурних уявлень, виражених стереотипами, у розрізі лінгвістики (О. О. Переходюк); роль гетеростереотипів у міжкультурній комунікації, виявляючи вплив змінних зовнішніх чинників на модифікацію стереотипних уявлень (Т. В. Хрущева); особливості стереотипного сприйняття німцями представників інших етногруп (зокрема, парижан наприкінці ХVІІІ ст.) (М. К. Холл); структуру стереотипів, які використовуються в міжкультурній комунікації, їхню користь і шкоду (Катаріна Рініо); вплив стереотипів та упереджень на хід комунікації (Арон Гутмахер) тощо.

Мета пропонованої розвідки полягає у виявленні позамовних причин зміни значення фразеологічних одиниць (далі – ФО), які вербалізують німецькі поверхневі стереотипи. Матеріалом дослідження обрано німецькі ФО на позначення етнокультурних стереотипів (далі – ЕКС). Задля досягнення означеної мети передбачено виконання таких *завдань*: уточнити поняття ЕКС та поверхневого стереотипу, з'ясувати його структуру; окреслити взаємозв'язок позамовних чинників та змісту компонентів структури стереотипу; установити вплив зміни одного чи декількох компонентів структури стереотипу на зміну значення ФО, які представляють поверхневі стереотипи; виявити причини повторної категоризації стереотипізованого образу, покладеного в основу внутрішньої форми ФО.

Виклад основного матеріалу дослідження. ЕКС розглядається як спрощене узагальнене уявлення про характерні риси певного народу [2]. Н. В. Уфімцева розмежовує етнічні й культурні стереотипи. Етнічні стереотипи дослідниця називає елементами підсвідомого, а культурні стереотипи – елементами свідомості, доступними саморефлексії [6]. ЕКС трактуються як історично усталені, спрощені, емоційно забарвлені образи своєї або чужої етної групи, що представляють інтелектуальні характеристики, особливості поведінки, зовнішності, і ґрунтуються на зумовлених національною культурою установках (М. Ф. Алефіренко, О. Л. Вілінбахова, В. З. Демьянков, Т. И. Жаркова, В. Б. Кашкин, У. Квастгоф, В. В. Красних, В. Г. Крисько, О. С. Кубрякова, А. Е. Левицький, Н. М. Семенів, Т. Г. Стефаненко, В. М. Телія, С. Г. Тер-Минасова, О. В. Тищенко, С. М. Толстая, Н. В. Уфімцева).

ЕКС поділяються на поверхневі стереотипи (далі – ПС) і глибинні стереотипи (А. В. Павловська, Г. У. Солдатова, Н. В. Сорокіна, Г. В. Старовойтова, Т. Г. Стефаненко); усталені й гнучкі (У. Квастгоф); усталені й рухомі (Н. С. Речкін). На відміну від глибинних стереотипів, які є незмінними, ПС – це уявлення про свою або чужу етної групу, зумовлені історичною, міжнародною, ідеологічною, політичною, економічною, культурною ситуацією або іншими тимчасовими чинниками, які відображаються в образах-уявленнях [3; 5].

Образ-уявлення – це образ пам'яті, який виникає не від одиничного сприйняття об'єкта, а формується внаслідок складної практичної діяльності з використанням уже набутого досвіду і знань. Як стверджують психологи, що більше зв'язків виявляє об'єкт у ході його сприйняття, то більше ознак пізнаваного об'єкта фіксує свідомість людини, у результаті чого карбується більш повний і об'ємний образ-уявлення [4].

ЕКС має трикомпонентну структуру: когнітивний компонент (відповідає за пізнання – виокремлює, обробляє, фіксує, транслює інформацію про особливості своєї чи чужої етної групи в спрощеному стандартизованому форматі); емотивний / афективний компонент (відображає ставлення до стереотипізованих ознак, оцінює їх); конативний / поведінковий компонент (формує сценарій поведінки/ схему дій щодо етної групи) [5; 6].

Модифікація змісту компонентів структури ЕКС зумовлює зміну семантики мовного знака на позначення стереотипу. На нашу думку, компоненти структури ЕКС пов'язані з наповненням змісту образу, покладеного в основу внутрішньої форми ФО. Причини переінакшень змісту компонентів структури ЕКС убачаємо в зміні позамовних чинників.

Зміна екстралінгвальних умов існування етної групи зумовлює новий ракурс розгляду і використання стереотипізованих ознак образу, покладеного в основу внутрішньої форми ФО, і / або зміну його оцінки. Інший погляд на вже відомий образ сприяє його повторній категоризації, яка реалізується через виокремлення інших, не увиразнених раніше ознак. Когнітивний компонент стереотипу містить набір ознак, зафіксованих мовцями в результаті пізнання стереотипізованого образу. У певних історичних умовах розвитку етної групи увагу привертають лише визначені (не всі пізнані) ознаки, які є, на думку мовців, виразними для характеристики образу. Виразність / важливість виокремлених ознак визначається їхньою цінністю для людей. Зі зміною характеру умов існування етної групи, тобто зі зміною позамовних чинників, виокремлені ознаки образу втрачають свою цінність, або ж вона послаблюється. Тому повторна категоризація може відбуватися також через зміну / переоцінку ціннісної шкали етної групи. На нашу думку, саме когнітивний і емотивний компоненти структури ЕКС безпосередньо пов'язані з зовнішніми чинниками, які й визначають принципи вибору ознак образу, використаних для категоризації, та характер

їхньої оцінки залежно від ціннісних норм етногрупи, які можуть змінюватися під впливом позамовної дійсності.

Наприклад, ФО *rangehen wie Blücher* [8] – (розм.) *бути мужнім, кинутися вперед як Блюхер* – вербалізує стереотип «мужність», транслюючи позитивну оцінку. ФО виникла на основі образу хороброго пруського генерала Блюхера, який мав багато військових перемог, зокрема в 1815 році переміг у битві під Ватерлоо, розгромивши війська Наполеона [8]. Категоризація образу Блюхера відбулася на підставі його характерних ознак – прояву надзвичайної відваги та відчайдушної сміливості. Словник *Duden* тлумачить *Mut* (мужність) як готовність перебороти страх у небезпечних ситуаціях; як готовність діяти, зробити щось, що вважається правильним, попри можливі загрози [7].

Поступово (середина ХХ ст.) зазначена ФО отримала модифіковане значення – *активно діяти, активно братися за якусь справу*, що репрезентує автостереотипне уявлення – «працьовитість». Позитивна оцінка зберігається. Словник *Duden* трактує *Aktivität* як енергійну, ефективну діяльність / поведінку, спрямовану на досягнення певного результату [7].

Ще одне новітнє значення указаної ФО, зафіксоване в словниках (кінець ХХ ст.), – (жарт.) *активно, наполегливо залицятися, фліртувати* [8]. Словник *Duden* пояснює значення *Flirt* як вираження прихильності за допомогою певної поведінки, жестів, поглядів або жартівливих слів [7].

Оскільки нинішні реалії Німеччини не вимагають прояву надзвичайної хоробрості (зміна історичних умов), то ознаки вже відомого образу генерала використано для вербалізації іншого стереотипу – «працьовитість» (німецький автостереотип). Відбулося ціннісне переосмислення значення увиразнених характеристик образу, що сприяло активації ознак іншої категорії – наполегливості й цілеспрямованості.

Активация ознак іншої категорії відбувається на основі того самого когнітивного компонента структури стереотипу. Але когнітивна інформація модифікується через виокремлення інших ціннісних для етногрупи ознак, трансформуючи стереотипізований образ. Таке перетворення відбувається завдяки зміні ракурсу розгляду ознак образу. Змінюється ставлення до виокремлених ознак, їхня оцінка. Поняття мужності переоцінюється з огляду на історичні зміни (відсутність війни – відсутня потреба мужності, відваги).

Із часом відомий образ використовують для позначення активної дії у флірті, що ще раз трансформує емотивний компонент, модифікуючи оцінку ПС, фіксуючи жартівливий відтінок значення ФО. Переоцінки зазнає когнітивна інформація, що міститься в структурі стереотипу «мужність».

Змінивши позитивну оцінку когнітивного компонента в структурі стереотипу «мужність», згодом – «працьовитість» на жартівливу оцінку (наполегливе залицяння), конативний компонент ПС теж зазнає корекції (передбачається інший сценарій поведінки). Модифікація хоча б одного компонента структури стереотипу провокує зміну його значення загалом.

Розгляд трансформації змісту компонентів семантичної структури аналізованої ФО виявив зміни у сигніфікативно-денотативному та конотативному складниках. Зміна денотату викликана зміною підходу до категоризації образу на основі інформації, яка міститься в когнітивному компоненті структури ЕКС. Зміна акцентування ознак образу, який відображає автостереотипне бачення властивостей інгрупи, спричиняє повторну категоризацію – віднесення відомого образу до інших категорій. Унаслідок повторної категоризації,

викликаної виокремленням інших ціннісних для мовців ознак, виник модифікований стереотипований образ. Варто зазначити, що когнітивний компонент зберігається, проте зміна його виокремлених ознак позначається на емотивній складовій ПС. Це, своєю чергою, спричиняє зміну конативного компонента – вироблення іншого сценарію поведінки. Оскільки внаслідок таких трансформацій зміст компонентів стереотипу зазнав змін, то й сам образ модифікувався згідно з потребами інгрупи. Зміна образу вплинула на трансформацію значення ФО, яка його позначає. Стереотипований образ перебуває в основі внутрішньої форми ФО, тому будь-які зміни в змісті ознак образу відображаються через зміну семантики ФО.

У процесі опису досліджуваних одиниць встановлено, що стереотипні образи-уявлення представляють автостереотипи. Варто зауважити, що на підставі аналізу фактичного матеріалу виявлено не лише стереотипні образи-уявлення, які, на думку А. В. Павловської, Т. Г. Стефаненко, можуть репрезентувати ПС, але й стереотипну поведінку (часто повторювану, автоматичну). ЕКС відображають здебільшого стереотипні сценарії поведінки і є змінними, тобто поверхневими. До таких ПС уналежнюємо частину гетеростереотипів, які представляють певний тип стереотипної поведінки у визначених ситуаціях, але з часом (унаслідок зміни зовнішніх чинників) зазнають трансформацій або повністю зникають. Наприклад, ФО *polnisch einkaufen* [8] вербалізує стереотип «бути нечесним / вкрати». Походження ФО пов'язують із висловом *ein polnischer Abgang* [8] – *іти, не попрощавшись*. Оскільки німці вважали поляків нечесними, то їхня манера йти, не прощаючись, асоціювалася з втечею із краденим. У сучасних умовах активної співпраці між Німеччиною і Польщею в різних галузях (економіка, культура, освіта) указані ФО вважаються дискримінаційними, мають відповідні маркування у фразеографічних джерелах [8] і майже вийшли з ужитку (відсутнє маркування – розмовний вираз).

Когнітивна інформація у ході міжнародної співпраці зазнала кардинальних змін. Відбулася полярна зміна оцінки аутогрупи, і це відобразив емотивний компонент структури стереотипу. Ознаки цілісного стереотипованого образу, покладеного в основу ФО, трансформувалися, і це відтворив конотативний компонент семантичної структури ФО.

Для репрезентації цього ж гетеростереотипу в німецькій мові існують інші ФО, напр.: *englisch einkaufen* – (рідко) *вкрати*, (досл.) *узяти по-англійськи* (вираз, який дискримінує) [8]; *auf russisch nehmen* – (розм.) *украти*, (досл.) *узяти по-російськи* (маркування щодо дискримінації відсутнє) (8).

Когнітивний компонент у структурі ПС зазнає певної «добудови» [1, с. 96], що й забезпечує йому стабільність існування, хоч і в трансформованому вигляді. Така модифікація змісту стереотипу дозволяє пристосувати наявну систему ЕКС до нових умов буття етносу. Оскільки когнітивний компонент не зник, а лише модернізувався, відповідаючи сучасним потребам етногрупи, то й образ, покладений в основу внутрішньої форми ФО, зазнав трансформацій. Це вплинуло на зміну значення ФО і її стилістичне забарвлення, тобто змінився денотат і конотат у семантичній структурі ФО. Трансформації відомих стереотипованих образів та ситуацій уможливають виконання стереотипами потрібних для мовців функцій: пізнавальної, захисної, економії зусиль тощо.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Отже, зміна когнітивного компонента структури ЕС відбувається під впливом позамовних чинників, до яких уналежнюємо: історичні зміни (щодо оцінки історичних подій, фактів, особистостей; їхньої переоцінки; перегляду ролі в історичному розвитку); політичні причини (зміна ідеології, політичних течій (зміна правлячої партії)); економічні чинники

(зміна характеру співпраці, погіршення / покращення економічного розвитку, зникнення / поява нових галузей чи професій); соціальні причини (зміна типів узаємодії між людьми, поява / зникнення нових прошарків суспільства тощо).

Модифікація когнітивної інформації впливає на зміну добору ознак стереотипованого образу, на основі яких відбувається категоризація. Зміна фокусу розгляду стереотипованого образу й акцентування на інших його характеристиках спричиняють повторну категоризацію. Оскільки виокремлено інші, не увиразнені раніше ознаки, то відбувається їхня переоцінка, унаслідок чого змінюється емотивний компонент ЕС. Останній впливає на конативний складник, який формує відповідний сценарій поведінки. Здатність стереотипованого образу до модифікацій уможливує його пристосування до нових умов існування етногрупи і не руйнує усталеної системи стереотипованих образів.

Зміна змісту компонентів стереотипу фіксується зміною семантики ФО на його позначення на сигніфікативно-денотативному та конотативному рівнях.

З'ясовано, що стереотиповані образи-уявлення представляють автостереотипи, стереотиповані ситуації репрезентують гетеростереотипи.

Перспективами подальших досліджень визначено аналіз мовних чинників, які спричиняють зміни семантики німецьких ФО на позначення стереотипів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боровська Л. Евристичний потенціал стереотипу як феномену свідомості. *Філософські виміри сучасного світу. Вісник КНТЕУ*. 2013. № 4. С. 92–100. URL : <http://visnik.knute.edu.ua/files/2013/04/9.pdf> (дата звернення: 01.04.2021).
2. Кашкин В. Б. Этноним в наивной философии языка и картине мира. URL : <http://kachkine.narod.ru/Articles2003/KachkineIdentity2002.htm>. (дата звернення: 03.04.2021).
3. Павловская А. В. Этнические стереотипы в свете межкультурной коммуникации. *Вестник МГУ. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация*. Москва, 1998. № 1. С. 94–97.
4. Психологія. Загальна характеристика та види уявлень. URL : <http://www.info-library.com.ua/books-text-7317.html> (дата звернення: 01.04.2021).
5. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология. Москва. 2006. URL : https://bookap.info/sociopsy/stefanenko_etnopsihologiya/gl62.shtm (дата звернення: 04.04.2021).
6. Уфимцева Н. В. Этнический характер, образ себя и языковое сознание русских. URL : https://iling-ran.ru/library/psylingva/sborniki/Book1998/articles/3_1.htm (дата звернення: 01.04.2021).
7. Duden. URL : <https://www.duden.de> (дата звернення: 01.04.2021).
8. WRRiASUS: Wörterbuch für Redensarten, Redewendungen, idiomatische Ausdrücke, Sprichwörter, Umgangssprache. URL : <https://www.redensarten-index.de/suche.php> (дата звернення: 01.04.2021).

REFERENCES

1. Borovska L. Evrystychnyi potentsial stereotypu yak fenomenu svidomosti. *Filosofski vymiry suchasnoho svitu. Visnyk KNTEU*. 2013. № 4. S. 92–100. URL : <http://visnik.knute.edu.ua/files/2013/04/9.pdf> (data zvernennia: 01.04.2021).
2. Kashkin V. B. Etonim v naivnoy filosofii yazyka i kartine mira. URL : <http://kachkine.narod.ru/Articles2003/KachkineIdentity2002.htm>. (data zvernennia: 03.04.2021).
3. Pavlovskaya A. V. Etnicheskie stereotipy v svete mezhkulturnoy kommunikatsii. *Vestnik MGU. Ser. 19. Lingvistika i mezhkulturnaya kommunikatsiya*. Moskva., 1998. № 1. S. 94–97.
4. Psykholohiia. Zahalna kharakterystyka ta vydy uiavlen. URL : <http://www.info-library.com.ua/books-text-7317.html> (data zvernennia: 01.04.2021).

5. Stefanenko T. H. Etnopsykholohyia. Moskva. 2006. URL : https://bookap.info/sociopsy/stefanenko_etnopsihologiya/gl62.shtm (data zvernennia: 04.04.2021).
6. Ufimtseva N. V. Etnicheskii kharakter, obraz sebya i yazykovoe soznanie russkikh. URL : https://iling-ran.ru/library/psylingva/sborniki/Book1998/articles/3_1.htm (data zvernennia: 01.04.2021).
7. Duden. URL : <https://www.duden.de> (data zvernennia: 01.04.2021).
8. WRRiASUS: Wörterbuch für Redensarten, Redewendungen, idiomatische Ausdrücke, Sprichwörter, Umgangssprache. URL : <https://www.redensarten-index.de/suche.php> (data zvernennia: 01.04.2021).

Орел Ирина Іванівна, докторант кафедри романської та фіно-угорської філології імені професора Г. Г. Почепцова Київського національного лінгвістичного університету, доцент, кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету (Україна).

Орел Ирина Ивановна, докторант кафедры романской и фино-угорской филологии имени профессора Г. Г. Почепцова Киевского национального лингвистического университета, доцент, кандидат филологических наук, доцент кафедры романо-германской филологии Ровенского государственного гуманитарного университета (Украина).

Iryna Orel, doctoral student of the Department of Romance and Finno-Ugric Philology named after Professor H. H. Pocheptsov of Kyiv National Linguistic University, Associate Professor, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Romance and Germanic Philology of Rivne State University for the Humanities (Ukraine).

Стаття надійшла: 14.04.2021

Статтю прийнято до друку: 21.04.2021

УДК 811.161.2'38:316.77

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-53-60

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ МАНПУЛЯЦІЇ: ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНА ЛЕКСИКА

Ірина Параскун

Криворізький державний педагогічний університет

Україна, м. Кривий Ріг, вул. Гагаріна, 54

e-mail: irinaparaskun76@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6197-2063

У статті йдеться про емоційно-експресивну лексику як засіб маніпуляції в інтернет-виданнях. Виявлено лексичні одиниці переважно із загальномовним емоційно-оцінним змістом, за допомогою яких автор дає негативну оцінку певним явищам суспільного життя. Доведено, що в певних контекстуальних умовах – метафоричного перетворення слів – емоційно-оцінного змісту можуть набувати і стилістично нейтральні слова. Визначено, що маніпулятивний вплив здійснює на читача прихована іронія, передана шляхом поєднання в одному контексті лексики високого і низького стилів. Акцентовано на тому, що оцінну функцію в досліджуваних текстах реалізують іншомовні слова, а засобом іронії слугують

фразеологізми. Обґрунтовано думку про те, що емоційно-експресивні засоби не лише вирізняються художньо-зображальною місткістю, а й мають маніпулятивні властивості.

Ключові слова: лексичні засоби, емоційно-експресивна лексика, маніпуляція, засоби масової інформації, журналістика.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА МАНИПУЛЯЦИИ: ЭМОЦИОНАЛЬНО-ЭКСПРЕССИВНАЯ ЛЕКСИКА

Ирина Параскун

Криворожский государственный педагогический университет

Украина, г. Кривой Рог, ул. Гагарина, 54

e-mail: irinaparaskun76@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6197-2063

В статье говорится об эмоционально-экспрессивной лексике как средстве манипуляции в интернет-изданиях. Выявлены лексические единицы преимущественно с общезыковым эмоционально-оценочным содержанием, с помощью которых автор дает негативную оценку определенным явлениям общественной жизни. Доказано, что в определенных контекстуальных условиях – метафорического преобразования слов – эмоционально-оценочное содержание могут приобретать и стилистически нейтральные слова. Определено, что манипулятивное воздействие оказывает на читателя скрытая ирония, которая передается путем объединения в одном контексте лексики высокого и низкого стилей. Сделан акцент на том, что оценочную функцию реализуют в исследованных текстах заимствованные слова, а средством иронии служат фразеологизмы. Обосновано мнение, что эмоционально-экспрессивные средства не только отмечаются художественно-образительной вместилищем, но и имеют манипулятивные свойства.

Ключевые слова: лексические средства, эмоционально-экспрессивная лексика, манипуляция, средства массовой информации, журналистика.

LEXICAL MEANS OF MANIPULATION: EMOTIONALLY- EXPRESSIVE VOCABULARY

Irina Paraskun

Kryvyi Rih State Pedagogical University

Gagarin st., 54, Kryvyi Rih, Ukraine

e-mail: irinaparaskun76@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6197-2063

Introduction. *The article deals with the problem of the language of the media as a tool to influence the formation of public opinion and their participation in state-building processes. The development of mass media contributes to the fact that the word and lexical means are one of the key tools for solving socially significant problems and for the formation of civic position and consciousness. The manipulative possibilities of language have repeatedly been the subject of research, because the properties of language are limitless, and the problem of linguistic interpretation of events is becoming especially relevant today. In addition, unverified news and messages on social networks are a common phenomenon, whose textual emotionality is crucial in*

the perception and processing of the message by the audience. Therefore, the question of the influence of the media on the individual has continually been the subject of research of many scholars. However, the problem of social influence of the media and, in particular, the problem of choosing lexical means that form the emotionality and expressiveness of the media message and activate attention to it, still requires detailed and in-depth study.

Purpose. *The purpose of the article is to analyze the peculiarities of using emotionally expressive vocabulary as a means of manipulation in the messages of Ukrainian media.*

Methods. *The methods used in the research are exploration of the available methodological and scientific literature with the analysis of the material found, comparison, classification, elucidation of causal relationships, systematization and analysis of research outcomes on the problem in the direction of the study.*

Results. *It is noted that in the modern media message there is a tendency to use low vocabulary with a negative colouring. The manipulative and evaluative function of lexical means in the media message is determined. The author's interpretation of the concept of "emotionally expressive vocabulary" is presented. The necessity of the use of the accessible and clear lexical communicative means is conditioned. It is noted that expressiveness arises due to evaluative statements, which are expressed in the choice of vocabulary. The concept of language manipulation is defined. The emotionality and expressiveness of media messages, created with the use of various stylistic means and expressive-evaluative vocabulary, are considered.*

Originality. *The messages of modern mass media through the prism of the use of a flexible variety of multilevel language tools aimed at simultaneous implementation of two main functions – the function of communication and the function of influence, are being newly analyzed in the article. The peculiarities of the use of emotionally expressive vocabulary in media messages in order to influence human consciousness and manipulate with the worldview are described. Language manipulation as an instrument of social power is considered.*

Conclusion. *Lexical tools are both one of the main tools for building effective communication between the media and the audience, and a means of forming a communicative community, as well as keeping the reader in the media space for a long time and creating a certain evaluation picture in his mind. That is why various semantic and stylistic groups of emotionally expressive vocabulary, which reflect diametrically opposite emotional shades, are widely used in mass media texts. Among their main functions are manipulative, expressive and evaluative. However, the main purpose of the use of emotionally expressive vocabulary is playing on emotions, which draws attention to the media message, activates the direct process of perception and causes a certain emotional reaction.*

Keywords: *lexical means, emotionally expressive vocabulary, manipulation, mass media, journalism.*

Постановка проблеми. У світі за останні десять років відбувся стрімкий розвиток засобів масової інформації, а також зріс їхній вплив на всі сфери соціального буття. Медіареальність стає основою для створення певних ціннісно-сміслових моделей у соціумі, а відповідно – суспільної думки і суспільної свідомості. Наразі важливо дослідити всі засоби, які використовують журналісти в маніпулятивних технологіях задля коригування цієї свідомості й управління поведінкою її носіїв. Оскільки публіцистика здатна оперативно осмислити й оцінити явища і теми, по-справжньому заглибитися в проблеми реальності, дієво вплинути на формування громадської думки і в такий спосіб узяти участь у державотворчих процесах, то до мови засобів масової інформації варто ставитися особливо

уважно. Зокрема, виклики сучасності вимагають від журналіста єдиного сплаву думки і слова, емоційності й наукової глибини тексту, щоб мовними засобами активно втручатися в життя, порушувати і домагатися розв'язання соціально значущих проблем [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню діяльності засобів масової інформації, їхнього місця в соціокультурних процесах і специфіки впливу на аудиторію присвячено низку фундаментальних і прикладних праць зарубіжних (Т. Адорно, Г. Блумера, Е. Денніса, Г. Маклюєна, Д. Меррі, Д. Рімена) та вітчизняних (Л. Гримак, М. Князевої, В. Левашова, Д. П'яних, А. Саар, В. Чабаненка та ін.) дослідників. Технологію мовленнєвого впливу вивчали А. Баранов, А. Данилова, В. Різун, І. Стернін, Є. Тарасов, В. Чернявська та ін.

Деякі аспекти вербального маніпулювання в засобах масової інформації висвітлено в роботах О. Дикан, З. Дубинець, С. Зелінського, І. Катеневої, І. Колегаєвої, О. Косенко, Г. Почепцова, М. Присяжнюк, К. Радченко, Н. Стасули, Р. Харріс. Зокрема, О. Косенко розглядає лексико-стилістичні засоби маніпулювання – полісеманти, омоніми, okazionalіzми, які через свою нестандартність експресивізують контекст, дають змогу розставити потрібні акценти [8, с. 66]. Із-поміж стилістичних засобів маніпулювання З. Дубинець виокремлює евфемізми, які здатні вуалювати, затемнювати факти, викликати антипатію або негативну оцінку [3, с. 10].

Отже, попри активне зацікавлення вчених порушеною проблемою, лінгвістичних праць, у яких би комплексно досліджувалися лексичні засоби маніпуляції в медійному тексті, недостатньо, що й зумовлює *актуальність* наукової розвідки.

Мета дослідження – проаналізувати особливості використання емоційно-експресивної лексики як різновиду засобів маніпуляції в українських медійних текстах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна журналістика виконує дві функції: інформативну й експресивно-впливову. Остання виявляється в тому, що журналісти, намагаючись упливати на масового читача (слухача), використовують у своїх текстах емоційно-експресивну позитивно чи негативно забарвлену лексику. Саме ця лексика ілюструє ставлення журналіста до тієї чи тієї проблеми або ж до якоїсь постаті і є важливим засобом впливу на адресата.

Емоційно-експресивна лексика – це певна група лексичних одиниць, які у своїй семантичній структурі містять позитивну чи негативну оцінку відчуттів, настроїв, переживань тощо. Крім того, експресивність таких лексем може виражатися не тільки внутрішньо, а й зовнішньо, за допомогою словотвірних засобів – суфіксів чи префіксів.

В обстежених медіатекстах виявлено лексичні одиниці переважно із загальномовним емоційно-оцінним змістом (*ворожнеча, ненависть, приниження, залякування, злочинний* тощо), які є концептуальними у відтворенні реальності. Напр.: *Вишинського також обвинувачують у діях, спрямованих на розпалення національної, расової або релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності або образи почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями* (Дзеркало тижня, 2019, № 27(423), с. 4); *Тому технології, спрямовані на розпалювання взаємодії ненависті електорату, поділ людей за різними ознаками, залякування з розряду «або я, або Путін» – злочинні в моральному плані, мають бути засуджені суспільством і викинуті на смітник історії*» (Дзеркало тижня, 2019, № 27(423), с. 4).

За допомогою виділених лексем автор негативно оцінює певні явища суспільного життя, і читач сприймає їх також як негативні, бо ж очевидно, що він бачить світ таким, яким його подає журналіст. У цьому й полягає, на нашу думку, маніпулятивна функція, що її

зреалізують за допомогою емоційно-експресивної лексики. Упливовими маркерами явищ, подій, постатей, зображених у досліджених газетних текстах, слугують означення. Напр.: *Майбутній головний антиукраїнський пропагандист Росії тоді сказав, що для нього робота в Україні «это не контракт, это любовь», і носив вишиванку»* (Дзеркало тижня, 2019, № 27 (423), с. 4); *До речі, цей та інші укази президента РФ, про набуття громадянами України громадянства країни-агресора є у вільному доступі – на випадок, якщо спецслужби України зацікавлять такі факти»* (Дзеркало тижня, 2019, № 27 (423), с. 4); *Перше з них – непрозора структура власності й фінансування ЗМІ, насамперед телерадіокомпаній – кричить і вимагає негайного усунення після скандалу зі скупкою трьох кнопок на українському пульті Тарасом Козаком ака Віктор Медведчук і логічним наслідком у вигляді спроби проведення телемосту телеканалами «Россия 1» і NewsOne»* (Дзеркало тижня, 2019, № 27 (423), с. 4).

Варто зазначити, що в певних контекстуальних умовах емоційно-оцінного змісту можуть набувати і стилістично нейтральні слова. Такі умови виникають унаслідок метафоричних трансформацій слова. Пор.: *Це пояснює той факт, що топ-менеджери пропагандистських ЗМІ й телеведучі-яструби в Росії особливо обласкані владою і купуються в розкоші* (Дзеркало тижня, 2019, № 27 (423), с. 1); *Українські політики й чиновники зазвичай пояснюють перевагу Росії в інформаційній війні двома причинами: по-перше, кажуть вони, авторитарна Росія тотально контролює ЗМІ, тому медіаресурс РФ – це потужний стиснутий кулак, а демократична Україна може тільки махати вільними руками; по-друге, Росія витрачає на інформаційні війни мільярди доларів, у нас таких грошей немає* (Дзеркало тижня, 2019, № 27 (423), с. 1); *Він залізною рукою замкнув на себе український автокефальний рух і не просто очолив – утілює у власній персоні українську церкву* (Дзеркало тижня, 2019, № 27 (423), с. 2). Як бачимо, необмежений образно-кваліфікативний потенціал, експресивна маркованість метафори дають змогу налаштувати читача на сприйняття інформації в потрібному ракурсі, викликати певні асоціації.

Маніпулятивний вплив здійснює на читача й прихована іронія, яка передається шляхом поєднання в одному контексті лексики «низького стилю» з назвами, належними до «високого стилю», зокрема з найменуваннями високих конфесійних посад, інституцій тощо: *Навіть зовсім нещодавно – під час «томосних перегонів» – ніхто з єпископату УПЦ КП не пискнув про те, що саме патріарх Філарет, його впертість, що межує з самодурством, є спричинниками головної небезпеки Томосу й автокефалії* (Дзеркало тижня, 2019, № 27 (423), с. 2).

Засобом іронії в газетному тексті є також фразеологізми, бінарні за своїми властивостями: експліцитність фіксують словники, імпліцитний зміст виформовує контекст. Як засвідчує фактичний матеріал, фразеологічні одиниці, експресивні за природою, виконують переважно зображально-оцінну функцію негативної конотації. Напр.: *Якщо «він завжди був таким» – гнув свою лінію, незважаючи ні на кого і ні на що, чіплявся за владу (і / або касу) за всяку ціну, любив не автокефалію в собі, а себе а автокефалії, – не знецінює не тільки його особистий подвиг, а й досягнення його команди* (Дзеркало тижня, 2019, № 27 (423), с. 2); *Але звичка підігравати своєму лідерові, трепетати перед ним настільки в'їлася в плоть і кров, що вони не змогли вирішити цієї проблеми одразу* (Дзеркало тижня, 2019, № 27 (423), с. 2).

Основне спрямування інформаційних повідомлень – формування маніпулятивного штучного образу в описі політичних подій, напр.: *Установлено й задокументовано, що*

навесні 2014-го Вишинський отримав завдання виїхати до АРК для проведення підризних інформаційних акцій (Дзеркало тижня, 2019, № 27 (423), с. 4); Ступінь зараження цього сегмента українського медіапростору дезінформацією та іншими продуктами російської пропаганди сягнув рівня загрози інформаційній безпеці (Дзеркало тижня, 2019, № 27 (423), с. 4).

Активно вживаними в інформаційних повідомленнях є запозичені слова, які найчастіше зреалізують експресивну (відбиваючи реакцію автора публікації на описувані реалії) й оцінну (виражаючи позитивне чи негативне ставлення до висловленого) функції. Пор.: *Схема дуже проста і, порівняно з витонченим схематозом вітчизняних топ-корупціонерів, майже прозора. Тобто мала читатися спецслужбами та фіксалами відразу* (Дзеркало тижня, 2019, № 27 (423), с. 4); *Ні, «у Вишинського» не просто давали новини, де ньюсмейкером був нинішній лідер партії «Слуга народу» і потенційний кандидат на посаду голови Верховної Ради парламентсько-президентської Республіки Україна* (Дзеркало тижня, 2019, № 27 (423), с. 4); *Тому новий парламент має ухвалити закони, які гарантують повне розкриття власності та джерел фінансування медій, причому не тільки ТРК, як передбачається згаданими проєктами, а всіх, ураховуючи онлайніві видання* (Дзеркало тижня, 2019, № 27 (423), с. 4).

Проаналізовані приклади підтверджують переконання, що працівники інтернет-ЗМІ задля привернення уваги до власного інформаційного продукту обирають найпростіший спосіб – апелювання до емоцій. При цьому якщо новина не є ретрансльованою від іншого медіа, то вона може бути створена самостійно, штучно. Непереверені емоційно забарвлені новини із соціальних мереж також є поширеним явищем. І часто саме емоційність того чи того допису стає головним сенсом у повідомленні.

Отже, тексти ЗМІ відрізняються емоційністю й експресивністю, образністю і виразністю, яка створюється завдяки використанню експресивно-оцінної лексики та інших стилістичних засобів, унаслідок чого виникають нові образи, змінюється семантика і дистрибуція слів, поповнюється лексичний склад мови новими словами і запозиченнями [4].

Специфіка соціальної журналістики спричиняє вибір лексичних комунікативних засобів, які є доступними і зрозумілими кожному. Серед них – різновиди розмовних лексем, вибір яких залежить від базового предмета. Медійні повідомлення, присвячені актуальним соціальним проблемам, потребують вузькоспеціалізованої лексики та можуть поєднувати метафорику, ідіоматичні вирази, що підсилюють доречність і яскравість висловлення. Доцільними є також лексеми з емоційним забарвленням, трафаретні фрази. Усі вищезазначені лексичні засоби походять з усно-розмовних та книжно-писемних джерел і не виходять за межі усталеної мовно-літературної практики.

Безперечно, лінгвісти неодноразово звертали увагу на маніпулятивні можливості мови: уміння гримувати свої функції, видавати одне за інше, уселяти, упливати, свідчити. Проте проблема лінгвістичної інтерпретації події сьогодні набуває дедалі більшої актуальності. Активніше застосовують мовне маніпулювання – використання особливостей, принципів функціонування мови задля прихованого (неусвідомлюваного) впливу на адресата в потрібному для мовця напрямі. Іншакше кажучи, коли приховані лінгвальні можливості мовець використовує для того щоб нав'язати читачеві чи слухачеві певне уявлення про дійсність, ставлення до неї, емоційну реакцію або намір, що не збігаються з тими, які читач (слухач) міг би сформулювати самостійно, прийнято говорити про владу мови, або мовне маніпулювання. Мову в такому разі використовують як «інструмент соціальної влади» [10, с. 7–18]. Оскільки подібні механізми наявні майже в кожному висловленні, у них немає

нічого негативного або містичного. З цього погляду, мовна маніпуляція – це будь-яка успішно завершена комунікація.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Популярним прикладом маніпулятивного впливу є гра на емоціях, представлена в медійному повідомленні, яке повинно викликати певне емоційне реагування: страх, співчуття, гнів тощо. У журналістських жанрах друкованих, теле-, радіо-, інтернет-ЗМІ широко представлені різноманітні семантико-стилістичні групи емоційно-експресивної лексики, які є засобом вираження позитивної чи негативної оцінки про отриману інформацію. Серед зазначеної категорії лексики досить активними є лексеми із загальномовним і функційним емоційно-оцінним змістом.

Загалом у засобах масової інформації емоційно-експресивну лексику вживають цілеспрямовано: в умовах маніпуляційного впливу вона набуває додаткових відтінків, характерних цим словам за межами медійного простору. Лексичні експресивні засоби спрямовані на відображення колоритного формату, що привертає увагу до медійного повідомлення й активізує безпосередній процес сприйняття.

Перспективу подальших наукових студій убачаємо в аналізі інших груп лексики, активізованої в мові засобів масової інформації задля маніпулятивного впливу на адресата.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови. Львів : Світ, 2003. 432 с.
2. Бойко Н. І. Типи лексичної експресивності в українській літературній мові. *Мовознавство*. 2002. № 2–3. С. 10–21.
3. Дубинець З. О. Евфемізми в українській мові (на матеріалі преси) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Ялта, 2011. 19 с.
4. Коваль Т. Л. Засоби експресивізації українського газетного дискурсу початку ХХІ ст.: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01. Херсон, 2011. 203 с.
5. Корнєєв В. М. Роль маркованої лексики у створенні емоціогенної структури тексту. *Наукові записки*. Київ : Інститут журналістики, 2002. Т. 7. С. 85–86.
6. Косенко О. П. Структурно-семантические особенности текстов медийного дискурса. *Культура народів Причорномор'я*. Симферополь, 2008. Вип. 142. С. 386–389.
7. Лексика українських мас-медіа. Переяслав-Хмельницький : «Видавництво КСВ», 2019. 208 с.
8. Мінкова О. Експресивний потенціал засобів вторинної номінації в мові новітньої української публіцистики. Мелітополь : Вид. будинок ММД, 2012. 176 с.
9. Чабаненко В. А. Стилiстика експресивних засобiв української мови. Запорiжжя, 2002. 351 с.
10. Шевченко Л. І. Медійна інтертекстуальність у дослідницьких парадигмах сучасної лінгвістики: наукові інтерпретації, опозиції, перспективи аналізу. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. Київ, 2015. № 31. С. 7–18.

REFERENCES

1. Babych N. D. Praktychna stylystyka i kultura ukrainiskoi movy [Practical stylistics and culture of the Ukrainian language]. Lviv: Svit, 2003. 432 s.
2. Boiko N. I. Typy leksychnoi ekspresyvnosti v ukrainiskii literaturnii movi [Types of lexical expressiveness in the Ukrainian literary language]. *Movoznavstvo*. Vol. 2–3. 2002. S. 10–21.
3. Dubinets Z. Euphemisms in the Ukrainian language (on the material of the press): author's ref. dis. for science. degree of Cand. philol. Science: special. 10.02.01 "Ukrainian language". Yalta, 2011. 19 s.

4. Koval T. L. Zasoby ekspresyvizatsiï ukrainskoho hazetnoho dyskursu pochatku [Means of expressionization of the Ukrainian newspaper discourse of the beginning of the XXI century] KhKhI st.: dys. kand. filol. nauk: 10.02.01. Kherson, 2011. 203 s.

5. Kornieiev V. M. Rol markovanoi leksyky u stvorenni emotsiohennoi struktury tekstu [The role of marked vocabulary in creating an emotional structure of the text]. *Naukovi zapysky*. Kyiv : Instytut zhurnalistyky, 2002. S. 85–86.

6. Kosenko O. Structural and semantic features of the texts of media discourse [Culture of the peoples of the Black Sea region]. *Vip.* 142. 2008. S. 386-389.

7. Leksyka ukrainskykh mas-media [Vocabulary of the Ukrainian mass media]. Pereiaslav-Khmelnytskyi : «Vydavnytstvo KSV», 2019. 208 s.

8. Minkova O. Ekspresyvnyï potentsial zasobiv vtorynnoi nominatsiïv movi novitnoi ukrainskoi publitsystyky [Expressive potential of means of secondary nominations in the language of modern Ukrainian journalism]. Melitopol : Vyd. budynok MMD, 2012. 176 s.

9. Chabanenko V. A. Stylistyka ekspresyvnykh zasobiv ukrainskoi movy [Stylistics of expressive means of the Ukrainian language]. Zaporizhzhia, 2002. 351 s.

10. Shevchenko L. I. Mediïna intertekstualnist u doslidnytskykh paradyhmakh suchasnoïlinhvistyky: naukovi interpretatsiï, opozytsiï, perspektyvy analizu [Media intertextuality in the research paradigms of modern linguistics: scientific interpretations, oppositions, prospects for analysis]. *Aktual. problemy ukr. linhvistyky: teoriia i praktyka*. Kyiv, 2015. Vol. 31. S. 7–18.

Параскун Ірина Леонідівна, аспірантка II курсу кафедри української мови Криворізького державного педагогічного університету, викладач української філології КЗПФО «Новобузький фаховий педагогічний коледж» Миколаївської обласної ради Миколаївської області (Україна).

Параскун Ірина Леонидовна, аспірантка II курсу кафедри українського язика Криворожского государственного педагогического университета, преподаватель украинской филологии КЗПФО «Новобугский профессиональный педагогический колледж» Николаевского областного совета Николаевской области (Украина).

Iryna Paraskun, second-year graduate student, Department of the Ukrainian Language, Kryvyi Rih State Pedagogical University, teacher of Ukrainian philology, Novobuzhsk Professional Pedagogical College, Mykolaiv Regional Council, Mykolaiv Region (Ukraine).

Стаття надійшла: 27.04.2021

Статтю прийнято до друку: 05.05.2021

УДК 81'373.7:811.112.2

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-61-69

СЕМАНТИКА НІМЕЦЬКОМОВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ІЗ ЗООНИМОМ OCHSE «БИК, ВІЛ»

Наталя Романова

Херсонський державний університет

Україна, м. Херсон, вул. Університетська, 27

e-mail: vissensvelt@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7444-3811

Стаття присвячена дослідженню семантики німецькомовних фразеологічних одиниць із зоонімом Ochse «бик, віл». У ній окреслено етимологію компонента з позиції ретроспективного підходу, з'ясовано структуру поняття «Ochse», виявлено вторинну й релікти первинної мотивації зооніма, виокремлено ряд синонімів лексеми, її словоформи з нульовим, неозначеним й означеним артиклями, підтверджено ідею семантики неозначеного й означеного артиклів, диференційовано пряме й переносне значення зооніма. Доведено збіг Ochse із зоологічним терміном, що переходить у загальнонавжівану лексику під впливом позамовних і мовних чинників.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, зоонім, бик, первинна мотивація, вторинна мотивація, семантичні підтипи.

СЕМАНТИКА НЕМЕЦЬКОЯЗЫЧНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С ЗООНИМОМ OCHSE «БЫК, ВОЛ»

Наталья Романова

Херсонский государственный университет

Украина, г. Херсон, ул. Университетская, 27

e-mail: vissensvelt@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7444-3811

Статья посвящена исследованию семантики немецкоязычных фразеологических единиц с зоонимом Ochse «бык, вол». Определено этимологию компонента с позиции ретроспективного подхода, выяснено структуру понятия «Ochse», выявлено вторичную и реликты первичной мотивации зоонима, выделен ряд синонимов лексемы, её словоформы с нулевым, неопределённым и определённым артиклями, подтверждено идею семантики неопределённого и определённого артиклей, дифференцированы прямое и переносное значения зоонима. Доказано совпадение Ochse с зоологическим термином, который переходит в общеупотребительную лексику под влиянием внеязыковых и языковых факторов.

Ключевые слова: фразеологические единицы, зооним, первичная мотивация, вторичная мотивация, семантические подтипы.

SEMANTICS OF GERMAN PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE ZOONYM OCHSE «BULL, OX»

Natalya Romanova

Kherson State University

Universitetska St., 27, Kherson, Ukraine

e-mail: vissensvelt@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7444-3811

Introduction. *The article analyses the semantics of German phraseological units with the zoonym Ochse «bull, ox». As is known, the phraseological units bring freshness and originality to written or oral speech, give it more colouring and aesthetic beauty, enhance its cognitive value, contribute to brevity, power of description, as well as deepen the expressive and emotional potential of an utterance. The study of semantics of German phraseological units with the zoonym Ochse help Ukrainian people avoid mistakes while communicating with German people.*

Purpose. *The aim of the research is to determine semantic subtypes of phraseological units with zoonym Ochse in German language.*

Methods. *The author employed retrospective, descriptive, correlative methods and contextual, distributive-valence, semantic analyses and assay.*

Results. *It has been established that the etymology of Ochse is disputable. From the standpoint of a retrospective approach the etymology of Ochse is related to the old Indo-European form *k^wara «bull, ox». This word isn't a borrowing. The paper clarifies the structure of the concept «Ochse»: its composition has two parts – wild and domestic animals. In the semantic structure of the phenomenon the secondary and relics of the primary motivation of the zoonym are revealed. A number of synonyms Ochse, word forms with zero, indefinite and marked articles are singled out. The author proves that the zoonym Ochse coincides with the zoological term being oriented at the same time at the common and transferred usage. Neutral, negative and positive semantic content of phraseological units with the zoonym Ochse is shown. From the morphological point of view a bull, ox is represented by two basic parts of speech: noun and pronoun. The noun is characterized by the grammatical categories of gender (masculine), number (single, plural), case (nominative, dative, accusative), definiteness (definite article), indefiniteness (indefinite article), omission (zero article). The pronoun is differentiated according to the semantic features and is represented by the third person singular in the nominative case, the direct and figurative meaning of the zoonym is differentiated, which is caused by the lingual and extralingual factors.*

Originality. *The author considers the zoonym Ochse Old which is Indo-European by origin. She systematized the German phraseological units with the zoonym Ochse and grouped them by dint of semantics.*

Conclusion. *The analysis of factual material led to the conclusion that the semantics of German phraseological units with zoonym Ochse is direct and transferred, it is varied too. We found that the range of direct semantics is wider than the range of transferred semantics showing a neutral, negative and positive meaning. The formation of direct and transferred semantics of the analyzed linguistic phenomenon is conditioned by linguistic and extra linguistic factors. Linguistic factors involve phonetic, morphological, syntactic changes, reconsideration of the meaning, hyperbolization of the image of wild and domestic animals while extra linguistic ones are related*

to types of mindset and ways of thinking, religious beliefs, cultural, economic, mental, spiritual development of the ethnos. Obviously, the phenomenon lies in two planes: practical and pragmatic.

Keywords: phraseological units, zoonym, bull, primary motivation, secondary motivation, semantic subtypes.

Постановка проблеми. У кожній літературній національній мові є фразеологічні одиниці (ФО), що привносять у письмове або усне мовлення «струміль свіжості та оригінальності», «надають йому більшої колоритності й естетичної краси, посилюють його пізнавальну цінність, сприяють стислості, потужності опису» [7, с. 139], а також поглиблюють експресивно-емоційний потенціал висловлювання [3, с. 72]. До них належать і ФО із зоонімами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ФО актуальна як для вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Згадаймо наукові розвідки Я. Барана, Г. Бургера, В. Гаврися, М. Гамзюка, С. Денисенко, Е. Доналіз, В. Єзенчек, М. Зимомрі, О. Куніна, К. Мізіна, О. Пророченко, В. Телії, В. Флейшера, І. Чернишової, В. Шмідта та багатьох інших фразеологів.

Незважаючи на презентабельну наукову спадщину, присвячену проблемам ФО, семантика німецькомовних ФО із зоонімом *Ochse* «бик, віл» залишається дотепер відкритою, що свідчить про актуальність вибору теми дослідження. Сюди додається й тенденція до реконструкції фонових знань етносу про екологічний досвід, тваринний світ, з яким людина контактує, співіснує, контрастує.

Мета пропонованої студії – визначити семантичні різновиди німецькомовних ФО із зоонімом *Ochse* «бик, віл».

Досягнення поставленої мети орієнтовано на вирішення таких **завдань**: 1) уточнити етимологію зооніма *Ochse*; 2) установити характер структури поняття «*Ochse*»; 3) розглянути коротко первинну й вторинну мотивації аналізованого слова; 4) виявити семантичні підтипи ФО із зоонімом *Ochse*.

Матеріалом дослідження слугує весь корпус ФО із зоонімом *Ochse* (14) та збірок паремій (1; 5), відповідно. Загальний обсяг вибирання становить близько 70 випадків. Спеціальному аналізу підлягають 60 ФО, об'єднаних концептом БИК, ВІЛ та вилучених методом суцільного вибирання з 1455 сторінок.

У ході дослідження використано ретроспективний, описовий, кореляційний методи та контекстуальний, дистрибутивно-валентний, семантичний, кількісний аналізи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зоонім *Ochse*, згідно з етимологічним словником [15, с. 597], є найбільш давнім словом лексико-семантичного фонду німецької мови (VIII ст.). Його витоки тлумачать через індоєвропейське **uksōn* «кастрований / відгодований бик, віл» та через запозичення з неіндоєвропейських мов [там само]. Отже, слово *Ochse* розглядають як питоме та іншомовне. Питомий елемент орієнтує на загальнокультурний рівень розвитку індоєвропейської лінгвоспільноти – абсолютний контроль за репродуктивною функцією приручених диких тварин людиною та якість білкового харчування, іншомовний не має пояснень.

Протилежний підхід щодо походження *Ochse* простежуємо в праці Г. Пауля [16]. Дослідник стверджує, що первинне значення *Ochse* ґрунтується на статевому розрізненні тварини та її репродуктивній функції [16, с. 628]. Тут мовиться про біологічні характеристики самця загалом, а не дикого чи свійського бика, вола зокрема. Цікаво, що в реєстрі свійських тварин бик, віл посідає почесне третє місце. Щобільше, його асоціюють із

другом і щастям, йому симпатизують [12, с. 175–176, 178]. Можна припустити, що зоонім *Ochse*, вступаючи у фразеологічні зв'язки з іншими компонентами, буде так чи так впливати на формування смислового наповнення аналізованих ФО.

Існує думка, що бик є культовою твариною індоєвропейців. Його наймення співвідносять із індоєвропейськими коренями **uks- / ugh-* «бризкати, бути мокрим, вологим». Ці корені перегукуються із поняттям «оббризкувати, запліднювати» [8, с. 84]. Очевидним є вторинне значення слова з позиції язичницької символіки.

Більш глибока реконструкція денотату *Ochse* засвідчує, що номен вийшов із ранньоіндоєвропейської протоформи **k^wara* зі значенням «тур, бик» та не є запозиченням, як стверджує Ф. Клуге [13, с. 50].

Ми погоджуємося з етимологічними аналізами слова, оскільки в них відображено вторинну й первинну мотивації, які тісно взаємодіють одна з одною та репрезентують семантичні процеси становлення лексичних одиниць. Прикладами вторинної мотивації ФО із зоонімом *Ochse* є лєвова частка укладеної нами експериментальної картотеки (95 %), первинної – незначна її кількість (5 %).

Проілюструємо вторинну та релікти первинної мотивації.

Das kann ein Blinder sehen und ein Ochs verstehen. «Це і сліпому видно і дурному зрозуміло» (5, с. 41), *Dem Ochsen gehört das Joch, dem Pferde der Sattel.* «Волю – ярмо, коню – сідло» (там само, с. 47).

У наведених прикладах репрезентовано вторинну мотивацію *Ochs, Ochsen* із перенесеним та прямим значенням. Перенесене значення маніфестує рівень інтелектуального розвитку людини (негативний сенс), пряме – збігається із терміном (нейтральний сенс). Проте в стилістичному або прагматичному контексті пряме значення або термін може трансформуватися в перенесене (порівн.: [10, с. 112]). Механізмом переходу може бути метафора, метонімія, гра слів, персоніфікація, гіперболізація, літота, порівняння тощо [4, с. 10–12].

Паремія *Ein rechtschaffener Ochse geht mitten durch den Dreck!* «Справжній бик рветься напролом» (5, с. 91) реалізує релікти первинної мотивації: Поведінка бика, воля природна *rechtschaffener*, його воля *geht mitten durch den Dreck* та емоційна сфера «!» не зламані штучно, тобто не підпорядковані господареві.

Навіть пілотний огляд емпіричного матеріалу дає змогу констатувати той факт, що семантичні зв'язки *Ochse* з іншими компонентами ФО варіюють: від інтенсивного до нейтрального впливу.

Сучасне тлумачення *Ochse* і його розмовний варіант *Ochs* постає у двох значеннях: прямому та переносному. Пряме значення маніфестує кастрованого самця великої рогатої худоби, переносне належить до пейоративної лєксіки, що позначає дурня, недоумка, тупака, бовдура [17, с. 703].

Зауважимо, що аналізовану лєксеми вживають у семантичній структурі ФО в однині й множині: однина постає у двох формах – повній *Ochse* та усіченій *Ochs*, множина еквівалентна одній формі – повній *Ochsen*. При цьому синтаксичні функції зооніма в однині й множині еквівалентні підмету та додатку давального й знахідного відмінків. Будучи підметом або додатком, аналізована лєксема посідає ініціальну, медіальну й фінальну позиції. Ініціальна й фінальна позиції, як відомо, є сильними й важливими, оскільки початок означає перехід у новий стан, адаптацію до нової ситуації, а кінець завершує відповідно [6, с. 120, 130–132].

Наприклад, у ФО *Dem Ochs gehört das Joch, dem Pferde der Sattel* зоонім *Ochs* орієнтує не лише на відомий, а й ієрархічно перший об'єкт, семантично нейтральний і пасивний, на який спрямовують дію і який є учасником предметної ситуації гетерогенного характеру (*Ochs* – іменник чоловічого роду, *Pferde* – іменник середнього роду), її формула – «чоловік – дитина», у ФО *Man melkt die Kuh und nicht den Ochs* аналогічний зоонім також є відомим, проте ієрархічно другим об'єктом, семантично негативним і пасивним, на якому дію завершують, і який є учасником іншої предметної ситуації гетерогенного характеру (*Kuh* – іменник жіночого роду, *Ochs*, як уже зазначалось, чоловічого роду, її формула – «жінка – чоловік»). Можна допустити, що в зазначених формулах має місце ідея патріархальної та матріархальної організації суспільства.

Синонімами *Ochse* є займенники а) особові *er* і б) відносні *der*. Особові займенники втілюють пам'ять: *Der Ochs vergißt, dass er ein Kalb gewesen ist*. «Забув віл, що **сам** колись був телям» (5, с. 61), манеру мовлення: *Wenn ein Ochs sprechen will, so brüllt er* (Байер, Байер, 1989: 193) та фізичну силу самця: *Wohin man den Ochs wendet, dahin zieht er den Pflug* (там само), відносні характеризують емоційний стан *du sollst dem Ochs, der da drischt, nicht das Maul verbinden* (14, с. 553) та якість фізичної праці (негативний сенс): *Ein Ochs, der viel brüllt, zieht wenig*. «Віл, **який** багато реве, погано тягне» (5, с. 91).

Виокремлюємо словоформи з нульовим (*Alte*) *Ochs*, неозначеним *ein Ochs, ein Ochse, einem Ochs* та означеним *der Ochs, dem/den Ochs* артиклями. Доведено, що артиклі є носіями не лише основної, а й додаткової інформації, особливо в художніх текстах [6, с. 32–34]. Отже, їхня роль у межах ФО із зоонімом *Ochse* не можна недооцінювати.

До прикладу, неозначений артикль перед зоонімом у семантичній структурі ФО *Ein Ochs kann bloß eine Haut hergeben*. «З **одного** вола двох шкур не деруть» (5, с. 91) указує не лише на ознаку, яка мало відрізняє цього вола від інших волів, а й на кількість тварин. Водночас неозначений артикль бере активну участь в опрідметненні зовнішньої оболонки вола та обмежує кількість його шкур. Означений артикль узагальнює всіх волів і виділяє фізичну силу одного, конкретного вола, що відрізняється від сили його родичів: *Wo der Ochse hinkommt, muß er den Pflug ziehen* (1, с. 193). Нульовий артикль актуалізує сукупність а) волів, що протистоять коням та працюють у полі: *Wer keine Pferde hat, der ackert mit Ochs* (1, с. 193), б) людей із розумовими вадами: *Wer mit Ochs spricht, dem geben Ochs Antwort* (1, с. 193), в) людей, що рано лягають спати: *Wer mit Ochs schlafen geht, steht mit Hornvieh auf* (там само, с. 42), д) гужових волів: *Wer mit Ochs fährt, kommt auch ans Ziel*. «Хто їде **волами** – теж на місце доїде» (5, с. 227). Відсутність артикля перед зоонімом репрезентує сильне хвилювання адресанта та естетичну оцінку адресата: *Ochs muß man schön aus dem Wege gehen*. «З **дурнем** зчепитися – **дурнем** зробитися» (5, с. 166). Механізмом цього хвилювання та оцінки є розумово обмежена людина або сукупність тупих людей. Очевидною є розмитість одиничності й множинності, що пояснюємо змістом мовної одиниці.

Розглянемо більш докладно семантичні підтипи ФО із зоонімом *Ochse*.

Як уже зазначалося, *Ochse* уживають у прямому й переносному значеннях. Пряме значення позначає:

- статус: *Dem Ochs gehört das Joch, dem Pferde der Sattel*;
- загрозу життю: *Der Ochs stößt von vorne, das Pferd von hinten, der Pfaffe von allen Seiten*. «Бика бійся спереду, коня – ззаду, а попа з усіх боків»;
- пам'ять: *Der Ochs vergißt, dass er ein Kalb gewesen ist*;

- вольовий процес (2): *Der Ochs will den Hasen erlaufen!* «Захотів віл обігнати зайця»; *Wenn ein Ochse sprechen will, so brüllt er*;
- фізичну дію (2): *Am Horne fasst man den Ochsen, beim Worte den Mann.* «Вола в'яжуть мотузком, а людину – словом»; *Den Mann nimmt man beim Wort, den Ochsen bei den Hörnern*;
- морфологію (4): *Ein Ochs kann bloß eine Haut hergeben; Ein Ochse verläßt sich auf seine Hörner; Wer den Ochsen bekommt, bekommt auch seine Hörner; Die Hörner machen keinen Ochsen*;
- якість (2): а) праці (негативний сенс) *Ein Ochs, der viel brüllt, zieht wenig.* «Віл, який багато реве, погано тягне»; б) дії (амбівалентний сенс) *Wie der Ochs brüllt, so muht auch die Kuh*;
- поведінку (2): *Ein rechtschaffener Ochse geht mitten durch den Dreck!; Ein richtiger Ochse bleibt auf seinem Wege*;
- одурення: *Einem Ochsen kann man nur einmal das Fell über die Ohren ziehen.* «Вола можна лише один раз обдурити»;
- вік та (досвід) (4): *Wer mit jungen Ochsen pflügt, macht krumme Furchen.* «Старий віл борозни не псує»; *Alte Ochsen haben steife Hörner; Alte Ochsen machen gerade Furchen; Ein alter Ochse trägt gern eine neue Schelle*;
- функції (2): *Wer mit Ochsen fährt, kommt auch ans Ziel; Wo der Ochse hinkommt, muß er den Pflug ziehen*;
- міру, межу: *Auch ein Ochs kennt sein Maß*;
- голод: *Ein hungriger Ochse sucht/findet die Krippe*;
- час (2): *Früher ein Kalb, später ein Ochs; Wer mit Ochsen schlafen geht, steht mit Hornvieh auf*;
- оцінку (3): *Große Hörner, schöne Ochsen; Mit fremden Ochsen ist gut pflücken; Wer mit fremden Ochsen pflügt, hat eine magere Ernte*;
- ступінь порівняння (2): *Je fetter der Ochs, je schlechter das Fell; Ohne Joch lenkt der Ochs sich am bequemsten*;
- кількість (2): *Man kann auch einem Ochsen die Haut nur einmal abziehen; Nicht jeder Ochs trägt ein Joch*;
- пом'якшену заборону: *Man soll den Karren nicht vor die Ochsen spannen*;
- щастя: *Wem das Glück wohlwill, dem kalbt ein Ochs*;
- співпрацю: *Wer den Karren schmiert, hilft seinem Ochsen*;
- рід занять (землеробство): *Wer den Pflug hält, treibt die Ochsen*;
- заперечення: *Wer keine Ochsen hat, muß Esel treiben*;
- статки: *Wer keine Pferde hat, der ackert mit Ochsen*;
- покірність: *Wohin man den Ochsen wendet, dahin zieht er den Pflug*.

Як бачимо, найбільш актуальними є три семантичні підтипи: «морфологія» (4), «вік та (досвід)» (4), «оцінка» (3). «Морфологія» репрезентована частинами тіла: шкура й роги, «вік та (досвід)» кваліфіковані через життєві стадії: молодість і старість, «оцінка» відображена відносинами між розміром і красою, між «своїм» і «чужим». Аналіз показує, що поняття «бик, віл» є синтезом дикої та свійської тварин: Дика тварина небезпечна для людини, свійська є невід'ємною частиною буття господаря. Тут репрезентовано дві тенденції: тенденцію до протистояння між твариною і людиною або диким і цивілізованим та тенденцію до гармонії між людиною і твариною або окультуреним і «привласненим».

Перенесене значення *Ochse* пов'язане з абстрактними поняттями, як-от:

- везіння, щаслива доля (2) (позитивний сенс): *Einem kälbern die Ochsen, dem anderen nicht einmal die Kühe*. «Одному воли теляться, а іншому і корови не хочуть»; *Gott gibt einem wohl den Ochsen, aber nicht bei den Hörnern*;
- потворність: *Es passt, wie dem Ochsen ein Sattel*. «Личить, як корові сідло»;
- розум (негативний сенс): *Ochsen muss man schön aus dem Wege gehen*;
- трансформація тіла, душі й духу: *Geht ein Ochse aus, kommt ein Rind nach Haus*;
- фізіологічна непродуктивність: *Man melkt die Kuh und nicht den Ochsen*;
- бездуховність: *Was weiß der Ochs vom Sonntag*;
- гординя: *Wenn sich ein Frosch zum Ochsen bläst, so muß er platzen*;
- недосвідченість (3): *Wer einen Ochsen kauft, kann keine Kuh melken; den Ochsen hinter den Pflug spannen; den Pflug vor den Ochsen spannen*;
- мова: *Wer mit Ochsen spricht, dem geben Ochsen Antwort*;
- функціональний стиль (розмовний): (2) *einen Ochsen auf der Zunge haben; Ruhe im Kuhstall, der Ochs hat Durchfall*;
- стилістичний засіб (порівняння) (3): *dastehen wie der Ochs am/vorm Berg; sich anstellen wie der Ochs beim Seiltanzen*.

Відповідно до наведених прикладів, актуальними є значення «недосвідченість» та «стилістичний засіб». «Недосвідченість» апелює до господарської діяльності (негативний сенс) а) доїння корів; б) запрягання бика, вола для роботи в полі; в) технологія використання сільськогосподарських знарядь праці (плуг), «стилістичний засіб (порівняння)» зближує суб'єкт та об'єкт (*Ochs*) порівняння через локалізацію у фізичному просторі та неадекватну поведінку в соціумі. Оскільки суб'єкт порівняння анонімний, варіанти інтерпретації відкриті. З певним застереженням можна стверджувати, що потрактування бика, вола має дуальний смисл: тварина є втіленням образу тупості та художнім образом безпорадності. Нагадаємо, що образ визначають як «результат відображення об'єктивного світу в мозку людини» [11, с. 109], тобто як ментальну модель речі, художній образ є індивідуально-творчим продуктом, що поєднує в собі концептуальну, вербальну й методологічну іпостасі речі [2, с. 58].

Висновки. Розглянувши семантику німецькомовних ФО із зоонімом *Ochse* «бик, віл», ми виокремили ФО з прямою й перенесеною семантикою, встановили її різновиди, виявили, що діапазон прямої семантики ширший, ніж діапазон перенесеної семантики, показали нейтральне, негативне й позитивне смислове наповнення. Формування прямої і перенесеної семантики аналізованого мовного явища зумовлене мовними й позамовними чинниками. Мовні чинники апелюють до фонетичних, морфологічних, синтаксичних змін [9, с. 13], переосмислення значення, гіперболізації образу дикої і свійської тварини, позамовні – пов'язані з типами свідомості й видами мислення, релігійними віруваннями, культурним, економічним, психічним, духовним розвитком етносу. Очевидно, що феномен лежить у двох площинах: практичній та прагматичній.

Перспективи подальших розвідок, крім зазначених вище, вбачаємо в зіставленні семантики німецькомовних ФО із зоонімом *Ochse* та семантики німецькомовного терміна *Ochse* в художніх або фольклорних текстах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баейр Х., Байер А. *Немецкие пословицы и поговорки*. Москва : Высшая школа, 1989. 392 с.
2. Белехова Л. І. *Різномасштабне дослідження поетичного мовлення*. Херсон : Айлант, 2018.

3. Гавриш М. М. Фразеологічна контамінація як історично невпинний і продуктивний процес вторинного фразотворення (на матеріалі фразеологізмів німецької мови). *Німецька фразеологія в Україні (до 80-річчя з дня народження Володимира Івановича Гавриша)* / М. В. Гамзюк (відп. ред.). Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2012. С. 60–78.
4. Дмитренко О. П. Фразеологічні одиниці на позначення соціально-економічних реалій у сучасній німецькій мові: структурний та семантичний аспекти : автореф. дис. ... кандидата філол. наук. Херсон : ХДУ, 2010. 20 с.
5. Кудіна О. Ф., Пророченко О. П. Перлини народної мудрості. Вінниця : НОВА КНИГА, 2005. 320 с.
6. Кухаренко В. А. Интерпретация текста. Москва : Просвещение, 1988. 192 с.
7. Лалаян Н. С. Фразеологічні труднощі художнього перекладу (на матеріалі роману Ю. Це «Орли та янголи»). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки*. Вип. 22 (247). 2012. С. 138–141.
8. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков: В 3 томах. Черновцы : Рута, 2000. Т. 2. 260 с.
9. Левицкий В. В. Історія німецької мови. Вінниця : НОВА КНИГА, 2007. 216 с.
10. Остапович О. Я. Національно-культурна специфіка німецької ідіоматики. «Вічна» тема – від есеїстики до наукового осмислення. *Німецька фразеологія в Україні (до 80-річчя з дня народження Володимира Івановича Гавриша)* / М. В. Гамзюк (відп. ред.). Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2012. С. 111–131.
11. Психологічний словник / В. І. Войтко. Київ : Вища школа, 1982. 216 с.
12. Романова Н. Свійські тварини в німецьких пареміях. *Актуальні питання іноземної філології*. 2018. Вип. 9. С. 174–181.
13. Гаранець В. Г. Арії. Слов'яни. Руси: Походження назв *Україна і Русь*. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2004. 296 с.
14. DUDEN. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. Mannheim : Dudenverlag, 2008. Bd. 11. 960 S.
15. KLUGE. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Berlin : W de G, 1999. 924 s.
16. Paul H. Deutsches Wörterbuch. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1992. 1130 s.
17. WAHRIG. Wörterbuch der deutschen Sprache. München : dtv, 2012. 1152 s.

REFERENCES

1. Beyer H., Beyer A. Nemetskie poslovitsy I pogovorki. Moskva : Vysshaya shkola, 1989. 392 s.
2. Belehova L. I. Riznoaspektne doslidzhennya poetychnoho movlennya. Kherson : Ailan, 2018. 184 s.
3. Havrysh M. M. Frazeolohichna kontaminatsiya yak istorychno nevpynnyi I produktyvnyi protses frazotvorennya (na materialy frazeolohizmiv nimets'koi movy). *Nimets'ka frazeolohiya v Ukraini (do 80-richchya z dnya narodzhennya Volodymyra Ivanovycha Havrysha)* / M. V. Hamzyuk (vidp. red.). Kyiv : Vydavnychiy tsentr KNLU, 2012. S. 60–78.
4. Dmytrenko O. P. Frazeolohichni odynytsi na poznachennya sotsial'no-ekonomichnykh realiy u suchasniy nimets'kiy movi: strukturnyi ta semantychnyi aspekty : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk. Kherson : KhDU, 2010. 20 s.
5. Kudina O. F., Prorochenko O. P. Perlyny narodnoi mudrosti. Vinnytsya : NOVA KNYHA, 2005. 320 s.
6. Kukharenko V. A. Interpretatsiya teksta. Moskva : Prosveschenie, 1988. 192 s.
7. Lalayan N. S. Frazeolohichni trudnoschi khudozhn'oho perekladu (na materialy romanu Yu. Tse «Orly ta yanholyy»). *Naukovyi visnyk Volyns'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Seriya: Filolohichni nauky*. Vyp. 22 (247), 2012. S. 138–141.
8. Levitskiy V. V. Etimologicheskii slovar' germanskhikh yazykov: v 3 tomakh. Chernovtsy : Ruta, 2000. T. 2. 260 s.

9. Levyts'kyi V. V. *Istoriya nimets'koi movy*. Vinnytsya: NOVA KNYKHA, 2007. 216 s.
10. Ostapovych O. Ya. *Natsional'no-kulturna spetsyfika nimets'koi idiomatyky*. «Vichna» tema – vid eseistyky do naukovoho osmyslennya. *Nimets'ka frazeolohiya v Ukraini (do 80-richchya z dnya narodzhennya Volodymyra Ivanovycha Havrysy)* / M. V. Hamzyuk (vidp. red.). Kyiv : Vydavnychiy tsentr KNLU, 2012. S. 111–131.
11. *Psykholohichniy slovnyk*/V. I. Voitko. Kyiv : Vyscha shkola, 1982. 216 s.
12. Romanova N. *Sviis'ki tvaryny v nimets'kykh paremiyakh*. *Aktual'ni pytannya inozemnoi filolohii*. 2018. Vyp. 9. S. 174–181.
13. Taranets' V. H. *Arii. Slovyany. Rusy: Pokhodzhennya nazv Ukraina i Rus'*. Odessa : ORIDU NADU, 2004. 296 s.
14. DUDEN. *Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. Mannheim : Dudenverlag, 2008. Bd. 11. 960 s.
15. KLUGE. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin : W de G, 1999. 924 s.
16. Paul H. *Deutsches Wörterbuch*. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1992. 1130 s.
17. WAHRIG. *Wörterbuch der deutschen Sprache*. München : dtv, 2012. 1152 s.

Романова Наталя Василівна, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри німецької та романської філології, Херсонський державний університет (Україна)

Романова Наталья Васильевна, доктор филологических наук, доцент, профессор кафедры немецкой и романской филологии, Херсонский государственный университет (Украина)

Natalya Romanova, Doctor of Philological Sciences, Assistant professor, Professor of the Department of German and Romance Philology (Ukraine)

Стаття надійшла: 09.02.2021

Статтю прийнято до друку: 23.02.2021

УДК 802.0-541.1

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-69-75

FORMATION AND FUNCTIONING OF NEOLOGISMS IN SOCIAL NETWORKS

Svitlana Tsymbal

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

General Rodimtsev Street, 19, Kyiv, Ukraine

e-mail: s.vtsymbal@nubip.edu.ua

ORCID: 0000-0003-0652-369X

Introduction. *The use of the internet and telecommunication technologies has dramatically affected the way we communicate, contributing to the development of a whole new variety that defines internet culture. Social networking sites have attracted millions of English-speaking users*

who connect and communicate via the internet, using both computers and mobile devices. This has largely expanded the English vocabulary.

Purpose. *This study focuses on social media, revealing the new words that have been created as a result of social networking.*

Methods. *One hundred and twenty five neologisms were collected and described in the analysis. The observation method of data collection was used to gather social media neologisms from social media, websites and instant messaging. Both qualitative and quantitative methods were used.*

Results. *Neologisms were analysed to reveal their word classes and word-formation processes, and the most dominant word classes and word-formation process were distinguished among the neologisms collected as data.*

Originality. *This study is an original contribution to the research on the subject of neologisms, emerging on social media in particular.*

Conclusion. *Although there are general patterns of word-formation, language is not a fixed, rigid system; according to the current stage of development new words enter the vocabulary continuously, and certain tendencies of forming new words appear and may disappear again.*

Keywords. *Neologism, social networking site, social media, word-formation, word-class.*

ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ НЕОЛОГІЗМІВ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Світлана Цимбал

Національний університет біоресурсів та природокористування України

Україна, м. Київ, вул. Генерала Родінцева, 19

e-mail: s.vtsymbal@nubip.edu.ua

ORCID: 0000-0003-0652-369X

Мова як динамічна система постійно поповнюється новими лексемами, які визначають тенденції її розвитку. Істотно впливає на мову та наше спілкування використання Інтернету і телекомунікаційних технологій, що, зі свого боку, урізноманітнює засоби мовної комунікації, яка і визначає інтернет-культуру.

Сайти соціальних мереж залучили мільйони англомовних користувачів, які спілкуються через Інтернет, використовуючи комп'ютери і мобільні пристрої. Це, звісно, сприяє поповненню словникового складу англійської мови.

Пропоноване дослідження присвячене опису неологізмів, які виникли внаслідок спілкування в соціальних мережах.

У роботі проаналізовано сто двадцять п'ять неологізмів. Для добору неологізмів із соціальних медіа, веб-сайтів і миттєвих повідомлень використано методи спостереження та суцільної вибірки, а також кількісний метод аналізу. Виявлено та проаналізовано класи слів, виділено домінантні процеси їхнього словотворення.

Дослідження є внеском у розв'язання проблем лексикології англійської мови, зокрема щодо специфіки функціонування неологізмів у соціальних мережах.

Ключові слова: *неологізм, класи неологізмів, словотвір, сайти соціальних мереж, соціальні мережі.*

ФОРМИРОВАНИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ НЕОЛОГИЗМОВ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ

Светлана Цимбал

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

Украина, г. Киев, ул. Генерала Родимцева, 19

e-mail: s.vtsymbal@nubip.edu.ua

ORCID: 0000-0003-0652-369X

Язык как динамическая система постоянно пополняется новыми лексемами, которые определяют тенденции его развития. Существенное влияние на язык и наше общение оказывают Интернет и телекоммуникационные технологии, что, в свою очередь, делает разнообразными средства речевой коммуникации, которая и определяет интернет-культуру.

Сайты социальных сетей привлекли миллионы англоязычных пользователей, которые общаются через Интернет, используя компьютеры и мобильные устройства. Это, конечно, способствует пополнению словарного состава английского языка.

Предлагаемое исследование посвящено описанию неологизмов, возникших в результате общения в социальных сетях.

В работе проанализированы сто двадцать пять неологизмов. Для отбора неологизмов из социальных медиа, веб-сайтов и мгновенных сообщений использованы методы наблюдения и сплошной выборки, а также количественный метод анализа. Выявлены и проанализированы классы слов, выделены доминантные процессы их словообразования.

Исследование является вкладом в решение проблем лексикологии английского языка, в частности специфики функционирования неологизмов в социальных сетях.

Ключевые слова: *неологизм, классы неологизмов, словообразование, сайты социальных сетей, социальные сети.*

Relevance of research. The lexical system of modern English as it is represented in the social media has been neglected as a field of study. Many English users are unaware of what social media neologisms mean, in particular, students of non-linguistic specialities. Social media refer to Internet- and telecommunications-based tools for sharing and discussing information among people. The primary goal of social media is social networking. Social networking is thus known as the act of interacting with other people in a social online environment through the use of a website or telecommunications network.

Analysis of recent scientific papers. The language of social media has been of some interest to researchers across the globe. According to Technopedia dictionary, “a social networking site is an online platform that allows users to create a public profile and interact with other users. Social networking sites usually allow a new user to provide a list of people with whom they share a connection, and then allow the people on the list to confirm or deny the connection. After connections are established, the new user can search the networks of connections to make more connections” [9]. Social media alters the usage of the language and introduces new meanings and vocabulary. In this study, we will refer to research papers by B. Akkoyunlua & S. Erkanb [1], R. Nordquist [6], S. Shahlee & R. Mustaffa [7] and A. Yasin & I. Mustafa [10].

The aim of this study was to investigate the neologisms that were created as a result of social networking. The objectives of the study were to analyse the neologisms, to reveal their word-classes and word-formation processes, and to distinguish the most dominant word-class and word-formation process among the neologisms collected as data.

New words are entering English at an ever increasing rate. Although this phenomenon is often associated with new things, processes, and concepts that need names, there is also a great acceleration, in trendy, eye-and-ear-catching words. Although there are general patterns of word-formation, language is not a fixed, rigid system; according to the current stage of development new words enter the vocabulary continuously, and certain tendencies of forming new words appear and may disappear again. In linguistics, a neologism is understood as a newly coined word, expression, or usage. It's also known as a coinage. Not all neologisms are entirely new. Some are new uses for old words, while others result from new combinations of existing words. They keep the English language alive and up-to-date. Neologisms are especially useful for identifying new inventions, new phenomena, or old ideas which have taken on a new cultural context.

The emergence of neologisms has always been an interesting phenomenon as it demonstrates the dynamism of language. The term neologism comes from the Greek word *neos* meaning 'new', and *logos* meaning 'word'. Also, P. Newmark has defined it as "newly coined lexical units or existing lexical units that acquire a new sense" [4, p. 140]. D. Crystal (1992) views neologism as "the creation of a new lexical item as a response to changed circumstances in the external world, which achieves some currency within a speech community" [2, p. 264]. Theorists have classified neologisms from different viewpoints.

P. Newmark classifies neologisms into following categories: semantic neologisms; new forms (new coinages, derived words, abbreviations, collocations, eponyms, phrasal words, transferred words, and acronyms. D. Delabastia (3, p. 884) suggests the following processes for creating different types of neologisms: borrowing, shifts, combining, coining, imitating, blending, and shortening. According to Silvia [8], there is a difference between morphological neologisms and semantic neologisms. Morphological neologisms are produced through the following mechanisms such as derivation, compounding, blending, acronymy, and borrowing. Semantic neologisms result from such processes as expansion, metaphor, conversion of grammatical category where a word changes its class, adoption from another field.

In agreement with suitability to the language, three types of neologisms can be distinguished:

- unstable neologisms are at the beginning of their existence, they are still new and being proposed to the public;
- diffused neologisms which have already gained a certain audience but still have not achieved acceptance constitute the second degree;
- stable neologisms which have achieved a full acceptance and the so-called "stability" in the language.

Another classification distinguishes the following three types of neologisms:

- a completely new word;
- a totally new meaning of an old word;
- a new "seme" in an existing word.

The first class includes only those lexemes which did not exist up to a certain period of time, i.e. cannot be found in the texts written before a certain moment. Thus, it includes the smallest number of lexical units. For example, such words as "googling", "facebooking", "vlogging" did not exist even in the first half of the 1900s. The second class represents the words that have changed

their meanings but retained their old form, with their old meanings lost or moved towards secondary importance, e.g. slum, bread, salt, etc. These units are the results of “secondary nomination”. The third class contains those lexemes which have only added one or more new meanings without losing the significance of the old ones; they present the paradigmatic relations of polysemy, for instance, surf, file, mouse, report, etc.

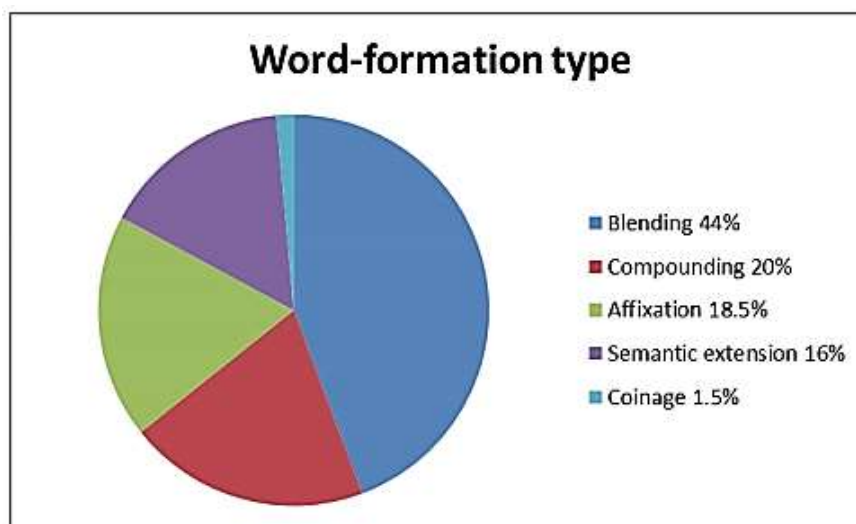
The neologisms collected for this study come from social media/websites and Instant Messaging (Facebook, Twitter, YouTube, LinkedIn, Facebook Messenger, SMS and general social networking platforms).

Overall, we have collected over 100 units which can be classified as follows:

Neologism	Method of formation	Example
Astroturf Hyperconnectivity Retweet	Affixation	On the Internet, astroturfers use software to mask their identity. Such hyperconnectivity may cause autistic children to become overwhelmed by details because their minds are never free to integrate the whole picture. John’s message inspired me, so I retweeted it.
Blog Blook Bluejacking Chatiquette Netiquette	Blending	The digital marketplace of ideas that welcomes every blog and tweet is the same one that inspires the next generation of innovators to fuel our economies. This blook is about South Africa, a constructive look at our present, our future and the opportunities that we have. What are the differences between bluejacking and bluesnarfing? Chatiquette is similar to netiquette in terms of the words and behaviour acceptable while participating in a chat room.
Dashboard Inbox Troll	Semantic extension	Dashboard provides you with instant access to your sales totals, a breakdown of your card transactions and insights into your customer's spending patterns. Kindly inbox me your pictures, do not post them on my page. The discussion was going fine until that troll posted a crude message.
Hashtag	Compounding	The message is not related to the party because it has no hashtags.
Selfie	Coinage	A selfie a day keeps the mental breakdown away.

The pie chart below shows what percentage of the data each word-formation type accounts for. The chart demonstrates that the most common word-formation type used in the neologisms is blending, while the least common is coinage.

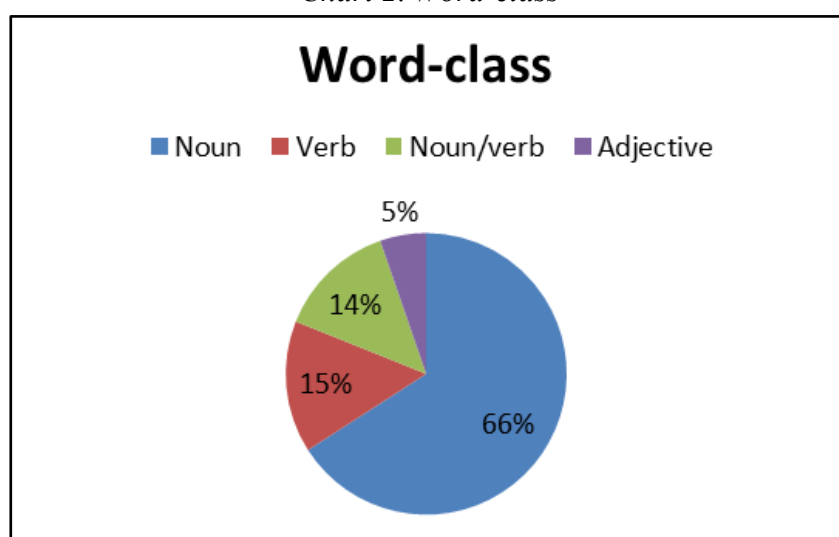
Chart 1. Word-formation type

The most common word-formation type among the neologisms is blending. Technically, this is 44 % of the data examined for this study. The next word-formation type in order of frequency is compounding that is 20 % of the entire data examined. After compounding comes affixation which constitutes 18.5 %, semantic extension which accounts for 16 % and coinage which makes up only one out of the one hundred twenty five neologisms (1.5 %).

The pie chart below shows what percentage of the data each word-class accounts for. The chart demonstrates that the most common word-class is noun, while the least common is adjective.

Chart 2. Word-class

The most common word-class in the data is the noun. Out of one hundred twenty five neologisms, 87 are nouns. That is 66 % of the entire data examined. Next to nouns is the verb, which accounts for twenty out of the one hundred twenty five neologisms (15 %). As a result of the ease with which language users convert nouns to verbs, and vice versa, some of the neologisms which were originally nouns and verbs are now used interchangeably, either as nouns or as verbs. Thus, out of one hundred twenty five neologisms, eighteen (14 %) can be used in this manner. Adjectives account for only seven (5 %) out of the one hundred twenty five neologisms.

Conclusions.

The evolution of social media has cut across all facets of society with its positive and negative impacts. Social media has transformed the way we communicate, learn, research and get educated.

The aim of this study was to investigate the neologisms that were created as a result of social networking. The objectives of the study were to analyse the neologisms to reveal their word-classes and word-formation processes, and to distinguish the most dominant word-class and word-formation process among the neologisms collected as data.

One hundred twenty five neologisms were collected and described in the analysis. The observation method of data collection was used to gather social media neologisms from social media/websites and Instant Messaging (Facebook, Twitter, YouTube, LinkedIn, Facebook Messenger, SMS and general social networking platforms). Both the qualitative and quantitative methods were used. The qualitative method of analysis involved defining the word-class and word-formation process of each neologism, with an example to show its context of usage. The quantitative method of analysis involved the arrangement of the data in graphs to demonstrate the percentage of neologisms that fall under each word-class and word-formation process identified in the data.

REFERENCES

1. Akkoyunlua B., Erkanb S. A Study on student and teacher views on technology use. *Social and Behavioral Sciences*. 2013. № 103. P. 68-76. <https://doi: 10.1016/j.sbspro.2013.10.309> (data zvernennia: 01.04.2021).
2. Crystal D. *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages*. Oxford : Oxford University Press, 1992.
3. Delabastita D. *Literary style in translation: Archaisms and neologisms*. 2004. URL : https://www.researchgate.net/publication/349334349_Literary_style_in_translation_Archaisms_and_neologisms (data zvernennia: 10.04.2021).
4. Newmark P. *Approaches to Translation*. London : Prentice Hall, 1988.
5. Newmark P. *A Textbook of Translation*. London : Prentice Hall, 1988.
6. Nordquist R. *How Neologisms Keep English Alive*. ThoughtCo. 2019. URL : <https://www.thoughtco.com/neologism-words-term1691426#:~:text=our%20editorial%20process-,Richard%20Nordquist,all%20neologisms%20are%20entirely%20new> (data zvernennia: 07.04.2021).
7. Shahlee S., Mustafa R. Neologisms in social networking among youths. *International Journal Of Multidisciplinary (TIJM)*. 2019. URL : <http://tryakshpublications.com/journals/single/Multidisciplinary> (data zvernennia: 01.04.2021).
8. Silvia P. *Handbook of Terminology. Terminology and Standardization Directorate. Translation Bureau. Canada : Public Works and Government Services Canada, 2001.*
9. *Social Networking Sites (SNS)* URL : <https://www.techopedia.com/definition/4956/social-networking-site-sns> (data zvernennia: 10.04.2021).
10. Yasin A., Mustafa I. Neologism as a linguistic phenomenon in mass media textbook with reference to translation. 2010. URL : <https://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=36994>.

Світлана Цимбал, доктор психологічних наук, доцент Національного університету біоресурсів і природокористування України м. Київ (Україна).

Светлана Цимбал, доктор психологических наук, доцент Национального университета биоресурсов и природопользования Украины г. Киев (Украина).

Svitlana Tsymbal, Doctor of Psychology, Associate Professor at National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine Kyiv (Ukraine).

Стаття надійшла: 22.04.2021

Статтю прийнято до друку: 29.04.2021

III. КОГНІТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 811.161.2'367'09

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-76-86

ЕМОЦІЙНО-СМИСЛОВЕ НАВАНТАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ *ДУША* В РОМАНІ- МЕДИТАЦІЇ У ВІРШАХ «ПАЛОМНИК» ІГОРЯ ПАВЛЮКА

Валентина Біляцька

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

Україна, м. Дніпро, проспект Дмитра Яворницького, 19

e-mail: valentina.p@i.ua

ORCID: 0000-0003-4532-2268

*У статті розглянуто особливості реалізації концепту **душа** в романі-медитації у віршах «Паломник» Ігоря Павлюка. В основі дослідження методологія вивчення когнітивної лінгвістики, лінгвокультурології, «психолінгвістичної теорії літератури» О. Потебні. Лексему **душа** та її інваріанти у творі вжито 240 разів, вона є складником семантичних конструкцій, відображає найрізноманітніші можливості мови й уявлення сакральної сфери, має особливе значення для розуміння не лише художнього тексту, а й індивідуально-авторського ідіостилю, передає духовну атмосферу, експресивну наповненість контексту із широким діапазоном виражальних можливостей, що супроводжуються емоціями й бажаннями – радість, любов, смуток.*

Ключові слова: внутрішній стан, почуття, концепт, душа, медитація, сакральне, молитва.

ЭМОЦИОНАЛЬНО-СМЫСЛОВАЯ НАГРУЗКА КОНЦЕПТА *ДУША* В РОМАНЕ-МЕДИТАЦИИ В СТИХАХ «ПАЛОМНИК» ИГОРЯ ПАВЛЮКА

Валентина Биляцкая

Национальный технический университет «Днепропетровская политехника»

Украина, г. Днепр, проспект Дмитрия Яворницкого, 19

e-mail: valentina.p@i.ua

ORCID: 0000-0003-4532-2268

*В статье рассмотрены особенности реализации концепта **душа** в романе-медитации в стихах «Паломник» Игоря Павлюка. В основе исследования методология изучения когнитивной лингвистики, лингвокультурологии, «психолингвистической теории литературы» А. Потебни. Лексема **душа** и ее инварианты в произведении встречаются 240 раз, она является составляющей семантических конструкций, отражает самые различные представления человеческой речи и сакральной сферы, имеет особое значение для понимания не только художественного текста, но и индивидуально-авторского идиостиля, передает*

духовную атмосферу, экспрессивную наполненность контекста с широким диапазоном выразительных возможностей, которые сопровождаются эмоциями и желаниями – радость, любовь, тоска.

Ключевые слова: внутреннее состояние, чувство, концепт, душа, медитация, сакральное, молитва.

THE EMOTIONAL AND SEMANTIC LOAD OF THE CONCEPT *SOUL* IN THE VERSE NOVEL-MEDITATION «PALOMNYK» BY IGOR PAVLIUK

Valentyna Biliatska

National Technical University «Dniprovsk Politekhnik»

Ukraine, Dnipro, Dmytra Yavornytskoho Ave, 19

e-mail: valentina.p@i.ua

ORCID: 0000-0003-4532-2268

Introduction. *The article deals with the psycholinguistic interpretation of the concept **soul**, the extraordinary and non-typical vision of which can be best traced in the literary text. The paper analyses the verse novel-meditation *Palomnyk* by Igor Pavliuk, which was published only in 2017 and has not been the subject of scientific appreciation. The basis of the study of the concept **soul** is the methodology of studying cognitive linguistics, cultural linguistics, psycholinguistics, and the "psycholinguistic theory of literature" by O. Potebnia. In the verse novel *Palomnyk*, the lexeme **soul** and its invariants are used about 240 times; they are an integral part of many semantic constructions that reflect the various possibilities of language and a representation of the sacred sphere, and are subjected to certain psychological laws.*

Purpose. *The concept **soul** in I. Pavliuk's novel reflects the fundamental directions of man's comprehension of the world and themselves, it has a particular importance for the perception of not only the literary text, but also of the individual authorial idiosyncrasy; for understanding the mental and psychological specificity of the Ukrainian people and their worldview. The lyric hero of the novel correlates the soul with the objects and phenomena of the surrounding world, reveals the signs that are inherent in the spiritual world of a human and which are accompanied by emotions and desires such as joy, love, sorrow.*

Methods. *Analysis of psycholinguistic sources; generalization, systematic and classification methods; method of linguistic observation and description.*

Results. *Using meditation as a means of narration, the author in his work seeks for the source of understanding his soul and the soul of his people, which is perhaps the greatest mystery to him. I. Pavliuk meditates with his "soul on himself", with the outside world and God. The concept **soul** is often used in the context of the sacred sphere (A. Vezhbytska, I. Golubovska, I. Ogienko, M. Skab). It represents its religious sense and is presented by tokens such as God, commandment, church, prayer, confession. The confession of the lyric hero is autobiographical, it includes didactic guidelines, reflections on dignity, the predestination of the Man and the Artist, on the manifestations of totalitarianism as a social system, from which the "pain of the soul" has no limits. The concept **soul** in the novel forms a figurative world of lyric hero's being and conveys the spiritual atmosphere, expressive fullness of the context with a wide range of expressive possibilities, accompanied by emotions and desires – joy, love, sadness.*

Originality. *The functionally marked lexeme **soul** is one of the most important means of artistic expression, the embodiment of the artistic concept of reflecting reality and a necessary*

constructive element of the text pattern of the novel in the poems of I. Pavliuk, which contributes to the emergence of emotional and mental associations corresponding to the era in understanding human existence.

Conclusion. *The dominant part of the concept **soul** in verbalized form is sacred with signs of immortal, psychic world, spiritual essence, goodness, the essence of life. The concept **soul** is the results from the formation of thinking on both individual and linguocultural community, society, forms its imagery world, is a carrier of the lyric hero's feelings and the poet's autoreflections, his spiritual code.*

Keywords: *internal state, feeling, concept, soul, meditation, sacred, prayer.*

Постановка проблеми. Здатність слова «саморозгортатися», за Е. Кассіером, отримує найповніше вираження в художніх творах, бо містить різні форми вияву, виконує функцію мотиву, символу, концепту, який «включає образну тканину твору в загальнонаціональну асоціативно-вербальну мережу» [7, с. 21]. Ми ж розглянемо концепт *душа* в романі-медитації «Паломник» І. Павлюка в аспекті емоційно-сислового навантаження, в аспекті «відвертого зізнання в чому-небудь, розповіді про щось» [3, с. 1361], в аспекті проблем мовної свідомості – «внутрішнього процесу планування й регуляції зовнішньої діяльності за допомогою мовленнєвих засобів» [5, с. 133]. Цей твір було надруковано в журналі «Дзвін» 2017 року, окремою книгою – 2018 року, він не є дослідженим у доробку митця в означеному аспекті (існують статті, рецензії загального огляду – І. Платон, П. Сороки, А. Царук, Ю. Павельчука тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт як основна одиниця когнітивної діяльності з кінця ХХ століття став об'єктом пильної уваги різних наукових дисциплін: когнітивної лінгвістики (Є. Кубрякова, З. Попова, І. Стернін, А. Бабушкін), лінгвокультурології (С. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Карасик, В. Красних, В. Маслова, Ю. Степанов), психолінгвістики (О. Залевська, І. Медведєва, О. Потебня), літературознавства (Л. Бабенко, Н. Болотнова, Н. Володіна, В. Зусман, В. Маслова, Л. Міллер, І. Тарасова) тощо. Ми ж акцентуємо на концепті як універсальній одиниці когнітивного знання, що пронизує всю структуру твору, репрезентує «індивідуально-авторське психічне утворення і є елементом національної художньої картини світу» [15, с. 742]. Об'єктом дослідження є концепт *душа* в романі-медитації у віршах «Паломник» Ігоря Павлюка, поета, прозаїка, журналіста, науковця. Концепт *душа* та його інваріанти вжито в тексті близько 240 разів, він розкриває переважно внутрішній психічний стан ліричного героя й «доставується» до душі звичайної людини.

Мета і завдання статті – дослідити емоційно-сислове навантаження лексеми *душа* в романі-медитації у віршах «Паломник» І. Павлюка з погляду концептуального аналізу, визначити своєрідність концепту *душа*, його асоціативні зв'язки, емоційно-оцінне навантаження та особливості функціонування в художньому тексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мистецький твір, за О. Потебнею, «викликає відмінні психологічні, образні й історичні реалії; навіює емоційні й інтелектуальні реакції та внутрішні установки; сфокусовує інтелектуальну єдність між поетом і читачем; сприяє формуванню оцінних суджень; спонукає до самопізнання; об'єктивує й трансформує розрізнені у свідомості моменти в добре скомпоновані цілісності; сприяє виникненню узагальнюючих висновків» [16, с. 105].

Завдяки розташуванню зображень, ідей або складних образів, що передаються мовою, завдяки силі супровідних емоцій, зацікавленню ними, ці зображення вступають у різноманітні сполуки, у які спробуємо заглибитися на прикладі роману І. Павлюка.

Лексема *душа* відзначається високою частотністю в сучасних романах у віршах, особливо в тих, в основі яких сповідь, сповідальність як жанрова різновидність з притаманною багатоплановістю, епічною об'єктивністю та лірико-суб'єктивною емоційністю, фрагментарністю сюжету, гнучкою строфічною структурою. У таких романах у віршах «...наратор розкриває найпотаємніші глибини власного духовного життя, психіки, прагнучи збагнути «остаточні істини» про себе і світ» [1, с. 6] – роман-сповідь «Берестечко» Ліни Костенко, роман-медитація у віршах «Паломник» І. Павлюка, «Сповідь» (частина роману-трилогії у віршах «Доле наша, хто ти?») І. Козака, історичних романах у віршах «Сповідь Мазепи» А. Гудими, «Мотрині ночі» Катерини Мотрич, «Мазепа» Л. Горлача та ін. Сповідь у цих романах у віршах, «крім емоційно-ефективних моментів, задіює морально-вольові, що дозволяє зосереджуватися на певних етапах свідомості й діяльності, підтримуючи активний зв'язок з Божественним» [2, с. 189].

За Д. Лихачовим, концепт – це наслідок «зіткнення словникового значення слова з особистим і народним досвідом людини, що концентрує фаховий досвід на теренах поезії, прози, драматургії, теорії письменства тощо, залишаючи можливості для домислювання» [8, с. 373]. Концепт *душа* в романі І. Павлюка відображає фундаментальні напрями осмислення людиною світу та себе, має особливе значення не лише для розуміння художнього тексту та ідіостилі автора, але й для усвідомлення ментально-психологічної специфіки українського народу, формування смислу всього твору й вираження світобачення: «*Неопалі зірки / Змусять вітер себе любити, / Доторкнувшись промінням / До тіні душі / І щоки... / Полюбить, мої люде, / Душу свою молоду. / То єдине багатство, / Що нам серед нас / Зосталось*» [11, с. 46].

За допомогою концепту *душа* в романі-медитації «Паломник» І. Павлюк розкриває особисте життя автора й ліричного героя через призму самопізнання, є репродукцією зображень у романі через мовно структуровані форми. Душа ліричного героя стає зрозумілішою для реципієнта, який менше переймається минулим, а більше суб'єктивним теперішнім. Розпочинаючи «домислювання» концептосфери *душа*, варто зазначити, що «Паломник» І. Павлюк визначив як роман-медитацію. Медитація (лат. *meditatio* – роздум) – жанр ліричної поезії, у якому автор розмірковує над проблемами онтологічного, екзистенціального і т. п. гатунку, здебільшого схиляючись до філософських узагальнень... Основні опозиції медитативної лірики – «людина і суспільство», «людина-людина», «людина-особистість», колізії морального характеру [8, с. 433].

«Паломник» І. Павлюка – це правдива, істинна історія життя сучасника-поета із мандрями, із заглибленням в історіософію осягнення дійсності та внутрішній світ, із філософськими роздумами. Один із способів пізнання світу і меж власних можливостей – подорожування: «*Паломництво ж триває ще моє. / Гартується характер характерника. / Душа не їсть, а тільки світло п'є*» [11, с. 73]. Паломництво (від лат. *palma* – пальмова гілка), проща – мандрування вірян до святих місць. У І. Павлюка паломник – митець, який мандрує світом та Україною, правдиво описує побачене, переймається історією рідної землі й спонукає бути завжди в злагоді з *душею*, як з Богом. І назву, й ідею твору автор трактує так: «*Паломник – це ж колишній перебендя, / Що втямив на свої святі свята, / Що тільки в Бозі – / Правда, / Смисл, / Осердя*» [11, с. 73].

На думку П. Сороки, у романі «складна сув'язь виражальних засобів, глибинна конгеніальність узагальнень, квінтесенція прожитого в яскравому горінні й пізнанні буття» [14]. Сюжет роману побудовано на розкритті життєвого шляху автора від сімнадцяти (вступу у військове училище й усвідомлення себе поетом) до сорока дев'яти років (повернення до молитви), і допомагає це зробити автору *душа*, з якою він звиряє всі свої діяння: «*В нічних житті Великої Ріки / Слова людей порожні, як на тризні. / Я віриш писав. / Здавалось – на віки, / А сталося – туга печаль Вітчизни. / У горлі пересохло, як в тайзі. / А на душі гріховно, як в безхрестії*» [11, с. 18].

У філософії, психології, художній літературі поняття *душа* вживають як синонім внутрішнього світу людини. Формування уявлення про душу пов'язано з анімістичними віруваннями наших пращурів – «внутрішня сутність людини, яка входить у неї від народження, а по смерті відділяється від тіла і живе окремим життям; двійник людини за її життя, який наділений рисами міфічного персонажа, ... душа вічна і безсмертна, відчуває радість і біль, плаче і мучиться тощо. Народ уявляв душу як хмаринку, дихання, дим, вітерець, пташку або маленьку істоту» [4, с. 169]. І. Павлюк пише: «*Я вернусь – / Дощем, росою, вранішнім туманом. / Душа прокукарикає весну – / І знов засне осінньо...*» [11, с. 22]. За видимою простотою оповіді у творі І. Павлюк прагне докопатися до архетипів, до пракоренів розуміння своєї душі і душі свого народу, яка є для нього чи не найбільшою загадкою: «*Маю свічку в руках, / Щоби бачити власну душу, / Інквізиції вогнища – / Глянути в суть віків. / Ох, слов'яни, слов'яни... / Ми любим коней і поле. / Як цигани, / Ми вільні душею, / А тілом – ні*» [11, с. 19]; «*Очистив душу болем нетутешнім. / В нащадках предки зоряні живі. / А зорі душ – мов кісточки черешні. / Я говорю із зорями вночі. / Душа дзвенить. / А зорі – як сніжинки – / Шепочуть молитовно: / “Чий ти? Чий?.. / Куди ідеш? – / До Бога чи до жінки?”*» [11, с. 33].

Лексему *душа* в романі-медитації часто вжито в контексті народного світогляду українців, пов'язаного з віруваннями, що душа міститься в зорі, що зорі – це «ангели, які сидять на сходинках неба із запаленими свічками в руках. У кожної людини є свій ангел-охоронець, і він пильнує із зоряного царства за душею, щоб чогось лихого не сталося» [4, с. 202]. Ліричний герой роману часто «серцем зорі слухав», йому молочно пахне «зорями трава», а в тяжкі години він відчував, як «зорею ставала свіча», що «зоря – сумне вороняче перо», відкрите «око мерця». Герой І. Павлюка душею відчував, як його коріння ставало «дзвінкозоряними крилами», а молитва двадцятого віку – бажання любові «з калиновим сном зорі». Він хоче прожити життя, наче «дзвін зорі», із зорями звиряє пріоритети свого буття, адже його душу «Самітник-вовк пасе її вночі / І сватає із зорями по ночах, / Де зорі, мов апостольські ключі, / Сон нетутешній у раю пророчать» [11, с. 63].

У лексикографічних джерелах лексема *душа* характеризується полісемантичністю, у ній відображено філософські, релігійні, психологічні та народні уявлення. У «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка лексема *душа* тлумачиться переважно в контексті ілюстративного матеріалу: «1) Душа. Тіло потішається як чоловік п'є, а душа помирає. Чує щось душа, а мені не каже. Богу душу віддати. Умереть, отдать Богу душу. З душі. Искренне. Сам душею. Одинь-одинешенекь. Чого душа забажає. 2) Человѣк, душа. Йому треба над п'ятьма душами бути ураз, то тепер йому ніколи... 4) Мѣсто внизу горла спереди. Не застибнулась до шиї, мені й надуло в душу» [6, с. 460].

У ТССУМ подано такі трактування: «1) Внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями. // За релігійними уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і

відрізняє її від тварини... 2) Сукупність рис, якостей, властивих певній особі. // Людина як носій тих чи інших рис, якостей. // Про людину з прекрасними рисами характеру. 3) *розм.* Про людину (найчастіше за визначення кількості). 4) *перен.* Основне в чому-небудь, суть чогось. // Центральна фігура чого-небудь. 5) *розм.* Заглибина в нижній передній частині шиї [3, с. 333].

Якщо брати до уваги лінгвокультурні особливості концепту *душа*, варто наголосити на його сакральній сфері в людському бутті, що відображає взаємодію ідеального та матеріального світів, на що наголошували в дослідженнях А. Вежицька, І. Голубовська, В. Маслова, І. Огієнко, М. Піменова, М. Скаб.

Концепт *душа* в романі «Паломник» часто вжито в контексті сакральної сфери, що репрезентує його релігійне значення. Представлений відповідними лексемами – *Бог, заповідь, церква, молитва*: «Мені найбільше райськи на Волині. / І тут найлегше родиться мій віри, / Який **душі** доповнює **молитву** / У всіх **церквах** на всі віки вперед» [11, с. 27]; «В капкані серця много тіл **душевних**. А ти на крові кровію пиши / Про те, що перед **Богом** недешево. / А перед **Богом** найдорожчий біль, / **Душевний** біль, холодний і космічний. / Питання «х» – тобі чи не тобі – / Інтимно вічне» [11, с. 36]. Як осердя свідомого, внутрішнього життя, *душа* пов'язує людину з вищим духовним началом, відчуває містичний, потойбічний світ. Саме таким вищим духовним началом, даним Богом, є душа в романі І. Павлюка: «Дай, **Боже**, їм... / Ти краще знаєш сам... / Хай не безсмертя... а життя у **душах**. / Як вітер, як билинка, як роса, / Як хробачок на тихих райських грушах» [11, с. 33]; «Іскрилася глибока висота / В **душі** моїй, / Де ангел і де звір ще / Сварилися-мирилися за все...» [11, с. 23]; «Я не самотній. / Я з моїм Всевишнім. / А вічність сконцентровується в мить. / А мить – як вишня, / Що потіша і око, і уста, / Ще й рай **душі** нагадує краплинно» [11, с. 62].

Роман у віршах «Паломник» І. Павлюка можна назвати молитвоцентричним текстом, він навіть починається передмовою автора «Молитва перед сповіддю», у якій автор розкриває його зміст: «Цей роман про народження і смерть, воскресіння і переродження, яке кожен має пережити сам, з Богом...

... Аз грішний уже кілька разів завершував цей роман-сповідь у віршах, але він знову і знову у несподіваний час у несподіваному місці являвся мені у сні і наяву і просився на папір – безконечний, як Чумацький Шлях до себе, до людини, до Творця... Якщо хтось запитає мене просто: навіщо я писав це? – то я відповім просто: шукав свою молитву – розмову з Універсумом» [11, с. 5].

У генеалогічній природі молитвоцентричного тексту найбільше виявляються такі ліричні первини, як медитація і сугестія. «Завдяки тому, що лірична поезія була частиною ритуальної дії, молитовність і сповідальність стали важливими компонентами лірики як літературного роду та одного з видів вираження емоційної тональності» [1, с. 6]. У романі І. Павлюк пише, що він звернувся до молитви: «Бо в **молитві** знайшов / Розуміння із власною долею. / На вічному полі. / Тому так по-дніпровськи / **Сумує** моя струна» [11, с. 69]. Автор часто асоціює молитву з внутрішнім станом, з певними емоціями: «В самоті я любив / Слухати зорі / І предків **молитву**, / Попиваючи вина, / Чекаючи Армагедон. / ...Від поліської мавки / До баби в степу кам'яної / Часом тільки **печаль**, / А назад вже **молитви** нема...» [11, с. 69]; «Бо все у мене зовнішньо чудово. / Як на **душі** – то знає тільки Бог. / **Поезія й молитва** – з ним розмова. / Погомонів – позбувся злих тривог» [11, с. 58]. У романі неодноразово наголошено, що поезія для І. Павлюка – молитва, у якій він славить творіння Божі.

Ю. Павельчук зазначає, що з романом-медитацією прийшов до нас образ Паломника-Павлюка. «Як і він, ми приходимо на цю грішну і святу Землю, щоб зрозуміти Себе в Собі, піднятися на вищий щабель духовності і бути готовими до вічної мандрівки душі у вселенському просторі. Бо людина Зростає у Слові і Дії, гартується і стає непереможною перед випробовуваннями, які щодень спонукають її трудитись і ставати мудрішою. Тому поет прийшов до Слова як Молитви, яка зцілює і просвітлює Людину. Цей Біль Зростання дає нам можливість осягнути себе і ближніх, які, як і Паломник, шукають Святості і хочуть бути на земному падолі щасливими» [10]. На підтвердження, наводимо уривок з роману: «Я врятувався *молитвою* й постом. / Я врятувався духа вертикаллю, / Коли пішов смиренно за Христом, / Не захлинувшись чорною печаллю» [11, с. 44].

На переконання М. Скаб, домінантною частиною концепту *душа* у вербалізованому вигляді є сакральна з концептуальними ознаками «душа – безсмертна», «душа – нематеріальна», «душа – частина людини», «душа – внутрішній психічний світ людини», «душа – людина», «душа – найважливіше в людині», «душа – основа людини», «душа – епіцентр позитивних характеристик людини, насамперед добра», «душа – суть життя» [13, с. 474–475]. Майже всі ці концептуальні ознаки, виокремлені науковцем, містяться в романі-медитації «Паломник», часто з філософськими роздумами-коментарями: «Луна *душі* метається, як звір. / Секундна стрілка зраджує годинну. / Та ти, мій друже, їм обом повір, / Задумавшись над часом на хвилину. / Бо справжній Шлях земний – завжди терновий. / Розквітне терен – радісно *душі*. / Коли фальшиві ідоли і слово – / Небесна кров іскриться на ножі» [11, с. 56].

У поетичному наративі «Паломника» медитативне звучання розмови подорожнього із собою, зі Всевишнім допомагають розкрити містичні образи – Голос Літописця, Внутрішній Голос. І. Павлюк медитує із своєю «душею сам на сам», зовнішнім світом, Богом: «Літописець *нервується*. / З чого почати, не знає. / Легко й глибоко він / Про охрещений космос писав. / Юних лебедів сивих / Послав до Дніпра, Дунаю. / Одинокий, як море, / З *душею* він сам на сам» [11, с. 14].

Медитативність і сугестивність – способи осягнення й виявлення глибинних пластів людської душі, ментального та інтуїтивного: «Бог в кожного ж бо свій в *душі*. / Нехай... / Там розберуться: хто для нього ближні... / Ти їм усім душевно помахай, / Немов пташкам вирійним рідні вишні» [11, с. 47]; «В глибокий спокій лісу і долин / Іду шукати спокій, рівновагу. / Я з України, де Всевишній Син / Звернув на мене із хреста увагу... / В *душі* росте осіння глибина. / Ниряю в неї. / Боляче. / Здригально. / Складаю пісню, що не має дна, / Немов останню. / Сиву. / Сповідальну» [11, с. 74].

Сповідь ліричного героя має автобіографічний характер: «Життя мене *мотлошило*, як вміло. / Як вмів і міг, я жив крізь біль і дим. / Не вчив нікого. / *Сповідався* сміло / І ворогам, і друзям, і святим» [11, с. 51]. Сповідь є структурним компонентом роману «Паломник», це одна з особливостей роману-медитації. Іноді його сповідь позначена дидактичними настановами: не варто чекати апокаліпсису й ходити на сповідь з «бодуна», коли скінчатися «душевні муки». Автор пише, що він «сповідувався у віршах», тому в його долі такий пісенний лад.

Ліричний герой роману «ловив» світ, від'їжджаючи в Ленінград, Сибір, Байкал, Урал, Москву, курсуючи між Києвом і Львовом, та щоразу повертався на Волинь чи то «подорожуючи в себе», чи відвідуючи рідні місця. Волинь колисала поета, наче «скрипку в колісці», там закопана його «пуповина», там було все святе, там можна побачити, як світиться на «лицях *душа* жива»: «Я на Поліссі... / Тут *якось так*, що до усього близько.

/ Душі так само в зірці і в свічі, / А тілові – ув озері, в ялині, / В екстазі із русалкою в траві... / Мені найбільше райськи на Волині. / І тут найлегше родиться мій віри, / Який душі доповнює молитву / У всіх церквах на всі віки вперед. / І кличе кров на сон, на гру, на битву, / На синій мед / Отого злого спокою дороги, / Яка росте, як дерево, – туди, / Де біла тіль чудного Сонця-Бога / Тремтить на хвилях стіксної води» [11, с. 27].

У теорії О. Потебні душа асоціюється із такими сферами людської психіки, як інтелектуальна, емоційна й вольова, співвідносяться як рівнозначні з трьома категоріями, за допомогою яких визначається специфіка мистецького явища, – когнітивна, експресивна і репрезентативна функції. «Душа не частинами виявляється в здібностях, ... у кожній формі своєї діяльності діє вся душа» [12, с. 80]. Уся душа ліричного героя діє і в романі-медитації І. Павлюка: «Земної волі мало вже тепер – / Було мені, / То ж я хотів небесну. / Я живу душею так – немов помер...» [11, с. 27]; «Ніхто не вкраде душеньку мою, / Ніхто ж не вб'є. / Ніхто ж і не напудрить» [11, с. 72]; «Моя ж душа страдає і пророчить – / Як вертикальна вітряна ріка» [11, с. 72].

Отже, як нематеріальна сутність душа в «Паломнику» є сумою зображень, переживань, відчуттів, що виникають унаслідок різноманітних контактів із зовнішнім світом і перебувають у взаємодоповненні. До душі неможливо торкнутися, але можливо пізнати її зі справ, їй приписано певні можливості розуміти, відчувати, оцінювати, мати волю. «Розспівана душа моя світає. / Себе шукає в дзеркалі – нема. / А душі наші не літають зграями, / Як сто чортів, а чи одна кума» [11, с. 72]. За християнською психологією, на переконання О. Огірко, людина отримує тіло від своїх батьків, а душу – безпосередньо від Бога. Душа після смерті людини не перевтілюється в інше тіло, а очікує воскресіння свого після другого пришествя Ісуса Христа та Страшного Суду, на якому Він судитиме її діла. Душа має розум і власну волю: «А як вже буде... / Писано на небі, / Яке буває рідним, як душа, / Яку не візьмеш вже на кредит-дебет. / Яку не так, як тіло, – різно – жаль» [11, с. 37].

У душі проявляються думки, почуття та бажання. Розум – це здатність душі творити ідеї, оцінки, міркування, розрізняти добро та зло. Воля – це здатність людини в певній ситуації чинити так чи так. «Розум людини шукає найвищої правди – Бога – й дороги до добра, уточнюючи закони – правила правильної поведінки. Воля бажає досягнути правду як найвище добро, притримуватися правильної поведінки й етичних законів. Щоб людина жила згідно зі своєю природою, розум має вільно та щиро шукати правди, а воля має завжди бажати пропонованої розумом правди як свого добра. Воля людини має завжди чинити за проводом розуму» [9, с. 178].

Внутрішні пошуки головного героя супроводжуються не лише роздумами про особисте, а й заглибленням у суспільний тоталітарний устрій, від якого «предків» кров згортається на корах і «біль душі немає меж». Тоталітарний уряд намагався всіляко обмежити особисту свободу та свободу вибору кожного окремого індивіда. Автор прагне збагнути найбожественніші трагедії України, веде розмову з розчарованими від утисків влади ще від часів двоголового орла до часів імперії зла, яка займалася нищенням і руйнацією душ (козаки, засуджені, митці, вояки ОУН-УПА, «сиві пацани»): «Вино і хліб, глибока пісня душ, / І штиль, і шторм, хула, хвала зрадлива. / І зоряних смертей холодний душ, / І зоряних народжень тепла злива» [11, с. 34]; «Гаснуть вічні вогні. / В міжвоєнних отих вогнях / Сиві душі солдат / Перестали уже / Горіти» [11, с. 44]; «І співала душа, / Наче Сонце підземне колись. / Голос предків мені – / Наче крик журавлиної зграї» [11, с. 42].

Єдина віра і джерело натхнення для героя – Україна, почуття любові до неї, звідси й заглибленість у національне буття. Йому болить, що: *«І кисне чорний кисень України / У золотих туманах забуття. / І знову, знову нам стріляють в спину / Під сивий космос вовчого виття»* [11, с. 60].

Функційно маркована лексема *душа* є одним із важливих засобів художньої експресії, утіленням мистецької концепції відображення дійсності й важливим конструктивним елементом текстової тканини роману у віршах І. Павлюка, що сприяє виникненню відповідних добі емотивних і мисленнєвих асоціацій в осягненні людського буття.

Події роману перериваються авторськими рефлексіями, сповідями-роздумами про гідність, про призначення Людини й Митця. І. Павлюк засуджує і себе й тих, хто його оточує: *«Аз грішний із корчми у церкву йду. / Сліпе звіря **душі** шукає броду. / Не скоро ще у райському саду... / Не ясно, чи ж у пам'яті народу... / І п'яниці валяються кругом, / Що не в ладах з густим **душевним** болем»* [11, с. 39] за те, що не церква стає для «**душі** порятунком», а «корчма-зараза». З осудом говорить про устрій країни, який довів людей до депресії, страшенної агресії, бо держава «лізе в **душу** і в кишеню»; засуджує сучасність, бо все виноситься на ринок: «людська **душа**, подушка порога», а «чорти у **душу**» мітять.

У ліричного героя І. Павлюка душа співвідноситься із предметами та явищами навколишнього світу, виявляє ознаки, властиві психічному стану людини. Душа – орган внутрішнього сприйняття людини, відповідно й супроводжуються емоціями і бажаннями: від злих і чорних променів він «**душею** передчасно посивів», його «**душа** іде Додому по струні» і манить світло, коли на «**душі** холоднуватю»; він закликає «Хай танцює **душа!**», коли «**душа** співала трепетно, без слів», а «церковний дзвін до танцю **душу** рвав»; відчуває, як «**душа** радіє», як по ній котиться «теплесенька сльоза», як «**душею** захворів»; після відвідин чорного чоловіка «На **душі**, / Як у порожній і холодній хаті» [11, с. 32] тощо. Красномовно розкриває автор морально-етичні канони сфери «душа – характер людини»: «Чиясь **душа** – як випари вина, / Ну а чиясь – відбитий вовк від зграї» [11, с. 26]; «Чиясь **душа** – закопаний вогонь. / Моя ж – лампадка між людьми і Богом» [11, с. 64]; «Моя ж **душа** – то храм, то псяча будка» [11, с. 43]; «**Душа** ж козацька, / Гостра й покаянна» [11, с. 41].

І. Павлюк у романі застерігає, що потрібно жити, не замулюючи душі злом, бо душа – то наш храм, «душевний замок», наголошує на її сакральній цінності, на очищенні від скверни, на гармонії з природою: «Природа плаче – плаче і **душа**. / Сміється Сонце – благодать серцева. / Мов сонячний зайчисько із ножа, / Мій вірш граційно плава по деревах, / В яких назустріч зорям сік сичить, / Доводячи єдиність всіх і всього, / Що мить – то вічність і що вічність – мить, / Бо все відносно тому, хто під **Богом**» [11, с. 40]. Домінантною частиною концепту *душа* у вербалізованому вигляді є сакральна з ознаками безсмертна, психічний світ, духовна сутність, добра, суть життя. Концепт *душа* є результатом мислетворення як окремої людини, так і лінгвокультурної спільноти, соціуму, формує його образний світ, є носієм почуттів ліричного героя та авторефлексій поета, його духовним кодом.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Концептосфера *душі* в романі-медитації у віршах «Паломник» Ігоря Павлюка є складником багатьох смислових конструкцій, у яких набуває нових відтінків, виявляє мовну картину світу людини й виконує функцію емоційно-смислової домінанти, є універсальним лінгвокультурним феноменом, підпорядковується певним психологічним закономірностям, загальним для людської мови й сакральної сфери.

Обравши медитацію як художню настанову, автор в інтонаціях-роздумах розкриває історію душі ліричного героя, внутрішній світ людини у співвідношенні з довкіллям. Численні поєднання лексеми *душа* та її інваріантів (240 разів) репрезентують сильний узагальнювальний потенціал концепту в романі у віршах, посилюють експресивну наповненість контексту, містять широкий діапазон виражальних можливостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Белоброва Т. А. Сповідально-молитовні мотиви в українській класичній літературі (генеза, типологія, ідіостилі) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук . Тернопіль, 2007. 18 с.
2. Біляцька В. Сповідь як структурний елемент сучасного українського історичного роману у віршах. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*. Poznan. II. 2014. P. 187–198.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь : ТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Войтович В. М. Українська міфологія. Вид. 2-ге. Київ : Либідь, 2005. 664 с.
5. Глоба Л. Психолінгвістичні аспекти сприйняття і розуміння художнього тексту. *Психологія особистості*. 2011. № 1 (2.). С.132–137.
6. Грінченко Б. Словарь української мови: у 4 т. Київ : Наукова думка, 1996. Т.1. 558 с.
7. Зусман В. Г. Концепт в системі гуманітарного знання. *Вопросы литературы*. 2003. № 2. С. 3–29.
8. Літературознавчий словник-довідник. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
9. Огірко О. В. Актуальні проблеми християнської психології. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. 2013. Вип. 23. С. 171–182.
10. Павельчук Ю. Ріка життя народжує поета. URL : <http://zolotarektoral.te.ua>. (дата звернення: 20.03.2021).
11. Павлюк І. Паломник: роман-медитація у віршах. *Дзвін*. 2017. № 1. С. 5–73.
12. Потебня А. А. Мысль и язык. Киев : СИНТО, 1993. 192 с.
13. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.
14. Сорока П. Екзотичний жанр, ексклюзивний стиль: рецензія на роман у віршах Ігоря Павлюка «Паломник». URL : <http://bukvoid.com.ua/digest/2017/03/30/110621.html> (дата звернення: 20.03.2021).
15. Тарасова И. В. Художественный концепт: диалог лингвистики и литературоведения. *Лингвистика. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2010. № 4 (2). С. 742–745.
16. Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні: Метакритичне дослідження. Київ : АТ «Обереги», 1996. 192 с.

REFERENCES

1. Byelobrova T. A. Spovidalno-molytovni motyvy v ukrayinskij klasychnij literaturi (geneza, typologiya, idiostyli) : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kandydata filol. nauk . Ternopil, 2007. 18 s.
2. Biliatska V. Spovid jak strukturnuj element suchasnogo Ukrainian historical novel in verse. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*. Poznan. II. 2014. S. 187–198.
3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. Kyiv; Irpin : “Perun”, 2005. 1728 s.
4. Voitovych V. Ukrainska mifolohiia. Kyiv : Lybid, 2005. 664 s.
5. Hloba L. Psykholinhvistychni aspekty spryiniattia i rozuminnia khudozhnoho tekstu. *Psykhologhiia osobystosti*. 2011. № 1(2). S 132–137.
6. Hrinchenko B. Slovar ukrainskoi movy v 4 t. Kyiv : Naykova dumka, 1996. T. 1. 558 s.

7. Zusman V. H. Kontsept v systeme humanyarnoho znannya. *Voprosy lyteratury*. 2003. № 2. S. 3–29.
8. Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk. Kyiv : VTs «Akademiia». 1997. 752 s.
9. Ohirko O. Aktualni problemy khrystyianskoi psykholohii. *Naukovi zapysky. Seriia «Psykholohiia i pedahohika»*. 2013. Vol.23. S. 132–137.
10. Pavelchuk Yu. Rika zhyttia narodzhuie poeta. URL : <http://zolotapektoral.te.ua/> (data zvernennia: 20.03.2021).
11. Pavliuk I. Palomnyk: Novel-maditation in verses. *Dzvin*. 2017. № 1. S. 5–73.
12. Potebnya A. Mysl i yazyk [Thought and language]. Kyiv : SINTO, 1993. 192 s.
13. Skab M. Zakonomirnosti kontseptualizatsii ta movnoi katehoryzatsii sakralnoi sfery. Chernivtsi : Ruta, 2008. 560 s.
14. Soroka P. Ekzotychnyi zhanr, eksklyuzyvnyi styl: retsenzii na roman u virshakh Ihoria Pavliuka «Palomnyk». URL : <http://bukvoid.com.ua/digest/2017/03/30/110621.html> (data zvernennia: 20.03.2021).
15. Tarasova I. Hudozhestvennyj koncept: dialog lingvistiki i literaturovedeniya. *Lingvistika. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo*. 2010. № 4 (2). S. 742–745.
16. Fizer I. Psykholinhvistychna teoriia literatury Oleksandra Potebni: Metakrytychne doslidzhennia. Kyiv : AT «Oberehy», 1996. 192 s.

Біляцька Валентина Петрівна, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри філології та мовної комунікації Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» (Україна).

Биляцкая Валентина Петровна, доктор филологических наук, доцент, профессор кафедры филологии и языковой коммуникации Национального технического университета «Днепропетровская политехника» (Украина).

Valentyna Biliatska, Doctor of Philological Sciences, Professor of Philology and Language Communication Department of National Technical University “Dniprovska Politekhnikha” (Ukraine).

Стаття надійшла: 12.04.2021

Статтю прийнято до друку: 19.04.2021

УДК 811.161.2'367.335

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-86-92

ФУНКЦІЙНА ПРИДАТНІСТЬ ПОЯСНЮВАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ІЛОКУТИВНОГО НАМІРУ ВИПРАВДАННЯ

Світлана Глазова

Бердянський державний педагогічний університет
Україна, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Шмідта, 4
e-mail: svetglazova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8984-6923

У статті окреслено закономірності функціонування в мовленні різновидів пояснювальних конструкцій експресивного типу, зокрема з'ясовано специфіку такого наміру, як виправдання, що визначає потреби мовця виправити неналежний стан справ, спровокований чи спричинений ним, і зреалізувати відповідний намір комунікації.

Спостережено, що пояснювальні висловлення є широко вживаними в таких мовленнєвих контекстах, як вибачення, вдячність, жалкування, виправдання, співчуття.

Установлено, що виправдання як характерний випадок використання пояснювального висловлювання і як один із ілокутивних різновидів досліджуваної конструкції спрямований мовцем на те, щоб створити в реципієнта позитивне враження про себе або про третіх осіб. З'ясовано, що функційна придатність висловлювань пояснювального типу до вираження та реалізації наміру ілокуції виправдання характеризується тим, що комунікатор має щонайменше дві можливості презентувати себе негативно й, відповідно, щонайменше двічі чи то прохати вибачення, чи то благувати, чи то виправдовуватися в слухача, що, зі свого боку, емоційно впливає на реципієнта.

Ключові слова: *пояснювальні конструкції, комунікативні чинники, ілокутивні типи, ілокутивна сила, виправдання, мовленнєвий контекст.*

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ПРИДАТНОСТЬ ПОЯСНИТЕЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЙ К РЕАЛИЗАЦИИ ИЛЛОКУТИВНОГО НАМЕРЕНИЯ ОПРАВДАНИЯ

Светлана Глазова

Бердянский государственный педагогический университет

Украина, Запорожская обл., г. Бердянск, ул. Шмидта, 4

e-mail: svetglazova@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8984-6923

В статье проанализированы закономерности функционирования в речи объяснительных конструкций экспрессивного типа, а именно специфика оправдания, определяющая потребность говорящего исправить ненадлежащее состояние дел, спровоцированное и вызванное им, и реализовать свое коммуникативное намерение.

Сделаны наблюдения над применением объяснительных высказываний в таких речевых контекстах, как извинение, благодарность, сочувствие, сожаление, оправдание.

Подтверждено, что оправдание как один из иллокутивных разновидностей высказываний, направленных говорящим на то, чтобы создать у слушателя положительное впечатление о себе или о третьих лицах, есть характерным случаем использования пояснительной конструкции. Сделан вывод о том, что функциональная способность объяснительных конструкций к выражению и реализации иллокутивного намерения оправдание определяется тем, что говорящий имеет не менее двух возможностей представить себя в негативном свете и, соответственно, оправдаться, просить прощения у слушателя, что, в свою очередь, способствует надлежащему эмоциональному влиянию на последнего.

Ключевые слова: *объяснительные конструкции, коммуникативные факторы, иллокутивные типы, иллокутивная сила, оправдание, речевой контекст.*

**FUNCTIONAL SUITABILITY OF EXPLANATORY STRUCTURES
FOR THE REALIZATION OF THE ILLOCUTIONARY
INTENTION OF JUSTIFICATION**

Svitlana Hlazova

Berdiansk State Pedagogical University
Schmidt st., 4, Zaporozhye region, Berdyansk, Ukraine
e-mail: svetglazova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8984-6923

Introduction. *The analysis of explanation as a specific syntactic phenomenon in terms of its implementation is determined by the anthropologization of syntax, which opens new prospects in the humanization of linguistics. Accordingly, the relevance of the research is determined by the fact that the question of explanation as a linguistic meaning and its expression in the constructions of the modern Ukrainian language cannot be considered unless studied with sufficient depth and thoroughness. The modern understanding of the dichotomous nature of language – as a grammatical system that is also a means of communication - outlines new prospects in the study of explanation, namely explanatory meaning, as researchers emphasize a close relationship between this linguistic phenomenon and speech.*

The conformity of functioning in speech of explanatory constructions of the expressive type have been clarified in the article, namely the specifics of apology, that determines the need of the speaker to correct the improper state of affairs, which was provoked or caused by them. In this way, the speaker will realize their communicative intention.

The purpose of the article is to explore explanatory statements in a pragmatic aspect, namely the illocutionary intention of justification. To do this, we consider it necessary to analyze functioning of explanatory structures in different communicative situations.

To achieve this purpose it is necessary to complete the following **tasks**: to characterize the features of the actual division of the content of explanatory constructions; to make a functional description of syntactic constructions using the pragmatics; to investigate the functioning of explanatory constructions with the intention of justification in speech.

Research methods are determined by its purpose and objectives. The methods of functional analysis of syntactic constructions, descriptive and transformational methods are used in the article.

Results: John R. Searle distinguishes the following illocutionary types: assertive, directive, commissive, expressive, declarative and vocative. The expressive type includes such varieties as apology, gratitude, compassion, regret, justification, and others. The peculiarity of these illocutionary statements is that the speaker tries to express the way they feel about the situation, but not only their perspective or understanding, and thus to influence the interlocutor or reader.

The functional suitability of explanatory constructions for the expression and realization of the illocutionary intention of apology is determined by the fact that the speaker has at least two opportunities to present themselves in a negative light and, accordingly, to beg twice and apologize to the listener that, in turn, has or can have respective emotional impact on the listener. In this way, the speaker will realize their communicative intention.

Originality. *The analysis of explanatory sentence constructions gives basis for clarifying the place of sentences with explanatory relations between parts in the system of complex sentences of the modern Ukrainian language and explains their specific functioning in speech.*

Conclusions. *The observation of linguistic material in its pragmatic aspect shows that explanatory statements are widely used in such speech contexts as apology, gratitude, compassion, regret, justification. Excuse as one of the illocutionary types of statements is aimed by the speaker to create a positive impression for the listener about themselves or about third persons that is a typical case of the use of explanatory construction.*

Keywords: *explanatory constructions, communicative factors, illocutionary types, illocutionary force, justification, speech context.*

Постановка проблеми. Без звернення до проблеми мовного явища неможливо цілісно зрозуміти його реалізацію в ситуації реального спілкування – цю теорію доведено багатьма мовознавцями сучасності (Н. Арутюнова, Ш. Балі, Ф. Бацевич, М. Ляпон, Дж. Серль та ін.). Детермінованість пояснювальних висловлень контекстом, конситуацією, учасниками спілкування та різними комунікативними чинниками є тими достатніми підставами, які визначають потребу глибшого вивчення явища пояснення саме у функційному аспекті [4, с. 242–245]. Отже, дослідження пояснення як синтаксичного явища в розрізі його мовленнєвої реалізації зумовлене антропологізацією синтаксичної науки, що свідчить про своєчасність обраної теми наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі щодо прагматичних різновидів різноаспектних висловлень уже зібрано чимало інформації [1; 2; 3; 4; 5]. Дж. Сьорль виділяв такі ілокутивні типи: констативний, директивний, комісивний, експресивний, декларативний і вокативний. Ефект, покладений в основу цієї класифікації, – реакція адресата [2, с. 70–72; 3, с. 242–245; 5, с. 180–187].

Мета статті – проаналізувати специфіку функціонування пояснювальних конструкцій у прагматичному аспекті, зокрема ілокутивний намір виправдання.

Для досягнення мети варто розв'язати такі **завдання**: з використанням положень сучасної прагматики здійснити функційний опис аналізованих синтаксичних одиниць; схарактеризувати особливості актуального членування змісту пояснювальних конструкцій; дослідити функціонування пояснювальних конструкцій із наміром виправдання у мовленні.

Витлумачення пояснення як мовного явища в аспекті його мовленнєвої реалізації зумовлює використання методу функційного аналізу синтаксичних конструкцій, описового і трансформаційного методів.

Виклад основного матеріалу. Особливість ілокутивних висловлень (Дж. Сьорль виділяє такі їхні різновиди, як вибачення, вдячність, співчуття, жалкування, виправдання та ін.) полягає в тому, що в них мовець намагається висловити своє відчуття ситуації, а не лише її бачення, розуміння і в такий спосіб уплинути на співрозмовника або читача. Виправдання як один із ілокутивних різновидів висловлень, базою ілокутивної сили якого слугує те, що мовець намагається представити позитив когось чи чогось, порівнюючи із чимось, указуючи на винятковість обставин тощо, при цьому апелює не так до розуму, як до почуттів слухача: *Він передав через Ізика, що він зовсім звільняє Марисю з роботи, **тобто**, боже борони, не він звільняє, а закон не дозволяє йому у текстильному промислі тримати таку кволу робітницю, як Марися (І. Вільде).* Мовець намагається приховати свою провину стосовно факту звільнення Марисі, знаходячи обґрунтування цього факту в обставинах, що нібито перебувають поза межами його компетенції [2, с. 70–72].

Іншою ситуацією виправдання, де досить часто використовуються пояснювальні висловлення, є спілкування осіб, одна з яких перебуває в соціальній залежності від іншої на зразок: «викладач – студент», «керівник – підлеглий». У таких ситуаціях найчастіше виправдовується мовець, який за своїм соціальним статусом підпорядкований іншій, вищій особі. Важливо зауважити, що в багатьох ситуаціях такого зразка виправдання ґрунтується на пресупозиціях, тобто особа, яка виправдовується, намагається натиснути на ті важелі (це можуть бути певні обставини, ситуації, із якими стикається й особа, перед якою виправдовується), які виявляються значущими і для протилежного боку, а отже, сприятимуть успішному використанню мовленнєвої стратегії виправдання. Наприклад, у ситуації запізнення студента на заняття частотними бувають виправдання на зразок: *Я затримався через транспорт, **тобто** я вийшов вчасно, як завжди, але тролейбуси не ходили, і я змушений був занадто довго чекати на інший транспорт* (Із усного мовлення). Використовуючи такий спосіб виправдання, студент апелює до фонду знань викладача, зокрема до його досвіду, у якому, вочевидь, є ситуація запізнення внаслідок проблем із транспортом. Як засвідчує приклад, використання пояснювальної конструкції зумовлене потребою мовця констатувати власну непричетність до запізнення, обґрунтувати його об'єктивними причинами. У пресупозиції пояснювальної частини перебуває відоме всім положення про те, що студенти їздять громадським транспортом, найчастіше тролейбусами й трамваями, оскільки стипендія унеможлиблює пересування дорожчими видами транспорту. У такий спосіб мовець не лише виправдовується перед викладачем, а ще й намагається вплинути на його емоції, зокрема викликати почуття жалю з приводу завжди нужденного становища студента [2, с. 70–72].

Характерним випадком використання пояснювальної конструкції в контексті виправдання є і такий, коли мовець спочатку констатує ситуацію, з приводу якої вимушений виправдовуватися, безвідносно до певної особи, а вже потім, у пояснювальній частині, переводить її на себе. Пор.: *Роботи були майже закінчені, **тобто** фактично я міг підключити мережу ще до обіду, але завадили перебої з постачанням електроенергії* (Із усного мовлення).

Яскравим прикладом непрямого виправдання є поданий нижче мовленнєвий контекст [розмова між жінкою та чоловіком, який покинув компанію, посперечавшись із друзями через цю жінку]:

– *Ходімо назад. До них.*

– *Задля цього не варто було вам...*

– *Справді, ходімо. Так негарно вийшло. Цей Дімка – він типовий ідіот. Я його знаю. Нездара і дурень. Усі нездари такі. Вульгарні забіяки. Ви ж не такий. Усе обійдеться.*

– *Звідки ви знаєте, який я?*

– *Ну, знаю. Це не важливо. Повернімося до них. Вони переживають. Цей – теж... Знаєте, перед жінками завжди всім хочеться якимось... **Одне слово**, чоловікам хочеться подобатися...*

– *У мене такого бажання не виникало...*

– *Ну, однаково. Ви дозволите взяти вас під руку? (П. Загребельний).*

Загальна інтенція реплік жінки керована бажанням повернути чоловіка до компанії. Задля цього вона спочатку негативно характеризує іншого (Дімку) й позитивно оцінює свого співрозмовника. Оскільки він не погоджується, то вона змінює стратегію, наголошуючи на тому, що товариші турбуються, також і Дімка. При цьому вона виправдовує його поведінку, апелюючи до того, що він посварився зі співрозмовником, адже це в чоловічій природі –

похизуватися перед жінкою. Так у непрямій формі вона вибачається перед співрозмовником за вчинок Дімки. Використання ж співрозмовницею пояснювального висловлення цілком умотивоване тим, що попередньою фразою вона фактично покладає на себе як представницю жіночої статі відповідальність за вчинок героя, що її не цілком влаштовує (у пресупозиції першого висловлення фактично звучить утіха жінки, що інцидент трапився через неї). Унаслідок цього вона не закінчує фразу й подає висловлення-констатацію (загальне судження): *Одне слово, чоловікам хочеться подобатися*, у якому причиною інциденту вже постає не вона (не жінка), а природа самих чоловіків. У такий спосіб героїні вдається не лише виправдати Дімку, але й уникнути звинувачень щодо себе (жінок). До речі, стратегія жіночої логіки в цьому епізоді цілком узгоджується з образом вільної художниці-емансипантки, змальованої П. Загребельним. Відтак, вербальний образ героїні (побудова нею своєї вербально-прагматичної стратегії) є одним зі зразків прояву гендерності в мовленні. Як засвідчує приклад, гендерні стратегії, так само як, наприклад, і різноманітні соціальні, національні, політичні мовленнєві стратегії використовують пояснювальні конструкції як спосіб непрямой репрезентації своїх питомих положень. При цьому пояснення сприяє тому, що автор того чи того стратегічно маркованого висловлення має змогу модифікувати, ретушувати гостру, небажану тональність.

Пояснювальне висловлення має ілокутивну силу виправдання й у такому контексті:

[Діалог між тіткою Аполінарією та її племінницею].

– *А ти не розкажеш?* – зирнула хитренько.

– *Як ви думаєте?* – прямо спитала дівчина.

– *Думаю, що не розкажеш*, – мовила Аполінарія. *Бо так ми з тобою матимемо маленькі таємниці.*

– *Але про ту золоту монетку ви мамі розповіли*, – сказала дівчинка.

– *Звісно, розповіла*, – швиденько мовила Аполінарія, – *бо то була моя монетка, тобто це була моя таємниця, і я мала право її розкрити* (В. Шевчук).

У поданому прикладі існування монетки й таємниці мислиться співрозмовницями як те саме, оскільки в пресупозиції такого розуміння наявна попередня згода про те, що золота монетка, яку Аполінарія дала дівчині поза спиною матері, є їхньою таємницею. Ілокутивна сила виправдання, утіленого в пояснювальне висловлення, полягає в цьому контексті в тому, що Аполінарія ігнорує пресупозицію спільності таємниці, зміщує акцент на одноосібне право розпоряджатися спільною інформацією, оскільки вона є її першою власницею.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Дослідження пояснювальних висловлень із погляду прагматики засвідчує, що характерним випадком використання пояснювальної конструкції є контекст виправдання, у якому мовець намагається висловити не лише бачення, а й розуміння, відчуття ситуації, уплинувши в такий спосіб на читача або співрозмовника.

Перспективи подальших досліджень пояснювальних конструкцій убачаємо в уточненні місця й ролі речень із відношенням пояснення в прагмастилістичній системі сучасної української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
2. Глазова С. М. Функціонування пояснювальних висловлювань експресивного типу в мовленні. *Стратегічні пріоритети філології й лінгводидактики в умовах реформування освітньої*

системи в Україні : збірник праць (за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (10 квітня 2020 р., м. Старобільськ)) / ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Старобільськ, 2020. С. 70–72.

3. Глазова С. М. Функціонування пояснювально-ототожнювальних висловлень у ролі директивів. *Современное социально-гуманитарное знание в России и за рубежом материалы заочной всерос. с междунар. участием науч.-практ. конф. студ., асп., молодых учёных, педагогов и преподавателей (15–20 октября 2012 г.)* / науч. ред. К. В. Патыбарева, Е. Ю. Мазур; Перм. гос. нац. иссл. ун-т. Пермь, 2012. С. 242–245.

4. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация: пер. с англ. / сост. В. В. Петрова; под ред. В. И. Герасимова; вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петровой. Москва : Прогресс, 1989. 312 с.

5. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1986. Вып. 17. С. 170–194.

REFERENCES

1. Bacevych F. S. *Osnovy komunikatyvnoji linghivistyky* : Pidruchnyk. Kyiv : Academy Publishing Center 2004. 344 s.

2. Ghlazova S. M. Funkcijuvannja pojasnjuvaljnykh vyslovljuvanj ekspresyvnogho typu v movlenni. *Strategichni priorityty filologhiji j linghivodyaktyky v umovakh reformuvannja osvithnoji systemy v Ukrajini: zbirnyk pracj (za materialamy vseukr. nauk.-prakt. конф. (10 kvitnja 2020 r., m. Starobiljsk))* / DZ «Lughan. nac. un-t imeni Tarasa Shevchenka». Starobilsk, 2020. S. 70–72.

3. Ghlazova S. M. Funkcionuvannja pojasnjuvaljno-ototozhnjuvaljnykh vyslovenj u roli dyrektyviv. *Sovremennoe socyjalno-ghumanytarnoe znanye v Rossyy y za rubezhom materyaly zaochnoj vseros. s mezhdunar. uchastyem nauch.-prakt. конф. студ., асп., molodykh uchenykh, pedagoghov y prepodavatelej (15–20 oktjabrja 2012 g.)* / nauch. red. K. V. Pатыbareva, E. Ju. Mazur; Perm. ghos. nac. yssl. un-t. Perm, 2012. S. 242–245.

4. Deyk T. A. van. Yazyk. Poznanie. Kommunikatsiya : per. s angl / sost. V. V. Petrova; pod red. V. I. Gerasimova; vstup. st. Yu. N. Karaulova i V. V. Petrovoy. Moscow : Progress, 1989. 312 s.

5. Serl Dzh. Klasifikatsiya illokutivnykh aktov. *Novoe v zarubezhnoy lingvistike*. Moscow : Progress, 1986. Vyp. 17. S. 170–194.

Глазова Світлана Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та славістики Бердянського державного педагогічного університету (Україна).

Глазова Светлана Николаевна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського язика и славістики Бердянського державного педагогічного університету (Україна).

Svitlana Hlazova, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Slavic Studies, Berdyansk State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 29.03.2021

Статтю прийнято до друку: 05.04.2021

УДК 811.161.2'371'373.421

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-93-109

СЕМА ТА ЇЇ ВАРІАНТИ В ІЄРАРХІЇ НОМІНАЦІЙ СИНОНІМІЧНИХ РЯДІВ УКРАЇНСЬКИХ СЛОВОНАЗВ ДЕНОТАТІВ

Інна Завальнюк

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32
e-mail: zavalniukinna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3993-9555

Ніна Іваницька

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32
e-mail: pyasta4@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8111-3645

Статтю присвячено поглибленому вивченню семантики українського слова в ракурсі тріади «поняття – словоназва – термін», частковим виміром якої постають поняття «синонім – сема – варіант семи». З'ясовано основні параметри виокремлення понятійно-термінологічних одиниць «синонім», «сема», «варіант семи». Продемонстровано можливість диференціації словоназв різних денотатів із семою та варіантами семи в синонімічних рядах. На прикладі словників з'ясовано реалізацію принципу ієрархії в інтерпретаційних ланцюгах синонімічних словоназв, а отже, ієрархію в системі «сема – варіант семи». За виявленими ознаками семної структури в синонімічних рядах окреслено питання можливості й доцільності дотримання принципу ієрархії в інтерпретаційних ланцюгах словникових фіксацій у синонімічних рядах словоназв різних частин мови.

Ключові слова: сема, варіант семи, синонім, синонімічний ряд.

СЕМА И ЕЕ ВАРИАНТЫ В ИЕРАРХИИ НАИМЕНОВАНИЙ СИНОНИМИЧЕСКИХ РЯДОВ УКРАИНСКИХ СЛОВОНАЗВАНИЙ ДЕНОТАТОВ

Інна Завальнюк

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, г. Вінниця, ул. Острозького, 32
e-mail: zavalniukinna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3993-9555

Ніна Іваницька

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Україна, г. Вінниця, ул. Острозького, 32
e-mail: pyasta4@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8111-3645

Статья посвящена углубленному изучению семантики украинского слова в аспекте триады «понятие – словонаименование – термин», частичным измерением которой являются понятия «синоним – сема – вариант семы». Истолкованы основные параметры вычленения понятийно-терминологических единиц «синоним», «сема», «вариант семы». Сделан акцент на возможности дифференциации словонаименований различных денотатов, обладающих семой и вариантами семы в синонимических рядах. На примере словарей продемонстрирована реализация принципа иерархии в интерпретациях словоназваний, а значит, иерархию в системе «сема – вариант семы». За признаками семной структуры в синонимических рядах очерчен вопрос возможности и целесообразности использования принципа иерархии в интерпретационных частях словарных фиксаций в синонимических рядах словонаименований различных частей речи.

Ключевые слова: *сема, вариант семы, синоним, синонимический ряд.*

SEMA AND ITS VARIANTS IN THE HIERARCHY OF NOMINATIONS OF SYNONYMOUS CHAINS OF UKRAINIAN DENOTATIVE PHRASES

Inna Zavalnuik

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Ostrozko Str., 32, Vinnytsia, Ukraine
e-mail: zavalniukinna@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3993-9555

Nina Ivanytska

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Ostrozko Str., 32, Vinnytsia, Ukraine
e-mail: pyasya4@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8111-3645

Introduction. *The paper analyses the seed structure of Ukrainian word names united in synonymous chains. The authors' ideas concerning the sema and its variants are highlighted in the context of traditional and updated topical issues of word semantics.*

Purpose. *The general purpose of the research is to deepen scientific knowledge about the word connected with the study of the Ukrainian word in the synonymous chain of word names of the corresponding denotations.*

Methods. *The authors used general scientific (analysis, synthesis, induction, deduction) and special linguistic (in particular related to semantic analysis) research methods.*

Results. *The article gives a brief description of the results of the study, which relate primarily to the semantic structure of word names of subject, procedural, attributive denotations in synonymous chains. The main parameters of the differentiation of conceptual and terminological units are clarified: «synonym», «sema», «variant of sema». The possibility of differentiation of word names of various denotations with semas (in the authors' approach to the interpretation of their essence and selection procedures) and with variants of semas in synonymous series is shown. The example of dictionary interpretations clarifies the implementation of the principle of hierarchy in the interpretive chains of synonymous nouns, and hence the hierarchy in the system «sema – a variant of sema». According to the revealed features of the semantic structure in the synonymous*

chains of word names, the authors raise the question of the possibility and propriety of observing the principle of hierarchy in the interpretative chains of dictionary fixations in the synonymous series of word names of different parts of speech.

Originality. *The originality of the study is related to its novelty: the authors singled out a sema and a variant of sema as units inherent in the synonym chain and clarified many issues of word semantics.*

Conclusion. *The general conclusion that follows the goals and objectives of the study is that the synonymy (synonyms, synonymous series of phrases) is analyzed on the basis of voluminous empirical material as a result of original authorial approaches.*

Sema in the synonymous series of word names is to some extent inherent in invariance or constancy as abstractions with the features of «immutability», «constancy». In the whole set of word names of the synonymous series, they are the basis, on which the phenomenon of synonymy arise and develops. Combining words into synonymous chains according to the features of the seed structure («seed variability»), and taking into account the hierarchy, largely depends on the semantic essence. Even such noun phrases as transformation, transposition, substitution, etc. can be combined into a synonymous chain, if the qualification of their semantic definiteness is based on the qualitative characteristic «variability / transformation».

The prospect of further research is seen in the systematic study of the semantic structure of a word, which contains a large number of microproblems, the solution of which includes both tradition and updated approaches in the interpretation of linguistic phenomena. We also see the prospect in a significant expansion of empirical material which will serve to confirm the results stated in the study (in the form of authors' axioms).

Keywords: *sema, variant of a sema, synonym, synonymous series.*

Постановка проблеми. Сучасна філологічна наука, зокрема мовознавство, засвідчує непересічну зрілість і важливе місце в загальнослов'янському та європейському контекстах щодо опису й аналізу важливих теоретичних та практичних проблем і водночас результативність у розв'язанні суспільних, освітянських і технологічних завдань. Українську лінгвістику характеризують, на нашу думку, два взаємопов'язані і водночас різноспрямовані вектори: *традиція* і *новаторство*. В обох випадках наукові пошуки вчених супроводжує постійне усвідомлення наявності в теорії більшою чи меншою мірою виражених суперечностей.

У згустку лінгвістичної парадигми виразно простежуємо низку довершених, науково виважених постулатів, що ними послуговуються науковці, викладачі, вчителі. Привабливим є прагнення вчених до подальшої упорядкованості, обґрунтованості, ієрархізованої логіки визначеностей у непростій метамовній стихії систем понятійно-термінологічного апарату, одиницями якого постійно поповнюється і збагачується сучасна лінгвістика.

Мета статті: на базі проаналізованих українських словоназв синонімічних рядів виокремити сему як першоелемент у синонімічній системі мови.

Завдання статті:

– з'ясувати основні параметри виокремлення понятійно-термінологічних одиниць: «сема», «варіант семи», «синонім», «синонімічний ряд»;

– використовуючи зафіксовані в словниках інтерпретаційні ланцюги окремих синонімічних номінацій, продемонструвати можливість диференціації словоназв із семою та варіантами семи в синонімічних рядах;

- за виявленими ознаками семної структури словоназв з'ясувати питання можливості й доцільності дотримання принципу ієрархії (послідовності) в інтерпретаційних ланцюгах словникових фіксацій словоназв у синонімічних рядах;

- на прикладі сучасних словників простежити реалізацію принципу ієрархії в інтерпретаційних ланцюгах синонімічних словоназв, а отже, ієрархію в системі «сема – варіант семи»;

- окреслити питання можливості практичного втілення деяких теоретичних постулатів, пов'язаних із семою та синонімами.

Виклад основного матеріалу. Загальна орієнтація нашого дослідження на поглиблення окремих мікропроблемних питань, заявлених у формулюванні мети й завдань, спричиняє потребу з'ясувати й інтерпретувати насамперед ключові словоназви дослідження: «сема», «синонім», що постають традиційно вживаними терміноназвами.

Обидві терміноназви («сема» й «синонім»), уходячи до сфери лексем наукового стилю сучасної української літературної мови, є майже однаковими щодо частотності функціонування в науковому стилі (абсол. частоти слова «сема» – 16, слова «синонім» – 15 [3, с. 103] на тлі високочастотних, наприклад, терміноназви «слово» (абс. частота – 208,3, с. 103) чи «термін» (абсол. частота – 218,3, с. 106).

Загальну проблематику, як і низку мікропроблемних питань, пов'язаних із синонімікою, семами, що загалом охоплюють семантику, концентрує слово [17; 20; 22; 25; 26; 36; 38]. Особливу увагу до слова загалом й українського зокрема, також і в зіставному аспекті, засвідчують праці І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка, І. Завальнюк, Н.Б. Іваницької, Н.Л. Іваницької, Н. Клименко, М. Кочергана, В. Левицького, О. Мельничука, М. Муравицької, М. Пещак, В. Русанівського, С. Семчинського, М. Степаненка, О. Тараненка та ін. Активними є пошуки мовознавців у різноаспектному вивченні слова як складника лексико-семантичної системи мови, у можливості опису його за допомогою обмеженого числа елементів (ідеться про компонентний аналіз), упорядкованості зафіксованого в лексиці об'єктивного світу (ідеться про внутрішньослівні парадигматичні, синтагматичні, асоціативно-дериваційні зв'язки) [13; 16; 21]. Значну увагу приділяють дослідженню й увиразненню ознак центру / периферії. Водночас аналіз засвідчує неабиякі суперечності й наявність мікропроблемних питань у цьому аспекті [9; 12; 13; 16; 17; 29; 30].

З урахуванням глобальних змін у сучасній науці, появою нових наукових напрямів у лінгвістиці виникають проблемні питання, постановка й вирішення яких можливі в ракурсі основних вимірів: «*поняття – словоназва – термін*». Частковим виміром цієї тріади пропонуємо виокремлення понятійно-термінологічних одиниць «сема» та «синонім» у словоназвах синонімічного ряду.

Хоч терміноназва «сема» перебуває на початку сформульованої теми нашої наукової розвідки, усе ж елементарний алгоритм процесу аналізу висуває на перший план терміноназви, пов'язані з синонімікою (синонімами), засвідчуючи тим самим матеріал, на базі якого здійснювався аналіз. У сферу таких терміноназв уводимо «синоніми», «синонімічний ряд», «абсолютні синоніми», «домінанти синонімічного ряду», «реєстрове слово».

Терміноназва «синонім (синоніми)» походить із грецької мови (< грец. *Synonymos* – однойменний): синоніми – слова, що є назвами того самого поняття, спільні за основним лексичним значенням, але відрізняються значенневими відтінками або емоційно-експресивним забарвленням, сферою стилістичного використання чи можливостями поєднання з іншими словами [44, с. 626]. Безсумнівно, дефініція цього терміна,

сконцентрована на слові, вміщує в себе не лише основні ознаки, але й відносну інтерпретацію низки проблемних питань, розв'язання яких припадає на стилістику, синтагматику і под.

У загальнотеоретичному та лексикографічному аспектах синоніміку української мови досліджували В. Ващенко, А. Лагутіна, Л. Лисиченко, О. Нечитайло, І. Олійник, О. Тараненко та ін. О. Тараненко поширює теоретико-методологічний «вимір» синоніміки на варіанти мовних одиниць, потрактовуючи їх як «видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний, лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів і т. ін., але не порушують принципу її тотожності» [48, с. 59]. Активними стали дослідження українських учених у сфері вивчення синоніміки творів письменників – Т. Шевченка (В. Ільїн), І. Франка (І. Ощипко, Л. Полюга), М. Коцюбинського (Л. Паламарчук), Лесі Українки (І. Олійник) та ін. У результатах надзвичайно копійкової роботи, пов'язаної з вивченням синоніміки, простежуємо максимальну кількість істотних для цієї мовної сутності параметрів у самих дефініціях із переважанням чи то структурних, чи то функційних особливостей, а нерідко, що є привабливим, концентрацію на головному – значеннєвому компоненті, так чи інакше спроектованому на сему. Згадуючи наявні в українській лексикографії словники синонімів П. Деркача (1960 р.), В. Ващенко (1972 р.), С. Караванського (1993 р.), водночас значно розширюючи кваліфікаційний зміст «синоніма», О. Тараненко зазначає, що «синонімія найповніше й найвиразніше виявляється в лексиці» [48, с. 539], пояснюючи це індивідуальністю, конкретикою лексичних значень словоназв порівняно з іншими видами мовних значень, а отже, кількісними перевагами. Водночас учений свідомий того, що семантична природа синонімів слугує предметом дискусій через неоднозначність у використанні критеріїв (семантичної близькості / семантичної тотожності). Цим учений пояснює неузгодженість між визначенням синонімів і вміщенням словоназв у синонімічні ряди. У практиці групування синонімічних словоназв у синонімічні ряди О. Тараненко намагається витримувати авторську вимогу використання і збереження «ступеня синонімічності слів, що може коливатися від повної до більшою чи меншою мірою часткової...» [48, с. 540].

У коментарях ученого широко вживаються також терміни «синонімічний ряд», «опорний, стрижневий член синонімічного ряду» чи «домінанта» (від лат. *Dominantis* – наспівний) – стилістично нейтральне слово, яке «найточніше і найповніше виражає значення всього ряду» [48, с. 54]. Досить, на нашу думку, повно й об'єктивно за сукупністю визначальних параметрів О. Тараненко кваліфікує двослівну термінальну назву «абсолютні синоніми», що є: а) повністю рівнозначними; б) тотожними за вживанням; в) мають спільні частотні ознаки; г) ідентичні за сполучуваністю [48, с. 542].

Досить розширеною щодо складових в інтерпретаційному полі термінальній назви «синонім» видається дефініція дослідника О. Тараненка, який поширює семну природу цієї одиниці на «...слово, його окремі значення, стійкі словосполучення, афікси, словотвірні типи, граматичні форми, синтаксичні конструкції» [48, с. 539]. Водночас учений зауважує, що синоніми, їхня семантична природа продовжують залишатися предметом дискусій, оскільки «...в основу їхнього визначення кладеться або тільки семантична близькість слів, або тільки тотожність, або обидві ці ознаки» [48, с. 539].

Концентрація дефініції «синонім» на словесних номінуваннях того самого поняття простежується в «Сучасному словнику іншомовних слів» О. Скопненка, М. Цимбалюк [44, с. 626]. Усе ж у дефінітивне поле автори вкладають такі ознаки: основне лексичне значення,

значеннєвий відтінок, емоційно-експресивне забарвлення, стилістичне використання, можливості синтагматики [44, с. 626].

Методологія й процедура нашого дослідження передбачають витлумачення й такого поняття, як «синонімічний ряд». Синонімічні ряди об'єднують групи (мікросистеми) слів, що номінують те саме явище об'єктивної дійсності. У них уходять словоназви, кожна з яких виражає певний відтінок того поняттєвого еквівалента, що є загальним для всіх складових синонімічного ряду. Ми трактуємо синонімічний ряд як мікросистему словоназв, яка задовільняє такі умови: 1) спільність лексичного значення; 2) спільність основних граматичних значень; 3) належність до однієї лексико-граматичної категорії.

Синонімічний ряд за своєю природою є відносно динамічною структурою, здатною поповнюватися чи перегруповуватися. У синонімічному ряді виділяємо стрижневу словоназvu – *домінанту* синонімічного ряду, роль якої виконує словоназва з найзагальнішим значенням. У синонімічних словниках таку словоназvu використовують як *ресстрове* слово, що відкриває синонімічний ряд.

Більш суперечливими, дискусійними й «відкритими» є питання, пов'язані з *семою*. У загальному плані сему (терміназvu) потрактовують як *смыслову одиницю* [32, Т. 3, с. 26], *своєрідну умовну величину семантичного плану*, беручи її за основу при визначенні й трактуванні однорідних із нею величин [32, Т. 3, с. 26; Т. 2, с. 438].

Особливо виразним постає різночитання понятійно-термінологічної одиниці «сема», починаючи з 60-х рр., пов'язане зі значною активізацією семантичних досліджень, які охоплюють усі рівні мовної системи. Змістовий план у вигляді «сем» починають переносити на трактування різнорівневих одиниць, проте в центрі перебуває слово: у лексикології – структура слова як набір сем; у фразеології – значення слова; у граматиці – граматичне значення та способи його вираження; у словотворенні – словотвірне значення. Проблеми семантики, що так чи інакше актуалізують питання семи і наявні в працях І. Вихованця, Р. Гайсина, Н. Клименко, М. Кочергана, В. Левицького, О. Мельничука, М. Муравицької, М. Пешак, В. Русанівського, С. Семчинського, О. Тараненка, пов'язують природу сем з ознаками денотата. Виокремлюючи критерій «розмежування», дослідники поділяють семи на *безвідносні (абсолютивні) / відносні (релятивні)* [5, с. 30].

Послуговуючись у наукових працях терміназvu «сема» й дотримуючись орієнтації на основні параметри (мінімальність та семантика), учені подають неоднакові визначення семи. Відмінність полягає насамперед у розширенні чи обмеженні критеріїв визначення. Так, М. Кочерган поширює саму сутність цієї терміназvu на граматику. «Сема» (грец. знак) – мінімальна семантична одиниця двосторонніх мовних знаків – морфем і слів, елементарне лексичне чи граматичне значення, яке є складовим елементом плану змісту цих одиниць [27, с. 530]. Назви *маркер, елементарний смисл, семантичний множник, компонент значення, сема* автор потрактовує як синонімічні [27, с. 530]. Підтвердженням такого широкого витлумачення «семи» є розмежування їх на лексичні, граматичні, експліцитні (формально виражені), імпліцитні (приховані), ядерні, периферійні, інтегральні, диференційні, обов'язкові, факультативні [27].

Нерідко «сему» потрактовують і використовують у дещо розширеному форматі – як металінгвістичну назву в аспекті вивчення денотативної природи словоназв. Зокрема, процесуальність як узагальнений денотат номінують «дієслівною архісемою», а предметність як узагальнений денотат – «іменниковою архісемою». Уживаними стають терміназvu «денотативна сема», «варіант денотативної семи», «додаткова денотативна сема», «конотативна сема», «аспектуальна сема» та ін. Водночас такі ознаки семи, як «маркер»,

«семантичний смисл», «семантичний множник», «компонент значення», завжди є складовими аналізу, коли йдеться про семантику, про значення мовних одиниць різних рівнів мовної системи [8; 12; 35; 36].

Неабияку цінність у плані визначення семи становлять думки В. Русанівського. Акцентуючи на питаннях взаємозалежності зовнішньої та внутрішньої форм слова, учений значну увагу приділив визначенню понять семантичної інваріантності, причин і особливостей розвитку семантичної структури, варіативності її одиниць. Дослідник оперує терміноназвами «сема» та «семема». У понятійно-термінологічну словоназву «семема» В. Русанівський укладає дещо інший зміст, збагачуючи його й поширюючи на одиниці граматичного рівня мови, зокрема на морфему [37, с. 6] Розвиток лексичної семантики учений також пов'язує з кількісним зростанням семем [37, с. 61]. Кореляцію між семою і семемою, які передаються єдиною лексемою, В. Русанівський убачає в підпорядкованості семи семемі. «Сема входить до складу семемі», – такий висновок робить учений [37, с. 36].

В інтерпретаційній шкалі терміноназви «сема» нерідко побутує словоназва «одиниця», супроводжувана прикметниковою словоназвою «смилова» [32, Т. 3, с. 261]. Певна річ, номінація «одиниця» із властивою їй семою («умовна величина, яку прийнято за основу при вимірюванні, визначенні однорідних із нею величин») у словосполученні «смилова одиниця» збіднює, звісно, свою інформативну спроможність у плані виокремлення понятійно-термінологічної сутності.

Цінним матеріалом для визначення критеріальних вимірів семи та її варіантів є досить вичерпна характеристика термінів і понять, здебільшого з вказівками на розширення їхніх диференційних ознак через інші терміни й поняття, уміщена в «Словнику сучасної лінгвістики». Орієнтуючись на параметр «множник семантичний» як мінімальну граничну одиницю плану змісту, мінімальне значення (синоніми – *компонент значення, семантичний множник, маркер*), автор цього словника долучає до визначення семи таку ознаку, як «градуальність» (лат. *gradatio* – поступове посилення, підвищення). У такий спосіб сутність поняття-терміна «сема», не представляючи нової ознаки, лише доповнюється «ступенем вияву, інтенсивністю тієї самої ознаки, наявної в інших близьких за значенням словах [14, Т. 3, с. 250].

Нерідко в наукових працях уживають двослівні терміноназви: «інтегральна сема» (спільна для двох чи більше лексичних значень), «потенційна сема» (сема, що може потенційно виявлятися в певних ситуаціях), «культурна сема» (варіантні ознаки слова в різних контекстних умовах). Характерним для всіх визначень і уживань є орієнтація на *план змісту й мінімальність, елементарність* цієї одиниці як компонента значення, своєрідного *змістового маркера*.

Беручи за основу визначальні характеристики семи, ми *обмежуємо* аналіз лише *сферою лексики, повнозначним словом*, а отже, семами як *елементарними маркерами в структурі слова*, зокрема в структурі його лексичного значення, у «внутрішній ієрархічній організації сем». У такому підході, орієнтованому винятково на слово, ураховуємо *ієрархію семної структури, що передбачає виділення семи та варіантів сем у сукупності словоназв, об'єднаних у синонімічні ряди*.

Сема характеризує *реєстрову словоназву денотата* в структурі синонімічного ряду. Змістову сутність такого інваріанта розкривають інтерпретаційні частини, морфологічна експлікація яких корелює здебільшого з морфологічною природою реєстрової словоназви синонімічного ряду. Приклади синонімічних рядів майже на 90 % підтверджують цю ознаку семи реєстрових словоназв, виражених:

- і м е н н и к а м и: *хвала* (висловлення найвищої оцінки комусь), уславлення, прославлення, звеличання, гімн, псалом, дифірамп, панегірик [4, Т. 2, с. 835]; *щастя* (стан цілковитого задоволення життям, *відчуття* безмірної радості), *благодать*, *розкіш*... [40, Т. 2, с. 926]. Нерідко в такому разі відбувається закономірне розширення семантики іменникових словоназв у інтерпретаційних частинах, зумовлене їхнім синсемантизмом, а інколи розширювачі семантики стають абсолютно потрібними, напр.: *кінець* (*останній момент чогось*), *межа*, *фінал*, *фініш* [40, Т. 33, с. 675];

- дієсловами: *вивідувати* (*розпитувати когось, оглядаючи щось, узнавати що-небудь таємне, приховане*): *розвідувати*, *вистежувати*, *випитувати*, *допитуватися*, *довідуватися*, *дизнаватися*, *дошукуватися* [40, Т. 1, с. 155]; *уникати* (*намагатися не зустрічатися, не спілкуватися, обминати, обходити, сторонитися, відвертатися від когось-небудь*); *хвилювати* (*виводити когось з душевної рівноваги*); *робити* *неспокійним*: *непокоїти*, *тривожити*, *турбувати*, *бентежити*, *роз'ятрювати*, *розбурхувати* [40, Т. 2, с. 837].

Стихія префіксальних й суфіксальних утворень українських дієсловоназв відкриває широкий простір для рівнозначних варіантів спільної узагальнювальної семи в синонімічних рядах дієсловоназв, напр.: *затихати*, *стихати*, *втихати*, *тихнути*, *тихішати*, *стишуватися*, *притихати* [40, Т. 1, с. 568]. У такому разі варіанти сем можна кваліфікувати як «віддалені варіанти».

Спостережено дещо відмінну від двох попередніх прикладів корелятивність у синонімічних рядах із реєстровими назвами, вираженими прикметниками та прислівниками. Так, найчастіше прикметникові реєстраційні назви супроводжують займенники: *Упертий* (*який намагається все робити по-своєму не піддається впливу: непослушливий, непіддатливий, неподатливий, незговірливий*) [40, Т. 2, с. 798]; *даремний* (*який не має сподіваних наслідків, не досягає мети*) *марний*, *безплідний*, *безрезультатний*, *безуспішний*, *пустий* [40, Т. 1, с. 397].

Прислівникові реєстраційні назви супроводжують різні описові структури: *швидко* (з великою швидкістю), *стрімко*, *хутко*, *прудко*, *мерцій*, *вихорем*, *шалено*, *щодоуху*, *галопом*, *бігцем*, *миттю*, *блискавично*, *енергійно* [40, Т. 2, с. 899–900]; *дружно* (*об'єднавши свої сили спільно*), *злагоджено*, *одностайно*, *зладнано* [40, Т. 2, с. 472]; *дуже* (*великою мірою*), *значно*, *вельми*, *істотно*, *суттєво*, *досить*, *надзвичайно* [40, Т. 2, с. 474].

Видається логічним коротко інтерпретувати й двослівну терміназову «варіант семи». Номінація «варіант» є іншомовною лексемою: *варіант* (франц. *variante* < лат. *varians*, *variantis* < *variō* – урізноманітнюю) [44, с. 132]. Зіставляючи сему, що є домінантою синонімічного ряду, і варіант семи в синонімічних словоназвах денотатів як складових синонімічного ряду, спостерігаємо дискусійність щодо інтерпретації ознак, якими послуговуються дослідники в увіразненні семантичних особливостей словоназв [30]. Ознака «змінність» пронизує всю сукупність термінологічних одиниць неоднослівної будови: *варіанти фонем*, *варіанти морфем*, *варіанти слова*, *варіанти фonomорфологічні*, *варіанти лексико-семантичні* та ін. Цей же параметр («змінність») охоплює надзвичайно об'ємну сукупність усіх варіантів сем, уможливаючи їхнє об'єднання й номінування двослівним терміном «варіант семи», як і диференціювання в межах сукупності словоназв денотатів у конкретних синонімічних рядах.

Сема стосовно синонімічного ряду словоназв властива лише двом одиницям: домінанті синонімічного ряду та абсолютним синонімам. Звичайно, перше місце посідає домінанта синонімічного ряду із властивою їй ознакою «головний, панівний, найважливіший» (домінанта < лат. *dominans*, *dominantis* – панівний) [44, с. 238]. На другому

місці перебувають абсолютні синоніми (абсолютний < франц. *absolute* < лат. *Absolutus* – *безумовний, необмежений*) – слова, ідентичні за своїм лексичним значенням, слова-дублети. Вони з'явилися внаслідок узаємодії української мови з іншими мовами (шляхом запозичень), напр.: *уподібнення* – *асиміляція* (<лат. *assimilatio*) чи взаємодії літературної мови і діалектного мовлення, як-от: *лелека* – *бусол*. Абсолютні синоніми є обмеженими в часі: вони або зникають, або диференціюються за семантикою й стилістичними ознаками.

Решті словоназв синонімічного ряду властиві лише варіанти відповідних сем, ознаки й диференціацію яких фіксують тлумачні фрагменти словників. Пор.: *схованка* (домінанта синонімічного ряду) – *схов, сховище, сховок, потайник, тайник* – *місце таємного зберігання чогось або перебування кого-небудь* [40, Т. 2, с. 716] і *сховище* – *місце (спеціально обладнане місце, де можна захиститися від бомб, снарядів, куль)* [40, Т. 2, с. 716].

За ознакою «частотність» маємо таку диференціацію: найактивнішими є семи дієслівних та прикметникових словоназв процесуальних та атрибутивних денотатів; менш активні семи в прислівниках та іменникових словоназвах із абстрактним, оцінним, емоційно-експресивним значенням та в займенникових словах; зрідка, за потреби, можна виявити семи в словах неповнозначних частин мови – прийменниках, сполучниках, частках.

Для розв'язання поставлених у дослідженні завдань виникає потреба звернути увагу й на *лексикографічні інтерпретації* словоназв, які засвідчують співвідношення сем та їхніх варіантів. Інформація, уміщена в інтерпретаційних полях, виявляється достатньою для кваліфікації таких словоназв як синонімічних одиниць із наявними в них варіантами сем. Пор. синонімічні іменникові словоназви *обстеження* й *обшук*: їх об'єднує базова словоназва *огляд* із властивою їй семою [41, Т. V, с. 615]. *Обстеження* інтерпретоване як *огляд з метою* [41, Т. V, с. 608], а *обшук* – як *ретельний, офіційний огляд* [41, Т. V, с. 608]. Отже, сема словоназви *огляд* отримує поступове семантичне ускладнення: *огляд* → *обстеження* → *обшук*, ієрархію якого засвідчують залежні від лексеми *огляд* елементи (з *метою* → *ретельний, офіційний*).

Або порівняймо ще такі синонімічні іменникові словоназви: *вітання, привітання, привіт, уклін* [40, Т. 1, с. 285], що їх об'єднує сема базової словоназви *вітання*, яка повторюється й варіюється в словоназвах *привіт, привітання, уклін*. Уміщені в перелік цього синонімічного роду словоназви *адрес* (письмове, звичайно, розширене *вітання* з нагоди чийогось ювілею), *овація* (*вітання*, супроводжуване бурхливими оплесками зі схвальними вигуками), *салют* (*вітання* урочисте, з пострілами) є, зрозуміла річ, семантично віддаленими від домінанти *вітання*, а ієрархію варіантів семи засвідчують формальні показники їхніх інтерпретаційних полів.

У синонімічних рядах словоназв із виокремленими в них семами та варіантами сем можна простежити таке явище, як «ієрархія сем / варіантів сем». Це явище ми потрактуємо з позиції загального витлумачення ієрархії (<грец. *hieros* – *суворий порядок, підпорядкування; розміщення частин або елементів цілого в певному порядку від найвищого до найнижчого*) [44, с. 293]. При цьому маємо на увазі ієрархію сем і варіантів сем у межах синонімічного ряду словоназв. Саме словорозташування (порядок) конкретних словоназв у синонімічному ряді відтворює ієрархію сем: від семи, відтвореної домінантою як носієм основних ознак, спільних для всіх членів синонімічного ряду (реєстрового слова), – до варіантів семи, відтворених словоназвами синонімічного ряду.

Ієрархію сем / варіантів сем ми пов'язуємо з такими явищами, як *послідовність, алгоритмування, градація*, що так чи інакше виявляються в словоназвах синонімічного ряду,

перебувають у семантичній близькості до домінанти і здебільшого послідовно розташовуються й фіксуються в словниках. Покажемо це на прикладі синонімічного ряду іменникових словоназв: *аналіз, дослідження, розгляд, вивчення* [44, с. 50; 40, Т.1, с. 6]. Семою, властивою домінанті синонімічного ряду *аналіз* (<грец. analysis – *розкладання, розглядування*) [44, с. 50], є *вивчення, дослідження чого-небудь шляхом розкладу його на складові (розгляд, розбір)* [40, Т. 1, с. 6] У розташуванні слів у синонімічних рядах домінанта посідає першу позицію, а далі розміщуються словоназви із властивими їм варіантами сем за принципом ієрархії. Те ж саме можна спостерігати в синонімічному ряді: *принцип, положення, теза, домінанта, засада, норма, закон, вимога, девіз, правило* [40, Т.1, с. 155, 379]. Нерідко словники не фіксують подібних нюансів у номінаціях, особливо коли йдеться про ряди синонімів у терміноназвах з обмеженим кількісним складом, напр.: *предмет, об'єкт* [40, Т. 1, с. 386; с. 13], хоч семне розмежування в них уже відбулося й закріпилося в терміноназвах.

Отже, сема, звісно, властива домінанті синонімічного ряду. Як засвідчує матеріал інтерпретацій слів-синонімів, зафіксованих у словниках, семні ознаки домінанти входять до інтерпретацій майже всіх словоназв синонімічного ряду. Продемонструємо це на прикладах синонімів різних частин мови. Традиційно синонімами вважають такі іменникові словоназви: *аналіз, перевірка, контроль, ревізія, обстеження*. Інтерпретаційні частини всіх цих словоназв у різних структурних комбінаціях уміщують семні ознаки словоназви *аналіз*, яку варто кваліфікувати домінантою синонімічного ряду: «логічна дія» із властивою їй семою. Решта іменникових словоназв цього синонімічного ряду є синонімами, об'єднаними спільною семою домінанти «логічна дія» і можуть бути схарактеризовані за ознакою «варіативність семи». Кожен варіант семи «логічна дія» (аналіз) виокремлює конкретні словоназви цього синонімічного ряду з доданими до них конструкціями, що конкретизують, уточнюють, з'ясовують природу, саму сутність варіативності.

До викладеного вище варто також додати, що поняття «сема / варіанти семи» у синонімічних рядах постають як системне утворення із властивими цьому явищу параметрами будь-якої системи. Стосовно ж конкретного синонімічного ряду словоназви *семи / варіанти сем* постають як мікросистема, склад якої детермінує кількість словоназв синонімічного ряду, що номінують поняття (домінанта синонімічного ряду) та його змістові варіації (складові синонімічного ряду). Таке мікросистемне утворення виявляє складні взаємини між семою та варіантами семи як у плані виникнення, розвитку, закріплення в мові словоназв, так і в плані їхніх лексикографічних фіксацій щодо дотримання принципу ієрархії в системі *сема / варіанти семи*.

Для розв'язання завдання дослідження, сутність якого полягає в доведенні важливості принципу ієрархії в трактуванні аксіом, пов'язаних із семною структурою одиниць синонімічного ряду та відтворенням цього принципу в словниках, досліджено відповідні фрагменти сучасних словників української мови [28; 32; 39; 40; 41; 42; 43; 44; 47]. Найбільш послідовно такий принцип «спрацьовує» в «Сучасному словнику іншомовних слів» [44], у якому витримано зазначену вимогу в інтерпретаційних полях більшості іншомовних терміноутворень – синонімів (ідеться про відповідні однослівні номінації): *імпресіонізм* (франц. impressionisme <impression – *враження*) [44, с. 299]; *кординація* (<ко... і лат. <ordination – *погодження, узгодження*) [44, с. 382]. По суті справи, у такому разі має місце кореляція сем (за відсутності варіантів). Таку саму закономірність простежуємо і в «Словнику синонімів української мови» [40], напр.: *поліфонія* – муз. *багатоголосся* [40, Т. 1,

с. 305]; *примірник* – *екземпляр* [40, Т. 2, с. 418]; *райдуга* – *веселка* [40, Т. 2, с. 514]; *риза* – *шати* [40, Т. 2, с. 520]; *схильність* – *нахил* [40, Т. 2, с. 715].

Явище «ієрархія сем / варіантів сем» може бути використане в увиразненні точності окремих термінів, у напрямі звуження їхньої понятійно-термінологічної сутності. Так, наприклад, критерій традиційно узвичаєного терміна «ампліфікація» (лат. *Amplificatio* – *поширення, збільшення*), що ґрунтується на «нагнітанні, нагромадженні синонімів з експресивністю, яка зростає, з градацією наростання міри ознаки» [43, с. 94], не завжди вичерпує закладені в ньому ознаки для вираження експресивності, емоційного забарвлення зображуваного. Вимога «експресивність, яка зростає» може бути задоволена лише з урахуванням «ієрархії сем» у синонімічних словоназвах. Накопичення й нагромадження синонімів поступаються перед своєрідним упорядкуванням словоназв – синонімів з урахуванням «ієрархії сем / варіантів сем», а отже, є дотичними до звуження понятійної визначеності терміна «ампліфікація».

Ієрархія сем / варіантів сем у синонімічних рядах словоназв простежується як у сфері тлумачень конкретних словоназв, так і в стильових різновидах, зокрема в науковому із переважанням у ньому терміноназв на тлі інших стилів. Напр., терміноназв *логіка* (<грец. *logike* < *logos* – *доказ; обґрунтована підстава*) супроводжують слова: (внутрішня) *закономірність, зумовленість* [44, с. 419], або *розумність, правильність* і (внутрішня) *закономірність*, коли йдеться про закони, форми та прийоми людського мислення, застосування яких у процесі пізнання забезпечує досягнення об'єктивної істини [44, с. 398]. Такі акценти уможливили об'єднання іменникових словоназв у синонімічний ряд, зокрема таких одиниць: *закономірність* (об'єктивно наявний зв'язок між предметами, явищами та ін.), *закон, потреба* філос., *логіка* (у подіях, діях тощо) у взаємодії «трьох логік»: *логіка дійсності, логіка думки, логіка мовного вираження* [40, Т. 1, с. 533].

Підсумовуючи теоретичні положення стосовно ієрархії сем / варіантів сем у синонімічних рядах словоназв, можна зробити висновок: *якщо семи в потрактуванні ієрархії більш-менш однозначно, легко виявити в синонімічному ряді (принаймні, у матеріалах синонімічних словників), то варіанти сем у складових синонімічних рядів важко ієрархізувати.*

«Сема», «варіант семи», «синонім», «синонімічний ряд», «ієрархія сем» та ін., використані авторами в описі пропонованого дослідження, є металінгвістичними назвами, утвореними на базі таких зреалізованих параметрів: а) здатності позначати поняття; б) наявності дефініцій; в) однозначності в межах термінологічного поля [25, с. 29].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Здійснений у запропонованому авторами ракурсі аналіз семи та її варіантів у ієрархії словоназв, об'єднаних у синонімічні ряди, дає змогу зробити деякі узагальнення й висновки. На наше переконання, метамовні проблеми, пов'язані із семою, у річищі критеріальних вимірів словоназв у синонімічних рядах, як і в синоніміці загалом, не втрачають актуальності, попри значний досвід, набутий лінгвістами в опрацюванні процедур «метамовної стихії» різних рівнів мови.

Не піддаючи критиці чи препаруванню наявні визначення семи та синоніма, побудовані на типових, значущих параметрах дефініцій, використаних у наукових лексикографічних, довідкових виданнях, убачаємо серйозний позитив і можливість понять «сема», «варіант семи», «ієрархія сем», «синонім» не лише посідати «почесне» місце в терміносистемі, але і їхню здатність слугувати «надійною» базою за умови дотримання таких вимог: *точності (строгої відповідності позначуваним реаліям); понятійної*

детермінованості; достатності диференціальної потенції на тлі інших терміназов. Аналіз науково-навчальних та лексикографічних джерел (монографій, статей підручників, словників) дає підстави стверджувати, що термін «сема» (змістова одиниця, знак, ознака) наскрізно пронизує семантику й семасіологію як розділи мовознавчої науки, сконцентровані на вивченні проблем змісту, значення й тлумачення знаків, слів, що ними послуговуються предметна (екзистенціальна) та понятійна (інтенціальна) сфери.

Семи в синонімічному ряді словоназв певною мірою властиві інваріантність чи константність як абстракції з ознаками «незмінність», «постійність». У всій сукупності словоназв синонімічного ряду вони є підґрунтям, на якому виникає, розвивається, осмислюється й може потрактовуватися явище синонімії. Об'єднання слів у синонімічні ряди за виявленими в них ознаками семної структури («семної варіативності»), вибудоване на ієрархії, значною мірою залежить від змістової сутності семи домінантної словоназви. У синонімічний ряд можуть бути об'єднані навіть такі іменникові словоназви, як *трансформація, транспозиція, субституція* та ін., якщо кваліфікацію їхньої семної визначеності базувати на якісній характеристиці «змінність / перетворення».

Перспективу подальших досліджень пов'язуємо із системним вивченням семантичної структури повнозначного слова, що містить значну кількість мікропроблем, розв'язання яких передбачає традиційні й оновлені підходи до витлумачення лінгвістичних явищ. Перспективу вбачаємо також у значному розширенні емпіричного матеріалу, що слугуватиме підтвердженням заявлених у дослідженні результатів (у вигляді авторських аксіом).

ЛІТЕРАТУРА

1. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирева, Ю. В. Романюк; Відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ : ТОВ «КММ», 2013. 416 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов [4-е изд. стер.]. Москва : Ком Книга, 2007. 570 с.
3. Бук С. 3000 найчастотніших слів наукового стилю сучасної української мови. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 192 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун». 2002. 1440 с.
5. Гайсина Р. М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке. Текст. Саратов : Саратовский ун-т, 1981. 395 с.
6. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вища школа, 1985. 360 с.
7. Глущенко В. Лінгвістичний метод як складна логічна одиниця (до визначення семантики терміна). *Вісник Луган. держ. пед. ун-ту імені Тараса Шевченка. Філол. науки.* 2001. № 4. С. 124–127.
8. Гончаренко С. І. Український педагогічний словник. Київ : Вид-во «Либідь», 1997. 376 с.
9. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю., Шевченко Л. С. Інформаційні технології навчання – інноваційний підхід: навчальний посібник. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2012. 348 с.
10. Деменчук О. В. Лінгвістика експерієнцій: динамічні моделі в семантиці чуттєвого сприйняття: монографія. Рівне : Видавець О.Зень, 2011. 416 с.
11. Єрмоленко С. Я., Бирик Є. С., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ : Либідь, 2001. 221 с.
12. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти: монографія. Вінниця : Нова книга. 2009. 400 с.
13. Завальнюк І. Я. Функціонально-стилістичне навантаження власне присудувальних конструкцій у мовленні української преси початку ХХІ ст. *Науковий часопис НПУ імені*

М.П.Драгоманова. Серія № 8: Філологічні науки (мовознавство і літературознавство): зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 2. С. 81–89.

14. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: у 4 т. Донецьк : ДонНУ. 2012. Т. 1. 401 с.; Т. 2. 349 с.; Т. 3. 349 с.; Т. 4. 387 с.

15. Загнітко А. П. Теорії сучасних лінгвістичних учень: навчальний посібник. Вінниця : ТОВ «Твори», 2019. 528 с.

16. Зеленько А. С. Загальне мовознавство: навч. посібник. Київ : Знання, 2010. 380 с.

17. Іваницька Н. Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика: монографія. Вінниця : СПД Главацька, 2011. 636 с.

18. Іваницька Н. Л. Алгоритми в практиці вивчення української мови: навч. посіб. Вінниця : ВДПУ, 2010. 256 с.

19. Іваницька Н. Л. Змістове й формальне складові інтерпретаційного поля термінів у галузевих словниках сучасної української літературної мови. *Наук. записки Вінницький держ. пед.ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): зб. наук. праць.* Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2016. Вип. 28. С. 20-28.

20. Іваницька Н. Л. Повнозначне слово української мови в сучасних категорійних вимірах: монографія. Вінниця : «Нілан – ЛТД», 2017. 266 с.

21. Іваницька Н. Л. Про т.зв. «приховані семи» деяких повнозначних слів української мови. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): зб. наук. пр.* Вінниця, 2012. Вип. 16. С. 10-20.

22. Іваницька Н. Л. Синонімічні ряди абсолютних та релятивних дієслів у художніх текстах на екологічну тематику. *Філологічні студії: зб. наук. ст.* Вінниця : ВДПУ, 2008. Вип. 6. С. 25-27.

23. Іваницька Н. Л. Сучасна українська граматична наука традиції й оновлені орієнтири. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства.* Хмельницький : ХНУ, 2007. Вип. 3, ч. 1. С. 241–244.

24. Іваницька Н. Л. Сучасні тенденції розвитку мовної освіти в Україні. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія.* Редкол.: В.І.Шахов (голова) та ін. Вінниця : ТОВ «Нлін-ЛТД», 2015. Вип. 44. С. 24–28.

25. Іваницька Н., Завальнюк І. Понятійно-термінологічна одиниця «критерії» у науковому та прикладному аспектах. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): зб. наук. праць.* Вінниця : ТОВ «фірма «Планер», 2020. Вип. 31. С. 20–33.

26. Іваницька Н. Л., Лазаренко Н. І. Терміни в сучасній педагогічній науці. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми:* зб. наук. праць. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2018. Вип. 51. С. 5–9.

27. Кочерган М. П. Загальне мовознавство: Підручник. 2-ге вид., відпр. і доп. Київ : Академія, 2006. 464 с.

28. Куніч З. Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2007. 848 с.

29. Кухар Н. І. Комунікативна зумовленість перерозподілу прислівних компонентів у системі «обов'язковість / факультативність». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство).* Вінниця, 2017. Вип. 24. С. 56–61.

30. Лисиченко Л. А. Типи синонімів за значенням. *Українська мова та література в школі.* 1973. № 11. С. 40–46.

31. Малафік І. В. Дидактика новітньої школи: навч. посібник. Київ : Вид. дім «Слово», 2015. 632 с.

32. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. 200 000 слів. Видання друге, виправлене. Укладачі: Василь Яременко, Оксана Сліпушко. Київ: Видавництво «Аконіт». Т. 1. 926 с.; Т. 2. 526 с.; Т. 3. 862 с.
33. Омельчук С. Сучасна українська лінгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців: монографія. Київ: Видавничий Дім «Києво-Могилянська академія», 2019. 356 с.
34. Перебийніс В. І. Системні та функціональні характеристики мовних одиниць. *Вісник ХНУ*. 2004. № 635. С. 138–141.
35. Попова І. С. Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (одиниця, зв'язок, модель): монографія. Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2009. 432 с.
36. Родюк Наталія. Семантико-теоретичний аналіз національно маркованої лексики історичного твору. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць / гол. ред. С. Б. Барань. Вінниця: ТОВ «фірма «Планер», 2020. Вип. 31. С. 71–78.*
37. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Відп. ред. О. С. Мельничук. Київ: Наук. думка, 1988. 240 с.
38. Русанівський В. М. У слові – вічність: (мова творів Т.Г.Шевченка). Київ: Наук. думка, 2002. 240 с.
39. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: [термінологічна енциклопедія]. Полтава: Довкілля, 2006. 706 с.
40. Словник синонімів української мови: В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнабюк, С. І. Головащук та інші. Київ: Наук. думка, 1999-2000. Словники України: Т. 1. 1028 с.; Т.2. 960 с.
41. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
42. Словник української мови / Кер. В. В. Німчук та ін. / Відп. ред. В. В. Жайворонок. Київ: ВЦ «Просвіта», 2012. 1320 с.
43. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1973. 438 с.
44. Сучасний словник іншомовних слів. Близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклали: О. Скопненко, Т. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2006. 789 с.
45. Тищенко К. М. Загальна структура лінгвістичних знань. *Мовознавство*. 1989. № 6. С. 48–52.
46. Тищенко К. Метатеорія мовознавства. Київ: Основа, 2000. 350 с.
47. Українська енциклопедія юного філолога (мовознавця) / Уклад. А. С. Зеленько. Луганськ: Шлях, 2000. 124 с.
48. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. 752 с.
49. Шевченко Л., Деркач Д., Сизонов Д. Медіалінгвістика: словник термінів і понять / За ред. Л. І. Шевченко. Вид. 2-ге, випр. і доп. Київ: «ВПЦ «Київський університет», 2014, 380 с.

REFERENCES

1. Aktyvni resursy suchasnoi ukrainiskoi nominatsii: Ideorafichnyi slovnyk novoi leksyky / Ye. A. Karpilovska, L. P. Kysliuk, N. F. Klymenko, V. I. Krytska, T. K. Puzdyrieva, Yu. V. Romaniuk; Vidp. red. Ye. A. Karpilovska. Kyiv: TOV «KMM», 2013. 416 s.
2. Akhmanova O. S. Slovar lynchvystycheskykh termynov [4-e yzd. ster.]. Moskva: Kom Knyha, 2007. 570 s.
3. Buk S. 3000 naichastotnishykh sliv naukovooho styliu suchasnoi ukrainiskoi movy. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 2008. 192 s.
4. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy / Uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irgin: VTF «Perun». 2002. 1440 s.
5. Haisyna R. M. Leksyko-semanticheskoe pole hlaholov otnosheniya v sovremennom russkom yazyke. Tekst. Saratov: Saratovskiy un-t, 1981. 395 s.

6. Hanych D. I., Oliinyk I. S. Slovník línhvistychnykh terminiv. Kyiv : Vyshcha shkola, 1985. 360 s.
7. Hlushchenko V. Línhvistychnyi metod yak skladna lohichna odynytsia (do vyznachennia semantyky termina). *Visnyk Luhan. derzh. ped. un-tu imeni Tarasa Shevchenka. Filol. nauky*. 2001. № 4. S. 124–127.
8. Honcharenko S. I. Ukrainskyi pedahohichnyi slovník. Kyiv : Vyd-vo «Lybid», 1997. 376 s.
9. Hurevych R. S., Kademiia M. Iu., Shevchenko L. S. Informatsiini tekhnolohii navchannia – innovatsiinyi pidkhd: navchalnyi posibnyk. Vinnytsia : TOV firma «Planer», 2012. 348 s.
10. Demenchuk O. V. Línhvistyka eksperientsii: dynamichni modeli v semantytsi chuttievoho spryiniattia: monohrafiia. Rivne : Vydavets O.Zen, 2011. 416 s.
11. Yermolenko S. Ia., Bybyk Ye. S., Todor O. H. Ukrainska mova. Korotkyi tлумachnyi slovník línhvistychnykh terminiv. Kyiv : Lybid, 2001. 221 s.
12. Zavalniuk Inna Yakivna. Syntaksychni odynytsi v movi ukrainskoi presy pochatku KhKhI stolittia: funktsionalnyi i prahmalínhvistychnyi aspekty: monohrafiia. Vinnytsia : Nova knyha. 2009. 400 s.
13. Zavalniuk I. Ia. Funktsionalno-stylistychnie navantazhennia vlasne – pryiednuvalnykh konstruksii u movlenni ukrainskoi presy pochatku KhKhI st. *Naukovyi chasopys NPU imeni M.P.Drahomanova. Seriiia № 8: Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo)*: zb. nauk. prats. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2009. Vyp. 2. S. 81–89.
14. Zahnitko A. P. Slovník suchasnoi línhvistyky: poniattia i termini: u 4 t. Donetsk : DonNU. 2012. T. 1. 401 s.; T. 2. 349 s.; T. 3. 349 s.; T. 4. 387 s.
15. Zahnitko A. P. Teorii suchasnykh línhvistychnykh uchen: navchalnyi posibnyk. Vinnytsia : TOV «Tvory», 2019. 528 s.
16. Zelenko A. S. Zahalne movoznavstvo. Navchalnyi posibnyk. Kyiv : Znannia, 2010. 380 s.
17. Ivanytska N. B. Diieslivni systemy ukrainskoi ta anhliiskoi mov: paradyhmatyka i syntahmatyka: monohrafiia. Vinnytsia : SPD Hlavatska, 2011. 636 s.
18. Ivanytska N. L. Alhorytmy v praktytsi vyvchennia ukrainskoi movy: navch. posib. Vinnytsia : VDPU, 2010. 256 s.
19. Ivanytska N. L. Zmistove y formalne skladovi interpretatsiinoho polia terminiv u haluzevykh slovníkakh suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. *Nauk. zapysky Vinnytskyi derzh. ped.un-tu im. Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia: Filolohiia (movoznavstvo)*: zb. nauk. prats. Vinnytsia : TOV firma «Planer», 2016. Vyp. 28. S. 20–28.
20. Ivanytska N. L. Povnoznachne slovo ukrainskoi movy v suchasnykh katehoriinykh vymirakh: monohrafiia. Vinnytsia : «Nilan – LTD», 2017. 266 s.
21. Ivanytska N. L. Pro t.zv. «prykhovani semy» deiaknykh povnoznachnykh sliv ukrainskoi movy. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu im. Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia: Filolohiia (movoznavstvo)*: zb. nauk. pr. Vinnytsia, 2012. Vyp. 16. S. 10–20.
22. Ivanytska N. L. Synonimichni riady absoliutivnykh ta reliativnykh diiesliv u khudozhnikh tekstakh na ekolohichnu tematyku. *Filolohichni studii*: zb. nauk. st. Vinnytsia: VDPU, 2008. Vyp. 6. S. 25–27.
23. Ivanytska N. L. Suchasna ukrainska hramatychna nauka tradytsii y onovleni oriientyry. *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva*. Khmelnytskyi : KhNU, 2007. Vyp. 3. Ch. 1. S. 241–244.
24. Ivanytska N. L. Suchasni tendentsii rozvytku movnoi osvity v Ukraini. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia: Pedahohika i psykholohiia*. Redkol.: V.I.Shakhov (holova) ta in. Vinnytsia : TOV «Nlin-LTD», 2015. Vyp. 44. S. 24–28.
25. Ivanytska N., Zavalniuk I. Poniatiino-terminolohichna odynytsia «kryterii» u naukovomu ta prykladnomu aspektakh. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia: Filolohiia (movoznavstvo)*: zbirnyk naukovykh prats. Vinnytsia : TOV «firma «Planer», 2020. Vyp. 31. S. 20–33.
26. Ivanytska N. L., Lazarenko N. I. Termini v suchasni pedahohichni nautsi. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*: zb. nauk. pr. Vinnytsia : TOV firma «Planer», 2018. Vyp. 51. S. 5–9.

27. Kocherhan M. P. Zahalne movoznavstvo: Pidruchnyk. 2-he vyd., vidpr. i dop. Kyiv : Akademiia, 2006. 464 s.
28. Kunich Z. I. Universalnyi slovnyk ukrainskoi movy. Ternopil : Navchalna knyha. Bohdan, 2007. 848 s.
29. Kukhar N. I. Komunikatyvna zumovlenist pererozpodilu pryslivnykh komponentiv u systemi «oboviazkivist/fakultatyvnist». *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo)*. Vinnytsia, 2017. Vyp. 24. S. 56–61.
30. Lysychenko L. A. Typy synonymiv za znachenniam. *Ukrainska mova ta literatura v shkoli*. 1973. № 11. S. 40–46.
31. Malafiiik I. V. Dydaktyka novitnoi shkoly: navch. posibnyk. Kyiv : Vyd. dim «Slovo», 2015. 632 s.
32. Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy u trokh tomakh. 200 000 sliv. Vydannia druhe, vypravlene. Ukladachi: Vasyl Yaremenko, Oksana Slipushko. Kyiv : Vydavnytstvo «Akonit». T. 1. 926 s.; T. 2. 526 s.; T. 3. 862 s.
33. Omelchuk S. Suchasna ukrainska linhvodydaktyka: normy v terminolohii i movna praktyka fakhivtsiv: monohrafiia. Kyiv : Vydavnychi Dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2019. 356 s.
34. Perebyinis V. I. Systemni ta funktsionalni kharakterystyky movnykh odynts. *Visnyk KhNU*. 2004. № 635. S. 138–141.
35. Popova I. S. Fundamentalni katehorii metamovy ukrainskoho syntaksysu (odyntsia, zviazok, model): monohrafiia. Dnipropetrovsk : Vyd-vo DNU, 2009. 432 s.
36. Rodiuk Nataliia. Semantyko-teoretychnyi analiz natsionalno markovanoi leksyky istorychnoho tvor. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Filolohiia (movoznavstvo): zbirnyk naukovykh prats / hol. red. Ye.B.Baran*. Vinnytsia : TOV «firma «Planer», 2020. Vyp. 31. S. 71–78.
37. Rusanivskiy V. M. Struktura leksychnoi i hramatychnoi semantyky / AN URSR. In-t movoznavstva im. O.O.Potebni; Vidp. red. O.S.Melnychuk. Kyiv : Nauk. dumka, 1988. 240 s.
38. Rusanivskiy V. M. U slovi – vichnist: (mova tvoriv T.H.Shevchenka). Kyiv : Nauk. dumka, 2002. 240 s.
39. Selivanova O. O. Suchasna linhvistyka: [terminolohichna entsyklopediia]. Poltava : Dovkillia, 2006. 706 s.
40. Slovnyk synonymiv ukrainskoi movy: V 2 t. / A. A. Buriachok, H. M. Hnabiuk, S. I. Holovashchuk ta inshi. Kyiv : Nauk. dumka, 1999-2000. Slovnyky Ukrainy: T. 1. 1028 s.; T.2. 960 s.
41. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. Kyiv : Naukova dumka, 1970-1980.
42. Slovnyk ukrainskoi movy / Ker. V. V. Nimchuk ta in. / Vidp. red. V. V. Zhaivoronok. Kyiv : VTs «Prosvita», 2012. 1320 s.
43. Suchasna ukrainska literaturna mova. Leksyka i frazeolohiia / za zah. red. I. K. Bilodida. Kyiv : Naukova dumka, 1973. 438 s.
44. Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv. Blyzko 20 tys. sliv i slovopoluchen / Uklaly: O. I. Skopnenko, T. V. Tsymbaliuk. Kyiv : Dovira, 2006. 789 s.
45. Tyshchenko K. M. Zahalna struktura linhvistychnykh znan. *Movoznavstvo*. 1989. № 6. S. 48–52.
46. Tyshchenko Kostiantyn. Metateoriia movoznavstva. Kyiv : Osnova, 2000. 350 s.
47. Ukrainska entsyklopediia yunoho filoloha (movoznavstsia) / Uklad. A. S. Zelenko. Luhansk : Shliakh, 2000. 124 s.
48. Ukrainska mova: Entsyklopediia. Kyiv : Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana, 2000. 752 s.
49. Shevchenko L., Derkach D., Syzonov D. Medialinhvistyka: slovnyk terminiv i poniat / Za red. L. I. Shevchenko. Vyd. 2-he, vypr. i dop. Kyiv : «VPTs «Kyivskiy universytet», 2014, 380 s.

Іваницька Ніна Лаврентіївна, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Иваницкая Нина Лаврентьевна, доктор филологических наук, профессор, профессор кафедры украинского языка Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Nina Ivanytska, Doctor of Philology, Professor, Ukrainian Language Department, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Завальнюк Інна Яківна, доктор філологічних наук, професор, декан факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Завальнюк Инна Яковлевна, доктор филологических наук, профессор, декан факультета филологии и журналистики имени Михаила Стельмаха Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Inna Zavalniuk, Doctor of Philology, Professor, Dean of Faculty of Philology and Journalism named after Mykhailo Stelmakh, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 08.04.2021

Статтю прийнято до друку: 15.04.2021

УДК 811.111'27:[07:327(470:477)]“20”
DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-109-118

NARRATIVES ON UKRAINE AND MANIPULATIVE TECHNIQUES IN RUSSIAN ENGLISH-LANGUAGE MEDIA

Mariana Karanevych

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Maksyma Kryvonosa Str., 2, Ternopil, Ukraine

e-mail: karanevych.m@gmail.com

ORCID 0000-0003-3563-2131

Introduction. *In the light of ongoing Russian-Ukrainian war, it is necessary to address the problem of Ukraine being portrayed in Russian media. In this context, there is a need for comprehensive analysis of Russian media narratives on Ukraine targeting English-speaking audience.*

Purpose. *The aim of this study is to single out and analyze narratives and manipulative techniques revealed in the articles about Ukraine posted in the English language on Russia Today website since 2014.*

Methods. *To study the problem, we analyzed two speeches by Russian President Putin and twenty four news articles. In the process of investigation we used the following research methods: linguistic observation and discourse analysis.*

Results. *The President of Russian Federation stresses the idea that Ukrainians and Russians are one folk, expresses regret concerning the collapse of the Soviet Union and hopes for its rebirth in a new form. These messages in Putin's speeches serve as guidelines for Russian media. To relieve Russia of the responsibility for invasion of the East of Ukraine and annexation of Crimea, Russian media use euphemisms and metaphorical expressions. Russian journalists repeatedly use derogatory terms to refer to Ukraine. To create negative associations in the minds of English-speaking readers, the word «Nazi» and its derivatives can often be found on RT website in reference to Ukrainians. In addition, Russian journalists persistently use Russian transliteration of Ukrainian placenames.*

Originality. *In the twenty-first century, the age of information, one can often hear the term «information war» that is used in the context of Russian-Ukrainian war. When it became obvious that a word can be used as a weapon in mass media, journalists, politicians, and historians focused their attention on fact-checking, psychologists investigated psychological manipulations in communication. At the same time, few studies have been published on linguistic means that are used to create the image of Ukraine in the world.*

Conclusions. *According to the results of the research, in order to shape the perception of Ukraine in the world, Russian journalists use the following narratives: external governance of Ukraine, Ukraine and Russia as «brotherly nations», «forced Ukrainization» of Ukraine, «Ukrainians being Nazis». The research results of this study suggest that such techniques as repetition, cherry picking, name calling, testimonial, fear, black and white fallacies, logical fallacy «causation vs correlation» are used to manipulate the target audience. Our findings can be useful for policy makers, journalists, linguists and educators. In the future it is possible to investigate how media with different political positions display their attitude to news about Ukraine. Additional study needs to be carried out to reveal the most effective ways to fight propaganda with education.*

Keywords: *Ukraine; Russian-Ukrainian war; media; propaganda; narrative; manipulative techniques; target audience.*

НАРАТИВИ ПРО УКРАЇНУ ТА МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНІКИ У РОСІЙСЬКИХ АНГЛОМОВНИХ МЕДІА

Мар'яна Караневич

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

Україна, м. Тернопіль, вул. Максима Кривоноса 2

e-mail: karanevych.m@gmail.com

ORCID 0000-0003-3563-2131

З огляду на російсько-українську війну, варто звернути увагу на те, у якому світлі зображається Україна в російських медіа. У вищезгаданому контексті виникла потреба комплексно проаналізувати наративи російських засобів масової інформації, що спрямовані на англомовну аудиторію. Тому метою нашого дослідження є виявлення та аналіз наративів і маніпулятивних технік у статтях про Україну, опублікованих на сайті російського видання

«Russia Today» англійською мовою з 2014 року до сьогодні. Матеріалом нашого дослідження слугували 24 публіцистичні статті та 2 промови Президента Росії В. Путіна. У процесі дослідження використовували методи лінгвістичного спостереження та дискурс аналізу. Результати дослідження свідчать, що для того щоб формувати певне сприйняття України у світі, російські медіа використовують такі нарративи: зовнішнє управління Україною, Україна та Росія – братні країни, насильницька українізація України, українці – нацисти. Нарративи у промовах Президента Росії В. Путіна слугують орієнтиром для російських ЗМІ. Щоб зняти відповідальність за війну на сході України та анексію Криму, російські журналісти використовують евфемізми та метафоричні вирази. Водночас застосовують дерогативну лексику щодо України та українців. Крім того, російські ЗМІ вперто продовжують використовувати транслітерацію з російської мови українських власних назв. Під час аналізу джерел ілюстративного матеріалу ми виявили застосування таких маніпулятивних технік, як повтор, вибіркоче подання фактів, навішування ярликів, апелювання до авторитету, апелювання до страху, фальшива дилема, логічна хиба сумнівної причинності. Результати нашої роботи можуть бути корисними для політиків, журналістів, лінгвістів і педагогів.

У перспективі варто дослідити, як медіа, що представляють різні політичні погляди, висвітлюють новини про Україну. Додаткову роботу варто провести для виявлення найбільш ефективних способів боротьби з пропагандою за допомогою освіти.

Ключові слова: *Україна, російсько-українська війна, медіа, пропаганда, нарратив, маніпулятивні техніки, цільова аудиторія.*

НАРРАТИВЫ ОБ УКРАИНЕ И МАНИПУЛЯТИВНЫЕ ТЕХНИКИ В РОССИЙСКИХ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ МЕДИА

Марьяна Караневич

Тернопольский национальный педагогический университет

имени Владимира Гнатюка

Украина, г. Тернополь, ул. Максима Кривоноса 2

e-mail: karanevych.m@gmail.com

ORCID 0000-0003-3563-2131

Целью нашего исследования было выявление и анализ нарративов и манипулятивных техник в статьях об Украине, опубликованных на сайте российского издания «Russia Today» на английском языке с 2014 года по сей день. Материалом нашего исследования послужили 24 публицистические статьи и 2 речи Президента России В. Путина. Результаты исследования показывают, что для того, чтобы формировать определенное восприятие Украины в мире, российские медиа используют следующие нарративы: внешнее управление Украины, Украина и Россия – братские страны, насильственная украинизация Украины, украинцы – нацисты. Кроме того, было выявлено применение таких манипулятивных техник, как повтор, выборочное представление фактов, навешивание ярлыков, апеллирование к авторитету, апелляция к страху, ложная дилемма, логическая ошибка сомнительной причинности.

Ключевые слова: *Украина, российско-украинская война, медиа, пропаганда, нарратив, манипулятивные техники, целевая аудитория.*

Statement of the problem. In the twenty first century, the age of information, one can often hear the term «information war» that is used in the context of Russian-Ukrainian war. When it became obvious that a word can be used as a weapon in mass media, journalists, politicians, and historians focused their attention on fact-checking, psychologists investigated psychological manipulation in communication. At the same time, few studies have been published on linguistic means that are used to create the image of Ukraine in the world.

The analysis of latest research findings and publications. Language manipulation has received much attention of the linguists. Attempts have been made to investigate language manipulation in media [15], manipulation in political discourse [9], manipulative strategies in fiction translation [8], language techniques used by advertisers to arrest attention of their target audience [13]. However, as propaganda is considered to be the basic instrument of information operations [4, p. 25], there is still a need for comprehensive analysis of Russian media narratives on Ukraine targeting English-speaking audiences. In the light of ongoing Russian-Ukrainian war, it is necessary to address the problem of portraying Ukraine in Russian media. «Russia Today» (in this paper the acronym RT stands for «Russia Today») is state-controlled media that intends to shape the perception of English speakers about Russia's foreign policy. Journalists and politicians often use language to manipulate their target audience. Hence, there is a need to improve media literacy skills of media consumers and shape their ability to think critically. In the digital age the role of media literacy in educational process is increasing.

Due to this, **the aim of this study** is to determine and analyze narratives and linguistic techniques found in the articles about Ukraine posted in the English language on RT site since 2014.

In order to study the problem, we selected 24 news articles about Ukraine that were posted on Russia Today website. In addition, we analyzed 2 speeches by Russian President Putin because they may serve as guidelines for Russian media. The main research methods were the methods of *linguistic observation and analysis* to reveal narratives and manipulative techniques in the materials under investigation and *discourse analysis* to take into consideration the political framework in which the discourse was embedded.

Results and Discussion.

Narratives of Russian Media on Ukraine Targeted at English Speakers

Ukraine and Russia are «Brotherly Nations» The President of Russian Federation stresses the idea that Ukrainians and Russians are one people: «*Our concerns are understandable because we are not simply close neighbours but, as I have said many times already, we are one people*» (17). He expresses regret with regard to the collapse of the Soviet Union and hopes for its rebirth in a new form: «*Millions of people went to bed in one country and awoke in different ones, becoming ethnic minorities in the former Union republics overnight, while the Russian nation became one of the biggest, if not the biggest ethnic group in the world to be divided by borders*» (17), «*The USSR fell apart. <...> Many people both in Russia and in Ukraine, as well as in other republics hoped that the Commonwealth of Independent States that was created at the time would become the new common form of statehood. They were told that there would be a single currency, a single economic space, joint armed forces; however, all this remained empty promises, while the big country was gone*» (17). The messages in Putin's speeches serve as guidelines for the Russian media. Thus, the same narrative can be found on the pages of RT site: «*Then we defend our territory that we recognized, help our **fraternal nation***» (25), «*President Vladimir Putin and other officials in Moscow have maintained that Ukraine remains a **brotherly nation** to Russia despite the provocative behavior of politicians in Kiev*» (24). To relieve Russia of the responsibility for the

invasion of the East of Ukraine and annexation of Crimea, Russian media use such verbs as «*to reabsorb*» or «*to break away*» as can be seen in the following examples: «*Crimea was reabsorbed into Russia in 2014 after a local referendum that Ukraine insists was illegitimate*» (7); «*The Donetsk and Lugansk People's Republics also broke away from the continent's second largest country <...>*» (7). The same message is delivered through metaphorical expressions: «*Since Crimea has returned to Moscow's embrace <...>*» (14). Famous Orwell's paradox «War is Peace» finds its realization on RT site: «*A year after the peaceful reunification of Crimea with Russia <...>*» (27) and Putin's words: «*Yes, I make no secret of it, it is a fact and we never concealed that our Armed Forces, let us be clear, blocked Ukrainian armed forces stationed in Crimea <...>*» (19). At the same time, these tight «brotherly embraces» are suffocating for Ukrainians who defend territorial integrity of Ukraine: in the report of the Office of the High Commissioner for Human Rights on the situation in Ukraine the total number of the killed from 14 April 2014 to 15 February 2020 made up 13 000 to 13 200 [12, p. 8].

«*External Governance of Ukraine*» In their article on linguistic techniques of propaganda, Irfan and Khaja [7, p. 1185] state that the most common element of indoctrination is the use of *repetition* when the same information is presented in different ways so frequently that it comes to be accepted as common knowledge. On RT site one can find the following titles of articles: *Ukraine – a 'Banana Republic' without bananas* (13), *Behavior of Kiev government is worthy of a banana republic, not a European state* (3). Collins Dictionary provides the following definition for a derogatory term «banana republic»: «a small country, especially in Central America, that is politically unstable and has an economy dominated by foreign interest, usually dependent on one export, such as bananas» (6). The message of dependence of Ukraine on the West is often mentioned in RT articles: «*a US-preferred Ukraine policy*» (1), «*NATO's colonization of Ukraine*» (20), «*Western-backed groups are threatening to instigate political unrest should he (Volodymyr Zelensky) take any action that they don't find acceptable to their political agenda*» (22). At the same time, Russia is portrayed as a savior of Ukraine: «*<...> Chechen leader Ramzan Kadyrov stated that this would not alter his brotherly attitude to the Ukrainian people, who can always expect help from Chechens and Russians in times of trouble*» (15), «*The question now is: will its western 'friends' and Russia save Kiev from the abyss?*» (10).

«*Forced Ukrainization of Ukraine*» Nowadays the issue of language politics in Ukraine receives much attention in Russian media. In this context Russian journalists use such phrases as *forced Ukrainization* («*The new law constitutes an act of forced Ukrainization <...>*» (21)) or *artificial Ukrainization* («*Will they ever recognize that the artificial Ukrainization of Donbass, Lugansk and Crimea is not worth the enormous sacrifices (8)?*»). In a research paper by Edwards [5] it was proved that the language we speak defines our identity. This explains language policy in the Soviet Union and Russian Empire aimed at russification and cultural assimilation of peoples living under the Russian rule. In [2] and [3] the authors trace the chronology of Ukrainian language suppression from the seventeenth to the twentieth century in great detail. The so called theory of «fusion of nations» implied the disappearance of national languages. In the process of Sovietization an educational reform in 1959 initiated a long process of curtailment of Ukrainian-language instruction in schools and in 1961 the ruling party program emphasized the importance of the Russian language for the integration of the Soviet peoples [1]. President of Russia Putin pursues the same strategy in his politics: «*Look, what is 'soft power'? Culture is, of course, one of its aspects. Education, culture, and humanitarian ties in general*» (18). The same message can be found on the pages of state-controlled Russian media: «*Russian culture is a fact of life in Ukraine. Almost everybody – even radical nationalists – can speak Russian*» (11), which illustrates one of the

linguistic techniques of propaganda – «*cherry picking*». According to Irfan and Khaja [7, p. 1190], this term means «selective presentation or deliberate obfuscation of facts and misleading of the masses by half baked truths». Though, it is true that many Ukrainians born in the USSR understand the Russian language, it is the result of forceful sovietization / russification.

After a long period of linguocide, Ukrainian policy makers started the process of de-sovietization / de-russification. This evokes Kremlin's fear of losing control over Ukraine. In light of Russian-Ukrainian war, the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine launched a campaign «CorrectUA» to stop using Russian transliteration of Ukrainian placenames. In response to the above-mentioned campaign, Western media began to use correct spelling of Ukrainian geographical names. But Russian media persistently ignore the appeal to international community. Thus, on the site of Russia Today one can find *Kiev* instead of *Kyiv*: «*Western reporters in Kiev continue to ignore the rise of Neo-Nazism in Ukraine*» (12); *Lvov* instead of *Lviv*: «*Incidentally, a nation where whether you were born in Lvov <...>*» (2); and *Odessa* instead of *Odesa*: «*A district court in the Ukrainian city of Odessa has opted to remove Russian as an official regional language*» (23). In the article dedicated to «*erasing of Russian-style names*» Wilson states: «*Using the Ukrainian language we would switch from Chernobyl to have Chornobyl and Odessa would lose an 's' to become plain Odesa. But would anyone actually care?*» (26). Such resistance to the trend of using Ukrainian transliteration of Ukrainian proper names reveals the fact that Russian policy makers actually do care about it.

«*Ukrainians are Nazis*». In [7, p. 1189] the authors analyzed the linguistic technique «*name calling*» that is the practice of attaching certain names, qualities, traits generally with negative connotations to an opposing group without any feasible explanations. Hence, instead of making logical arguments, the opponent's personality or characteristics are attacked and stereotyped negatively. This technique can be easily found in the transcript of Putin's speech, who calls the participants of the Revolution of Dignity «*nationalists, neo-Nazis, Russophobes and anti-Semites*» (17). At this point it should be noted that the resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine says that the Euromaidan (which is another name for the Revolution of Dignity) is one of the key moments of the Ukrainian state and an exponent of the national idea of freedom [14]. The above mentioned lexical items are used in RT articles to demonize Ukrainians who support the western vector of the development of Ukraine: «*The Foreign Ministry accused Washington and its allies of turning a blind eye to the excesses of what it called militant, Russophobic and anti-Semitic forces operating on Kiev's central Independence Square <...>*» (9), «*In the process, the West has effectively allied itself with neo-Nazis <...>*» (9), «*<...> the majority of people of Crimea decided that with neo-Nazis on the rampage and a fiercely anti-Russia administration in power in Kiev, it was time to say 'dosvedanya' to Ukraine and return to Mother Russia*» (5). To create negative associations in the minds of English-speaking readers, in 24 articles on RT website the word *Nazi* was used 8 times and *neo-Nazi* – 10 times in reference to Ukrainians, the lexical item *Nazism* was revealed 3 times in reference to ideology praised in Ukraine.

Manipulative Techniques in Russian Media

As reported above, in the articles under investigation we revealed such techniques as repetition, cherry picking, and name calling. Let us now look at other manipulative techniques. One of the linguistic techniques used for dissemination of propaganda is rhetoric, i.e. the choice of words and the mode of argument employed. At the same time, ethos is the argument based on evoking the credibility of the person making the argument [7, p. 1186]. According to Muluk and Habiburrahim [11, p.168], in political communication one frequently sees famous people delivering their opinion to the audience and endorsing the speaker and their ideas. For this purpose,

the technique «*testimonial*» is used. Thus, on RT website Oliver Stone's viewpoint is mentioned to put it into practice: «*Some like film director Oliver Stone even call it (Maidan) a US-staged coup <...>*» (4). It is worth mentioning that Oliver Stone is the creator of the Russian film 'Ukraine on Fire', which requires a separate consideration by scholars. Pathos is the argument based on evoking emotions in the audience [7, p. 1186]. Hence, one can observe the attempts to evoke *fear* in the target audience in the speech of the President of the Russian Federation: «*Otherwise, dear friends (I am addressing both Ukraine and Russia), you and we – Russians and Ukrainians – could have lost Crimea completely, and that could have happened in the near historical perspective. <...> It would have meant that Nato's navy would have been right there in this city of Russia's military glory, and this would have created not an illusory but a perfectly real threat to the whole of southern Russia*» (17). This example can also serve as an illustration of the technique «*black and white fallacies*» which is the implication that there are only two sides to a situation or only two options to an issue [7, p. 1191]. Logos is the argument that panders to logic or the appearance of such. If speakers have no strong arguments, they may use logical fallacies [7, p. 1186]. One of them is called «*causation vs correlation*» that is malicious use of data by the person who aims to prove that an event B occurs due to an event A, even when the case may actually not be so [7, p. 1188]. The following examples that were revealed in the articles posted on RT site illustrate this logical fallacy: «*But when hatred for all things Russian is encouraged and even enforced, why expect tolerance for gay or HIV-positive people, the Roma or other minorities?*» (2), «*The people of Ukraine know this, and they probably also know that changing the names of their streets, towns and cities does not put bread on the table*» (26).

Importantly, further analysis of RT publications showed that oftentimes the readers are not provided with the possibility to check information. Thus, the author of the article didn't mention the name of «a member of Zelensky's own party»: «*In November, a member of Zelensky's own party and a native of the peninsula said that Crimea was better off under Russian governance*» (7). Hence, the source of information is not reliable. In the next sentence «the observers» are anonymous too, no one can check their qualification: «*At the time, many observers felt Poroshenko made the move to make life difficult for the incoming leader, given his preference for the use of Russian*» (16). Moreover, the readers of RT articles must rely on the assumptions of their authors rather than facts: «*The radicals stopped trucks carrying food from Ukraine and blew up several pylons supplying mains electricity to the peninsula. If this happened in any Western country, it would be labeled terrorism*» (14). But as the territory of Crimea was annexed by the Russian Federation, Ukraine acts according to Article 55 of Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 12 August 1949: «*To the fullest extent of the means available to it, the Occupying Power has the duty of ensuring the food and medical supplies of the population; it should, in particular, bring in the necessary foodstuffs, medical stores and other articles if the resources of the occupied territory are inadequate*» [6, p. 187]. It should be noted that information war has led to the emergence of fact-checking organizations such as StopFake and Voxcheck that verify information and present their work in many languages, including English.

Conclusions and further research prospects. To sum up, in order to shape the perception of Ukraine in the world, Russian media use the following narratives: «external governance of Ukraine», Ukraine and Russia are «brotherly nations», «forced Ukrainization» of Ukraine, «Ukrainians are Nazis». The evidence from this study suggests that such techniques as repetition, cherry picking, name calling, testimonial, fear, black and white fallacies, logical fallacy «causation vs correlation» are used to manipulate the target audience. Moreover, the consumers of Russian

media are often not provided with the possibility to check information and have to rely on assumptions of the authors rather than facts.

We think that our findings could be useful for policy makers, journalists, linguists and educators. In the future it is possible to investigate how media with different political positions display their attitude to news about Ukraine. Further studies are needed to test levels of media literacy among pupils and students. Additional work needs to be carried out to reveal the most effective ways to fight propaganda with education.

REFERENCES

1. Britannica. Soviet Ukraine in the postwar period. *Encyclopedia Britannica*. URL : <https://www.britannica.com/place/Ukraine/Soviet-Ukraine-in-the-postwar-period#ref404643> (data zvernennia: 09.01.2021).
2. Danylenko A. The Ukrainian Language in Documents and in Reality. *Harvard Ukrainian Studies*. 29 (1-4). 2007. P. 421–429. URL : <https://www.husj.harvard.edu/articles/the-ukrainian-language-in-documents-and-in-reality> (data zvernennia: 12.01.2021).
3. Danylenko A., Naienko H. Linguistic russification in Russian Ukraine: languages, imperial models, and policies. *Russ Linguist*, 43, 2019. P. 19-39. <https://doi.org/10.1007/s11185-018-09207-1>
4. Darczewska J. The anatomy of Russian information warfare. The Crimean operation, a case study. Warsaw : Centre for Eastern Studies, 2014.
5. Edwards J. *Language and Identity: An introduction* (Key Topics in Sociolinguistics). Cambridge : Cambridge University Press, 2009. doi:10.1017/CBO9780511809842.
6. International Committee of the Red Cross. *Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 12 August 1949*. URL : https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.33_GC-IV-EN.pdf (data zvernennia: 15.01.2021).
7. Irfan M., Khaja H. An analysis of the linguistic techniques of propaganda in marketing and politics. *International Journal of English Learning and Teaching Skills*, 2 (2), 2019. P. 1181–1195. <https://doi.org/10.15864/ijelts.2213>
8. Klimovich N.V. Manipulative strategies in the translations of literary texts carried out in the Soviet Union. *Journal of Siberian Federal University*, 9 (3), 2016. P. 543-550. <https://doi.org/10.17516/1997-1370-2016-9-3-543-550>
9. Kunle O., Maleshoane R.-M., Gift M. Exploring manipulative rhetorical choices in Nigerian political speeches. *Cogent Arts & Humanities*, 8 (1), 2021. P. 1–13.
10. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. *CorrectUA*. URL : <https://mfa.gov.ua/en/correctua> (data zvernennia: 15.01.2021).
11. Muluk S., Habiburrahim H. The Language of Propaganda in President Bush Jr. Political Speech. *Jurnal Ilmiah Peuradeun*. 8(1). 2020. P. 157–178. <https://doi.org/10.26811/peuradeun.v8i1.405>.
12. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. *Report on the human rights situation in Ukraine 16 November 2019 to 15 February 2020*. URL : https://jfp.org.ua/system/reports/files/136/en/Report_on_the_human_rights_situation_in_Ukraine_16_November_2019_to_15_February_2020.pdf (data zvernennia: 16.01.2021).
13. Prelipceanu C.-M. Advertising and language manipulation. *Diversité et Identité Culturelle en Europe*, X (2). 2013. P. 24–254. URL : http://www.diversite.eu/pdf/10_2/DICE_10.2_Full_Text_p247-p254-Cristina-Maria-PRELIPCEANU.pdf (data zvernennia: 19.02.2021).

14. Verkhovna Rada of Ukraine. *Adopted the Resolution «On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine in Connection with the Seventh Anniversary of the Beginning of the Euromaidan and the Events of the Revolution of Dignity»*. URL : <https://www.rada.gov.ua/en/news/News/203521.html> (data zvernennia: 18.02.2021).

15. Wadi S. I., Ahmed A. Language manipulation in media. *International Journal on Studies in English Language and Literature*, 3 (7). 2015. P. 16-26. URL : <https://www.arcjournals.org/pdfs/ijSELL/v3-i7/3.pdf> (data zvernennia: 16.01.2021).

LIST OF ILLUSTRATIVE MATERIALS

1. 'America is back': Biden fills State Department slots with more Obama vets, including Ukraine 'coup plotter' Victoria Nuland. (2021, January 16). *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/usa/512763-biden-appoints-nuland-sherman/> (retrieved: 17.01.2021).

2. Antonov A. (2020, February 20) US wants to spend \$38mn raising a generation of Euro-Atlantic Ukrainians, but it has to fight Ukraine to do it. *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/op-ed/481305-usaid-ukrainian-identity-russia/> (retrieved: 03.01.2021).

3. 'Behavior of Kiev government is worthy of a banana republic, not a European state'. (2014, August 4). *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/op-ed/177768-ukraine-poroshenko-constitution-tensions/> (retrieved: 04.01.2021).

4. Brokering power: US role in Ukraine coup hard to overlook. (2015, February 19). *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/news/233439-us-meddling-ukraine-crisis/> (retrieved: 10.01.2021).

5. Clark N. (2015, August 21) Putin goes to Crimea – but where's the Western outrage? *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/op-ed/313008-crimea-putin-media-western/> (retrieved: 10.01.2021).

6. Collins (n.d.). Banana republic. In *Collins Dictionary*. URL : <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/banana-republic> (retrieved: 10.01.2021).

7. Crimean senator tells Zelensky – return Ukraine to Moscow Time to recall days before it became 'Europe's most backward country'. (2021, January 1). *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/russia/511327-ukraine-prosperity-moscow-time/> (retrieved: 03.01.2021).

8. Gurnov A. (2015, May 26) Poroshenko presidency, one year on: Can peace be achieved amid heightened nationalism? *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/op-ed/262169-poroshenko-ukraine-presidency-year/> (retrieved: 12.01.2021).

9. Kerry's threats vs Russia unacceptable, West sides with neo-Nazis - Russian FM. (2014, March 3). *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/news/kerry-statement-ukraine-unacceptable-605/> (retrieved: 11.01.2021).

10. MacDonald B. (2014, September 24) Ukraine is broke – and winter is coming... *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/op-ed/190332-ukraine-economy-crisis-bankrupt/> (retrieved: 04.01.2021).

11. MacDonald B. (2015, March 30) Kiev's new plan to avoid collapse? Ban Russian cartoons! *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/op-ed/245317-ukraine-ban-cartoons-economy-crisis/> (retrieved: 14.01.2021).

12. MacDonald B. (2015, May 10) Western reporters in Kiev continue to ignore the rise of Neo-Nazism in Ukraine. *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/op-ed/387878-western-correspondents-kiev-neo-nazis/> (retrieved: 11.01.2021).

13. MacDonald B. (2015, July 10) Ukraine – a 'Banana Republic' without bananas. *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/op-ed/272986-ukraine-crisis-conflict-maidan/> (retrieved: 03.01.2021).

14. MacDonald B. (2016, May 19) Crimea River: Decades after Tatar deportation, situation is far from black & white. *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/op-ed/343599-crimea-tatars-deportation-russia/> (retrieved: 12.01.2021).

15. Only Russia can save Ukraine, Kadyrov tells Poroshenko. (2018, May 25). *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/russia/427734-kadyrov-russia-save-ukraine/> (retrieved: 12.01.2021).

16. President Zelensky must speak Ukrainian, but only while conducting his ‘constitutional’ duties, Kiev's Supreme Court rules. (2020, October 10). *Russia Today*. URL : from <https://www.rt.com/russia/503133-zelensky-court-ukrainian-language/> (retrieved: 57.01.2021).
17. Putin V. (2014) *Address by President of the Russian Federation*. Official Internet Resources of the President of Russia. URL : <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603> (retrieved: 16.01.2021)
18. Putin V. (2020) *Vladimir Putin's annual news conference*. Official Internet Resources of the President of Russia. URL : <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/64671> (retrieved: 17.01.2021).
19. Putin: ‘Supporting Russophobia in Ukraine will result in catastrophe’. (2014, November 16). *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/russia/official-word/206051-putin-russophobia-ukraine-nato/> (retrieved: 10.01.2021).
20. Ritter S. (2020, June 13) NATO’s colonization of Ukraine under guise of partnership. *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/op-ed/491730-ukraine-nato-partnership-colonization/> (retrieved: 17.01.2021).
21. Russian parliament blasts new Ukrainian language law as violation of European Charter. (2017, September 27). *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/russia/404726-russian-parliament-blasts-new-ukrainian/> (retrieved: 17.01.2021).
22. Ryan D. (2019, May 24) West-backed think tanks threaten new Ukrainian president with disturbing list of ‘RED LINES’. *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/news/460210-ukraine-ngos-zelensky-red-lines/> (retrieved: 19.01.2021).
23. Tickle J. (2020, September 2) Despite being famed port city’s primary language, Ukrainian authorities in Odessa strip Russian of its status as official tongue. *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/russia/499703-odessa-strips-russian-status/> (retrieved: 19.01.2021).
24. Ukraine may legalize dual citizenship – but those with Russian passports should be banned from voting, draft law says. (2021, January 28). *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/russia/513830-ukraine-dual-citizenship-zelensky/> (retrieved: 29.01.2021).
25. ‘We won’t fight Ukraine, I promise’: Was this the fieriest interview of Sergey Lavrov’s career? (2018, December 24). *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/news/447318-lavrov-interview-grilling-ukraine/> (retrieved: 18.01.2021).
26. Wilson D. (2019, November 20) #KyivNotKiev? Ukraine erasing of Russian-style names provides much-needed distraction for more serious problems at home. *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/op-ed/473817-ukraine-russian-language-kiev/> (retrieved: 15.01.2021).
27. Yakonenko A. (2015, March 18) Crimea: one year on. *Russia Today*. URL : <https://www.rt.com/op-ed/241933-russia-crimea-reunification-history-ukraine/> (retrieved: 15.01.2021).

Караневич Мар’яна Ігорівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна).

Караневич Мар’яна Игоревна, кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и практики перевода Тернопольского национального педагогического университета имени Владимира Гнатюка (Украина).

Mariana Karanevych, PhD in Philology, Associate Professor at the Department of Theory and Practice of Translation, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 27.04.2021

Статтю прийнято до друку: 06.05.2021

УДК 811.111'342

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-119-126

**PROGRAM AND METHODOLOGY OF COGNITIVELY BIASED
AUDITORY RESEARCH OF EMOTIONAL ENGLISH SPEECH (CODING AND
DECODING OF POSITIVE EMOTIONS)**

Inna Krasovskaya

Taras Shevchenko National University
Ukraine, Kyiv, Taras Shevchenko Avenue 14
e-mail: 3488778@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1567-1443

Introduction. *The article focuses on the new advances in the program and methodology of phonetic experimental research in the cognitive paradigm. It outlines the efficiency of different types of interviewing procedures employed to solve practical tasks of present-day phonetic studies on emotional speech.*

Purpose. *This paper highlights the major objectives of cognitive phonetic exploits. The article contains a detailed description of methodological background of an auditory analysis of positive emotions realized in English discourse.*

Methods. *The article rests upon the methodology and procedure of the auditory analysis based on application of different types of interviews.*

Results. *It lays out scientific evidence calling for a review of a traditional program and methodology applied in auditory analysis and testifies to the productivity of the newly adopted approaches in phonetic studies.*

Originality. *The article outlines a new cognitively based approach to conducting a phonetic experiment with the aim of giving insight into the mechanisms of speech perception and production.*

Conclusion. *The paper rests upon the efficacy of a reviewed and updated methodology of a phonetic experiment and sets up new procedures of an auditory analysis in the framework of cognitive studies.*

Keywords: *phonetic experiment, auditory analysis, methodology, program, suprasegmental units, interview, emotions, informants.*

**ПРОГРАМА ТА МЕТОДОЛОГІЯ АУДИТИВНОГО АНАЛІЗУ ЕМОЦІЙНО
НАСИЧЕНОГО АНГЛІЙСЬКОГО МОВЛЕННЯ У КОГНІТИВНІЙ ПЛОЩИНІ
(АНАЛІЗ КОДУВАННЯ ТА ДЕКОДУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ ЕМОЦІЙ)**

Інна Красовська

Національний університет імені Тараса Шевченка
Україна, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14
e-mail: 3488778@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1567-1443

У статті проаналізовано нові підходи до розроблення програми експериментально-фонетичного дослідження, виконаного в площині когнітивної лінгвістики. Актуальність цієї

проблеми полягає в тому, що аудитивний аналіз як складник будь-якого експериментально-фонетичного дослідження активно використовується для проникнення в глибини сприйняття та породження мовлення. Обґрунтовано потребу в переформатуванні методологічної бази сучасних фонетичних досліджень емоційного мовлення, метою якого є виявлення глибинних мисленнєвих репрезентацій.

Доведено ефективність фонетичного експерименту для встановлення й аналізу таких репрезентацій, що досліджуються крізь призму вивчення продуктів мовленнєвої діяльності людини. Проілюстровано, що програма аудитивного аналізу відображає синергію методів когнітивістики, психолінгвістики та психоаналізу. Аргументовано доцільність використання різних типів інтерв'ю для досягнення практичних завдань фонетичних досліджень когнітивного напрямку. Подано приклади використання структурованих, напівструктурованих та вільних типів інтерв'ю на різних етапах аудитивного аналізу.

Проаналізовано та систематизовано напрями сучасних фонетичних досліджень, які об'єднано з урахуванням таких цілей: виявлення індивідуального стану мовця з огляду на вивчення й аналіз змісту та формальних характеристик мовлення; дослідження звукових та інтонаційних феноменів, пов'язаних з різними комунікативними ситуаціями; аналіз лінгвістичних особливостей психотерапевтичних сесій з метою встановлення ознак норми та відхилення емоційного стану людини; використання продуктів мовленнєвої діяльності як засобів реконструкції прихованих емоційних та психічних станів мовця, а також особливостей його соціальної взаємодії з іншими комунікантами.

У статті описано програму та методологію проведення аудитивного аналізу англійських висловлень на позначення позитивних емоцій щодо встановлення їхніх інтонаційних особливостей, які уможливають коректне сприйняття та декодування позитивних емоцій у мовленні, дають уявлення про когнітивні операції, що активуються під час процесу сприйняття. Запропоновано вдосконалену методіку проведення аудитивного аналізу із залученням п'яти груп інформантів та нових процедур інтерв'ювання. Структуровано номенклатуру надсегментних одиниць, які застосовуються для встановлення варіантних та інваріантних моделей інтонування емоційних висловлень в англомовному дискурсі.

Ключові слова: фонетичний експеримент, аудитивний аналіз, методологія, програма, супрасегментні одиниці, інтерв'ю, емоції, інформанти.

ПРОГРАМА И МЕТОДОЛОГИЯ АУДИТИВНОГО АНАЛИЗА ЭМОЦИОНАЛЬНО НАСИЩЕННОЙ АНГЛИЙСКОЙ РЕЧИ В КОГНИТИВНОЙ ПАРАДИГМЕ (АНАЛИЗ КОДИРОВАНИЯ И ДЕКОДИРОВАНИЯ ПОЗИТИВНЫХ ЭМОЦИЙ)

Инна Красовская

Национальный университет имени Тараса Шевченка

Украина, г. Киев, бульвар Тараса Шевченка, 14

e-mail: 3488778@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1567-1443

В статье анализируются новые подходы к разработке программы и методологической базы современных экспериментально-фонетических исследований, которые проводятся в русле когнитологии. Обоснована необходимость и эффективность использования разных типов интервью для эффективного проведения аудитивного анализа

экспериментального материала. В статье структурированы основные направления современных экспериментально-фонетических исследований, которые объединяют определенные практические задачи. Представлена и детально описана процедура и усовершенствованная методология проведения аудитивного анализа эмоционально насыщенной английской речи, которая дает возможность выявить и проанализировать супraseгментные единицы оформления позитивных эмоций в речи.

Ключевые слова: *фонетический эксперимент, аудитивный анализ, методология, программа, супraseгментные единицы, интервью, эмоции, информанты.*

Introduction. Contemporary phonetic experiments carried out in the cognitive framework give insight into cognitive structures that are formed in the mentality of a speaker as the result of the interaction with the social environment. These cognitive structures are viewed as meaningful representations of external and internal environments that are molded under the influence of affective mechanisms of mind being revealed as sensations of a speaker triggered by certain events, realia or other external incentives [1, p. 43–44]. Nomenclature of these representations is ever-changing mirroring the present state of speaker's mentality [8, p. 4–10]. Nowadays, exploration of the results of communicative activity enables the researchers to penetrate into the intricacy of the meaningful structures of human mentality. It explains the fact of applying auditory analysis as an indispensable part of linguistic experiment, aiming at surveying and explaining the peculiarities of speech production and perception [17, p. 227–229].

The aim of this article is to define and envisage the major issues to be taken into consideration while working out the program of the phonetic experimental research into emotional English speech and describing its methodology in the framework of cognitive paradigm of contemporary scientific studies.

Topicality. It is noteworthy to point out that present-day phonetic explorations reflect the synergy of various scientific methods pertaining to cognitive science, psycholinguistics and psychoanalysis. Moreover, auditory and acoustic experiments give valuable data explaining the emergence of meaningful cognitive structures reflecting logical and emotional facets of human mentality. At present, phoneticians are challenged to build up the inventory of phonetic models through transformations being formed on the basis of cognitive operations of decoding the salient features of speech that are triggered by acoustic clues (fundamental frequency, intensity, duration) [13; 15]. Thus, the new horizons to be achieved in the course of experimental survey into emotional speech poses new problems and defines brand-new goals that are likely to be attained by reviewing and reformulating the methodological principles of the phonetic experiments.

Methodological Background of the research. The aim of any auditory and acoustic research is to verify and prove a scientific hypothesis and theoretical background of the survey. Traditionally, any phonetic experiment follows a number of steps, such as:

- selecting experimental data corpus;
- analyzing the auditory clues of the experimental data by phoneticians;
- acoustic analysis of the temporal, dynamic and melodic parameters of the selected data;
- summing up and interpreting the obtained experimental results.

However, we believe that this standard procedure of the experimental phonetic study has been undergoing dramatic transformation since the time the focus of linguistics shifted on the cognitive mechanisms that constitute the background for decoding and coding the information processed by a speaker. It is evident that phonetic experiments engage elements of dialogue analysis aiming at reconstructing cognitive operations and rules employed to build up the model of tit-a-tat

communication [16]. Further on, this model is viewed as the background against which more complicated interaction scripts emerge reflecting some conventional reactions of a speaker in response to external incentives: their positive or negative assessment [9; 14]. Besides, giving insight into the thematic bias of the communicative activity and its relation to realization of the emotions during communication contributes to modeling and systemizing these complicated interaction structures [13; 15].

Sticking to the fact that contemporary cognitively-biased phonetic studies approach the communicative activity as the «representation of deep content» that emerges as the result of synthesizing and analyzing speaker's expertise (both logical and emotional), we can single out a number of trends that have been united under the auspice of common objectives:

- researching an individual emotional state of a speaker through the study of content and perceptual features of communicative activity [6; 7];
- exploiting sound and intonation parameters related to different communicative situations [9];
- interpreting the results of psychoanalytical sessions to define the parameters of emotional norm and deviation [10; 11];
- reconstructing hidden emotional and psychological states as well as peculiarities of social adaptation and interaction through the analysis of communicative activity [3].

Methodology of the contemporary phonetic experiments has been enriched by the methods applied in conflictology. In this framework, phoneticians use the methods of defining dissonances (conflicts) between reality and nomenclature of human values triggering a certain feedback to a number of incentives during interaction of a speaker with reality [10, p. 20–23]. On the other hand, viewing the utterances as the products gained in the result of the role-relations between participants of communication, a nomenclature of cognitive structures reflecting this role-patterned interaction is analyzed by the method, known as Role Relation Configuration Model [11]. The application of this model enables researches to build up and describe intonation patterns of different communicative scripts, as well as cognitive operations of their production and perception that explain the mechanisms of controlling and non-controlling the outburst of emotions in the course of communication.

It has been mentioned above that the program of a traditional auditory analysis involves professional phoneticians who are to define the salient perceptive features of the experimental data. Notwithstanding the fact, aiming at solving practical tasks of a cognitively-biased auditory survey, scientists have to broaden the group of informants – inviting psychologists; native speakers who are professional linguists; therapists, professional actors [7, p. 65–70]. Besides, an interview, as a method of verbal communication between an experimenter and an informant, becomes vital to continuously guide and correct an experimental procedure [1, p. 45–50]. Depending on practical tasks solved via interview and approaches to its structural composition, the following types may be singled out [4; 12]:

- structured interviews – the questions are supplemented with a multiple-choice answer;
- semi-structured interviews – informants are instructed to give answers in a free way;
- free interviews – informants are motivated to share their opinion, express their attitude or comment on the suggested pieces of the experimental data.

Our survey shows that contemporary phonetic research employs several types of interview with the purpose of completing practical tasks of giving insight into the structure of intonation patterns viewed as meaningful mental structures. Thus, a structured interview is an essential tool to work with professional phoneticians who are suggested to give answers to an array of clear-cut

questions with the aim to define such intonation parameters as [6, p. 70–71; 66]: 1) *type of syllable accentuation* (1.1. unaccented, 1.2. semi-accented, 1.3. accented, 1.4. strongly accented); 2) *type of intonation scale* (2.1. descending stepping scale, 2.2. descending broken stepping scale, 2.3. descending sliding scale, 2.4. descending scandent, 2.5. ascending, 2.6. level high, medium, low); 3) *type of terminal tone* (3.1. falling, 3.2. rising, 3.3. falling-rising, 3.4. rising-falling, 3.5. level); 4) *pitch level* (4.1. extra high, 4.2. high, 4.3. medium high, 4.4. medium low, 4.5. low, 4.6. extra low); 5) *pitch range* (5.1. broad, 5.2. medium, 5.3. semi-narrow, 5.4. narrow); 6) *interval* (6.1. positive-broad, expanded, medium, semi-narrow, narrow; 6.2. negative-broad, expanded, medium, semi-narrow, narrow); 7) *rate* (7.1. fast, 7.2. semi-fast, 7.3. normal, 7.4. slowed, 7.5. slow); 8) *pauses* (8.1. broken, 8.2. short, 8.3. long, 8.4. extra-long, 8.5. unbroken); 9) *volume* (9.1. high, 9.2. semi-high, 9.3. normal, 9.4. semi-low, 9.5. low).

We believe that working out the methodology of a phonetic experiment on emotional speech is essential while considering the peculiarities of speech perception. It preconditions the involvement of native speakers as a separate group of respondents. This approach enables to explore parameters of sound representations as well as describe cognitive mechanisms of coding and decoding suprasegmental units [2, p. 73]. Moreover, native speakers give invaluable information on how emotions are realized in speech as perception of sound information is viewed to be the main criterion of adequately recognized emotions. These data enable phoneticians to define the most typical linguistic and cognitive laws contributing to prosodic embodiment of emotions in communication [17, p. 90–96].

In this respect it is worth while mentioning the results of experimental research into perception of positive and negative emotions in speech and music carried out by N. Cook [13] that testifies the diffusion in decoding of these emotions dependent on different abilities of a speaker to perceive an intonation pattern of an utterance and correlate it with a certain emotion expressed in communication. The scientist stresses that «emotional hearing» of a person develops under the influence of activity pertaining to different hemispheres of a human brain responsible for either logical or artistic type of mentality [13, p. 100–101].

The last but not the least parameter of a successful experimental research in a cognitive paradigm is the appropriate selection of speakers who produce utterances for the experimental corpus. It is of paramount importance to consider the following characteristics of the speaker engaged in the experiment: standard pronunciation; orthoepy awareness; excellent imitation skills of different emotional states. The research of K. Scherer proves that professional actors are ideal candidates to meet the demands envisaged above [17, p. 90–91], because they have enough expertise to generalize linguistic and paralinguistic parameters to adequately realize emotions in speech to be recognizable by an average recipient.

Results. Taking into consideration the theoretical background of present-day cognitively-biased phonetic studies of emotional speech, we have worked out a comprehensive program and methodology of auditory analysis of emotional speech with the objective to define suprasegmental units reflecting the typical features of decoding and coding positive emotions in communication [7, p. 63–75]. Our auditory analysis was preceded by the selection of the sufficient experimental corpus, containing 1239 emotionally-charged English utterances being realized by profession actors as their intonation is close to a natural speech production.

Guided by the objective of the auditory analysis to define variant and invariant suprasegmental units, relevant for decoding and coding positive emotions in speech, the experimental utterances have been classified according to the type of positive emotions into the ones, expressing joy, triumph, adoration and elation. To complete the practical tasks of the experiment, auditory analysis involved

5 groups of informants. The first group was represented by the professional psychologists who have enough experience of collaborating with different psychological types of personalities. They were interviewed to summarize their verbal description of emotionally charged situations.

The second group of informants was constituted by 30 native speakers from Great Britain and the USA, selected in conformity with such demands as: degree in linguistics, skills of listening and comprehension. At this stage of the research the native speakers were to define the type of a positive emotion, realized in each selected utterance. They were offered to tick the decoded emotion in a special questionnaire. Besides, this group of respondents were interviewed to give clear-cut, structured answers as to the perceptual qualities, enabling them to decode an emotion, that involved such intonation parameters as: rate (fast, normal, slow); volume (high, normal, low); pauses (filled, unfilled). The utmost attention was devoted to analyzing how sincere the emotions are expressed in each situation and defining their adequacy to the situation in question.

The third group of informants was constituted by the students of the linguistic department at Kyiv National Linguistic University (37 people) whose task was to define the type of emotion expressed and single out the perceptual clues of each emotion out of the suggested list. This group was engaged to exploit some universal suprasegmental units enabling even non-native speakers to decode emotions in the communication. The fourth group of respondents, composed by 7 native speakers, were asked to describe the paralinguistic tools of expressing different positive emotions, pursuing the objective to find out certain proximity between paralinguistic behavior and suprasegmental units employed to code positive emotions. At the final stage of the auditory experiment, professional phoneticians were invited to analyze the experimental corpus to give an expert assessment of intonational parameters characteristic of each emotionally charged utterance. They were requested to tick the appropriate type of a suprasegmental unit being outlined above as the methodological basis of our experiment.

Conclusions. Summing up, it is noteworthy to point out that an interview in all its forms has become a critical tool of the present-day cognitively biased phonetic research as it allows to understand the nature of meaningful mental representations mirroring emotional and logical expertise of a speaker. Our auditory analysis has enabled us to build up a certain framework of emotional scripts in different communicative situations, single out salient perceptual clues of decoding emotions. We have also obtained the nomenclature of suprasegmental units pertaining to realization of the positive emotions under analysis which have been further researched during the acoustic analysis. Thus, the program and methodology of the auditory research, presented in this article, has proven to be effective to define variable and invariable intonation patterns of emotional speech as well as to effectively select a verified corpus for acoustic and statistic analyses.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алмаев Н. А., Малков Г. Ю. Формальные коэффициенты оценки речевой продукции в интервью: опыт разработки и применения. *Вопросы психологии*. 2007. № 5. С. 43–53.
2. Бондарко Л. В. Звуковой строй современного русского языка. Москва : Просвещение, 1977. 175 с.
3. Деррида Ж. *Голос и феномен*. Санкт-Петербург : Алетейя, 1999. 208 с.
4. Дружинин В. Н. *Экспериментальная психология*. Санкт-Петербург : Питер, 2011. 236 с.
5. Кабаченко Т. С. *Методы психологического воздействия*. Москва : Педагогическое общество России, 2010. 544 с.
6. Калита А. А. *Интонация констатирующих высказываний в английской монологической и диалогической речи (экспериментально-фонетическое исследование)*: дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.04. Киев, 1984. 218 с.

7. Красовська І. В. Лінгвокогнітивні особливості просодичного оформлення англійських висловлень на позначення позитивних емоцій (експериментально-фонетичне дослідження): дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.04. Київ, 2009. 263 с.
8. Кубрякова Е. С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем. *Язык и структура представления знаний*: Сб. научно-аналитических обзоров. Москва : Рос. Академия Наук, Ин-т. научной информации по общественным наукам, 1992. С. 4–38.
9. Павлова Н.Д. Диалог-анализ. *Иностранная психология*. 1996. № 6. С. 62–68.
10. Люборски Л., Люборски Э. Объективные методы измерения переноса. *Иностранная психология*. 1996. № 7. С.19–30
11. Хоровитц М. Д., Илс Т. Д. Использование моделей речевых отношений для описания клинических случаев. *Иностранная психология*. 1996. № 7. С. 30–39.
12. Худяков А. И. Экспериментальная психология в схемах и комментариях. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 320 с.
13. Cook N. Tone of Voice and Mind: The connection between intonation, emotion, cognition and consciousness. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2002. 291 p.
14. Frank Ault Jr., E. Murray. Content-analysis studies of psychotherapy. *Psychol. Bulletin*. 1955. Vol. 52, # 5. P. 377–395.
15. Mozziconacci S. Prosody and Emotions. *Proceedings of the 1st International Conference on Speech Prosody, Aix-en-Provence, 11–13 April 2002*. Aix-en-Provence : ISCA, 2002. P. 1–9.
16. Sacks H., Schegloff E. A., Jefferson G. A simplest systematic for the organization of turn-taking in conversation. *Language*. 1974. Vol. 50, # 4. P. 696–735.
17. Scherer K. Emotions effects on voice and speech: A review of research paradigms. *Speech Communication*. 2003. № 40. P. 227–256.

REFERENCES

1. Almaev N. A., Malkov G. Yu. Formalnye koefitsienty otsenki rechevoy produktsiyi v intervyyu: opyt razrabotki i primeneniya. *Voprosy psihologiyi*. 2007. № 5. S. 43–53.
2. Bondarko L. V. Zvukovoy stroy sovremenogo ruskogo yazyka. Moscow : Profshcheniye. 1977. 175 s.
3. Derida Zh. Golos s fenomen. Sankt-Peterburg : Alteya, 1999. 208 s.
4. Druzhynin V. N. Eksperimentalnaya psyhologiya. Sankt-Peterburg : Piter. 2011. 236 s.
5. Kabachenko T. S. Metody psihologicheskogo vozdeystviya. Moscow : Pedagogicheskoe obshchestvo Rosiyi, 2010. 544 s.
6. Kalyta A. A. Intonatsiya konstatiruyushchih vyskazyvaniy v angliyskoi monologicheskoy i dialogicheskoy rechi (eksperimentalno-foneticheskoe isledovaniye): dis. ... kand. filol.nauk: 10.02.04. Kyiv, 1984. 218 s.
7. Krasovskaya I. V. Lingvocognityvni osoblyvosti prosodychnogo oformleniya angliyskih vysloven na poznachenya pozytyvnyh emotsiy (eksperimentalno-fonetychne doslidzheniya): dis. ... kand. filol.nauk: 10.02.04. Kyiv, 2009. 263 s.
8. Kubryakova E. S. Problemy predstavleniya znaniy v sovremenoy nauke i rol lingvistiki v resheniyi etih problem. *Yazyk i struktura predstavleniy znaniy*. Moscow : Ros. Academiya Nauk, S. 4–38.
9. Pavlova N. D. Dialog i analiz. *Insotranaya Psyhologiya*. 1996. # 6. S. 62–68.
10. Lubarski L., Lubarski E. Obyektivnye metody izmereniya perenosa. *Insotranaya Psyhologiya*. 1996. # 7. S. 19–30.
11. Horovitz M. D., Ils T. D. Ispolzovaniye modeley rechevyh otnosheniy dlya opisaniya klinicheskikh sluchaev. *Insotranaya Psyhologiya*. 1996. # 7. S.30–39.
12. Hudyakov A. I. Eksperimentalnaya psyhologiya v shemah i komentariyah. Sankt-Peterburg : Piter, 2008. 320 s.

13. Cook N. Tone of Voice and Mind: The connection between intonation, emotion, cognition and consciousness. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2002. 291 p.
14. Frank Ault Jr., E. Murray. Content-analysis studies of psychotherapy. *Psychol. Bulletin*. 1955. Vol. 52, # 5. P. 377–395.
15. Mozziconacci S. Prosody and Emotions. *Proceedings of the 1st International Conference on Speech Prosody, Aix-en-Provence, 11–13 April 2002*. Aix-en-Provence : ISCA, 2002. P. 1–9.
16. Sacks H., Schegloff E. A., Jefferson G. A simplest systematic for the organization of turn-taking in conversation. *Language*. 1974. Vol. 50, # 4. P. 696–735.
17. Scherer K. Emotions effects on voice and speech: A review of research paradigms. *Speech Communication*. 2003. № 40. P. 227–256.

Красовська Інна Валеріївна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської мови математичних факультетів Інституту філології Національного університету імені Тараса Шевченка (Україна)

Красовская Инна Валерьевна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры английского языка Института филологии Национального университета имени Тараса Шевченка (Украина)

Inna Krasovskaya, PhD in Philology, Associate Professor of English Language Department of Math Faculties at Institute of Philology of National Taras Shevchenko University (Ukraine).

Стаття надійшла: 27.04.2021

Статтю прийнято до друку: 05.05.2021

УДК 811.161.2' 373

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-126-135

ЕТИМОЛОГІЧНО-ОБРАЗНА ОСНОВА Й КУЛЬТУРНО-НАЦІОНАЛЬНА КОНОТАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ КОНЦЕПТОМ *ДУША*

Тамара Маркотенко

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Україна, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1

e-mail: tamaramarkotenko@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2157-3508

Лариса Мельник

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Україна, м. Старобільськ, пл. Гоголя, 1

e-mail: melniklarisa7@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5999-4156

*У статті проаналізовано українські фразеологізми, до складу яких уходить концепт **душа**, з погляду їхньої семантики, внутрішньої форми й культурно-національного конотативного змісту. За допомогою сучасного підходу до вивчення процесів номінації та явищ мотивованості на багатьох прикладах засвідчено, що, на відміну від прямо-номінативних одиниць, переносно-похідні знаки мови породжуються не логічним мисленням, а в процесі емпіричного осмислення дійсності й відображення її в національно-мовній свідомості.*

Ключові слова: фразеологічна одиниця, концепт **душа**, семантика, внутрішня форма, культурно-національна конотація, українська мова.

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИ-ОБРАЗНАЯ ОСНОВА И КУЛЬТУРНО-НАЦИОНАЛЬНАЯ КОННОТАЦИЯ УКРАИНСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ С КОНЦЕПТОМ ДУША

Тамара Маркотенко

ГУ «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко»
Украина, г. Старобельск, пл. Гоголя, 1
e-mail: tamaramarkotenko@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2157-3508

Лариса Мельник

ГУ «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко»
Украина, г. Старобельск, пл. Гоголя, 1
e-mail: melniklarisa7@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5999-4156

*В статье проанализированы украинские фразеологизмы, в состав которых входит концепт **душа**, с точки зрения их семантики, внутренней формы и культурно-национального коннотативного содержания. С помощью современного подхода к изучению процессов номинации и явлений мотивированности на многих примерах показано, что в отличие от семантики прямо номинативных единиц, косвенно-производные знаки языка порождаются не логическим мышлением, а в процессе эмпирического осмысления действительности и отражения ее в национально-языковом сознании.*

Ключевые слова: фразеологическая единица, концепт **душа**, семантика, внутренняя форма, культурно-национальная коннотация, украинский язык.

ETYMOLOGICAL AND FIGURATIVE BASIS AND NATIONAL CULTURAL CONNOTATION OF UKRAINIAN PHRASEOLOGIES WITH THE CONCEPT SOUL

Tamara Markotenko

Taras Shevchenko Luhansk National University
Gogol Sq. 1, Starobilsk, Ukraine
e-mail: tamaramarkotenko@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2157-3508

Larysa Melnyk

Taras Shevchenko Luhansk National University

Gogol Sq. 1, Starobilsk, Ukraine

e-mail: melniklarisa7@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5999-4156

Introduction. *The modern approach to the study of nomination processes and motivations, in particular the consideration of the internal form of phraseology, involves many emerging areas of linguistics: cognitive linguistics, ethnopsycholinguistics, linguocultural studies, cognitive and linguistic psychology, communication theory etc.*

Purpose. *Phraseology is characterized by constant interaction, determinism of components, which is the source of its dynamism and actualization of its internal form. Therefore, the basis for cognitive and onomasiological study of phraseology is a counter-analysis from the concept to the fragment of ethnic consciousness, which contains information about the signified (including verbalized), to the onomasiological structure of phraseology and vice versa.*

This two-vector approach to the analysis of the semantics of phraseological units determines the relevance of our research, the purpose of which is to consider the connection between the etymological and figurative basis and national cultural connotation of Ukrainian phraseologies with the concept of soul.

Methods. *Interpretation of cultural space involves the application of an integrated approach to the study of phraseological semantics (in particular, figurative and etymological basis, internal form, cultural and national connotations) involving not only linguistic but also psychological, ethnographic, anthropological, general cultural data that are available in modern science.*

Results. *The results of the study have shown that in the Ukrainian language there are phraseologies, which include a component of soul. It is an important cultural concept (part of the spiritual world of human). The concept of soul (like any other one) has a dual essence – mental and linguistic. On the one hand, it is an ideal image or, more precisely, a prototype that embodies the culturally determined ideas of speakers about the world, on the other hand, it has a certain name in the language.*

*The opposition of the spiritual and the physical in the picture of the Ukrainian world is reflected in the phraseological units **to rest body and soul, walk like a body without a soul, tremble body and soul, kill soul and body, swear on soul and body, ruin soul and body, lay down soul and body**. Believers' ideas of death as the separation of the soul from the body illustrate the expressions **the soul says goodbye to the body, the soul has left the body**. The concept of soul also functions as a component of phraseology with the meaning «kill»: **take the soul, extract the soul, lose the soul, shake the soul, execute the soul**. The highest degree of sacrifice is expressed through the phraseology **to give one's soul for someone (for something)**.*

*In phraseology, the soul is often analogous to a cavity, a container: **to look into the soul, even from the soul, to climb into the soul, to enter the soul, to take in the soul, to climb into the soul with boots, empty in the soul, and so on**. Money is contained in the soul, acting as an indicator of wealth or poverty: **no money for the soul, not to have a penny for the soul, no penny for the soul**. The soul is the personification of human desires: **the soul does not accept, where (what, how much) the soul desires (wants, craves), everything that the soul wants, to sprinkle the soul**. Phraseology with the concept of soul also reflect Christian ideas about sinfulness, patience, abstinence from temptation, conscience, etc.: **to take sin upon the soul, sin on the soul, to cling***

like a devil to a sinful soul, not to have God in the soul, to sell the soul to the devil (Satan, fiend), to protect (watch over) the soul. The concept of soul is a kind of measure of the moral qualities of human, his way of life: someone has a soul, a soul human, the soul of the company, to blame the soul, to live soul to soul, and others.

With the help of a modern approach to the study of nomination processes and the phenomena of motivation, many examples show that, in contrast to direct nominative units, figurative language derivatives are generated not by logical thinking, but in the process of empirical understanding of reality and its reflection in national and linguistic consciousness.

Originality. *Phraseological material taken from various lexicographical works, ethnographic, religious sources, Ukrainian folklore is involved in the analysis.*

Conclusion. *The linguistic picture of the world of the Ukrainian people is a reflection of the conceptual picture of the world in the language and linguistic means of expression of knowledge about it and is based on its conceptosphere. A prominent place in it belongs to the concept of soul, which is part of a lot of Ukrainian phraseology. Analysis of fixed expressions with the concept of soul shows that it is often «tied» cultural and national connotation of phraseological units, which should be understood as figurative-associative, subjective part of the phraseological meaning resulting from the ratio of the sound casket of the idiom with the cultural code of a certain language community, in which the mentality of the people is revealed implicitly or explicitly.*

Keywords: *phraseological units, concept of soul, semantics, internal form, cultural and national connotation, Ukrainian language.*

Постановка проблеми. Фразеологічні одиниці (ФО) виникли внаслідок культурно-гносеологічної здатності народу фіксувати як стереотипне антропометричне ставлення до об'єктивної дійсності, тобто відбивати певні прототипи й стереотипи етносвідомості, представлені в культурі, традиціях, звичаях. Як зазначалося в наших попередніх розвідках, «дослідження способів фразеологічного вираження етнічного менталітету заторкує проблему співвідношення української мови і культури в її когнітивно-дискурсивному ракурсі» [2, с. 53]. Сучасний підхід до вивчення процесів номінації та явищ мотивованості, зокрема розгляду внутрішньої форми фразеологізмів, передбачає залучення багатьох перспективних галузей мовознавства: когнітивної лінгвістики, етнопсихолінгвістики, лінгвокультурології, когнітивної й лінгвістичної психології, теорії комунікації тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як справедливо зауважує О. Селіванова, «фразеологічна номінація отримала новий дослідницький вектор – аналіз та моделювання психоментального підґрунтя тієї чи іншої зовнішньої форми з огляду на культуру народу, структуру етносвідомості та їхню еволюцію» [6, с. 16].

Асоціативно-образний аналіз семантики й форми фразеологізмів, що передбачає розгляд психоментального й етнокультурного підґрунтя цих усталених мовних знаків, представлений у працях М. Алефіренка, А. Баранова, С. Георгієвої, Д. Добровольського, Л. Мельник, І. Мілевої, Р. Мііняйла, В. Мокієнка, І. Подюкова, В. Телії, В. Ужченка, Д. Ужченка, В. Хлебди та інших сучасних слов'янських фразеологів.

Як відомо, ФО «виконують не тільки (і не стільки) номінативну функцію, а й (скільки) експресивно-оцінну, прагматичну (функцію мовленнєвого впливу), когнітивну, коли вербалізуються елементи матеріальної і духовної культури – могутньої екстралінгвістичної підоснови фразеологічного корпусу» [3, с. 5].

Фразеологізму властива постійна взаємодія, детермінованість складників, що виступає джерелом його динамізму й актуалізації його внутрішньої форми. Тому базовим

для когнітивно-ономасіологічного вивчення фразеології є аналіз від концепту до фрагмента етносвідомості, що містить інформацію про позначуване (зокрема й вербалізовану), до ономасіологічної структури фразеологізму й навпаки. Саме такий двовекторний підхід до аналізу семантики ФО визначає **актуальність** нашого дослідження, **мета** якого – розглянути зв'язок етимологічно-образної основи й культурно-національної конотації українських фразеологізмів із концептом *душа*.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим аспектом дослідження концептосфери української мови слугує фразеологічна семантика й мовна картина світу. Істотну роль у формуванні семантики (зокрема, культурно-національної конотації) фразеологізмів відіграють лексеми-концепти, які входять до їхнього складу.

Розглянемо зміст концепту *душа*, який є складником багатьох фразеологізмів. В українській мові лексема *душа* полісемічна. Тлумачні словники фіксують значення «внутрішній психічний стан людини, з її настроєм, переживаннями й почуттями» [9, II, с. 445], до того ж, одним з основних залишається витлумачення значення з погляду релігії [10, I, с. 750], за яким *душа* – це «безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини» [9, II, с. 445].

Зауважимо, що це визначення не відповідає теологічним уявленням українців, віддзеркаленим у пов'язаних із зоонімічними образами фразеологізмах *собача душа, заяча душа, мишача душа, пропав ні за цапову душу* та под. В останній приповідці образ цапа виступає субституттом табуйованого в мовленні слова *чорт*.

Концепт *душа* часто вживається в релігійних джерелах, усній народній творчості, «у художній літературі при змалюванні раю чи пекла, для індивідуалізації мовлення персонажів, для вираження думки автора як віруючої людини та звичайно при змалюванні обставин, що стосуються смерті людини» [7, с. 273].

У наївно-анатомічній картині світу українців особливе значення має опозиція духовного й тілесного, які формують нерозривну єдність – людину. Український фразеологізм *душею і тілом* – полісемічний: 1) «повністю, до кінця, усім єством»; 2) «у всіх відношеннях»; 3) «гармонійно, у повній внутрішній згоді» [13, с. 283]. Про існування душі в тілі йдеться в таких ФО, як: *як тіло без душі, тільки душа в тілі, тремтіти тілом і душею, згубити душу й тіло, божитися на душу й тіло, душа прощається з тілом, віддати (положити) душу й тіло*.

Про душу складено багато українських прислів'їв і приказок: *Пішла душа по рукам, та й чорту досталась; Як нема душі, то не допоможуть і книші; Не витерпіла душа: на простір пішла; Душа християнська, а совість циганська; Душа душу чує, а серце серцю вість подає; Не поберегиши тіла, і душу погубиши* [12, № 390]; *Грішне тіло й душу з'їло; Що тіло любить, те душу губить* [12, № 650]. Якщо людські тіла бувають схожі, то кожна душа – унікальна: *Чужа душа – темний ліс*. В українських пареміях душу ототожнюють із жіночим началом: *Чоловік – голова, дружина – душа*. Християнські уявлення щодо терпіння як способу спасіння душі передають приказки: *Терпи душа – спасенна будеш; Душа не пташка – не виженеш* [12, № 140, 141].

Коли єдність душі й тіла розпадається, це означає, що людина помирає. Таке уявлення простежується в етимологічно-образній основі багатьох ФО: *душа тіло покинула, душа відійшла до Аїда, з душею розпрощатися, душа попрощалася (розлучилася) з тілом, душа охолола, душа преставилася, душа пристала, з душею розлука, душа пішла на виринки* [7, с. 276].

Компонент *душа* наявний у фразеологізмах із семантикою «вбити»: *взяти (витягати, вийняти) душу, стратити душу, згубити душу, витрясти душу* (Як убивство розглядають примусове звільнення тіла від душі).

Уявлення про душу як про щось потаємне дістало міфологічне тлумачення: людина не могла уявити собі душу як психічне, нематеріальне, а уявляла її як особливу повітряну субстанцію, що залишає людину з останнім подихом: *душа з тіла вилетіла, душа вивітрилася*.

За народними віруваннями, після смерті тіло віддавалося землі, а душу отримували Бог або чорт, що закріпилося в етимологічно-образній основі фразеологізмів: *віддати/віддавати Богу (Богові) душу, Бог (чорт) забрав душу, віддати чортові (дідькові) душу, віддатися на суд Божий, йти до Бога*. Як зазначає М. Олійник, такі вирази характеризуються неоднаковим ступенем експресивності. ФО з компонентом *чорт (дідько)* передають негативну конотацію й мають високий ступінь експресивності, а вирази з компонентами *Бог (Божий)* – навпаки [5, с. 283].

Свідомим і добровільним порушенням Божих чи церковних заповідей у народній уяві виступає «гріх», що відбито у фразеологізмах: *рада б душа в рай, та гріхи не пускають; лежить гріх на душі, брати гріх на душу; ухопитися, як дідько за грішну душу, злий (нечистий, лихий) дух у кого* та ін. Грішна людина, на переконання вірян, переходить у світ без Бога, зводячи своє життя до духовної смерті. Ці уявленні вербалізовані в таких фразеологізмах із концептом *душа*: *не мати Бога в душі, не мати Бога й серця в животі, душу запродали чорту (сатані, нечистому), жити без душі, мертва душа, не мати душі, не мати Христа в душі (серці); Душа в гріху – як поліно у вогні: бачить погибель, а втекти не може* тощо.

Культурно-національна конотація прихована у фразеологізмі *чорт тягне душу* в когось. Якщо людина грішна, нечисті сили нападають на її душу в момент, коли остання розлучається з тілом, пор. «нечість всунула лапу в рот і видирає душу» [1, с. 220]. Агонія в момент смерті може бути також пов'язана, за народною етимологією, із «небажанням душі відділятися від тіла» [4, с. 165].

Зміна розташування душі в тілі сприймається як стан занепокоєння чи страху: *душа не на місці, душа так і покотилася, душа у п'ятки втекла (сховалася)* тощо.

За релігійними уявленнями, людина, крім тіла й душі, має дух. Саме нематеріальний, невидимий людський дух керує психічним та емоційним станом людини; після смерті «дух знову вернеться до Бога, що дав був його» (Еклезіаст 12: 7; Псалом 104: 29–30). Слово *дух* у Біблії часто використовують як синонім до слова *душа*, що простежується й у фразеологізмах зі значенням «померти»: *віддати (оддати) (Богові) душу (дух, духа), випустити душу (дух), душа пішла (вийшла) з тіла, дух вийшов із тіла, душа відлетіла (вилетіла), дух вийшов (вискочив, випер) з кого, у кого, дух спустити, пуститися духу*. Таку взаємозаміну компонентів *дух/душа* С. Толстая називає «відголоском християнської концепції», що передбачає не бінарне протиставлення «тіло – душа», а тріаду «тіло – душа – дух» [11, с. 231].

Проте *дух* і *душа* – не завжди синонімічні поняття, що відбито й у фразеології: *дух часу (епохи, доби)* – «погляди, потреби, смаки суспільства певного періоду», *важким духом дихати* – «дуже сердитися на кого-небудь, стримуючи до певного часу прямий вияв своїх почуттів», *звести дух* – «трохи перепочити», *набиратися (набратися) духу* – «ставати рішучим, сміливим», *на весь дух* – «дуже швидко, щосили». Пор. низку інших фразеологізмів із компонентом *дух*: *людина з духом* – «смілива людина, хоробра», *людина з душком* –

«суперта, норавлива або непевна», *ні слуху, ні духу* – «пропав хтось», *затаїти (притаїти) дух (дихання)* – «принишкнути, замертти». На вимогу до когось перестати бувати десь (зникнути) уживаються ФО *щоб духу [твого] не було, щоб і дух [твій] не пах (не смердів)*, про відсутність когось чи брак чогось говорять *і духу немає (не лишилось, не стало, не чути)* тощо.

Утрату спокою й рівноваги сприймають як помутніння душі (*скаламутити душу*), збайдужіння людини асоціюється з фразеологічним образом забуття (*душа заросла полином*), душевний біль – із руйнацією душі (*рвати душу, роздирати душу на шматки, розбивати душу; Шабля ранить голову, а слово душу*).

Численними стійкими висловами з концептом **душа** передають найтонші нюанси психічного стану людини: *душа болить (плаче), душа втомилася, весело (радісно) на душі, душа веселіє, на душі погано (паскудно, тоскно), душа холоне, потеплішало (просвітлішало) на душі, аж з душі верне, з душі пре* тощо.

Неприємні відчуття асоціюються з дряпанням по душі: *як лапою по душі дернув, коти шкребуть на душі*. Показово, що, на відміну від тіла, яким здатна володіти інша людина, душу можна тільки *вирвати, вийняти, вибити, видерти*, тобто «вбити» чи «викликати в кого-небудь сильні емоції, хвилювання». Пор.: *видирати душу з тіла* – «жорстоко знущатися з кого-небудь, мордуючи, доводячи до смерті» [13, с. 87]; або ж душу можна *віддати* (Богові чи чорту), тобто «померти, пожертвувати собою заради кого-небудь» чи «продатися комусь». Водночас вираз *віддати душу і серце* позначає «палке кохання».

У фразеології **душа** нерідко аналогізується з порожниною, умістилищем: *заглядати в душу, хоч із душі вийми, залізити в душу, заходити в душу, прийняти в душу, лізити в душу з чобітьми, порожньо в душі* тощо.

За душею містяться гроші, слугуючи показником багатства чи бідності: *без шеляга за душею, не мати за душею і гроша, копійки нема за душею*. О. Селіванова, услід за білоруським фразеологом І. Лепешевим, пояснює походження таких виразів наявністю у слова **душа** первинного значення «ямочки на шиї під кадиком» (за словником В. Даля, згідно з народними уявленнями, там розташована душа): раніше гроші ховали на грудях, саме біля цієї ямочки [6, с. 122]. Метонімічне значення лексеми **душа** у складі ФО може бути зумовлене й тим, що гроші носили «за пазухою», адже, за релігійними уявленнями, душа локалізована саме там.

Історичні словники фіксують і таке значення лексеми **душа**, як «сумління, совість» (за християнським ученням, остання є функцією духу). Людська душа – це її двійник, здатний радіти й страждати, сприймати доброту й болісно реагувати на образи [8, с. 291]. Це відбито у виразах *іти з глибини душі (серця)* – «говорити щиро, відверто», *з дорогою душею* – «із задоволенням, з приємністю», *плювати в душу* – «виявляти зневагу, зачіпати найдорожче, заповітне», *сколихнути в душі (серці)* когось – «викликати в кого-небудь якийсь почуття», *душа не лежить* – «немає прихильності до кого, чого-небудь, не подобається хто-, що-небудь», *терзати душу* – «спричиняти душевний біль, переживання, завдавати моральних страждань».

Душа також є уособленням людських бажань, про що свідчать такі ФО: *душа не приймає* – «не хочеться чого-небудь з'їсти, спожити» [13, с. 279], *куди душа забажає (захоче, запрагне)*, зі сл. *піти, поїхати* і т. ін. – «будь-куди, куди захочеться» [13, с. 281], *як душа забажає, чого душа забажає, скільки душа забажає; закротити душу* – «угамувати жагу, спрагу вживанням незначної кількості їжі або рідини» [13, с. 308].

Моральні взаємини з довкіллям і психічний склад людини характеризують ФО: *від душі* – «щиро», *кривити душею* – «вчинити проти совісті», *багато душі (вкласти)* – «докласти багато зусиль», *жити душа в душу* – «мирне, дружне життя, сповнене любові», *має душу хтось*, *Божа душа*, *широка душа*, *щира душа*, *золота душа* – «чесна, відверта, щедра, доброзичлива людина», *душа компанії* – «улюбленець», *душевна людина* – «добра, пряма, порядна».

За релігійними уявленнями, сенс існування людини на землі полягає в розвитку душі, витримуванні душею випробувань і спокус; намаганні добрими справами та вчинками заслужити помилування від Бога. Це відбито в низці фразеологізмів: *пильнувати душу*, *берегти як душу*, *любити як власну душу*, *своя душа ближча (дорожча)*. У збірці М. Номиса натрапляємо на такі паремії: *Аби душа в тілі, а сорочку хоч і воші з'їли, то дарма; Не той бідний, хто хліба не має, а той, хто душі; То чорт бідний – що душі немає* [12, № 110].

Виразною негативною конотацією позначені ФО *проклята (анахтемська, іродова, чортова) душа*, які вживаються як лайливі. І навпаки, у позитивно конотованих етикетних висловах *царство небесне померлим душам; хай Бог простить його душу; вічний спокій душі; спаси, Боже, мою душу; прости, Господи, не відає душа, що чинить, упокой, Господи, душу померлого раба Твого* сконденсована молитва щодо полегшення подальшої долі душі померлого. Уважалося гріхом, якщо хтось помирав без сповіді й покаяння. Трагічність такої ситуації передає вислів *душа без покаяння*.

Висновки дослідження й перспективи подальших наукових розвідок.

Отже, мовна картина світу українського народу (як віддзеркалення в мові концептуальної картини світу й вербальні засоби вираження знань про неї) спирається на свою концептосферу (фрагменти етносвідомості, що містять вербальну й невербальну інформацію про певні об'єкти пізнання). Чільне місце в останній посідає концепт *душа*, що входить до складу багатьох українських фразеологізмів. До цього компонента дуже часто «прив'язана» культурно-національна конотація ФО (образно-асоціативна, суб'єктивна за змістом частина фразеологічного значення, що постає внаслідок співвідношення звукової оболонки ідіоми з культурним кодом певної мовної спільноти, при якому імпліцитно чи експліцитно виявляється ментальність народу).

Оскільки культурно-національна конотація фразеологізмів базується на культурологічному, національному й народнопоетичному світобаченні української мовної спільноти, окремої уваги, на нашу думку, заслуговує *подальше дослідження* етноунікальності мотиваційних макрокомпонентів, безпосереднього зв'язку між конотативним значенням фразем й асоціативно-образним змістом їхньої внутрішньої форми, способів виявлення й інтерпретації лінгвокультурологічної інформації у ФО, етапів становлення й форми об'єктивації культурно-національної конотації фразеологізмів тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравченко В. Виписки на картках з етнографічних матеріалів різних дописувачів. *Архів ІМФЕ фo15-3, од. зб. 262*.
2. Маркотенко Т., Мельник Л. Відображення вірувань українців у фразеології. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство) : збірник наукових праць / гол. ред. Є. Б. Барань. Вінниця : ТОВ «фірма «Планер», 2020. Вип. 31. С. 55–63.*
3. Мельник Л. В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Луганськ, 2001. 206 с.
4. Милорадович В. Народные обряды и песни Лубенського уезда. Сб. ХИФО, 1897. Т. 10.

5. Олійник М. Бути на божій правді : фразеологізми зі значенням «померти» у гуцульських говірках. *Християнство й українська мова*: матеріали наук. конф. Львів, 2000. С. 279–288.
6. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія. Київ; Черкаси : Брама, 2004. 276 с.
7. Скаб М. Християнське уявлення про душу людини крізь призму української мови. *Християнство й українська мова*: матеріали наук. конф. Львів, 2000. С. 273–279.
8. Скуратівський В. Т. Русалії. Київ : Довіра, 1996. 734 с.
9. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970-1980. Т. I-XI.
10. Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка. Репр. изд-е. Москва : Книга, 1989. Т. 1–3.
11. Толстая С. М. Терминология обрядов и верований как источник реконструкции древней духовной культуры. *Славянский и балканский фольклор: Реконструкция древней славянской духовной культуры: источники и методы*. Москва : Наука, 1989. С. 215–229.
12. Українські приказки, прислів'я і таке інше / спорудив М. Номис. Санкт-Петербург, 1864. 304 с. (перевид. 1993).
13. Фразеологічний словник української мови / за ред. Л. С. Паламарчука. Київ : Наук. думка, 1993. Кн. 1-2.

REFERENCES

1. Kravchenko V. Vypysky na kartkakh z etnografichnykh materialiv riznykh dopysuvachiv. Arkhiv IMFE fo15-3, od. zb. 262.
2. Markotenko T., Melnyk L. Vidobrazhennia viruvan ukraintsv u frazeolohii. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seriiia : Filolohiia (movoznavstvo)*: zbirnyk naukovykh prats / hol. red. Ye. B. Baran. Vinnytsia : TOV «firma «Planer», 2020. Vyp. 31. S. 55–63.
3. Melnyk L. V. Kulturno-natsionalna konotatsiia ukrainskykh frazeolohizmiv : dys. ... kandydata filol. nauk : 10.02.01 – ukrainska mova. Luhansk, 2001. 206 s.
4. Miloradovich V. Narodnyie obryady i pesni Lubenskogo uezda. Sb. HIFO, 1897. T. 10.
5. Oliinyk M. Buty na bozhii pravdi : frazeolohizmy zi znachenniam «pomerty» u hutsulskykh hovirkakh. *Khrystyianstvo y ukrainska mova*: materialy nauk. konf. Lviv, 2000. S. 279–288.
6. Selivanova O. Narysy z ukrainskoi frazeolohii (psykhokohnityvnyi ta etnokulturnyi aspekty): monohrafiia. Kyiv-Cherkasy : Brahma, 2004. 276 s.
7. Skab M. Khrystyianske uiavlennia pro dushu liudyny kriz pryizmu ukrainskoi movy. *Khrystyianstvo y ukrainska mova*: materialy nauk. konf. Lviv, 2000. S. 273–279.
8. Skurativskiy V. T. Rusalii. Kyiv : Dovira, 1996. 734 s.
9. Slovyk ukrainskoi movy: v 11 t. / AN URSS. In-t movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. Kyiv : Nauk. dumka, 1970-1980. T. I-XI.
10. Sreznevskiy I. I. Slovar drevnerusskogo yazyika. Repr. izd-e. Moskva : Kniga, 1989. T. 1-3.
11. Tolstaya S. M. Terminologiya obryadov i verovaniy kak istochnik rekonstruktsii drevney duhovnoy kulturi. *Slavyanskiy i balkanskiy folklor: Rekonstruktsiya drevney slavyanskoy duhovnoy kulturyi: istochniki i metody*. Moskva : Nauka, 1989. S. 215–229.
12. Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe / sporudyv M. Nomys. Sankt-Peterburg, 1864. 304 s. (perevyd. 1993).
13. Frazeolohichni slovyk ukrainskoi movy / za red. L. S. Palpmarchuka. Kyiv : Nauk. dumka, 1993. Kn. 1-2

Маркотенко Тамара Савеліївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри філологічних дисциплін навчально-наукового інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна).

Маркотенко Тамара Савельевна, кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры филологических дисциплин учебно-научного института педагогики и психологии ГУ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна).

Tamara Markotenko, Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philological Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Pedagogy and Psychology of the Luhansk Taras Shevchenko National University (Ukraine).

Мельник Лариса Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філологічних дисциплін навчально-наукового інституту педагогіки і психології ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна).

Мельник Лариса Владимировна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры филологических дисциплин учебно-научного института педагогики и психологии ГУ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (Україна).

Larisa Melnik, Ph.D. in Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philological Disciplines of the Educational and Scientific Institute of Pedagogy and Psychology of the Luhansk Taras Shevchenko National University (Ukraine).

Стаття надійшла: 13.04.2021

Статтю прийнято до друку: 20.04.2021

ІV. ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ. СТИЛІСТИЧНІ ТА КОНТЕКСТУАЛЬНІ ВИЯВИ ЛЕКСИЧНИХ І ГРАМАТИЧНИХ ОДИНИЦЬ

УДК 811.161.1'38(075.8)

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-136-144

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ НОМІНАТИВНИХ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ У ЛІРИЧНОМУ ДИСКУРСІ МАРИНИ ЦВЕТАЄВОЇ

Лариса Алексєєва

Бердянський державний педагогічний університет

Україна, м. Бердянськ, вул. Шмідта, 4

e-mail: alekseeva.lara81@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6820-0602

У статті проаналізовано структурно-семантичні особливості функціонування номінативних синтаксичних конструкцій у ліричному дискурсі Марини Цвєтаєвої. З'ясовано специфіку типології і структури номінативних речень, визначено основні засоби вираження синтаксичного зв'язку і смислових відношень у межах синтаксичних конструкцій, досліджено експресивно-зображальні можливості номінативних речень, простежено продуктивність наявних видів односкладних речень у творах Марини Цвєтаєвої.

Окреслено роль номінативних речень у створенні зв'язності поетичного тексту, наданні йому виразності, оригінальності. Доведено, що цей вид речень допомагає зосереджувати увагу на важливих поняттях, створюючи в уяві читача певний світ, викликаючи різні почуття та реакцію, уникаючи водночас багатослів'я.

На основі аналізу мовного матеріалу констатовано, що номінативні речення виконують у творах М. Цвєтаєвої інформативну, експресивно-видільну, оцінну (характеризуючу), прагматичну, композиційну, текстотвірну функції. Спостережено, що граматичні властивості номінативних речень розкривають їхній стилістичний потенціал, який полягає в особливому маркуванні дійсності, фрагментарності її зображення, а виявлені стилістичні та текстові можливості вказують на значний смисловий потенціал іменника в ролі ядра структури речення.

Установлено, що велика семантична місткість, лаконізм, особлива напруженість номінативних одиниць робить синтаксис поетеси надзвичайно експресивним, виразним, а внутрішній експресивний потенціал цих речень забезпечує текстоутворювальну функцію. Простежено, що номінативи, які використовує автор, характеризуються різноманітністю значень, варіативністю структурно-семантичних різновидів та багатством виконуваних ними стилістичних функцій і вживаються з конкретними експресивними настановами.

Ключові слова: лінгвістика, синтаксис, номінативне речення, головний компонент односкладного речення, предикативні одиниці, незначаєні та значаєні поширювачі, стилістичний потенціал.

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ НОМИНАТИВНЫХ
СИНТАКСИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ
В ЛИРИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ**

Лариса Алексеева

Бердянский государственный педагогический университет
Украина, г. Бердянск, ул. Шмидта, 4
e-mail: alekseeva.lara81@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6820-0602

В статье проанализированы структурно-семантические особенности функционирования номинативных синтаксических конструкций в лирическом дискурсе Марины Цветаевой. Изучена специфика типологии и структуры номинативных предложений, определены основные средства выражения синтаксической связи и смысловых отношений в границах синтаксических конструкций, исследованы экспрессивно-образительные возможности номинативных предложений, отслежена продуктивность имеющих видов односложных предложений в произведениях Марины Цветаевой.

Определена роль номинативных предложений в создании связности поэтического текста, предоставлении ему выразительности, оригинальности. Доказано, что этот вид предложений помогает концентрировать внимание на важных понятиях, создавая в воображении читателя определенный мир, вызывая различные чувства и реакцию, избегая в то же время многословия.

На основе анализа языкового материала сделана констатация, что номинативные предложения выполняют в поэтических произведениях М. Цветаевой информативную, экспрессивно-выделительную, оценочную (характеризующую), прагматическую, композиционную, текстообразующую функции. Осуществлены наблюдения над тем, что грамматические свойства номинативных предложений раскрывают их стилистические возможности, которые состоят в особой маркированности действительности, фрагментарности ее изображения, а выявленные стилистические и текстовые возможности указывают на большой смысловой потенциал имени существительного в качестве ядра структуры предложения.

Сделан вывод о том, что большая семантическая вместимость, лаконизм, особенная напряженность номинативных предложений делает синтаксис поэтессы экспрессивным, выразительным, а внутренний экспрессивный потенциал этих предложений обеспечивает текстообразующую функцию. Отслежено, что номинативы, которые использует автор, характеризуются разнообразием значений, вариативностью структурно-семантических разновидностей и богатством выполняемых ними стилистических функций и употребляются с конкретными экспрессивными установками.

Ключевые слова: лингвистика, синтаксис, номинативные предложения, главный компонент односложного предложения, предикативные единицы, незначительные и значительные распространители, стилистический потенциал.

**STRUCTURAL-SEMANTIC FEATURES OF THE FUNCTIONING
OF NOMINATIVE SYNTAX STRUCTURES
IN MARINA TSVETAeva'S LYRICAL DISCOURSE**

Larisa Alekseeva

Berdyansk State Pedagogical University
street Schmidt, 4, Berdyansk, Ukraine
e-mail: alekseeva.lara81@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6820-0602

Introduction. *The article analyses the structural and semantic features of the functioning of nominative syntactic constructions in M. Tsvetaeva's lyrical discourse. In particular, it clarifies the specifics of the typology and structure of nominative sentences, determining the main means of expression of syntactic connection and semantic relations within syntactic constructions, investigates expressive-pictorial possibilities of nominative sentences, specifies the productivity of available types of one-syllable sentences in M. Tsvetaeva's works.*

Purpose. *Each syntactic unit plays a role in creating text coherence to give it expressiveness and originality. A poetic work is designed to create a certain world in the reader's imagination, to evoke feelings and reactions. One way to achieve this goal is to use nominative sentences that help emphasize important concepts avoiding verbosity.*

Results. *With regard to the analysis of language material, we can say that nominative sentences in M. Tsvetaeva's works perform informative, expressive, selective, evaluative (characterizing), pragmatic, compositional and text-forming functions. The grammatical properties of nominative sentences reveal their stylistic potential. The constructions are distinguished by a special stylistic marking and fragmentary image of reality. Identified stylistic and text capabilities indicate great potential meaning of the noun as a core structure of the sentence.*

It is necessary to emphasize the peculiar linguistic system of nominative sentences, which is based on the principles of the common language system during the study of structural and semantic features of the functioning of nominative constructions in M. Tsvetaeva's poetic space. The actualization of the grammatical meaning of existence in the writer's lyrical discourse is important for scientific insights. The identified phenomena lead to the elimination of the verb nature of the poetic text. Each language register in M. Tsvetaeva's lyrical work (reproductive, informative, generative) is marked by the peculiarities of the functioning of nominative sentences. Nominative sentences actively function as a means of style formation in the poetic idiosyncrasy along with rhythmic and stanzas, which take part in the creation of the poetic text.

Conclusion. *The peculiarity of the language of M. Tsvetaeva's poetic works is the coordinated variety of grammatical and stylistic forms and their meanings. The large semantic capacity, conciseness and special tension of nominative units make the syntax extremely expressive and emphatic. The internal expressive potential of nominative sentences performs a text-forming function. Author's nominatives are characterized by a diversity of meanings, variability of structural and semantic species and the richness of their stylistic functions and are used with specific expressive guidelines.*

Originality. *The analysis of nominative syntactic constructions in M. Tsvetaeva's poetic works will be promising in further scientific researches, which investigate the comparative analysis of nominative sentences on the material of works by other authors of the XX century, which will expand the linguistic picture of the world of the poet's idiosyncrasy.*

Keywords: *linguistics, nominative sentences, the main component of a monosyllabic sentence, predicative units, non-significant and significant disseminators, stylistic potential.*

Постановка проблемы. Лингвистические исследования последних лет фиксируют заметное увеличение интереса к номинативным синтаксическим конструкциям. Номинативные предложения – один из самых употребительных типов предложений. Этому содействуют их лаконичность, логическое разнообразие их наполнения, неограниченные возможности распространения, а также отсутствие стилистических ограничений. Семантические типы заявленных предложений в разных условиях употребительны во всех сферах литературного языка. Художественная речь, а в особенности поэтическая речь, не только описывает факты и явления жизни, а максимально воздействует на человека через раскрытие противоречивых переживаний и чувств. Такие аспекты исследования номинативных предложений, как сущность, структура, границы предложения, грамматическая природа, выделение семантических компонентов, не нашли в лингвистической литературе полного отражения. Сказанное обуславливает *актуальность* данного исследования.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблема изучения номинативных предложений привлекает внимание лингвистов на протяжении всей истории русского языкознания. К данной теме обращались такие ученые, как: С. Алтухова, А. Барсов, В. Белошапкина, П. Беляевский, В. Богородицкий, Л. Булаховский, Ф. Буслаев, Н. Валгина, А. Востоков, И. Давыдов, Д. Дедковская, М. Захарова, Е. Кочанова, С. Крючков, Е. Курочкин, Е. Курилович, П. Лекант, Л. Максимов, О. Мокроусова, Д. Овсяннико-Куликовский, М. Петерсон, Н. Пospelова, А. Пешковский, Ф. Фортунатов, А. Шахматов и др.

Анализу языка произведений М. Цветаевой посвящены труды М. Гаспарова, Л. Дедухина, Н. Купины, в том числе касающиеся исследований лирического наследия – С. Андреева, Л. Аронова, В. Маслова, О. Ревзина, М. Фокина, Л. Черкасова и др. В литературоведческих работах таких ученых, как А. Саакянц, О. Клинг, Е. Коркина, есть также и наблюдения над языком произведений М. Цветаевой. Тем не менее наследие русской поэтессы оставляет немало вопросов, которые требуют освещения, в частности, вопросы грамматической семантики текстов ее произведений.

Цель и задачи статьи. При написании нашей работы мы ставим перед собой следующие *цели*: в соответствии с современными научными принципами проанализировать структуру и семантику номинативных предложений в поэтических произведениях М. Цветаевой, определить авторские особенности их употребления.

Поставленные цели предусматривают решение таких **задач**:

1) рассмотреть содержание понятия «номинативные предложения» в русской лингвистике, определить место номинативных единиц среди других типов односоставных предложений;

2) описать структурно-семантические особенности функционирования номинативных синтаксических конструкций, выявить способы выражения главных членов этих предложений в стихотворных текстах М. Цветаевой;

3) определить текстообразующие потенции номинативных предложений в лирическом дискурсе поэтессы.

Цель и задачи исследования обусловили использование таких *методов*: в качестве основного использовался структурно-семантический метод, применялись методы сплошной выборки, наблюдения и описания, контекстологического и трансформационного анализа.

Изложение основного материала исследования. Современная лингвистика определяет номинативное предложение, как односоставное предложение, главный член которого выражен существительным, имеет форму именительного падежа или его эквивалент в сочетании с самим собой, указывает на бытие, утверждает наличие существования какого-либо предмета, явлений, состояний в окружающей нас действительности. Номинативные предложения служат средством описания обобщенного характера, информация подается читателю кратко и динамично. Исследуемые предложения вводят читателя в действующую обстановку и способствуют стремительному развитию событий.

При построении номинативных синтаксических конструкций главную роль играет семантическая природа имени. В лексиконе писателей используются слова, которые называют явления или предметы, поддающиеся наглядно-чувственному восприятию. Из-за этого обстоятельства номинативные предложения могут быть только повествовательными.

Номинативные синтаксические единицы обладают характерными свойствами: 1) всегда выступают в роли утвердительных предложений; 2) номинативные предложения не имеют модальности; 3) значение предикативности в исследуемых конструкциях выражается в констатирующей интонации [5, с. 217].

Используя в повествовании несколько номинативных предложений, писатель выделяет отдельные детали описываемой обстановки в виде ярких фрагментов, которые представляются ему особо важными и помогают воссоздать картину в целом, а все лишнее, ненужное им опускается. С точки зрения Н. Арутюновой, номинативное предложение, обозначая предмет по его признакам, в поэтическом тексте значительным образом повышает свою семантическую емкость. Категории, различаемые в предложении-суждении (субъект и предикат, а также тема и рема), будучи универсальными смысловыми категориями, в лирике могут быть противопоставлены не в рамках предложения, но в рамках текста, так что весь текст становится сложно построенным предикатом. Эта черта служит одним из источников предикативности лирического текста, в котором компоненты предложения совмещают значения номинации (представления о предмете) и предикации (существования, характеристики) [2, с. 55].

Анализ лирического материала М. Цветаевой позволяет констатировать, что последовательность номинативных предложений отражает последовательность развертывания впечатлений в сознании читателя: *И бисеринки абажура, / И шум каких-то голосов, / И эти виды Порт-Артура, / И стук часов. Миг, длительный по крайней мере – / Как час. Но вот шаги вдали. / Скрип раскрывающейся двери – / И Вы вошли* (10, с. 85). В исследуемом материале сочетание номинативных предложений фиксирует эпизод медленного напряженного ожидания лирического героя, который старается объемно охватить всю представшую перед ним сцену. Правильное чередование поэтессой акустических средств (рифма, метр, размер) помогает читателю избавиться от тревожного напряжения и почувствовать умиротворенность.

По мнению О. Мокроусовой, на связь номинативного предложения с текстом указывает тот факт, что номинативное предложение само по себе без опоры на соседние предложения не выражает бытийной семантики. Во взаимодействии с контекстом у них добавляется новый, ранее не обнаруживаемый смысл [9, с. 105]. Анализируемый материал показывает, что распространителями номинативного предложения как предикативной единицы выступают препозитивные обстоятельственные компоненты, напр.: *И Сара – все*

придут во сне! / В большом и радостном Париже / Мне снятся травы, облака, / И дальше смех, и тени ближе, / И боль как прежде глубока (10, с. 216).

Встречаются синтаксические структуры, вступающие с номинативным предложением в отношения сочинения или подчинения, образуя сложносочиненные предложения (*Дома до звёзд, а небо ниже / Земля в чаду ему близка...*) (10, с. 216) или сложноподчиненные (*Милый, грустный и большой, / День, когда от жизни-рядом / Вся ты оторвешься взглядом / И душой. // День, когда с пером в руке / Ты на ласку не ответишь. / День, который ты отметишь / В дневнике. // День, когда летя вперед, / – Своенравно! – Без запрета! – С ветром в комнату войдет / – Больше ветра!*) (10, с. 174).

М. Бахтин акцентирует внимание на том, что именно в поэзии язык достигает максимальной концентрации выразительности благодаря совокупности признаков, большой энергии внутренних ассоциативных связей между словами, которая приводит к смысловой насыщенности, уплотненности, повышенной информативности [4, с. 101]. Анализ иллюстративного материала показывает, что номинативные конструкции в стихотворных текстах имеют функционально-коммуникативные признаки описания и повествования. Ср.: *Бедная Frulein в накидке лиловой, / Шею до боли стянувший баилык, – / Всё воскресает под милое слово, / Детское слово «курлык»* (10, с. 66). Рассуждение и описание помогает номинативам в описании окружающей природы, предметов быта и явлений, все основывается на переживаниях лирического героя. Одновременное рассуждение и повествование указывает на единичное событие, вызвавшее переживания лирического героя: *Мы непокорные сердца. / Мы молоды. Нас трое. / Мы за уроком так тихи, / Так пламенны в манеже. / У нас похожие стихи / И сны одни и те же* (10, с. 114).

Главный член номинативных синтаксических конструкций может быть распространен незнаменательными и знаменательными распространителями. Незнаменательные распространители придают синтаксической конструкции добавочные оттенки бытийности. К ним можно отнести частицы, входящие в состав главного члена. Например, с помощью указательных частиц *вот, вон* предмет, названный номинативом, конкретизируется и получает соотнесенность с определенной ситуацией: *Слишком много потупленных взоров, / Слишком много ненужных бесед в терему, / Вышивания бисером слишком ненужных узоров. / Вот гирлянда, / вот ангел... К чему?* (10, с. 149). Оценочные частицы (*какой, такой, вот так, ну что за, вот это* и т. п.) общему значению бытийности добавляют оттенок субъективного восприятия, привнося в высказывание эмоциональную оценку: *Такая слабость вдоль колен! / – Так вот она, стрела Господня! / – Какое зарево! – Сегодня / Я буду бешеной Кармен* (10, с. 126).

Форма именительного падежа выполняет функцию главного члена номинативного предложения. Избежать омонимии морфологической формы помогают слова, обозначающие стихийные явления, промежутки времени и схожие номинации событийного плана. Например, категория времени: *Утро... По утрам мы / Пасмурны всегда. / Лучшие года отправляют гаммы* (10, с. 104); явления природы: *Мракобесие. – Смерч. – Содом. / Берегите Гнездо и Дом. / Долг и Верность спустив с цепи, / Человек молодой – не спи!* (10, с. 311); разворачивающееся событие: *Звонок. – «Нас нет: уехали, скажи!» / – «Сегодня мы обедаем без света»... / Вновь тишина, не ждущая ответа; / Ведут беседу с вилками ножи* (10, с. 99).

В анализируемом поэтическом материале поэтессы распространители номинативного предложения часто выполняют ритмообразующую функцию и способствуют соблюдению размера стиха, например, особый ритм создается благодаря повторам: *Льдины, льдины / И купола. / Звон золотой, / Серебряный звон. / Руки скрещены, / Рот нем* (10, с. 220); – *Вперед,*

лебеденок. / Мимо дворцов, церквей, ворот – / Вперед, лебеденок! Синий / Взор – озабочен (10, с. 220).

Нерасчлененные синтаксические номинативы могут быть представлены не только словом, но также синтаксически и семантически неразложимыми словосочетаниями: *Два звонка уже и скоро третий, / Скоро взмах прощального платка... / Кто поймет, но кто забудет эти / Пять минут до третьего звонка?* (10, с. 131); *Пустоты отроческих глаз! Провалы / В лазурь! Как ни черны – лазурь! / Играница для битвы небывалой, / Дарохранительницы бурь.* (10, с. 325).

Стилистический потенциал номинативных предложений связан с безглагольным изображением предметов, явлений, событий и способствует фрагментарному изображению действительности, расширяющему текстовые возможности структуры. Номинативное предложение участвует в ритмико-композиционной организации поэтического текста благодаря синтаксическому параллелизму и лексико-семантическому повтору, а также всевозможным распространителям ядра структуры.

Грамматическую основу номинативных синтаксических конструкций составляют независимые субстантивные формы, способные выражать предикативность. Значение предикативности сопровождается показателем бытийности или же экзистенциального значения. В препозиции экзистенциальное значение неполно, оно раскрывается послетекстом, в интерпозиции имеет дополнительный характер, а в постпозиции наблюдаем обобщающие черты.

Выводы исследования и перспективы дальнейших научных изысканий.

Номинативные предложения фиксируют в русской поэтике живописание, экспрессивность, фрагментарность, одновременно дают большую емкость содержания, создают образную, зримую картину природы, передают душевное состояние героя, запечатлевают одно извлеченное мгновение. Номинативные синтаксические конструкции передают только настоящее время, помогают читателю додумать, допереживать, довоображать, представить целостную картину разворачивающихся событий.

При анализе функционирования номинативных синтаксических конструкций в поэтическом пространстве М. Цветаевой нужно сделать акценты на своеобразной речевой системе номинативных предложений, которые строятся на основе общеязыковой системы. Речевые регистры в лирическом дискурсе поэтессы (репродуктивные, информативные, генеритивные) характеризуется особенностями функционирования номинативных предложений. Важно отметить, что наряду с ритмикой и строфикой, участвующими в создании поэтического текста, номинативные предложения активно функционируют в качестве стилеобразующего средства в идиостиле поэтессы.

В стихотворных текстах номинативные синтаксические конструкции реализуют свои текстовые и стилистические потенции, которые непосредственно согласуются с их грамматическими характеристиками. Можно констатировать, что односоставности номинативов, их безглагольности, отсутствию морфологического выражения некоторых грамматических категорий (времени, лица, наклонения) противопоставляются субъективная темпоральность, субъективная оценочность, предикативность, информативная уплотненность, грамматическая многозначность и имплицативность.

Номинативные предложения обладают большим семантическим потенциалом благодаря морфологическим свойствам имени существительного. Многозначность имени существительного в качестве ядра номинативной конструкции устраняется в процессе

функціонування в тексті, тому можна говорити про ситуативну обумовленість досліджуваних пропозицій.

Аналіз номинативних синтаксических конструкцій в поетических произведениях М. Цветаевой будє перспективним в дальнєйших научних изысканиях, которє исследуют сравнительний аналіз номинативних пропозицій на матеріалє произведений других авторів ХХ ст., що дозволит розширити мовну картину світа ідиостиля письменниці.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алтухова С. И. Экспрессивные и стилистические возможности односоставных предложений. *Русский язык в школах Украины*. 2010. № 2(1046). С. 6–12.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Монография. Москва: Наука, 1988. 341 с.
3. Бабенко Н. Г. Нестандартная сочетаемость в поэтическом языке М. Цветаевой. *Шестая цветаевская международная научно-тематическая конференция* (Москва, 9–11 октября 1998 г.): Сборник докладов / Отв. ред. В. И. Масловский. Москва, 1999. С. 187–190.
4. Бахтин М. М. Работы 1940-х – начала 1960-х годов // *Собрание сочинений: В 7 т. Т. 5.* / Институт мировой литературы им. А. М. Горького РАН. Москва : Русские словари; Языки славянских культур, 1997. 732 с.
5. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка. Москва : Флинта, 2009. 457 с.
6. Гулиева И. Р. Типологическая характеристика и классификация односоставных номинативных предложений. *Филологические науки в МГИМО*. 2020. № 21; URL: <http://file:///C:/Users/Asus/Desktop/261-505-1-SM.pdf> (дата обращения: 15.03.2021).
7. Дедковская Д. М. Номинативные конструкции как способ организации функционально-коммуникативного пространства текста. *«В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии»* : сборник статей по материалам XXXIII международной научно-практической конференции (19 февраля 2014 г.). 2014. Новосибирск. С. 75–83.
8. Кочанова Е. Н. Актуализация семантики номинативных предложений в стихотворном тексте (на материале лирики М. И. Цветаевой). *Вестник МГОУ. Серия «Русская филология»*. № 1. 2009. Москва : Изд-во МГОУ. С. 106–111.
9. Мокроусова О. Ю. Номинативное предложение как единица текста: коммуникативно-прагматический аспект : дис... кандидата филол. наук : 10.02.01. Ростов-на-Дону, 2011. 193 с.
10. Цветаева М. И. Лирика: Стихотворения, поэмы, проза. Москва : Академия, 2008. 656 с.

REFERENCES

1. Altukhova S. I. Ekspressivnyie i stilisticheskiie vozmozhnosti odnosostavnykh predlozhenii. *Russkii yazyk v shkolakh Ukrainy*. 2010. № 2 (146). S. 6–12.
2. Arutiunova N. D. Tipy yazykovykh znachenii. Monografiia. Moskva : Nauka, 1988. 341 s.
3. Babenko N. H. Nestandartnaia sochetaiemost v poeticheskom yazyke M. Tsvetaievoi. *Shestaia tsvetaievskaiia mezhdunarodnaia nauchno-tematicheskaiia konferentsiia* (Moskva, 9–11 oktiabria 1998 g.): *Sbornik dokladov*; [otv. red. V. I. Maslovskii]. Moskva, 1999. S. 187–190.
4. Bakhtin M. M. Raboty 1940-kh – nachala 1960-kh godov. *Sobraniiie sochinenii: v 7 t. T. 5*. Institut mirovoi literatury im. A. M. Gorkogo RAN. Moskva : Russkiie slovari; Yazyki slavianskikh kultur, 1997. 732 s.
5. Valgina N. S. Sintaksis sovremennogo russkogo yazyka. Moskva : Flinta, 2009. 457 s.
6. Guliyeva I. R. Tipologicheskaiia kharakteristika i klassifikatsiia odnosostavnykh nominativnykh predlozhenii. *Filologicheskiie nauki v MGIMO*. 2020. № 21. URL : <http://file:///C:/Users/Asus/Desktop/261-505-1-SM.pdf> (data obrashcheniia: 15.03.2021).
7. Dedkovskaiia D. M. Nominativnyie konstruktсии kak sposob organizatsii funktsionalno-kommunikativnogo prostranstva teksta. *V mire nauki i iskusstva: voprosy filologii, iskusstvovedeniia i*

kulturologii : sbornik statei po materialam XXXIII mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii (19 fevralia 2014 g.). 2014. Novosibirsk. S. 75–83.

8. Kochanova E. H. Aktualizatsiia semantiki nominativnykh predlozhenii v stikhotvornom tekste (na materiale liriki M. I. Tsvetaievoi). Vestnik MGOU. Seriiia «Russkaia filologiiia». 2009. № 1. Moskva : Izd-vo MGOU. S. 106–111.

9. Mokrousova O. Yu. Nominativnoie predlozheniie kak yedinitsa teksta: kommunikativno-pragmaticheskii aspekt: dis. kandidata filol. nauk: 10.02.01. Rostov-na-Donu, 2011. 193 s.

10. Tsvetayeva M. I. Lirika: Stikhotvoreniia, poemy, proza. Moskva : Akademiia, 2008. 656 s.

Алексеева Лариса Олександрівна, доцент, доцент кафедри української мови та славістики Бердянського державного педагогічного університету (Україна).

Алексеева Лариса Александровна, доцент, доцент кафедри українського язика и славистики Бердянського государственного педагогического университета (Украина).

Larisa Alekseeva, Associate Professor of The Department of Ukrainian Language and Slavic Studies of Berdyansk State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 19.04.2021

Статтю прийнято до друку: 26.04.2021

УДК 811.161.2'366.5

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-144-154

ДАВНОМИНУЛИЙ ЧАС: СТАТУС, ЗНАЧЕННЯ, ФУНКЦІОНУВАННЯ

Володимир Барчук

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

e-mail: volodymyr.barchuk@pnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-6985-4309

У статті здійснено огляд науково-теоретичних та описових концепцій давноминулого часу в сучасній українській мові. Установлено, що домінує погляд, за яким давноминулий час виражений через віднесення однієї минулої дії до іншої. Факти мови свідчать, що формальної двокомпонентної умови для репрезентації давноминулого часу не існує. Обґрунтування статусу та значення давноминулого часу потрібно оперти на концепцію надкатегорії темпоральності, що забезпечить єдність критеріїв визначення та розмежування темпоральних категорій, зокібна часу. З'ясовано, що давноминулий час має абсолютне значення, а встановлення його природи ґрунтується на визначенні трикомпонентної структури морфологічного часу.

Ключові слова: *граматична категорія, темпоральність, час, грамема, давноминулий час, темпоральна позиція мовця.*

ДАВНОПРОШЕДШЕЕ ВРЕМЯ: СТАТУС, ЗНАЧЕНИЕ, ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ

Владимир Барчук

Прикарпатский национальный университет имени Василя Стефаника

Украина, г. Ивано-Франковск, ул. Шевченко, 57

e-mail: volodymyr.barchuk@pnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-6985-4309

В статье представлен обзор научно-теоретических и описательных концепций плюсквамперфекта в современном украинском языке. Установлено, что в современных подходах доминирует позиция, на основе которой плюсквамперфект выражен как соотношение двух действий в прошлом. Факты языка свидетельствуют о том, что не существует обязательного условия наличия двухкомпонентной структуры при выражении давнопрошедшего времени. Определение статуса и значения плюсквамперфекта необходимо основывать на концепции сверхкатегории темпоральности, что должно обеспечить единство критериев дефиниции и дифференциации темпоральных категорий, в том числе категории времени. Сделан вывод, что давнопрошедшее время имеет абсолютное значение, а определение его природы обусловлено концепцией трехкомпонентной структуры морфологического времени.

Ключевые слова: *грамматическая категория, темпоральность, время, граммема, давнопрошедшее время, темпоральная позиция говорящего.*

PLUSPERFECT TENSE: STATUS, MEANING, FUNCTIONING

Volodymyr Barchuk

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Ukraine, Ivano-Frankivsk, 57 Shevchenko Str.

e-mail: volodymyr.barchuk@pnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-6985-4309

Introduction. *The article analyzes the Plusperfect tense in modern Ukrainian language. The system of verbal tense forms in modern Ukrainian language is asymmetrical, because three-component paradigm is disturbed by the Plusperfect tense. Thus the sphere of the Preterit has two tense grammemes, which in common tense linguistic conceptions are different: Past Tense is based on the absolute position of reference (the speaker's temporal position), Plusperfect Tense is based on relative position of reference (other past action). We suggest that conception of relative meaning of the Plusperfect Tense is inaccurate.*

Purposes and methods. *The main goals of the article are to establish fundamental features of the Plusperfect Tense, namely an absolute or relative position of the meaning identification, representing one or two-grammemes structure or its limitation by the types of the style of speech. The theoretical grounds of the research are based on the conception that tense as a temporal category in Ukrainian has no relative value or any aspect or mood features of verbal form.*

Results. *Now it is an important task to create the systematical structural depiction of Ukrainian verbal categories. Such description must be based on uniform criteria of definition and differentiation for all types of the verbal meaning. The verbal system of the Tense of the Ukrainian*

language is asymmetrical due to the fact that it has two forms of Preterit. The Past Tense in traditional grammar is interpreted through absolute position of the meaning identification (Point of Speech), but the Plusperfect is interpreted through relative position of the meaning identification and represented by two verbal actions: earlier and later. We consider such form to be a taxis. In reality the Plusperfect in the Ukrainian language is expressed by the one-verb forms and has no taxis meaning. The Ukrainian traditional grammar does not take into account the three-component structure of the morphological Tense (idea of H. Reichenbach).

Originality. *The Tense as a category is included in the category of temporality that has the status of an additional category. All the temporal categories are united by the invariant meaning of action and determined by temporal features, first of all by the position of reference. The interval has no position of reference or has zero position of reference because it is based on inner unwrapping of action through the beginning, duration and ending. The Tense is external temporality that is represented as a temporal line and can be determined by speaker's position of reference as past, presence and future. The tense has a three-component structure: point of speech, point of reference, point of the event. The identity of the Present, the Past Tense and the Future Tense are based on two positions of meaning: point of speech and point of the event, which are overlapped. The Plusperfect is represented as a combination of three positions: point of reference before point of speech, point of the event before point of reference.*

Conclusion. *The Plusperfect has no relative meaning, it means an action that took place a long time ago, a past perfect tense. The forms of the Plusperfect are regularly used in all styles of speech and as components of the taxis structures (as any verbum finitum form). The Plusperfect can be represented by the special grammeme (was + past tense form) and irregular forms (temporal adverb index + past tense form). The Plusperfect is a special form of tense in the Ukrainian language and important as a clue to interpretation of its contents. We suggest that further research of the Ukrainian verb must be carried out on the theoretical principles of this grammatical category.*

Keywords: *grammatical category, temporality, tense, grammeme, Plusperfect, temporal speaker's position.*

Постановка проблеми. В українській мові система часових форм є асиметричною. Струнку тричленну парадигму, що виявляє симетрію, в основі якої перебуває теперішній час як репрезентант абстрагованого моменту мовлення – часової позиції відліку (минулий ← теперішній → майбутній), порушує давноминулий час. Це зумовлює низку інтерпретаційних проблем: по-перше, встановлення місця давноминулого на часовій осі; водночас потрібно визначити його граматичне значення, зокрема з погляду термінологічної назви (маємо на увазі передусім стосунок до минулого та розуміння змісту компонента *давно-*, тобто чи давноминулий передує минулому, чи вказує на абстрактну дію у початковій точці минулого); по-третє, встановлення значення давноминулого, зокрема того, чи виражає дієслівна грамама давноминулого часу абсолютне чи відносне значення минулого часу. Варто вказати, що перелічені питання взаємопов'язані та сфокусовані на ключовій проблемі – визначенні статусу давноминулого часу.

Виклад основного матеріалу. Традиційна українська граматики потрактовує давноминулий час як відносний. Такий підхід має тривалу історичну традицію, зокрема з погляду формування і функціонування часів у давній українській мові, що успадкувала часову систему праслов'янської мови. В. Русанівський зазначає, що серед чотирьох часів праслов'янської мови, які вказували на минулий час (аорист, імперфект, перфект і

плюсквамперфект), кожен мав, окрім власне часового, ще й значення тривання дії: аорист – нетривалої чи одиничної дії, імперфект – тривалої дії, перфект – дії, продовженої у момент мовлення, а плюсквамперфект позначав дію, що передувала в часі іншій минулій дії (див.: [10, с. 288]).

Впадає в око, що плюсквамперфект має особливе значення, виявлене не як власне тривання (як в аориста, імперфекта і перфекта), а як порядок тривання. Отож навіть чотиричленна часова парадигма праслов'янської виявляє асиметрію плюсквамперфекта. Варто зазначити, що попри відсутність писаних пам'яток праслов'янської мови на підставі пізніших джерел, тобто після розпаду праслов'янської мовної єдності, визначено функціонально-стилістичні особливості вживання часових форм: «аорист та імперфект характерні тільки для розповіді, перфект для розмови. Теперішній час та плюсквамперфект можливі і в розмові, і в розповіді» [там само]. Це зауваження вважаємо присутнім, оскільки на інтерпретацію часових значень впливає обґрунтування інтенції мовця та зв'язок часу дієслівної грамеми з часом, що виражений у тексті, тобто власне морфологічного часу із дискурсивним темпоральним хронотопом – зовнішньоподієвим часом, що за лінгвальною природою не є граматичним. Це також зумовило в подальшому розгляд значень морфологічного часу з урахуванням мовленнєвої ситуації та контексту.

О. Синявський щодо давноминулого часу використовує термін *передминулий*, у якому відносність цього часового значення ще більше актуалізована, оскільки його визначення здійснено через вказівку на інший час – минулий: «Як уже сама назва показує, передминулий час означає попередню дію з двох минулих дій: *Він щось почав був говорити, Та судді річ його спочатку перебили* (Є. Гребінка)» [11, с. 85]. О. Синявський наводить приклад із двома дієслівними грамами – передминулого й минулого, засвідчуючи типово двокомпонентну структуру для вираження давноминулого. Очевидно, таке трактування пов'язує давноминулий час із таксисом, визначаючи його як часово-таксисну форму. Однак двограмне вираження давноминулого не є обов'язковим, отже, наявність у контексті іншої минулої дії не впливає на встановлення семантики часової форми дієслова, яка здатна виражати часове значення самостійно і поза контекстом: *робив, був, ходив був*. Пор.: *Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною...* (Акт проголошення незалежності України).

Академічна граматики української мови (за заг. ред. І. Білодіда, «Морфологія» за 1969 р.), що подає узагальнену концепцію українського дієслова на той час, не відходить від погляду О. Синявського, ба більше, В. Русанівський, авторству якого належить частина про дієслово, указує, що «значення давноминулого (вірніше передминулого) (як бачимо, паралельно вживає термін на позначення давноминулого, що побутував у часи О. Синявського – В. Б.) виникає при часовому перебігу двох дій в минулому» [9, с. 377]. Виникнення цього значення, указує автор, можливе або в простому реченні («тоді дієслова у формі минулого часу доконаного виду мають обов'язково виступати в наступних реченнях»), або в простому поширеному реченні з дієприслівниковим зворотом, або у складнопідрядних та складносурядних реченнях [там само]. Звернемо увагу, що для вираження давноминулого необхідною умовою В. Русанівський вважає наявність поліпредикативної конструкції. Дібрані з джерел художнього стилю й проаналізовані нижче приклади засвідчують висловлене.

Проте стверджуючи, що форми давноминулого часу науковому, публіцистичному та діловому стилю не властиві, автор наводить як виняток приклад наукового стилю з А. Москаленка (царина дослідження історії української мови), у якому давноминулий

виражено однією графемою, без співвіднесення з дієсловом у минулому часі: «Професор В. Григорович ще 1848 р. висловив був думку, що євангеліє і псалтир, які знайшов Костянтин у Херсонесі 860 р., були писані глаголицею» [там само, с. 378]. Уважаємо, що це промовистий приклад, який підважує безапеляційність традиційного погляду на давноминулий час.

Підручники передають, здебільшого дослівно, обґрунтування значення давноминулого часу за академічним виданням, див., напр.: [12, с. 258; 13, 279; 5, с. 224]. Щоб вийти в інтерпретації часового значення за межі графеми, автори використовують тезу про потребу розмежовувати контекст, у якому вжито дієслово: «план комунікації (розмова) і план однієї інформації (розповідь про певні події, не розрахована на безпосереднє мовне спілкування)» [5, с. 220]. Таке розрізнення пов'язане з розумінням моменту мовлення – прямого і відносного (релятивного) [там само]. Однак вважаємо, що таке розмежування з погляду граматичної природи морфологічного часу та його характеристики є непродуктивним, оскільки воно порушує засади диференціації граматичних одиниць та розмиває рівневі критерії встановлення їхнього значення. Варто зазначити, що момент мовлення як позиція відліку та встановлення значення дієслівної часової графеми є абстрактним (умовним) поняттям, він визначений мовцем (є цілком суб'єктивним) та не перебуває на часовій осі, тобто є за межами лінії часу, на якій розташовано минуле, теперішнє і майбутнє часові значення, див.: [Барчук, с. 50–53].

Не змінився підхід до трактування давноминулого і в найновіших працях. З одного боку, дослідники розуміють, що на часі глибше опрацьовувати морфологічні категорії дієслова, зокрема й категорію часу, з іншого, – здійснюють це на традиційних теоретичних концепціях, не змінюючи сутності теоретичних підходів. Зокрема, характеризуючи категорію часу і в праці «Теоретична морфологія української мови» (2004), і в новішому виданні «Граматика сучасної української мови. Морфологія?» (2017) К. Городенська доповнює опис дієслівної категорії часу характеристикою його різновидів (напр., власне-теперішній, невластне-теперішній), які однак самодостатньо не представлені на графемному рівні, а виражені в контексті. За такого підходу стирається межа між диференційними та релятивними ознаками морфологічного часу, а засоби його вираження вимушено шукають водночас і в структурі графеми, і в тексті (його комунікативних та прагматичних чинниках). Водночас вважаємо, що для осмислення та обґрунтування природи морфологічного часу потрібно диференціювати рівні його репрезентації в мові (у мовленні поготів), оскільки будь-які вияви часового значення неминуче оперті на його категорійній природі, інваріантному значенні та диференційних ознаках базового категорійного рівня. Указані різновиди часового значення можуть установлюватися на рівні речення (інколи ширшого контексту), є синтаксичними та мають бути розмежовані із власне графемним часом (пор.: [1, с. 224–251]).

У монографічній праці, що торкається темпоральних відношень у сучасній українській літературній мові, О. Бондар указує, що «бінарна опозиція минулий – давноминулий із маркованим другим членом розрізняється за ДСО (диференційною семантичною ознакою – В. Б.) абсолютної / відносної точки відліку» [2, с. 52], водночас автор уважає врахування ознаки ступеня віддаленості часу дії від моменту мовлення (маючи на увазі концепцію О. Бондарка) надлишковим [там само]. Отож асиметричність давноминулого, за О. Бондарем, полягає в його інакшості за ознакою відносної точки відліку, проте не роз'яснено, чи властива йому одночасно абсолютна точка відліку, бо якщо ні, то виникає проблема віднесення давноминулого до морфологічного часу загалом.

Концепція О. Бондарка полягає в тому, що вираження ознаки ступеня віддаленості часу дії від моменту мовлення здійснюють обставинні конкретизатори [3, с. 19], а це означає, що типи часових значень із такою семантикою (під цей тип, безумовно, підпадає давноминулий) є сферою синтаксису. Як бачимо, традиційне трактування давноминулого часу як відносного навіть із загального огляду його інтерпретації зумовлює проблему і його статусу, і його морфологічної природи, а також суперечить фактам мови, коли значення давноминулого виражене однограмемно.

Очевидно, що традиційна концепція давноминулого часу потребує щонайменше критичного аналізу, а, імовірно, перегляду, оскільки методологічна науково-дослідницька теза свідчить: якщо на якомусь етапі розвитку наукової теорії вона починає суперечити мовним фактам, то неминуче потребує корекції чи перегляду.

Сучасна лінгвістика помітно актуалізувала дослідження мовних категорій різних типів та рівнів мовної репрезентації, див., напр.: [6; 14]. Граматична категоріологія дає змогу сформулювати системний погляд на граматичні одиниці та їхні функції, оскільки кладе в основу як засади методологічно послідовного аналізу мовних явищ (інакше неможливо сформулювати як саме поняття категорії, так і визначити структуру й обсяг категорійної множини), з іншого боку, ця галузь знань неминуче враховує аспектну компетенцію (рівневий підхід) лінгвістичного аналізу, а також функціональну специфіку та польову структуру категорійних величин у їхній горизонтальній та вертикальній (ієрархічній) взаємодії.

Категорія темпоральності відображає все розмаїття формально репрезентованих та граматично інтерпретованих мовцем виявів онтологічного часу в їхніх системно-структурних зв'язках, див.: [1]. Маючи статус надкатегорії, категорія темпоральності вміщує такі категорійні величини: інтервал, час, таксис. Спільні ознаки об'єднують їх у категорійну множину, а диференційні – розмежовують семантично і функціонально. При цьому як спільні, так і диференційні ознаки ґрунтуються на єдиних критеріях та засадах ідентифікації й аналізу.

Зваживши, що інваріантним значенням темпоральності є дієвість (тривання як якісно-кількісна зміна дії у її розгортанні), категорія темпоральності в основу вираження граматичного темпорального значення кладе інтервал (проміжок тривання окремої дії від початку через розвиток до завершення), а структурно – дієслівну граему. Отож дієслівна граема – основа вираження й інтервалу, й часу, і таксису. Оскільки час сприймаємо як зміну якісно-кількісних параметрів тривання, то для його оцінки неминуче потрібна позиція відліку. Саме позиція відліку об'єднує та диференціює темпоральні категорії.

Оскільки інтервал позначає внутрішній час дії (з погляду її розгортання в межах відрізка часу) (маємо на увазі час у загальномовному, а не граматичному значенні; у граматичному значенні час послідовно називаємо морфологічним – за рівнем репрезентації), то його значення індиферентне до позиції відліку або виражене через нульову позицію відліку. Це цілком логічно, бо мовець не має засобів темпоральної оцінки дії та вираження її позиції відліку в межах якоїсь ознаки тривання дії (кратності, фазовості чи інтенсивності), бо спостерігає за нею, а не перебуває у ній, тобто перебуває не всередині часу дії, а поза ним; для встановлення позиції відліку потрібна оцінка всієї дії, тобто її зовнішнього часу. Зовнішній час дії позначає морфологічний час, який указує на місце дії на темпоральній осі – нескінченній спрямованій незворотній лінії часу, такий, у межах якої отримує часову інтерпретацію світ (із погляду його історії) та людина (з погляду її життя).

Щоб охопити всі ймовірні дії на лінії часу (і реальні, й ірреальні), мовець неминуче абстрагується за її межі, інакше підлягали б оцінці тільки ті дії, у межах часу яких перебуває позиція відліку, тобто для кожного часового значення потрібна була б власна позиція відліку, що нівелювало б часове протиставлення дій. Наприклад, прийнято вважати, що грамема наказового способу дієслова не позначає часу дії. Це істинно і хибно водночас: хибно, бо форма наказового способу завжди вказує на теперішній час (*працюй, читай*) та виражена основою теперішнього часу дієслова; істинно, бо за природою граматичного значення за умови відсутності парадигматичного протиставлення граматичних форм значення підлягає нівелюванню (якщо ми втратимо множину, як колись двоїну, то категорія і значення граматичного числа зникне).

Отже, момент мовлення як позиція відліку чи, краще, *темпоральна позиція мовця* є цілком абстрагованою, належить до компетенції мовця та відбиває його часову інтенцію, а не дійсний час. З огляду на це додавати до переліку критеріїв граматичної оцінки морфологічного часу дії плани комунікації та однібічної інформації (нібито в першому випадку позиція мовця конкретна – як учасника розмови, а в другому абстрактна – як наратора за межею часу комунікації) немає підстав, бо за такого підходу дослідники непомітно змінюють значення слова *час* із граматичного на ужиткове, що виводить опис за межі наукового аналізу.

Темпоральна позиція мовця є абсолютною, тобто дію оцінюємо з погляду визначеної мовцем позиції безвідносно до будь-яких ознак та умов здійснення дії. Така властивість позиції відліку морфологічного часу є визначальною, оскільки дає змогу оцінювати часову ознаку будь-якої дії на темпоральній осі. Установивши часове значення дії, мовець може семантично уточнювати його щодо умов здійснення, але вийшовши за межі морфологічного рівня репрезентації. Отож указівка на актуальність чи неактуальність теперішньої дії є сферою синтаксису – дію в такому разі розглядають із погляду конкретної семантичної пропозиції та комунікативної ситуації. Тож якщо ми давноминулий вважаємо морфологічним часом, то не можемо інтерпретувати його через відносну позицію відліку. Вираження давноминулого часу одиничною грамемою засвідчує його морфологічний статус, а часове значення виявляє як абсолютне. Те, що форма давноминулого часу типово входить у таксисну форму (структуру), не змінює його природи, як не змінює природи таке входження будь-якої грамеми морфологічного часу: *Я увійшов був до зали, але зупинився; Я увійшов до зали, але зупинився*. У вказаній функції можемо вжити спеціалізовану таксисну дієслівну граему – дієприслівник: *Увійшовши до зали, я зупинився*. В усіх випадках модель таксису $r \rightarrow P$, нерівнорядний лінійний таксис наступності із препозицією рецесивного (означувального) предиката та постпозицією домінантного (означуваного предиката) (див.: [1, с. 329–336]). Як спеціалізована граема таксису (виражена через відносну позицію відліку), незважаючи на історично сформовані морфологічні показники теперішнього і минулого часу, дієприслівник морфологічного часу не виражає. Це дало підстави віднести дієприслівник до прислівника [4, с. 207–211], хоч насправді він є типовою дієслівною граемою, бо, як і відмінюване дієслово (Vf), що вказує на інтервал і морфологічний час, виражає також два темпоральні значення – інтервалу і таксису. Поєднання в одній дієслівній граемі властивостей двох позицій відліку (у цьому разі абсолютної і відносної) неможливе. Натомість індиферентна до позиції відліку граема інтервалу може водночас виражати темпоральні значення, що оперті на позицію відліку – часу і таксису.

Відносна позиція відліку властива таксису – це позиція іншої дії. Таксисна граема зорієнтована на поліпредикативну структуру як форму вираження відносного часу. Таксисна

грамема – це таксисний предикат у бінарній структурі, тобто форма таксису двопрдикатна (складається щонайменше з двох дієслів). Природа відносної позиції відліку зумовлює вибірковість таксисної функції дієслів та можливості виражати таксис поліпрдикативними структурами, див.: [1, с. 276–290]. Дієслівна грамема може входити чи не входити в таксисну форму, натомість виражає морфологічний час послідовно і безумовно (крім виникнення способових обмежень, які до природи дієслівної темпоральності стосунку не мають, а є суто інтерпретативними). Навіть дієприслівник як таксисна грамема самостійно конкретного таксисного значення не виражає, але узагальнено представляє таксисну семантику послідовності (дієприслівники із формантом *-ши*) чи синхронності (сутаксису) (дієприслівники із формантом *-чи*) дій.

Якщо давноминулий час є морфологічним передминулим часом, то це може означати, що на часовій осі є не тільки сфера теперішнього, майбутнього і минулого, а й передминулого (тобто сфера не тотожна минулому чи включена в нього, а окрема частина часової осі). Якщо ж давноминулий час є відносним, тобто передминулим відрізком дії на часовій осі, то його значення не часове, а таксисне, його потрібно інтерпретувати як лінійний нерівнорядний таксис означеної послідовності, функціонально він тотожний дієприслівнику на *-ши*.

Висновок: давноминулий є морфологічним часом, що виражений через абсолютну позицію відліку – темпоральну позицію мовця – та вказує на значення давноминулого часу дії, тобто здійсненої у давноминулому до моменту мовлення. Відносне темпоральне значення, зокрема й відносна позиція відліку у формі іншої минулої дії, грамеми давноминулого часу невластиве. Для вираження значення давноминулого не є обов'язковою наявність будь-якої іншої дієслівної грамеми, тобто грамема давноминулого часу є самодостатньою, про що свідчить типове для української мови одиничне (не парне, співвідносне) вживання давноминулого дієслова. Використання давноминулих форм дієслова не має стилістичних обмежень. Грамеми давноминулого дієслова через особливості граматичної семантики типово використовують для вираження таксису.

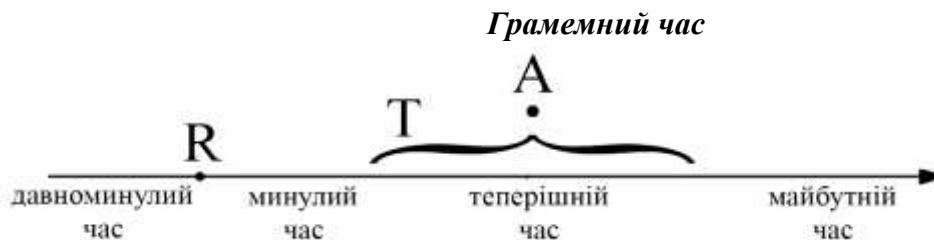
Проте варто з'ясувати особливу природу давноминулого часу та причину, через яку він порушує зовнішню симетрію морфологічного часу. Потрібно зазначити, що історично уніфікація граматичної системи української мови відбувалася в напрямку звуження формальної спеціалізації граем та розширення семантико-функціональної. Це означає, що відбувалася категоризація формальних та семантичних ознак дієслівних граем. У стосунку до темпоральності дієслова це зумовлювало дедалі чіткішу диференціацію категорійних ознак граем, тобто синтетичне поєднання, наприклад, значення виду, інтервалу та часу втрачалося, відповідно часова форма не позначала розгортання дії водночас із видом, а рід дії не зумовлював накладання часової семантики. Завершення цієї єдності у мові та її інтерпретації в дієслівних формах О. Потебня виявив назвою-запитанням у четвертому томі граматики в параграфі, присвяченому дискусії навколо трактування дієслівних форм та значень: «Чи є часи в російській мові?» [8, с. 111–124]. Отже, традиція шукати в дієслівній грамеми нерозчленованість категорійних значень, а часи визначати неподільно з інтервалом є ознакою минулого як у підходах, так і дійсному значенні граматичних форм (пор.: у граматиці О. Павловського натрапляємо на такі назви часів: минулий однократний (*заспівав* або *співнув*), минулий многократний (*співав*), давноминулий (*співував*), майбутній однократний (*заспіваю* або *співну*), майбутній многократний (*буду співати* або *співатиму*) [7, с. 14–21].

Ключ до визначення граматичного статусу давноминулого знаходимо в концепції Х. Райхенбаха, який, пояснюючи природу комбінованих часових значень англійського дієслова, «установив шість варіантів розташування трикомпонентної позиційної структури морфологічного часу англійської мови, яку становлять... момент мовлення та момент віднесення, а також момент дії» [1, с. 194]: point of speech, point of reference, point of the event, див.: [15, с. 72]. В англійській мові дослідник визначає по два варіанти в кожному часовому відрізку темпоральної осі, в українській таку варіантність виявляє тільки сфера претерита.

Отже, у минулого часу (як і теперішнього та майбутнього) момент віднесення і момент дії збігаються (див. рис.): point of reference = point of the event або $R = T$, тож R можна упустити; обидві позиції для минулого часу перебувають перед моментом мовлення (A) (як для теперішнього в межах моменту мовлення, а для майбутнього після нього); ці три часи виражені співвіднесенням A і T . Давноминулий час «відображений трьома різними точками на темпоральній осі: момент дії перед моментом віднесення, момент віднесення перед моментом мовлення» [1, с. 194]. Давноминулий час виражений таким співвіднесенням: $T \leftarrow R \leftarrow A$ (як бачимо, T та R не збігаються). «Це означає, що давноминулий час відображає дію, що здійснюється у момент віддаленого минулого безвідносно до будь-якої дії в минулому: *ходив був* – минулий час (*ходив*) більш віддалений (*був*). У формі давноминулого немає жодної вказівки на іншу, більш пізню (співвідносно) минулу дію» [там само].

Х. Райхенбах зазначає, що «труднощі, які виявляють граматики при поясненні відмінностей між значеннями різних часів, зумовлені тим, що вони не спираються на трикомпонентну структуру часу, відображену в часі граматичному» [15, с. 72].

Узагальнено графемну структуру категорії морфологічного часу на темпоральній осі можемо представити на рисунку:

A – позиція відліку (темпоральна позиція мовця)

R – референційна точка віднесення

T – період віднесення дії (тут умовно – теперішній)

Місце давноминулого на часовій осі (момент дії T) – це сфера минулого за позицією віднесення (референційною точкою відліку R). Сутність давноминулого часу визначена двокомпонентністю абсолютної позиції відліку: темпоральною позицією мовця та референційною позицією; обидві абсолютні та визначені інтенцією мовця, тобто реально не існують на часовій осі (для вказівки на належність до сфери минулого та підпорядкованість темпоральній позиції мовця референційну точку віднесення на рис. поміщено на рівень темпоральної осі).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Давноминулий час – вагома прикмета граматичної системи українського дієслова. Сучасна тенденція до варіантного аналітизму у сфері реалізації граматичних значень та рівень суспільного мовлення в уніфікованому інформаційному просторі зумовлюють зниження частотності вживання традиційної синтетико-аналітичної форми давноминулого (яку подекуди неоковирні педагоги-філологи трактують як діалектну), часту її заміну

еквівалентами (*Працював був на заводі = Колись працював на заводі = Замолоду працював на заводі* і под.). Водночас ця граєма як носій давноминулого граматичного значення важлива і з погляду повноти вираження часової семантики українського дієслова, і з погляду теоретико-методологічного підґрунтя інтерпретації граматичної темпоральності загалом та морфологічного часу дієслова зокрема.

Уважаємо, що **подальші дослідження** українського дієслова потрібно здійснювати, спираючись на теоретико-описові напрацювання сучасної граматичної категоріології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барчук В. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис. Івано-Франківськ : Сімик, 2011. 416 с.
2. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження. Одеса : Астропринт, 1996. 192 с.
3. Бондарко А. В. Темпоральність. *Теорія функціональної граматики: Темпоральність, модальність*. Ленінград : Наука, 1990. С. 5–58.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті: [монографія]. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
5. Граматика української мови. Морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. Київ : Либідь, 1993.
6. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. / Вид. 2-ге, переробл. Луцьк : Вежа, 2004. 393 с.
7. Павловский О. Грамматика малороссийского наречия. Санкт-Петербург, 1818. 108 с.
8. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике. Москва : Просвещение, 1977. Т. 4. 406 с.
9. Русанівський В. М. Дієслово. Сучасна українська літературна мова / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1969. С. 296–429.
10. Русанівський В. М. Формування граматичних категорій дієслова. *Історія української мови. Морфологія*. Київ : Наукова думка, 1978. С. 274–309.
11. Синявський О. Норми української літературної мови. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. XX, 368 с.
12. Сучасна українська мова : Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін. Київ : Либідь, 1991. 312 с.
13. Сучасна українська літературна мова / [Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Грипас Н. Я. та ін.] ; за ред. М. Я. Плющ. Київ : Вища школа, 1994. 414 с.
14. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові. Чернівці : «Букрек», 2014. 412 с.
15. Reichenbach H. The Tenses of Verbs. *The Language of Time*. New York : Oxford University Press, 2005. P. 71–78.

REFERENCES

1. Barchuk V. Hramatychna temporalnist: Interval. Chas. Taksys. Ivano-Frankivsk : Simyk, 2011. 416 s.
2. Bondar O. I. Temporalni vidnoshennia v suchasni ukrainskii literaturnii movi: Systema zasobiv vyrazhennia. Odesa : Astroprynt, 1996. 192 s.
3. Bondarko A. V. Temporalnost. *Teoriya funktsionalnoy grammatiki: Temporalnost, modalnost*. Leningrad : Nauka, 1990. S. 5–58.
4. Vykhoanets I. R. Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti: [monohrafiia]. Kyiv : Naukova dumka, 1988. 256 s.

5. Hramatyka ukraïnskoi movy. Morfolohiia / O. K. Bezpoiasko, K. H. Horodenska, V. M. Rusanivskiy. Kyiv : Lybid, 1993. S. 157–242.
6. Mirchenko M. V. Struktura syntaksysnykh katehorii / Vyd. 2-he, pererobl. Lutsk : Vezha, 2004. 393 s.
7. Pavlovskiy O. Grammatika malorossiyskogo narechiya. Sankt-Peterburg, 1818. 108 s.
8. Potebnya A. A. Iz zapisok po russkoy grammatike. Moskva : Prosveshchenie, 1977. T. 4. 406 s.
9. Rusanivskiy V. M. Diieslovo. *Suchasna ukraïnska literaturna mova* / za zah. red. I. K. Bilodida. Kyiv : Naukova dumka, 1969. S. 296–429.
10. Rusanivskiy V. M. Formuvannia hramatychnykh katehorii diieslova. *Istoriia ukraïnskoi movy. Morfolohiia*. Kyiv : Naukova dumka, 1978. S. 274–309.
11. Syniavskiy O. Normy ukraïnskoi literaturnoi movy. Kyiv : Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 2018. KhKh, 368 s.
12. Suchasna ukraïnska mova : Pidruchnyk / O. D. Ponomariv, V. V. Rizun, L. Iu. Shevchenko ta in. Kyiv : Lybid, 1991. 312 s.
13. Suchasna ukraïnska literaturna mova / [Pliushch M. Ya., Bevzenko S. P., Hrypas N. Ya. ta in.] ; za red. M. Ya. Pliushch. Kyiv : Vyshcha shkola, 1994. 414 s.
14. Shabat-Savka S. T. Katehoriia komunikatyvnoi intentsii v ukraïnskii movi. Chernivtsi : «Bukrek», 2014. 412 s.
15. Reichenbach H. The Tenses of Verbs. *The Language of Time*. New York : Oxford University Press, 2005. P. 71–78.

Барчук Володимир Михайлович, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Україна).

Барчук Владимир Михайлович, доктор филологических наук, профессор кафедры украинского языка Прикарпатского национального университета имени Василия Стефаника (Украина).

Volodymyr Barchuk, Ph.D.habil. (doctor of philology), Professor of the Ukrainian Language Department, Faculty of Philology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine).

Стаття надійшла: 22.04.2021

Статтю прийнято до друку: 29.04.2021

УДК 811.133.1'373.46:53

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-154-163

ФОРМУВАННЯ АКРОНІМІВ ЯК СПОСІБ УТВОРЕННЯ НЕОЛОГІЗМІВ У НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТАХ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Оксана Галян

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Україна, м. Луцьк, пр. Волі, 13

e-mail: oksana_h19@ukr.net

ORCID: 0000-0002-1811-0107

Оксана Мартинюк

Волинський національний університет імені Лесі Українки
Україна, м. Луцьк, пр. Воли, 13
e-mail: oksanamartyniuk@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4592-5309

Стаття присвячена дослідженню процесу акронімізації як способу утворення неологізмів-скорочень у фонографічному та функціональному аспектах. Проведено фонологічний аналіз аббревіатур і встановлено основні моделі утворення акронімів у науково-технічних текстах. З'ясовано, що фонетична структура акронімів науково-технічних термінів має відповідати звуковому складу лексичних одиниць, які існують у французькій мові.

Ключові слова: акронім, скорочення, фонологічна структура, термін-словосполучення.

**ФОРМИРОВАНИЕ АКРОНИМОВ КАК СПОСОБА ОБРАЗОВАНИЯ НЕОЛОГИЗМОВ
В НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ
(НА МАТЕРИАЛЕ ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКА)**

Оксана Галян

Волинский национальный университет имени Леси Украинки
Украина, г. Луцк, пр. Воли, 13
e-mail: oksana_h19@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1811-0107

Оксана Мартынюк

Волинский национальный университет имени Леси Украинки
Украина, г. Луцк, пр. Воли, 13
e-mail: oksanamartyniuk@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4592-5309

Статья посвящена исследованию процесса акронимизации как способа образования неологизмов-сокращений в фонографическом и функциональном аспектах. Проведено фонологический анализ аббревиатур и установлены основные модели образования акронимов в научно-технических текстах. Установлено, что фонетическая структура акронимов научно-технических терминов должна соответствовать звуковому составу лексических единиц, которые существуют во французском языке.

Ключевые слова: акроним, сокращение, фонологическая структура, термин-словосочетание.

**FORMATION OF ACRONYMS AS A WAY OF CREATING NEOLOGISMS IN
SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXTS
(ON THE FRENCH LANGUAGE MATERIAL)**

Oksana Halyan

Lesya Ukrainka Volyn National University
13 Voli avenue, Lutsk 43009, Ukraine
e-mail: oksana_h19@ukr.net
ORCID: 0000-0002-1811-0107

Oksana Martyniuk

Lesya Ukrainka Volyn National University

13 Voli avenue, Lutsk 43009, Ukraine

e-mail: oksanamartyniuk@ukr.net

ORCID: 0000-0003-4592-5309

Introduction. *The globalization processes stimulate intensive international cooperation in the fields of engineering and technology, which requires the use of professional language understandable to everyone, because terminological disarray greatly complicates the information exchange processes between language communicators. As a result, a large number of new terminological units are emerging in the French, English, German, Ukrainian, and other language systems that require unambiguous nominating the terms according to their semantic type. On the other hand, in recent decades there has been a trend toward an economy of language resources, which tends to transmit maximum amount of information using minimum number of linguistic signs. Due to the fact that a large amount of new abbreviated word forms and relevant scientific concepts are formed in the professional subsystems of language, there is a need to study them in the nominative aspect and define their functional-semantic field.*

Purpose. *The purpose of this paper is to determine the peculiarities of the acronymization process of scientific and technical terms and to establish models of acronym formation in the French language.*

This goal shall solve the following tasks: to define acronymy as a way of forming new terminological units, to clarify the role of acronyms and their functioning in scientific and technical texts.

Methods. *General (analysis, synthesis, generalization, modeling) and special linguistic (component and distributive analysis, dictionary definitions) methods were used in the research.*

Results. *The phonological analysis of abbreviations is carried out and the basic models of formation of acronyms in scientific and technical texts are established. It is established that the phonetic structure of acronyms of scientific and technical terms should correspond to the sound composition of lexical units, which exist in the French language.*

Obviously, abbreviations consisting entirely of consonants or vowels can be only initial abbreviations. In addition, if the term abbreviation combines vowels and consonants, but vowels or consonants are doubled, the abbreviations are pronounced by alphabetical letter names. This is due to the fact that such combination of sounds is not typical for full lexical units of the French language.

Originality. *The terms selected for this research blong to general and professional corpora. The paper analyses functioning of abbreviations of terminological units in the French scientific and technical journals and reveals the patterns of acronym formation and their functioning in the professional text.*

Conclusion. *The research determines that acronymy is one of the methods of forming neologisms in scientific and technical texts of the French language. Differences in formation of abbreviations and acronyms as well as their functioning in professional texts as independent lexical units are established. If the phonemic composition of initial abbreviation is coordinated with the phonetic structure of lexical units, the term representing a single scientific concept, becomes an acronym.*

Keywords: *acronym, abbreviation, phonological structure, term-phrase.*

Дослідження термінологічних одиниць у будь-якій сфері діяльності є одним із важливих аспектів розвитку мовознавства. Процеси світової глобалізації стимулюють інтенсивне міжнародне співробітництво в галузі техніки та технологій, що вимагає використання зрозумілої для всіх професійної мови, оскільки термінологічна невпорядкованість значною мірою ускладнює процеси обміну інформацією між комунікантами. З огляду на це у французькій, англійській, німецькій, українській та інших мовних системах виникає велика кількість нових термінологічних одиниць, які потребують однозначної номінації щодо їхньої семантики. З іншого боку, протягом останніх десятиліть спостерігаємо тенденцію до економії мовних засобів, що полягає в передаванні максимальної кількості інформації за допомогою мінімальної кількості мовних знаків. Оскільки у фахових підсистемах мови формується велика кількість нових скорочених словоформ і відповідних наукових понять, виникає потреба їхнього дослідження в номінативному аспекті й окреслення функціонально-семантичного поля.

Вітчизняні та зарубіжні мовознавці вивчали явище скорочення лексичних одиниць у багатьох мовних системах, що представлено в працях В. Борисова [2], Д. Алексєєва [1], Є. Волошина [3], В. Заботкіна [7], І. Цимбалістого [8], М. Цюпи [9] та ін. Проте сучасна науково-технічна термінологія характеризується великою кількістю аббревіатур та акронімів, які внаслідок семантичних особливостей та проблем функціонування в галузевих підсистемах недостатньо досліджені.

У наших попередніх публікаціях подано класифікацію скорочень фізичних термінів, проаналізовано графічну й ініціальну аббревіацію [5, 6]. Окремо виділено скорочення, у якому поєднано усічення, ініціальну аббревіацію, морфемне словотворення та телескопію [4] як новий спосіб утворення слів-комполітів.

Метою статті є визначення особливостей процесу акронімізації науково-технічних термінів та встановлення моделей утворення акронімів у французькій мові.

Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**: визначення акронімії як способу утворення нових термінологічних одиниць, з'ясування ролі акронімів та особливостей їхнього функціонування в науково-технічних текстах.

Об'єкт дослідження – науково-технічні терміни французької мови.

Предмет дослідження – принципи утворення акронімів та функціонування скорочень у французькій мові.

Матеріалом аналізу слугувала вибірка термінів зі статей франкомовних наукових журналів [15–22], загальних та галузевих словників [11–14].

Слово *акронім* уперше використав співробітник лабораторії Белл 1943 р. у США [2, с. 169]. Цей термін має грецьке походження: від «акрос» (крайній, верхній) і «онома» (ім'я). У словнику лінгвістичних термінів зазначено, що аббревіатуру, утворену з початкових букв елементів вихідного словосполучення, але прочитану не за алфавітними назвами букв, а як звичайне слово, називають акронімом, або звуковою аббревіатурою [10, с. 27].

Таке визначення достатньо точно номінує поняття, але його потрібно доповнити, тому що до складу акроніма можуть входити не тільки початкові букви компонентів словосполучення, але й фрагменти лексичних одиниць. Основним «будівельним матеріалом» для акронімів служать ініціальні аббревіатури. Виконане дослідження з вибраними скороченими словоформами свідчить, що частка акронімів із загального числа становить 16 %. Отже, обмежуючись фонетичними закономірностями французької мови, зауважимо, що не кожне скорочення може стати акронімом. Наприклад, до розряду акронімів не можуть бути зараховані аббревіатури, утворені з двокомпонентних

словосполучень, до складу яких уходять два прості повнозначні терміни: *A.E.* [a-e] → *accumulateur électrique* ‘електроакумулятор’, *A.U.* [a-y] → *attraction universelle* ‘всесвітнє тяжіння’, *O.L.* [o-el] → *ondes longues* ‘довгі хвилі’, *I.M.* [i-em] → *induction magnétique*, *D.F.* [de-ef] → *distance focale* ‘фокусна відстань’, *P.S.* [pe-es] → *polarisation spontanée* ‘спонтанна поляризація’.

Якщо у двокомпонентні словосполучення входять науково-технічні терміни із складною лексико-семантичною структурою, то скорочена форма запису є акронімом: *CAD* [kad] → *convertisseur analogique-digital*, *CAN* [kan] → *convertisseur analogique-numerique* ‘аналого-цифровий перетворювач’ *UEM* [we:m] → *unité électromagnétique* ‘електромагнітна одиниця’, *D.E.M.* [dem] → *détection électromagnétique* ‘магнітна дефектоскопія, радіолокація’, *POA* [poa] → *procédé d'oxydation avancée* ‘вдосконалений процес окислення’, *F.E.M.* [fem] → *force électromotrice* ‘електрорушійна сила’, *RUV* [ryv] → *rayons ultraviolets* ‘ультрафіолетові промені’. Також значна кількість акронімів може бути утворена з трикомпонентних термінів-словосполучень, до того ж до аббревіаційних символів можуть входити службові частини мови: *Raz* [raz] → *remise à zéro* ‘повернення в нульове положення, установка на нуль’, *LAR* [lar] → *ligne à retard* ‘лінія затримки’, *SOF* [sof] → *Système Officiel Français* ‘французька система сенситометрії’, *O.C.E.* [o'se] → *oscillateur à couplage électronique* ‘генератор з електронним зв'язком’, *FAG* [fag] → *Fluctuation Axiale Gaussienne* ‘гаусова аксіальна флуктуація’. Варто зазначити, що скорочення з трьох символів від трикомпонентних термінів-словосполучень часто утворюють ініціальні аббревіатури: *CDR* [se-de-er] → *couplage dipolaire résiduel* ‘залишковий дипольний зв'язок’, *TQC* [te-ky-se] → *théorie quantique de champ* ‘квантова теорія поля’ *A. D. D.* [a-de-de] → *analyseur différentiel digital* ‘цифровий диференціальний аналізатор’, *E. E. S.* [e-e-es] → *élimination des échos de sol* ‘подавлення сигналів, відбитих від землі’, *AEE* [a-e-e] → *Absorption dans l'Etat Excité* ‘поглинання в збудженому стані’. Отже, існування в аббревіатурі трьох і більше символів – це необхідна, але зовсім не достатня умова утворення акроніма. Як бачимо з прикладів, не тільки кількісна, але і «якісна» (фонетична) структура аббревіатури визначає, до якого виду належатиме скорочення.

Для проведення фонологічного аналізу аббревіатур уведемо позначення: V – голосний, C – приголосний. Подані приклади, аналіз словників та наукових франкомовних журналів свідчать, що трьохелементні скорочені словоформи, які описують науково-технічні терміни і є акронімами, найчастіше утворені за моделлю CVC, рідше – за моделлю CCV, VCV та VCC. Скорочення, які складаються тільки з приголосних або тільки з голосних, очевидно, можуть бути лише ініціальними аббревіатурами. Крім того, якщо аббревіація поєднує голосні і приголосні, але існує подвоєння голосних (*E. E. S.* [e-e-es]) або приголосних (*A. D. D.* [a-de-de]), то скорочення вимовляються за алфавітними назвами букв. Це пояснюється тим, що таке поєднання звуків нетипове для повнозначних лексичних одиниць французької мови.

Чотирикомпонентні аббревіатури можуть належати до ініціальної аббревіації або до акронімів залежно від фонологічної структури скорочень. Зростання кількості аббревіатурних символів до чотирьох дозволяє збільшити кількість можливих комбінацій голосних і приголосних. У такий спосіб розширюють кількість фонетичних моделей, за якими може утворюватись акронім. У табл. 3.3. подано приклади таких аббревіатур та моделі, співвідносні з ними.

Утворення акронімів із чотирьох символів

Фонетична модель	Приклад скорочення		
	Абревіатура	Фонетика	Повна форма запису, переклад
CVCV	LISA	[li'za]	<i>antenne spatiale à interférométrie laser</i> 'просторова антена лазерної інтерферометрії'
CVCC	MAPS	[maps]	<i>modulation d'amplitude à porteuse supprimée</i> 'амплітудна модуляція з подавленням несучого сигналу'
CCVC	T.P.O.M.	[trom]	<i>tube à propagation d'onde magnétique</i> 'лампа біжучої хвилі магнетронного типу'
CVVC	DEIN	[dein]	<i>Département d'Électronique et d'Instrumentation Nucléaire</i> 'департамент електроніки та ядерного приладобудування'
VCVC	OLED	[oled]	<i>diodes électroluminescentes organiques</i> 'органічні електролюмінісцентні діоди'
VVCV	IOTA	[jota]	<i>Institut d'Optique Théorique et Appliquée</i> 'інститут теоретичної і прикладної оптики'

Як бачимо з моделей, указаних у табл. 3.3, акроніми за фонетичною структурою мають відповідати звуковому складу лексичних одиниць, які існують у французькій мові. Тому для зручності вимови акроніма можуть опускатися як самостійні, так і службові слова, які входять у термін-словосполучення: "*L'ellipsométrie spectroscopique à angle d'incidence variable (VASE) a été utilisée pour corrélérer les données SE**" (22, с. 87), 'Спектроскопічна еліпсометрія зі змінним кутом падіння була використана для кореляції даних SE'. Крім того, щоб звуковий склад скорочення узгоджувався із фонетикою звичайних слів, в абревіатуру до ініціальних букв вихідних словосполучень можуть бути введені початкові літери прийменників: "*La technique de recristallisation en phase solide (SPER) permet d'obtenir des jonctions très fines mais laisse encore des défauts dans le silicium, induisant de forts courants de fuite*" (21, с. 209), 'Технологія рекристалізації в тверду фазу дозволяє отримати дуже добрі з'єднання, але ще залишає дефекти в кремнії, що призводить до сильних струмів витоку'.

В основі утворення багатокомпонентних (п'яти-, шести-, семисимвольних) абревіатур-акронімів теж перебуває фонетична структура, яка узгоджується зі структурою вихідного словосполучення. Але, на відміну від ініціальної абревіації, в акронімах важливо, яким способом елементи структури об'єднуються в єдине ціле. З метою зменшення кількості ініціальних абревіатур й утворення акронімів може відбуватися перестановка символів, що вибрані як початкові літери з компонентів терміносполук: "*Deux méthodes, basées sur l'ablation par un laser pulsé UV sont utilisées: soit le dépôt par laser pulsé conventionnel soit l'évaporation laser assistée par la matrice (MAPLE)*" (17, с. 181), 'Два методи, засновані на абляції при опроміненні імпульсним ультрафіолетовим лазером, використовуються: або осадження імпульсним звичайним лазером, або лазерне випаровування за допомогою

*SE → *ellipsométrie spectroscopique* 'спектроскопічна еліпсометрія'

матриці'. Отже, що більша кількість символів в аббревіатурі, то більше існує «синтезувальних» способів, за допомогою яких можна утворити акроніми.

Останнім часом у наукових статтях виявлено цікаву тенденцію, яка супроводжує утворення акронімів. У науково-технічні тексти вводять скорочення-акроніми, що викликають асоціації з відомими лексичними одиницями: *LASIR* → *Laboratoire de Spectrochimie Infrarouge et Raman* (16, с. Pr7-137) 'лабораторія інфрачервоної спектроскопії і раманівської спектроскопії'. Часто семантика скорочених слів ніяк не пов'язана з будь-якою науковою галуззю знань і може асоціюватися з назвами квітів або жіночими іменами: "Mais avec un dispositif comportant un éclairage suffisant et un fort grandissement, il apparaît de nouvelles structures que nous nommerons *structures induites par laser (LIS)* et qui se forment au dessus de la surface irradiée" (19, с. C1-132), 'Але з пристроєм, що має достатню кількість світла і сильне збільшення, появляються нові структури, які ми будемо називати структурами, що індукуються лазером і які утворюються вище опромінюваної поверхні'. "Afin d'obtenir à la fois du flux et de forts taux de polarisation, nous avons conçu un onduleur spécifique, appelé *OPHELIE (Onduleur Plan/Hélicoïdal du Lure à Induction Electromagnétique)*, comme source de *RS** pour *SU5***" (18, с. Pr7-42), 'Щоб отримати одночасно потік і високі коефіцієнти поляризації, ми розробили спеціальний інвертор, який називається *ОФЕЛІЯ* (інвертор плоский / гелікоїдальний індукційно-електромагнітної пастки) в ролі джерела *RS* для *SU5*'. Рідше трапляються скорочені слівформи, що асоціюються з абстрактними і достатньо креативними поняттями: "Nous développons au *GREMI**** deux méthodes, radiographie éclair et imagerie *de fluorescence induite (IdeFIX)*, basées sur l'absorption d'une partie du flux de rayonnement *X* émis par une source compacte et impulsionnelle appelée flash *X* développée et optimisée au laboratoire" (20, с. Pr7-171) 'Ми розробляємо в *GREMI* два методи, рентгенівське зображення і зображення індукованої флуоресценції, засновані на поглинанні частини *X*-променевого потоку, випромінюваного компактним і імпульсним джерелом, названим флеш-*X*, розробленим та оптимізованим в лабораторії'.

У таких скорочених слівформах автори свідомо підганяють аббревіатуру до відомих лексичних одиниць (*Idefix* асоціюється із *idée fixe* 'нав'язлива ідея'). Мотиви формування таких акронімів містять два важливі аспекти: 1) наукові тексти характеризуються насиченими галузевими терміноелементами, відсутністю емоцій та почуттів, тому під час формування таких акронімів автори можуть передати свій психоемоційний стан; 2) упізнаваність скорочених слівформ і відповідних їм терміносполук значно зростає. Варто зауважити, що останній аспект означає впізнаваність контекстуальну, а не семантичну, тобто за звучанням і графічним зображенням акроніма неможливо впізнати семантику вихідного словосполучення, а лише виділити з контексту.

Загалом асоціація з відомими лексемами – це особлива властивість деяких акронімів, що в граничному випадку (при повній ідентичності акроніма із звичайною лексичною одиницею) приводить до омонімізації слівформ. Проте в науково-технічних текстах основне завдання скорочень – максимальна компресія лексичних одиниць. Очевидно, що для досягнення цієї мети всі терміни скоротити неможливо, оскільки це призведе до так званої «токсикації», тобто часткової або повної втрати змісту тексту. Як засвідчують приклади скорочень, кожна лексична одиниця замінюється певною кількістю символів і, очевидно, для різних аббревіатур ефективність компресії буде різною.

**RS* → *Rayonnement Synchrotron* 'синхротронне випромінювання'

***SU5* – маркування спектральної установки

****GREMI* – аббревіатура назви лабораторії в університеті Орлеан

Висновки. Акронімія є одним із шляхів утворення неологізмів у науково-технічних текстах французької мови. З'ясовано відмінності у формуванні аббревіатур та акронімів як самостійних лексичних одиниць, а також особливості їхнього функціонування у фахових текстах. При узгодженні фонемного складу ініціальної аббревіації з фонетичною структурою лексичних одиниць термін, що представляє єдине наукове поняття, переходить у розряд акронімів.

Уважаємо, що в розвинених інформаційних суспільствах майбутнього мовні системи будуть адаптовані для утримування, передавання й опрацювання великої кількості інформації. Основний критерій для утворення такого мовного континууму – це здатність до ефективної компресії лексичних одиниць. Важливим лінгвістичним «інструментом» у цьому процесі буде формування скорочень, зокрема акронімів, які пройшли тривалий процес лексикалізації у французькій мові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Д. Аббревиация в условиях научно-технической революции. Научно-техническая революция и функционирование языков мира. Москва : Наука, 1977. 217 с.
2. Борисов В. В. Аббревиация и акронимия. Военные и научно-технические сокращения в иностранных языках. Москва : Воениздат, 1972. 320 с.
3. Волошин Е. Структура аббревиатур и способы их образования в современном английском языке. *Учен. зап. І МГПІІІЯ ім. М. Тареза*, 1966. Т. 35. С. 80–111.
4. Галян О. В. Закономірності структурно-граматичної та семантичної організації словоскладання фізичних термінів у французькій. *Іноземна філологія*. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. Вип. 125. С. 36–43.
5. Галян О. В. Утворення та функціонування ініціальних скорочень у фізичній терміносисті (на матеріалі французької мови). *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. Київ, 2020. Вип. 37. С. 13–26.
6. Галян О. В. Формування і функціонування графічних та ініціальних аббревіатур у фізичних текстах (на матеріалі французької мови). *Структурно-семантичні і когнітивно-дискурсивні парадигми сучасного романського мовознавства* : матеріали ІV Всеукраїнської наукової конференції романістів. Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2013. С. 43–46.
7. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского. Москва : Высшая школа, 1989. 126 с.
8. Цимбалістий І. Ю. Структура та процеси лексикалізації скорочень у сучасній іспанській мові: автореф. дис. на здобуття кандидата філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / Київський нац. лінгв. ун-т. Київ, 2012. 22 с.
9. Цюпа М. А. Особливості написання аббревіатур, утворених шляхом усічення, у французькій мові. *Проблеми семантики слова, речення та тексту* : зб. наук. праць. Київ : Видав. центр КНЛУ, 2006. Вип. 16. С. 245–251.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

10. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 576 с.
11. Воропаев Н.Д. Французско-русский словарь по квантовой электронике, голографии и оптоэлектронике. Москва : Русский язык, 1983. 432 с.
12. Гак В. Г., Ганшина К. А. Новый французско-русский словарь. 14-ое изд. Москва : Русский язык, 2010. 1160 с.
13. Колпакова Г. М. Новый французско-русский политехнический словарь. Москва : Изд.: РУССО, 2006. 712 с.
14. Французско-русский ядерный словарь. / [авт.-сост. О. Г. Агзибеков, В. М. Каменева и др.; под. ред. Д. И. Воскобойника]. Москва : Физматгиз, 1961. 242 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

15. Belsky A., Carré B., Fedorov N., Feldbach E., Gaudin J., Guizard S., Geoffroy G., De Grazia M., Kirm M., Martin P., Merdji H., Nagirnyi V., Petite G., Vasil'ev A. Interaction d'impulsions VUV intenses avec les solides luminescents. *Journal Physique IV France*. 2006. Vol. 138. P. 155–161.
16. De Waele V., Poizat O., Buntinx G.. Spectrométrie Raman de résonance picoseconde : principe et application à l'analyse structurale d'intermédiaires réactionnels en solution. *Journal Physique IV France*. 2001. Vol. 11. Pr. 7–137–Pr.7–140.
17. Hernandez-Perez M. A., Garapon C., Champeaux C., Coleman A.W., Guy L. Élaboration de films de molécules organiques par ablation par laser UV. *Journal Physique IV France*, 2006. Vol. 138. P. 181–190.
18. Nahon L. Performances obtenues sur SU5 : une ligne VUV à haute résolution et à polarisation variable. *Journal Physique IV France*, 2001. Vol. 11. Pr.7–41–Pr.7–44.
19. Nicolas G., Autric M. Étude des phénomènes hydrodynamiques induits à la surface de matériaux solides par un rayonnement laser UV. *ANNALES DE PHYSIQUE*. 1997. Vol. 22. C1–131–132.
20. Robert E., Huré L., Cachoncinlle C., Viladrosa R., Pouvesle J.-M. Développement de la radiographie X éclair et de l'imagerie de fluorescence induite par X pour la caractérisation de milieu fluides. *Journal Physique IV France*, 2001. Vol. 11. Pr7–171–Pr7–174.
21. Sarnet T., Hernandez M., Débarre D., Boulmer J. Dopage laser en microélectronique. *Journal Physique IV France*. 2006. Vol. 138. P. 203–212.
22. Zimmer A., Stein N., Boulanger C., L. Johann. Caractérisation par ellipsométrie spectroscopique de films minces de tellure de bismuth obtenus par voie électrochimique. *Journal Physique IV France*. 2004. Vol. 122. P. 87–92.

REFERENCES

1. Alekseev D. *Abbreviatsiya v usloviyakh nauchno-tekhnicheskoy revolyutsii*. Nauchno-tekhnicheskaya revolyutsiya i funktsionirovanie yazykov mira. Moskva : Nauka, 1977. 217 s.
2. Borisov V. V. *Abbreviatsiya i akronimiya*. Voennye i nauchno-tekhnicheskie sokrashcheniya v inostrannykh yazykakh. Moskva : Voenizdat, 1972. 320 s.
3. Voloshin Ye. *Struktura abbreviatur i sposoby ikh obrazovaniya v sovremennom angliyskom yazyke*. *Uchen. zap. IMGPIIYa im. M. Toreza*, 1966. T. 35. S. 80–111.
4. Halyan O. V. *Zakonomirnosti strukturno-hramatychnoi ta semantychnoi orhanizatsii slovoskladannia fizychnykh terminiv u frantsuzkii*. *Inozemna filolohiia*. Lviv : LNU imeni Ivana Franka, 2013. Vyp. 125. S. 36–43.
5. Halyan O. V. *Utvorennia ta funktsionuvannia initsialnykh skorochen u fizychnii terminosysti (na materialii frantsuzkoi movy)*. *Problemy semantyky, prahmatyky ta kohnityvnoi linhvistyky*. Kyiv, 2020. Vyp. 37. S. 13–26.
6. Halyan O. V. *Formuvannia i funktsionuvannia hrafichnykh ta initsialnykh abreviatur u fizychnykh tekstakh (na materialii frantsuzkoi movy)*. *Strukturno-semantychni i kohnityvno-dyskursyvni paradyhmy suchasnoho romanskoho movoznavstva : materialy IV Vseukrainskoi naukovoii konferentsii romanistiv*. Dnipropetrovsk : Dnipropetrovskiy natsionalnyi universytet imeni Olesia Honchara, 2013. S. 43–46.
7. Zabotkina V. I. *Novaya leksika sovremennogo angliyskogo*. Moskva : Vysshaya shkola, 1989. 126 s.
8. Tsymbalistyi I. Yu. *Struktura ta protsesy leksykalizatsii skorochen u suchasni i spanskii movi: avtoref. dys. ... kand. filol. Nauk : spets. 10.02.05 «Romanski movy»*. Kyivskiy. nats. linhv. un-t. Kyiv, 2012. 22 s.
9. Tsiupa M. A. *Osoblyvosti napysannia abreviatur, utvorenykh shliakhom usichennia, u frantsuzkii movi*. *Problemy semantyky slova, rechennia ta tekstu : zb. nauk. prats*. Kyiv : Vydav. tsentr KNLU, 2006. Vyp. 16. S. 245–251.

SPYSOK LEKSYKOHRAFICHNYKH DZHEREL

10. Akhmanova O. S. *Slovar lingvisticheskikh terminov*. Moskva : Yeditorial URSS, 2004. 576 s.

11. Voropaev N.D. Frantsuzsko-russkiy slovar po kvantovoy elektronike, golografii i optoelektronike. Moskva : Russkiy yazyk, 1983. 432 s.
12. Gak V. G., Ganshina K. A. Novyy frantsuzsko-russkiy slovar. – 14-oe izd. Moskva : Russkiy yazyk, 2010. 1160 s.
13. Kolpakova G. M. Novyy frantsuzsko-russkiy politekhnicheskii slovar. Moskva : Izd.: RUSSO, 2006. 712 s.
14. Frantsuzsko-russkiy yadernyy slovar. / [avt.-sost. O. G. Agzibekov, V. M. Kameneva i dr.; pod. red. D. I. Voskoboynika]. Moskva : Fizmatgiz, 1961. 242 s.

SPYSOK DZHEREL ILIUSTRATYVNOHO MATERIALU

15. Belsky A., Carré B., Fedorov N., Feldbach E., Gaudin J., Guizard S., Geoffroy G., De Grazia M., Kirm M., Martin P., Merdji H., Nagirnyi V., Petite G., Vasil'ev A. Interaction d'impulsions VUV intenses avec les solides luminescents. *Journal Physique IV France*, 2006. Vol. 138. P. 155–161.
16. De Waele V., Poizat O., Buntinx G. Spectrométrie Raman de résonance picoseconde : principe et application à l'analyse structurale d'intermédiaires réactionnels en solution. *Journal Physique IV France*, 2001. Vol. 11. Pr. 7–137–Pr.7–140.
17. Hernandez-Perez M. A., Garapon C., Champeaux C., Coleman A.W., Guy L. Élaboration de films de molécules organiques par ablation par laser UV. *Journal Physique IV France*, 2006. Vol. 138. P. 181–190.
18. Nahon L. Performances obtenues sur SU5 : une ligne VUV à haute résolution et à polarisation variable. *Journal Physique IV France*, 2001. Vol. 11. Pr.7–41–Pr.7–44.
19. Nicolas G., Autric M. Étude des phénomènes hydrodynamiques induits à la surface de matériaux solides par un rayonnement laser UV. *ANNALES DE PHYSIQUE*, 1997. Vol. 22. C1–131–132.
20. Robert E., Huré L., Cachoncinlle C., Viladrosa R., Pouvesle J.-M. Développement de la radiographie X éclair et de l'imagerie de fluorescence induite par X pour la caractérisation de milieu fluides. *Journal Physique IV France*, 2001. Vol. 11. Pr.7–171–Pr.7–174.
21. Sarnet T., Hernandez M., Débarre D., J. Boulmer. Dopage laser en microélectronique. *Journal Physique IV France*, 2006. Vol. 138. P. 203–212.
22. Zimmer A., Stein N., Boulanger C., L. Johann. Caractérisation par ellipsométrie spectroscopique de films minces de tellure de bismuth obtenus par voie électrochimique. *Journal Physique IV France*. 2004. Vol. 122. P. 87–92.

Галян Оксана Віталіївна, кандидат філологічних наук, асистент кафедри романських мов та інтерлінгвістики, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна).

Галян Оксана Витальевна, кандидат филологических наук, ассистент кафедры романских языков и интерлингвистики, Волинский национальный университет имени Лесы Украинки (Украина).

Oksana Halyan, kandydat Nauk Degree in Linguistics, assistant of the Department of Romance Languages and Interlinguistics, Lesya Ukrainka Volyn National University (Ukraine).

Мартинюк Оксана Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри романських мов та інтерлінгвістики, Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна).

Мартинюк Оксана Николаевна, кандидат филологических наук, доцент кафедры романских языков и интерлингвистики, Волинский национальный университет имени Лесы Украинки (Украина).

Oksana Martyniuk, kandydat Nauk Degree in Linguistics, Associate Professor of the Department of Romance Languages and Interlinguistics, Lesya Ukrainka Volyn National University (Ukraine).

Стаття надійшла: 21.04.2021

Статтю прийнято до друку: 28.04.2021

УДК 808.5:316.774

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-164-171

ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Віта Ільчук

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: viktorii.ilchuk@vspu.edu.ua

ORCID: 0000-0001-9254-5478

У статті йдеться про особливості мови сучасних засобів масової комунікації та характер їхнього впливу на зміну мовних норм, формування мовленнєвої компетенції і культури мовлення. Розглянуто приклади лексичних і граматичних новоутворень, варіативних форм, визначено їхні основні семантичні групи. Проаналізовано різні типи відхилень від літературних норм. Досліджено рівень мовної культури в текстах друкованої періодики та її вплив на формування довіри аудиторії до поданої в ній інформації. Визначено проблеми в продукуванні текстів, які використовуються в засобах масової інформації.

Ключові слова: українська мова, культура мовлення, мова ЗМІ, проблеми культури мовлення в ЗМІ.

ПРОБЛЕМЫ КУЛЬТУРЫ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА В СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ

Вита Ильчук

Винницкий государственный университет
имени Михаила Коцюбинского

Украина, г. Винница, ул. Островского, 32

e-mail: viktorii.ilchuk@vspu.edu.ua

ORCID: 0000-0001-9254-5478

В статье рассматриваются особенности языка современных средств массовой коммуникации и характер их влияния на изменение языковых норм, формирование речевой компетенции и культуры речи. Рассмотрены примеры лексических и грамматических новообразований, вариативных форм, определены их основные семантические группы и модели образования. Рассмотрены различные типы отклонений от литературных норм. Исследован уровень языковой культуры в текстах печатной периодики и ее влияние на формирование доверия аудитории к средствам массовой информации. Проанализированы существующие проблемы в формировании текстов, используемых в средствах массовой информации.

Ключевые слова: украинский язык, культура речи, речь СМИ, проблемы культуры речи в СМИ.

PROBLEMS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE CULTURE IN THE MASS MEDIA

Vita Ilchuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsyubynsky State Pedagogical University

32, Ostrozhskogo str., Vinnitsa, Ukraine

e-mail: viktorii.ilchuk@vspu.edu.ua

ORCID: 0000-0001-9254-5478

Introduction. *The article considers the peculiarities of the language of modern mass media and the nature of their influence on the change of language norms, the formation of speech competence and speech culture.*

Purpose. *The objectives of the research are to consider the examples of lexical and grammatical neoplasms, variable forms, determine their basic semantic groups and models of education; to analyse different types of deviations from literary norms; to study the level of language culture in the texts of printed periodicals and its influence on the formation of audience's confidence in the media; to investigate the existing problems in the formation of texts used in the media.*

Results. *Between the appearance of newspapers and the expansion of the Internet, the media has undergone tremendous technological, economic, and sociocultural changes. In recent decades, their impact on society around the world has grown. This is due to many factors, including democratic freedoms, freedom of information and freedom of the media. The purpose of the article is to study the problems of Ukrainian broadcasting culture in the media. The segment of media languages in the language system is particularly mobile and dynamic. It is the language of the media that primarily reflects socio-ideological changes in society and captures new concepts and ideologies. According to research, 5% of distortions will never be detected in the text. However, such errors and distortions of media texts were not noticeable to the reader, they did not have a significant impact on the perception and evaluation of readers. The media is not only an information channel, but also one of the important language authorities for modern speakers, which significantly affects the formation of language and language culture. Language has found a natural way to its own transformation, overcoming barren style, bookish nature, formality of newspaper texts - with the use of colloquial, spatial means and jargon, that is, the newspaper turned to low-grade language tools, non-literary lexical items. Therefore, the problem of language culture of modern media is extremely important. Among the causes of the current situation, scholars describe, in addition to non-linguistic factors, a growing number of incompetent journalists and the lack of internal censorship, a decline in the general culture of society etc. Maintaining a competent language structure of the publication today recedes into the background and recedes as a functional feature, so it is advisable to evaluate the media text not only in terms of language standards, but also stylistically and communicatively.*

Originality. *The article considers the problems of the culture of the Ukrainian language in the mass media proving the importance of the problem of language culture development in mass media and identifying the main aspects to pay attention to when preparing texts for publication in the media.*

Conclusion. *There are too many deviations from the norms in modern media texts aimed at overcoming language standards. It is necessary to check media texts for any language deviations. Such an examination should determine whether it is intentional - "programmed", related to the*

formation of meaning, or unintentional, revealing journalists' language looseness, which is the result of low language culture, ignorance of language standards. Unintentional deviations from the system of stylistic, communicative and linguistic standards should be considered as a defect that needs to be corrected.

Keywords: *Ukrainian language, culture of speech, language in mass media, problems of culture, problems of speech, culture of speech in mass media.*

Постановка проблеми. Українська мова постійно розвивається й змінюється. Вона оперативно реагує на екстралінгвістичні чинники, на соціальні перетворення. Сьогодні ми спостерігаємо неймовірно інтенсивний поворот у розвитку мовної системи, який спричинений соціальними, економічними та політичними змінами, швидкість яких створює враження мовних катаклізмів. Насправді вони є лише результатом відображення процесів демократизації в українській мові. Цей вплив особливо яскраво виявляється в текстах засобів масової інформації (ЗМІ), які є результатом журналістської діяльності. За період від появи газет і до розширення Інтернету ЗМІ зазнали істотних технологічних, економічних та соціально-культурних змін. В останні десятиліття їхній вплив на суспільство помітно зріс. Це зумовлено багатьма чинниками, ураховуючи й демократичні свободи, зокрема свободу інформації та свободу ЗМІ.

Нині існує кілька чітких мовних тенденцій у мові мас-медіа: зіткнення між тенденцією до комунікативної демократизації (розширення меж літературної мови, посилення діалогу, «несформованості», «некорегованості» мови) й ускладнення мови (збільшення її інформаційної спроможності, інтелектуально-семіотичної насиченості, формування спеціальної номенклатури й термінології); збільшення кількості учасників масової комунікації; зростання її різноманітності – за віком, освітою, офіційним статусом, політичними, релігійними, соціальними поглядами; більш широке представництво пересічних громадян у дебатах із соціальних питань, а отже – формування повноцінного соціального діалогу; більш вільне вираження власних думок та позицій українців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Медіадискурс загалом, особливо мовна культура газет, був предметом дослідження багатьох українських мовознавців: Я. Гаврилової, І. Завальнюк, М. Пентилюк, О. Пономаріва, Р. Савчук, А. Стикова, М. Яцимірської та ін.; питання культури теле- та радіоефіру розглянуто в дослідженні мовознавця І. Заліпської, стилістичні особливості українськомовного контенту блогів мережі «Інтернет» – С. Зайцевої, мова телереклами – О. Денисевич. Усі ці процеси потребують наукового осмислення, зокрема на матеріалі ЗМІ.

Мета статті полягає в дослідженні проблем культури української мови в засобах масової комунікації.

Виклад основного матеріалу. Сегмент мов медіа в мовній системі особливо рухливий і динамічний. Саме мова ЗМІ щонайперше відображає соціально-ідеологічні зміни в суспільстві, фіксує нові концепції та ідеології. Адресат засобів масової інформації є справді масовим, розсіяним у просторі та неоднорідним за своїми соціальними характеристиками. Так, і мова газет (як і інших засобів масової інформації) характеризується великими можливостями та сильним впливом на інші сегменти літературної мови та на суспільство загалом. Науковці визначають низку функцій мови медіа: інформативну, комунікативну, функцію впливу. Специфіка дискурсивної діяльності в умовах масової комунікації, що насамперед виявляється в заздалегідь запланованій реакції адресата ЗМІ, свідомому викривленні інформації залежно від позиції замовника, свідчить навіть про становлення

нової функції самої мови, зрозуміло, насамперед мови ЗМІ, – функції управління поведінкою великою кількістю людей і маніпулювання їхньою свідомістю. На думку французьких лінгвістів, після середньої школи головним учителем мови є преса.

Ніхто не зобов'язується спростовувати загальну думку про особливу природу друкованого слова, його високий авторитет та вплив на адресата. Пізніше ці слова набули авторитету на радіо та телебаченні. Мову ЗМІ вважали офіційним джерелом, перевіреною інформацією, яка не підлягає сумніву та спростуванню. Подібний соціальний стереотип, очевидно, передбачає періоди довготривалої цензури всіх друкованих видань, коли неперевірене слово не мало місця в колонках газет і журналів, у програмах новин радіо і телебачення. Крім того, друковані тексти в ЗМІ завжди були бездоганними з погляду мовного оформлення, відповідності чинним літературним стандартам, що було досягнуто завдяки професіоналізму редакторів, журналістів та продуманій схемі роботи над цими текстами. Хоча, як зазначає З. Партико, посилаючись на практику коригування за радянських часів та технологію дослідження цього процесу, навіть із семикратною корекцією, що була предметом найважливіших публікацій того часу, досягти абсолютного усунення помилок майже неможливо [1, с. 119]. На думку дослідників, у тексті ніколи не буде виявлено 5% спотворень [6, с. 80]. Однак такі помилки та спотворення медіатекстів не були помітні для читача, вони не мали істотного впливу на сприйняття та оцінку читачів.

Загальноновизнано, що тексти засобів масової інформації не мають індивідуального авторства, оскільки кожен текст створює та обробляє широке коло людей (журналістів, редакторів та ін.), які відповідають за його якість. Однак останнім часом тексти газет, а часом і журналів, усе частіше критикують за необережне формулювання, використання штапованих фраз, несанкціоноване запозичення та наявність тривіальних помилок та відхилень від літературних норм. З огляду на те, що ЗМІ є не тільки інформаційним каналом, а й одним із важливих мовних авторитетів для сучасних носіїв, що суттєво впливає на формування мови та мовної культури, професор О. Пономарів зазначає: «З розширенням функцій української літературної мови, звичайно, далеко не кожен може говорити обраною мовою відразу. Однак є люди, які не мають права на помилки (актори, диктори, працівники радіо і телебачення, викладачі, науковці), адже їхнє слово має бути взірцем для інших громадян України [5, с. 12].

Мовна норма, за трактуванням О. Пономаріва, є сукупністю загальноновизнаних мовних засобів, які вважаються правильними й зразковими на певному історичному етапі. Один із показників досконалості кожної літературної мови – це сталість норм. Нормативність мови головним чином має прояв на рівні орфоєпії, акцентуації, лексики, морфології, синтаксису, фразеології та стилістики. Мовна норма виявляється на різних її рівнях. О. Пономарів виокремлює орфоєпічні, акцентуаційні, лексичні, морфологічні, синтаксичні, фразеологічні і стилістичні норми [4, с. 20]. У свою чергу, М. Пентилюк мовну норму пояснює як звук, сполучення звуків, морфему, значення слова чи фразеологізму, форму слова, словосполучення і речення, що сприймається в якості зразка.

Культура мовлення та культура мислення є відображенням загальної культури та інтелекту, рівня освіти, мовна культура починається із самосвідомості мовної особистості. На переконання науковців, поняття мовної особистості переплітається з етнокультурними та національними рисами особистості. Важливою частиною національної свідомості є ставлення до мови, її оцінка як самостійного, оригінального, здатного до культурного збору знань, досвіду інших народів та як найповнішого вираження національного мовного образу світу [6, с. 7]. Мовна культура виявляється в дотриманні лінгвістичних стандартів

літературної мови, які «відповідають системі мови і сприймаються як модель соціального спілкування» у здатності правильно і чітко висловлюватися різними стилістичними засобами; культура мовлення орієнтована на формування творчої особистості, яка має розвинене почуття мови, має досконалий мовний етикет, знає найкращі приклади мовної поведінки.

Мовний стандарт реалізується через мовну систему, тобто мовні одиниці, які приймаються мовною спільнотою як зразок, або ті, які є кращими на цей момент. Стилiстичні норми пов'язані з текстом і базуються на його функціональній стилістичній та жанровій належності. Комунікативні норми передбачають відповідність комунікаційного процесу комунікативній ситуації, цінностям, стандартам конкретної культури.

Опрацювання, засвоєння, залучення цих елементів у сферу літературного мовлення можна розглядати як природний процес демократизації мови. Однак велика кількість просторічних слів, жаргону та інших нелітературних елементів лібералізує літературну норму, суперечить літературним стандартам, негативно впливає на формування мовних смаків читачів. Тому проблема мовної культури сучасних ЗМІ є надзвичайно важливою.

Нормативний аспект особливо важливий для мови ЗМІ, оскільки він значною мірою відповідає за формування мовних смаків та формування літературних норм. Порівняно з іншими засобами масової інформації, телебачення може мати набагато більший вплив на формування ефірної культури, оскільки охоплює широку аудиторію у всіх сферах життя, підтримує новітні матеріали, формує мову, тому, звичайно, українську мову варто активно просувати. О. Стишов стверджує, що мовна практика засобів масової інформації стоїть на першому місці в процесах формування, створення та поширення нових засобів виразності, функціональної перебудови словникового запасу і найголовніше – створення та закріплення нових мовних стандартів [6, с. 34], оскільки рівень встановлених мовних стандартів, обумовлених слухачем та глядачем у цих видах носіїв, набагато перевищує вплив друкованих періодичних видань [7, с. 41].

Аналіз мовлення ведучих «ТСН» вказує на значну кількість мовностилістичних помилок. Найбільш поширеними є наступні відхилення від норми: вживання слів, у яких ненаголошений (о) наближується до (а) («акання») – *опитування, відповідей, окремої, здобуток, робота, команда, з роками, Голландія, родині, коли, один, говорю*; оглушення дзвінких приголосних – *погода, сніг, ожеледь, Ганна, досягти*; м'яка вимова шиплячих приголосних – *щось, таємничий птах щастя, читачі, зустрічати, сучасна, щирий*; неправильне наголошування слів – *напій, помилка водія, зрідка коштує, іншу їжу, далеко їхати*; порушення лексичних норм і вживання ненормативних словосполучень – *не стидно, вот так, винувата, на даний час, судячи по твою виду*; нехтування формами кличного відмінка та вживання невластивих українській мові пестливих форм – *Анічка, Катічка, Ваня, Леночка, Андрюша*.

Функціонування розмовної та жаргонної лексики в мові ЗМІ пов'язане з прагненням оновити та відродити мовний стиль, із прагненням відійти від комунікативних канонів радянської епохи, акцентувати на легкості, неформальності, гнучкості мовлення та ін. Однак накопичення таких мовних засобів не можна вважати доцільним, нормативним, оскільки це іноді має протилежний ефект – огида і протест проти такого способу надання інформації. Несвідоме використання знижених мовних засобів свідчить як про низьку мовленнєву культуру учасника спілкування, так і про небезпечну тенденцію до стирання стилістичних меж. Мова ЗМІ орієнтується насамперед на широке коло читачів і зосереджується на загальній лексиці та фразеології. Демократизація мови, підтримуючи функціонування живих

виразних стійких виразів для вираження висловлювання, також руйнує естетику тексту. Якщо раніше публіцистичний стиль був зразком використання літературної мови, то наразі спостережено протилежне явище, на що вказують такі приклади: *«Засобів «відшити» позичальника більше, ніж достатньо»*, *«У країні, де бабло і дрібні інтереси завжди перемагають, ніякою Конституцією державу не побудувати»* та ін.

Водночас на шпальтах ЗМІ трапляється багато русизмів. Так, до прикладу, ненормативне вживання прийменника «при»: *«при потребі»*, *«при перегляді телепрограм»*, *«при деяких органічних захворюваннях»*, *«при переробці»*, *«при переговорах»*, *«при купівлі»*, *«при прийнятті рішення»*, *«при підготовці»*, *«при нагоді»*, *«при проясненнях»* та ін. В усному мовленні дикторів радіо і телебачення теж трапляються порушення норм морфології та синтаксису української мови. Вони пояснюються недостатньою мовною компетенцією мовців, низьким рівнем знання граматичних засобів і складністю відповідних норм, що перешкоджає їхньому успішному засвоєнню й застосуванню. Найбільш поширеними є відхилення від морфологічних норм під час формотворення іменників. Так, зокрема, вживання називного відмінка замість кличного при звертанні є порушенням граматичної норми української літературної мови: *«Володимир Михайлович, не турбуйтеся»* («Новий канал»); *«Добрий вечір, Люда»* («Студія «1+1», «ТСН»).

Вагомі труднощі і, як результат, систематичні відхилення від граматичних норм пов'язані з уживанням правильних відмінкових форм іменників, які входять до складу кількісно-субстантивних сполучень. Нормативно числівники *два*, *три*, *чотири* (також і в складених формах), вступаючи в граматичні зв'язки з іменниками, вимагають від них форми називного відмінка множини. Однак у мовленні дикторів радіо й телебачення правильна форма систематично замінюється на родовий відмінок однини: *чотири керівника комітетів* («Новий канал»); *двадцять два метра за секунду* («Новий канал», «Прогноз погоди») та ін. Порушення синтаксичних норм у складних реченнях ЗМІ можна спостерігати в побудові речень: заміна складнопідрядного речення з підрядною обставинною частиною причини або часу на дієприкметниковий зворот: *використовуючи відбілювач, моя білизна стає сірою* («Інтер», реклама); *перебуваючи під арештом, чоловіка прооперували* («Студія «1+1», «ТСН»).

Аналіз газети «Урядовий кур'єр» дав змогу виокремити помилки в чергуванні у / в: *нині їх вже перераховано* (№ 1, 03.01.2021, с. 3), *мав врегулювати закон...* (№ 2, 05.01.2021, с. 2), *Верховна Рада приймає бюджет в терміни...* (№ 10, 19.01.2021, с. 3), *можна з впевненістю...* (№ 12, 23.01.2021, с. 3), *коли б в столиці...* (№ 12, 23.01.2021, с. 4), *надходження коштів в грошовому вимірі...* (№ 13, 24.01.2021, с. 3). Проблема милозвучності мовлення також є актуальною щодо писемних текстів, зокрема й публікацій у ЗМІ: *Вони і обирали шляхом голосування кандидатів до складу виконкому* («Вечірня Умань», 17.05.2017), *Вашингтон, який «сварить з Росією»* («ТСН», 07.12.2016). Зазначені фонетичні перепони ускладнюють сприймання прочитаного, а реципієнт навіть не завжди усвідомлює причини негативного враження від тексту.

Орфографічні помилки – найчастотніші вади журналістських текстів. Досить поширеними є пропуски літер у подвоєнні приголосних: *Тип вибухового пристрою буде встановлено після того, як проведуть первині слідчі дії на місці вибуху* («УНІАН», 27.06.2017). З-поміж поширених правописних аномативів варто звернути увагу на написання літери **и** в буквосполученні **ри** перед приголосним звуком: *Аризона, Маврікій* замість нормативних *Аризона, Маврикій* («УНІАН», 24.06.2017), помилки під час утворення

відтопонімних прикметників за допомогою суфікса **-ськ-**: *Парижські поліцейські закликали кандидатів на пост президента почути їхній «гнів»* («УНІАН», 26.04.2017) та ін.

Серед виявлених лексичних неточностей найчисельнішу групу утворюють нелітературні кальки з російської мови, або інтерфедеми, що є «небезпечним денационалізуючим» явищем, оскільки вони витісняють з ужитку питомі мовні одиниці: *2017 року очікується подальше оживлення сировинних ринків* («День», 27.12.2017), хоч ідеться про поживлення; *Можна піти іншим шляхом і, користуючись службовим положенням, переконати у своїй геніальності науковців іншої галузі...Працівники інституту були обурені рішенням надрукувати псевдонауковий матеріал, який зрештою навіть з тематикою журналу не співпадає* («Українська правда», 21.03.2017), де має бути **становищем** і **не збігається**; *США і Сеул домовилися провести ряд спільних тренувань...* («ТСН», 08.01.2017), хоча має бути **низку** та ін.

Висновки. У сучасних медіатекстах, які мали б продукувати й пропагувати мовні стандарти, нерідко трапляються відхилення від чинних від норм: мовностилістичні помилки, зокрема калькування з російської мови, порушення правил евфонії (здебільшого помилки в чергуванні *у/в*), орфографічні помилки, що засвідчує потребу в ретельнішому редагуванні журналістських матеріалів і підвищенні рівня мовної культури їхніх авторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилова Я. До проблеми розрізнення «норми» і «помилки» у текстах періодичних видань. *Науковий вісник ХДУ. Серія «Лінгвістика»* : зб. наук. праць. Херсон : ХДУ, 2015. Вип.22. С. 119–120.
2. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти: монографія. Вінниця : Нова Книга, 2009. 400 с.
3. Пентиліук М. І. Культура мови і стилістика: пробний підручник для гімназій гуманітарного профілю. Київ : Вежа, 1994. 40 с.
4. Пономарів О. Д. Стлістика сучасної української мови. Тернопіль : Богдан, 2001. 248 с.
5. Пономарів О. Українське слово для всіх і для кожного. Київ : Либідь, 2013. 359 с.
6. Савчук Р. Л. Культура мови журналіста : хрестоматія до дисципліни. Івано-Франківськ : ПНУ, 2018. 61 с.
7. Стишов А. О. Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі мови засобів масової інформації). Київ : Пуґач, 2005. 388 с.
8. Яцимірська М. Культура фахової мови журналіста. Львів : ПАІС, 2004. 332 с.

REFERENCES

1. Gavrilova Ya. Do problemi rozrizennoya «normi» i «pomilki» u tekstakh periodichnikh vidan. *Naukovij visnik KhDU. Seriya «Lingvistika»*: zb. nauk. prac. Kherson : KhDU, 2015. Vip.22. S.119–120.
2. Zavalnyuk I. Ya. Sintaksichni odiniczi v movi ukrayinskoyi presi pochatku KhKhI stolittya: funkczionalnij i pragmalingvistichnij aspekti: monografiya. Vinnytsia : Nova Kniga, 2009. 400 s.
3. Pentilyuk M. I. Kultura movi i stilistika: probnij pidruchnik dlya gimnazij gumanitarnogo profilyu. Kyiv : Vezha, 1994. 40 s.
4. Ponomariv O. D. Stilistika suchasnoyi ukrayinskoyi movi. Ternopil : Bogdan, 2001. 248 s.
5. Ponomariv O. Ukrayinske slovo dlya vsikh i dlya kozhnogo. Kyiv : Libid, 2013. 359 s.
6. Savchuk R. L. Kultura movi zhurnalista : khrestomatiya do disciplotini. Ivano-Frankivsk : PNU, 2018. 61 s.
7. Stishov A. O. Ukrayinska leksika kinczya KhKh stolittya: (Na materiali movi zasobiv masovoyi informacziyi). Kyiv : Pugach, 2005. 388 s.
8. Ponomariv O. Ukrayinske slovo dlya vsikh i dlya kozhnogo. Kyiv : Libid, 2013. 359 s.

9. Savchuk R. L. Kultura movi zhurnalista : khrestomatiya do disciplini. Ivano-Frankivsk : PNU, 2018. 61 s.

10. Stishov A. O. Ukrayinska leksika kinczya KhKh stolitty: (Na materiali movi zasobiv masovoyi informacziyi). Kyiv : Pugach, 2005. 388 s.

11. Yaczimirska M. Kultura fakhovoyi movi zhurnalista. Lviv : PAIS, 2004. 332 s.

Ільчук Віта Василівна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Ильчук Вита Васильевна, кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры украинского языка Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского (Украина).

Vita Pchuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior lecturer of the Ukrainian language department Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynsky State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 15.04.2021

Статтю прийнято до друку: 22.04.2021

УДК 811.161.2'366.522'373.4

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-171-184

УКРАЇНСЬКІ ФЕМІНІТИВИ В КОНТЕКСТІ МОВНОЇ ДИНАМІКИ, СИНТАКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ, ДЕРИВАЦІЇ ТА ПРОБЛЕМ НОРМАТИВНОСТІ

Наталія Костусяк

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Україна, м. Луцьк, проспект Волі, 13

e-mail: kostusyak.nataliia@vnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-9795-6038

Олександр Межов

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Україна, м. Луцьк, проспект Волі, 13

e-mail: mezhov.oleksandr@vnu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-5299-417X

Марина Навальна

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет

імені Григорія Сковороди

Україна, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30

e-mail: m.navalna@phdpu.edu.ua

ORCID: 0000-0002-5064-3122

У статті комплексно схарактеризовано фемінітиви з проекцією на мовну динаміку, синтаксичну семантику, деривацію та нормативність оформлення. Розкрито проблему сприйняття аналізованих лексем, указано на сферу їхнього поширення та закономірності

творення, виділено домінуючі афікси. З огляду на глибинну семантичну інтерпретацію створено семантико-синтаксичну парадигму українських новітніх фемінітивів, яку структурують суб'єктна, об'єктна та адресатна синтаксеми з фемінітивним значенням, запропоновано внутрішню лексико-семантичну класифікацію назв осіб жіночої статі.

Ключові слова: фемінітив, мовна динаміка, семантичний синтаксис, суб'єкт, об'єкт, адресат, деривація, суфікс.

УКРАИНСКИЕ ФЕМИНИТИВЫ В КОНТЕКСТЕ РЕЧЕВОЙ ДИНАМИКИ, СИНТАКСИЧЕСКОЙ СЕМАНТИКИ, ДЕРИВАЦИИ И ПРОБЛЕМ НОРМАТИВНОСТИ

Наталія Костусяк

Волинський національний університет імені Леси Українки
Україна, г. Луцьк, проспект Воли, 13
e-mail: kostusyak.nataliia@vnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9795-6038

Александр Межов

Волинський національний університет імені Леси Українки
Україна, г. Луцьк, проспект Воли, 13
e-mail: mezhov.oleksandr@vnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-5299-417X

Марина Навальная

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди
Україна, г. Переяслав, ул. Сухомлинського, 30
e-mail: m.navalna@phdpu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-5064-3122

В статті комплексно охарактеризовані фемінітиви з проекцією на мовну динаміку, синтаксическу семантику, деривацію і нормативність оформлення. Розкрито проблема сприйняття аналізованих лексем, вказується на сферу їх розповсюдження і закономірності утворення, виділені домінуючі афікси. З урахуванням глибинної семантичної інтерпретації створено семантико-синтаксическу парадигму українських нових фемінітивів, структуруюча суб'єктної, об'єктної і адресатної синтаксемами з фемінітивним значенням, пропонується внутрішня лексико-семантична класифікація найменувань осіб жіночої статі.

Ключевые слова: фемінітив, мовна динаміка, семантичний синтаксис, суб'єкт, об'єкт, адресат, деривація, суфікс.

UKRAINIAN FEMINITIVES IN THE CONTEXT OF LANGUAGE DYNAMICS, SYNTACTIC SEMANTICS, DERIVATION AND PROBLEMS OF NORMATIVITY

Nataliia Kostusiak

Lesya Ukrainka Volyn National University
Volya Avenue, 13, Lutsk, Ukraine
e-mail: kostusyak.nataliia@vnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-9795-6038

Oleksandr Mezhov

Lesya Ukrainka Volyn National University
Volya Avenue, 13, Lutsk, Ukraine
e-mail: mezhov.oleksandr@vnu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-5299-417X

Maryna Navalna

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University
Sukhomlynsko St., 30, Pereiaslav, Ukraine
e-mail: m.navalna@phdpu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-5064-3122

Introduction. *The article is devoted to a complex, multifaceted study of feminitives with a projection on linguistic dynamics, syntactic semantics, derivation and normativity of presentation.*

Purpose. *The purpose of the article is to determine the semantic-syntactic features of feminine nominations with emphasis on their cognitive-functional dimension, to characterize the lexical, semantic and derivational specialization of feminitives, to comment on the peculiarities of their codification in the Ukrainian language and to indicate violations.*

Methods. *The **descriptive** method was used in order to follow the traditions of observation analytics, which provides a brief analysis of the research, as well as an inventory of the processed material; the method of **complex analysis** provided the study of feminitives in the aspect of semantic-syntactic interpretation, lexical-semantic and derivational features; the method of **component analysis** was used to group the analyzed nominations with regard to their lexical meaning; the method of **transformational analysis** served as a basis for the transformation of sentences with feminitives into structures with descriptive constructions semantically similar to these words, which confirmed that the functional purpose of feminine names is to serve as a means of condensation of expression.*

Results. *Ukrainian feminitives are set and approved units of language practice. Their active functioning in media texts indicates linguistic dynamics, close interaction of extralingual and intralingual factors and the desire to establish a gender balance in the language. In the semantic-syntactic hierarchy of feminitives, the central place is occupied by the subject, which denotes a female who actively performs any action or is the bearer of a process or state. It is implemented by the nominative case and its functional equivalents – the grammemes of dative, instrumental, accusative and genitive cases. The names of females serve as markers of objective syntaxeme, which is expressed by accusative, genitive, dative and instrumental cases. The addressee syntaxeme represented by the feminitive has the form of the dative case. The lexico-semantic differentiation of feminitives found in the media led to the selection of 16 groups of these units. The continuation of the process of adaptation of new feminitives to the Ukrainian-language paradigm is indicated by the use of parallel forms of these units and sometimes violations of word-forming norms.*

Originality. *Adherence to a clear algorithm for studying Ukrainian neofeminitives made it possible to reveal the problem of perception and indicate the scope of analysis of the linguistic units under study. Deep semantic-syntactic interpretation and internal lexico-semantic classification of Ukrainian female names served as a basis for creating a semantic-syntactic paradigm, which is structured by subjective, objective and addressee syntaxemes with feminitive meaning, and to identify the most common lexical groups of female names. The article focuses on the patterns of*

creation of the nominations analyzed, highlights the dominant affixes, comments on the formation of the latest feminitives in terms of their codification.

Conclusion. *Thus, the latest feminitives, which in accordance with the requirements of nowadays and in order to maintain gender and language balance, actively function in the media and at the same time form a dynamic body of nominations, which is constantly being updated. Female personal nominations are the elements with certain semantic-syntactic features, including subjectivity, objectivity and addressability. In addition, they have a wide lexico-semantic range. Ukrainian feminitives have their own inventory of word-forming affixes, among which the most productive is -к-(а), and the periphery of language usage is -ec-(а). Despite the codification and explanation of the derivational features of selected nominations in the new edition of the “Ukrainian Orthography”, the newly formed linguistic units still need professional recommendations.*

Keywords: *feminitive, language dynamics, semantic syntax, subject, object, addressee, derivation, suffix.*

Постановка проблеми. Протягом кінця ХХ – першого двадцятиріччя ХХІ ст. в лінгвістиці відбулися значні зміщення акцентів із формально зорієнтованого дослідження мови на когнітивно-антропоцентричний, комунікативно-прагматичний, психолінгвістичний та інші виміри. Прибічники таких напрямів скеровують свої зусилля передусім на опис мовних одиниць крізь призму контекстного вияву в конкретних ситуаціях спілкування, з огляду на модифікаційні та транспозиційні процеси, в аспекті емоційно-експресивного впливу на адресата тощо. Водночас позитивною рисою праць новітнього періоду є визнання змістової пріоритетності. Зокрема, І. Р. Вихованець справедливо стверджує, що визначальний семантичний критерій указує на глибинні семантичні чинники, на яких формуються синтаксичні та морфологічні ознаки слів [4, с. 13]. Такий підхід дає змогу розглянути мовні знаки як утворені внаслідок мисленнево-мовленневих операцій своєрідні поняттєві відображення предметів, явищ, властивостей об’єктивного світу. Крім того, перевагу семантичної моделі аналізу підтверджує класичне усвідомлення тісного взаємозв’язку мови й мислення та специфічного функційного призначення кожної номінації. Не менш важливо дотримуватися такого аспекту в дослідженні одиниць, що нещодавно поповнили мовну систему. Серед них чільне місце посідають фемінітиви-новотвори, активне вживання яких нині простежуємо в засобах масової інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Жіночі номінації осіб неодноразово були об’єктом опису науковців багатьох напрямів і на матеріалі різних мов. Фемінізм розглядають у контексті мовної теорії [15], гендерної лінгвістики [16; 20] та гендерної ідентичності в площині дискурсу [17]. В україністиці докладний опис інновацій зі значенням осіб жіночої статі запропонувала А. М. Архангельська [1; 2], у зіставленні з маскулінітивами їх досліджують А. П. Загнітко [5], О. Ю. Пода [11], у плані лінгвокультурології – М. Ю. Федурко [13]. Жіночі номінації в українському арго розглядає Є. О. Редько [18]. Цікавою видається спроба М. П. Брус схарактеризувати жіночі номінації осіб в історичному, лексичному, словотвірному та стилістичному аспектах, а також у площині етнолінгвістичних, соціолінгвістичних, лінгвоареалогічних, лінгвокультурологічних явищ і виділити фемінітивну підсистему в лексичній системі мови [3]. Чимало праць побудовано на виявленні особливостей творення та функціонування назв осіб жіночої статі в новітньому українськомовному просторі [10, с. 187–194]. Не оминають увагою дослідження фемінітивів на матеріалі кількох мов, зокрема німецької та польської [14], болгарської, польської та

російської [19]. Попри подані в новому виданні «Українського правопису» [12, с. 39–40] рекомендації щодо особливостей їхнього творення, виникла низка проблем, передусім непослідовне використання різних суфіксів, подекуди навіть таких, що перебувають поза нормами сучасної української літературної мови. Крім словотвірної кодифікації, фемінітиви стали предметом активного обговорення передовсім щодо доречності чи недоречності їхнього продукування. Отже, дослідження жіночих назв професій, посад, номінацій жінок за родом діяльності та інших слів цього лексико-семантичного різновиду за актуальністю посідають одне з перших місць в українській мові.

Мета і завдання статті – з'ясувати семантико-синтаксичні параметри жіночих номінацій осіб з акцентом на їхній когнітивно-функційний вимір, схарактеризувати лексико-семантичну та дериваційну спеціалізацію фемінітивів, принагідно прокоментувати особливості їхньої кодифікації в українськомовному устрої та вказати на випадки порушення норм.

Методи дослідження. Задля дотримання традицій оглядової аналітики, що передбачає короткий аналіз досліджень із порушеної проблеми, а також інвентаризації опрацьованого матеріалу використано описовий метод; розгляд фемінітивів в аспекті семантико-синтаксично інтерпретації, лексико-семантичних і дериваційних особливостей забезпечив метод комплексного аналізу; для групування аналізованих номінацій з огляду на їхнє лексичне значення застосовано метод компонентного аналізу; методика трансформаційного аналізу послугувала основою для перетворення речень із фемінітивами на структури із семантично близькими до цих слів описових конструкцій, що дало змогу вказати на функційне призначення жіночих назв осіб слугувати ще й засобом конденсації висловлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фемінітиви української мови умовно можна об'єднати у дві групи: до першої належать ті, що нині сприймають як усталені й затверджені мовною практикою одиниці, вони збереглися з часу праслов'янської єдності та давньоукраїнського й староукраїнського періодів; другу формують новітні номінації, їхнє виникнення пов'язують із низкою зовнішніх факторів, серед яких демократизація суспільства, поява нових професій, активна позиція жінок в українському суспільстві, розширення сфери їхньої професійної діяльності, перебування на керівних посадах, які раніше зазвичай були пріоритетом тільки для чоловіків, та ін. [10, с. 187–188]. Лексеми першого різновиду не викликають таких гострих дискусій, як номінації другого типу. Новітні фемінітиви сприймають по-різному. Одні вбачають у жіночих назвах штучно створені лексеми, що виникли під впливом мовної моди, нашвидкуруч, із метою вияскравити текст, надати йому ексцентричності, і трактують їх як такі, що суперечать природі української мови, порушують її морфологічно-словотвірний баланс, органічність, гармонійність, адже мова й так самодостатня. Аргументом також править звичне й закріплене традицією функціонування в українській мові давніх назв посад та професій із так званим «жіночим» закінченнями *-а/-я* та «чоловічою» нульовою флексією, які в позаконтекстному вживанні вважають іменниками чоловічого роду, а в контексті пов'язують їх із чоловіками й жінками за допомогою змінних слів, пор.: *голова зборів сказав* і *голова зборів сказала*, *компетентний суддя* і *компетентна суддя*. Подекуди задля цього послуговуються складними словами, один із компонентів яких – маркер особи жіночої статі: *Нині вона є єдиною жінкою-губернатором в Україні* (<https://www.volyn.com.ua>, 11.01.2021).

Опоненти поданої попереду концепції (за нашими спостереженнями, молодше покоління) схвально коментують появу нових фемінітивних дериватів, пояснюючи їхнє виникнення мовним динамізмом та тісною взаємодією екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників. Як відомо, реакція на нове завжди неоднакова, зміни повсякчас

активно обговорюють, ставлячись до них схвально чи, навпаки, критикуючи, що й простежуємо на прикладі функціонування жіночих особових назв. Прихильники фемінітивів аргументують доцільність функціонування цих одиниць потребою встановлення гендерної рівності не тільки в житті, а й у вживанні окремих номінацій на позначення осіб жіночої та чоловічої статі. Безперечно, таке реформування сприятиме встановленню гендерного балансу, який через низку причин тривалий час порушували. А про доречність / недоречність, продуктивність / непродуктивність, звичність / незвичність і тривалість «життя» витворених конкретних неофемінітивів української мови можна робити остаточні висновки пізніше. Адже живе спілкування завжди вносить корективи, мова постійно реагує на запити суспільства, залишаючи потрібне й переміщуючи до пасиву зайве. Усе це й відображає розвиток мови та засвідчує її розбудову.

Нині простежуємо зростання активності функціонування одиниць зі значенням осіб жіночої статі за фаховими, посадовими та іншими параметрами в усному мовленні, подекуди в наукових статтях, коли йдеться про здобутки дослідниць-жінок, а найбільше – у текстах засобів масової інформації, що слугують одним із важливих індикаторів мобільності мови. Журналісти завжди прагнули бути оригінальними в передаванні інформації, реалізуючи певні настанови процесу комунікації. Крім того, такі номінації сприяють конденсації висловлення, економії мовних засобів.

Об'єктивність і повноту дослідження фемінітивів забезпечує їхній опис в аспекті глибинної семантичної інтерпретації. У такому разі ці одиниці доречно тлумачити як формальні засоби вираження абстрактного значення, що ґрунтується на мисленнєво-мовленнєвій діяльності з акцентуванням на ідеях функціоналізму, антропоцентризму та комунікативно-прагматичного призначення. Дотримання вказаних методологічних процедур становить основу для аналізу фемінітивів в аспекті семантичного синтаксису та дериватології, що дасть змогу розглядати жіночі особові номінації як елементи з певними семантико-синтаксичними ознаками. Цей підхід вважаємо глибинним й універсальним, оскільки він стосується дослідження фемінітивів не конкретної мови, а мови загалом. Керуючись тим, що новітні назви осіб жіночої статі за фахом, посадою, званням, науковим ступенем тощо є похідними словами, то вони слугують маркерами переважно словотвірного значення суб'єкта дії. Такі лексеми відображають процес конденсації висловлення, схему якого простежимо на прикладі: *Навіть італійська коментаторка не стрималася і вигукнула в прямому ефірі: «Romanchuk! Fantastico!»* (<https://www.volyn.com.ua>, 20.12.2018) ← *Навіть італійська жінка, яка коментувала змагання, не стрималася і вигукнула в прямому ефірі: «Romanchuk! Fantastico!»*. Коренева частина виділеного в першому реченні іменника збігається з коренем дієслівного предиката другого речення, а суфікси *-or-* і *-к-* увиразнюють відповідно семантику особи, що виконує дію, і її жіночу стать. Головний змістовий акцент може припадати на слово, що в реченні є об'єктом. У такому разі корінь цього іменника представлений й у фемінітиві: *Міністерка освіти заявила, що Україна закриває всі політичні дискусії щодо шкіл з мовою навчання нацменшин* (<https://www.volyn.com.ua>, 08.02.2020) ← *Жінка, яка керує Міністерством освіти і науки заявила, що Україна закриває всі політичні дискусії щодо шкіл з мовою навчання нацменшин* (<https://www.volyn.com.ua>, 08.02.2020). В українському мовознавстві різні транспозиційні й трансформаційні процеси, унаслідок яких виникають слова зі словотвірним значенням суб'єкта дії, докладно описав І. Р. Вихованець [4, с. 134–139].

Фемінітиви сучасної української мови вдокладнює її опис у контексті семантичного синтаксису й на мовленнєвій основі, що дає змогу проаналізувати вказані жіночі номінації

відповідно до реалізації ними функцій суб'єкта, об'єкта чи адресата, конкретизованих у вужчих поняттях з огляду на їхній стосунок до дій, процесів, станів та ін., і виявити специфіку жіночих особових номінацій у конкретних умовах спілкування. Крім того, важливо зважати на семантико-синтаксичні відношення, у яких перебувають об'єднані загальною ідеєю фемінітивності вказані різновиди одиниць за умови їхнього поєднання з опорним словом. В українській лінгвістиці такий алгоритм зреалізований у дослідженнях семантичних відмінків [7] і мінімальних синтаксичних одиниць [6; 8; 9]. Отже, вказані концептуальні засади достатньо апробовані й можуть послугувати основою для комплексного дослідження новітніх жіночих назв. Усе це сприяє створенню семантико-синтаксичної парадигми, яку структурують суб'єкт, об'єкт та адресат із фемінітивним значенням.

У семантико-синтаксичній ієрархії фемінітивно представлених компонентів центральне місце посідає суб'єкт, який позначає одну чи кількох осіб жіночої статі, що активно виконують будь-яку дію (фізичну, локативну, розумову, мовленнєву, психічну та ін.) чи є носієм процесу або стану: *Значна частина сюжету розгортається у в'язниці, коли до поета приїжджає агентка КДБ...* (<https://day.kyiv.ua>, 14.05.2019); *У Каліфорнії з великою перевагою перемогла демократка Гілларі Клінтон* (<https://www.volyn.com.ua>, 09.11.2016); *Єлизавету Ясько змінила інша народна депутатка від «Слуги народу» Марія Мезенцева* (<https://day.kyiv.ua>, 11.01.2021); *Новим генсеком ОБСЄ стала дипломатка з ФРН Хельга Шмід (заг.)* (<https://day.kyiv.ua>, 04.12.2020); *Також у лікарні критично мала кількість життєво необхідних препаратів для пацієнтів з іншими тяжкими хворобами. Про це заявили керівниці благодійних фондів, які опікуються такими дітьми – Мар'яна Рева і Марина Кузмічова* (<https://www.volyn.com.ua>, 25.09.2020); *Ще однією перевагою танців урядовиця назвала вплив на рівень стресу та здатність покращувати настрої* (<https://www.volyn.com.ua>, 30.09.2018). У сучасній українській мові такі субстантиви зазвичай зреалізовані називним відмінком, що з формально-синтаксичного боку перебуває в предикативному зв'язку (у формі взаємозалежної двобічної координації) із присудком і за комунікативного членування висловлення реалізує тему: *...польська депутатка є авторкою доповіді про російські воєнні злочини в окупованому Донбасі 2014 року* (<https://day.kyiv.ua>, 22.02.2017); *Канцлерка почуває себе добре* (<https://www.volyn.com.ua>, 23.03.2020). Рідше його функційним еквівалентом є грамеми: 1) давального: *А через півтори години на прес-конференції за підсумками зустрічі канцлерці довелося дати роз'яснення з приводу власного здоров'я* (<https://www.volyn.com.ua>, 28.07.2019); *...канцлерці доводиться довго стояти* (<https://www.volyn.com.ua>, 28.07.2019); *Тепер педагогині доведеться заплатити 17 тис. грн штрафу за порушення правил карантину...* (<https://www.volyn.com.ua>, 16.11.2020); *...українській лікарці, вчительці чи депутатці теж потрібні певна воля, патріотизм і навіть мужність* (<https://day.kyiv.ua>, 27.09.2018); 2) орудного: *Експозиція налічує 12 робіт. Усі вони були створені мисткинею впродовж останніх двох років* (<https://day.kyiv.ua>, 27.04.2017); *Деякі представники школи врятувались від репресій у Москві – так вийшло з мисткинею Оксаною Павленко* (<https://day.kyiv.ua>, 13.06.2018); 3) знахідного: *Канцлерку затрясло, коли вона стояла поряд з Анті Рінне...* (<https://www.volyn.com.ua>, 28.07.2019); 4) родового: *...у канцлерки немає проблем зі здоров'ям* (<https://www.volyn.com.ua>, 28.07.2019). Формально-синтаксичну специфіку вираженого непрямыми морфологічними відмінками фемінітивно маркованого суб'єкта визначає його роль прислівного другорядного члена речення, поєданого з присудком однобічним підрядним зв'язком керування. У типових виявах усі вторинні морфологічні репрезентанти – складники комплексної реми.

Ознаки гендерної зорієнтованості виявляють мовні одиниці, які маркують об'єктну синтаксему. Глибинно-семантичний аналіз таких номінацій дає змогу констатувати, що вони позначають особу жіночої статі як об'єкт чиеїсь дії, рідше вказані лексеми реалізують функцію об'єкта стану чи процесу, переважно емоційно-психічного. Усі вони виконують роль прислівних керованих членів речення, а на комунікативному підрівні – компонента реми. У сучасній українській мові фемінітивний об'єкт представлений такими морфологічними відмінками: 1) знахідним як центральним засобом вираження: *Адвокатку, яка намагалася пронести наркотики у Луцький слідчий ізолятор, судитимуть* (заг.) (<https://www.volyn.com.ua>, 22.01.2021); *З ювілеєм волонтерку вітали військові та ветерани...* (<https://www.volyn.com.ua>, 28.12.2020); *Депутатку визнали винною за статтею про неодноразове порушення правил проведення публічних заходів...* (<https://day.kyiv.ua>, 24.12.2020); *...канцлерку будуть регулярно перевіряти протягом наступних кількох днів, тому що сам по собі тест не дає остаточного результату* (<https://www.volyn.com.ua>, 23.03.2020); *Згідно з рішенням суду, сепаратистку ... заочно засуджено до семи років позбавлення волі* (<https://day.kyiv.ua>, 23.05.2018); *У підсумку педагогиню звільнили, а поліція веде перевірку* (<https://www.volyn.com.ua>, 18.03.2021); 2) родовим: *19 січня 2021 року працівники Луцького СІЗО під час огляду вилучили у захисниці ретельно прихований нею під одягом блок живлення до мобільного телефона зі схованими в нього порошкоподібними речовинами* (<https://www.volyn.com.ua>, 22.01.2021); 3) давальним: *Суд обрав запобіжний захід депутатці Федині* (<https://day.kyiv.ua>, 10.03.2020); *Майже 60% українців вказали, що ... довіряють канцлерці Німеччини* (<https://day.kyiv.ua>, 17.12.2020); 4) орудним: *У вівторок 16 прем'єр-міністрів федеральних земель Німеччини мають зустрітися з канцлеркою Ангелою Меркель* (<https://day.kyiv.ua>, 19.01.2021); *Канцлерка Німеччини Ангела Меркель планує зустрітися з екскандидаткою у президенти Білорусі Світланою Тихановською...* (<https://day.kyiv.ua>, 30.09.2020); *Розмовляли і з новою міністеркою освіти Ганною Новосад, яка обіцяла стежити за ситуацією* (<https://www.volyn.com.ua>, 16.09.2019).

Найменше семантичне та морфологічне розгалуження притаманне зреалізованій фемінітивом адресатній синтаксемі, призначення якої – позначати осіб жіночої статі, на користь чи шкоду яких хтось діє. З опорним дієсловом вони перебувають у прислівному зв'язку, зокрема його формі керування. В українській мові жіночі номінації цього різновиду зазвичай марковані морфологічним давальним відмінком: *Бували на сесіях, перекривали дорогу, пережили суди, писали тодішнім Президенту й міністерці, а їм все обіцяли й обіцяли, вигадували нові дедлайни і причини...* (<https://www.volyn.com.ua>, 16.09.2019); *Вдячна за керівництво професорці з Угорщини Андреа Петто...* (<https://day.kyiv.ua>, 04.06.2020). Засіб периферійного вияву адресатності – грамема знахідного: *Канцлерку поінформували в неділю ввечері, що її лікар отримав позитивний результат на коронавірус* (<https://www.volyn.com.ua>, 23.03.2020).

Три проаналізовані семантико-синтаксичні позиції фемінітивних одиниць – суб'єктна, об'єктна та адресатна – перебувають у відношенні неопозитивних відмінностей, оскільки їхню узагальнену семантику структурують вужчі значення, які мають спільні й водночас іманентні ознаки, що дає змогу протиставити вказані три граматичні значення. Кожну із зазначених синтаксем експлікують іменники в певних відмінках, серед яких один має статус первинної форми, а інші виконують роль його еквівалентів. Цей аспект сприяє виявленню особливостей української мови.

Менший ступінь універсальності й узагальнення має лексико-семантична диференціація новітніх фемінітивів. Вони найчастіше позначають осіб жіночої статі за

професією, родом діяльності в таких сферах: 1) політичній та партійній: У *понеділок, 16 вересня*, з **президенткою** Словацької Республіки Зузаною Чапутовою зустрінеться президент України Володимир Зеленський (<https://www.volyn.com.ua>, 15.09.2019); Порошенко зустрінеться з **прем'єркою** Великої Британії (<https://www.volyn.com.ua>, 17.04.2017); ...**канцлерка** публічно тричі пережила напади тремору (<https://www.volyn.com.ua>, 28.07.2019); ...**АТ «Лекхім»** пов'язують із **ексміністеркою** охорони здоров'я, колишньою **регіоналкою** Раїсою Богатирьовою (<https://day.kyiv.ua>, 11.01.2021); Із «*козою-дерезою*» порівняла себе **свободівка** Ірина Фаріон під час презентації своїх книжок торік в Одесі (<https://www.volyn.com.ua>, 13.01.2015); 2) фінансово-економічній та торгівельній: Тетяні Герасимовій – 28, за освітою – **фінансистка** (<https://day.kyiv.ua>, 26.03.2020); Під час свого першого брифінгу на посаді голови МВФ болгарська **економістка** заявила, що «у 2019 році ми очікуємо сповільнення зростання в близько 90% світу» (<https://day.kyiv.ua>, 08.10.2019); 3) юридичній: **Адвокатка** Закревська припинила голодування, що тривало 13 днів (заг.) (<https://www.volyn.com.ua>, 04.12.2019); Серед тих, хто першим відгукнувся на цей заклик – ... **адвокатеса** Олена Бура (<https://www.volyn.com.ua>, 09.12.2019); Столична **прокурорка** на позашияховику просто на «зебрі» збила дівчинку: дитина в реанімації (<https://www.volyn.com.ua>, 13.10.2020); 4) транспортній: **Водійка** Єлизавета Панькова розповіла «Дню» про професійний вишкіл, непрості будні та неординарних пасажирів (<https://day.kyiv.ua>, 29.01.2021); 5) мистецькій: Тандем зіркової **диригентки** Оксани Линів та оркестру INSO-Lviv поєднає музика Моцарта та любов до українського (<https://day.kyiv.ua>, 10.10.2020); Наразі **мисткиня** працює над новою серією творів... (<https://day.kyiv.ua>, 11.02.2021); 6) навчальній і науковій: При цьому поріг склав/не склав **педагогиня** здолала (<https://day.kyiv.ua>, 20.07.2020); **Професорка** припустила, що причини треба шукати в етнічному складі жителів Мейсце-Оджанське і в умовах довкілля (<https://www.volyn.com.ua>, 11.05.2020); **Науковиця** з України отримала престижну американську нагороду «для геніїв» (<https://day.kyiv.ua>, 09.10.2020); «Це чергова спроба просунути російську мову в університеті», – зауважує **мовознавиця** (<https://day.kyiv.ua>, 02.07.2020); 2021 рік – час винаходів. ...Про це *Gazeta.ua* розповіла **астрологиня** Олена Максимова (<https://www.volyn.com.ua>, 10.12.2020); Леся Бондарук – **історикиня**, представниця Українського інституту національної пам'яті на Волині (<https://www.volyn.com.ua>, 18.10.2018); 7) медичній: ...рівненська **стоматологиня** Інна Кравчук, яку підозрюють у побитті дітей, працювала без ліцензії (<https://www.volyn.com.ua>, 04.03.2021); За професією вона масажна **терапевтка** (<https://day.kyiv.ua>, 15.09.2020); 8) медійній і друкарській: І пам'ятайте: ми бачимо лише те, у що віримо, – ділиться секретом успіху **медійниця** (<https://www.volyn.com.ua>, 17.02.2017); На цьому строкатому тлі особисто для мене вирізняються ... доволі жорсткі «польові дослідження» з української журналістики, які пропонує німецька **газетярка** Бригіта Шульце (<https://day.kyiv.ua>, 10.02.2000); 9) сільськогосподарській: «Господарювати можна і в Україні», – волинська **фермерка** (заг.) (<https://www.volyn.com.ua>, 16.11.2019); 11) моделювання й пошиття одягу: Народилася майбутня **модельєрка** 15 серпня 1949 року у Вінниці (<https://day.kyiv.ua>, 14.08.2017); 12) суспільно-громадської діяльності: Із розумінням говорила **волонтерка** про те, що не просто подружжю із житлом... (<https://www.volyn.com.ua>, 12.08.2018). Фемінітиви також використовують на позначення керівниць установ, організацій, закладів освіти: Відомо, що ваша безпосередня **шефиня**, пані держсекретар, збирається залишити свою посаду (<https://day.kyiv.ua>, 18.09.2012); Днями у Стамбулі **ректорка** Далівського вишу підписала угоду про співпрацю з Асоціацією університетів Близького Сходу (<https://day.kyiv.ua>,

23.03.2018); **Начальниця** поліції закликала місцевих жителів триматися подалі від місця, яке вона назвала дуже небезпечним (<https://day.kyiv.ua>, 29.08.2020); переможниць різних конкурсів, відзначених нагородами: *І цей фест – не виняток, бо серед учасників ... лауреатка і дипломантка багатьох міжнародних конкурсів піаністка Маріанна Гумецька (Україна)* (<https://day.kyiv.ua>, 16.11.2018) та ін.

У сучасних засобах масової комунікації з метою гендерного увиразнення назв осіб жіночої статі послуговуються різними суфіксами, найпродуктивніший серед яких **-к-(а)**. Активне творення нових лексем за допомогою цього форманта цілком закономірне для української мови й не порушує її традицій. Йому радять надавати перевагу й автори нового видання «Українського правопису» [12, с. 39]: ...одна **коментаторка** CNN, скажімо, порівняла правління Трампа з «кришталевою ніччю», масштабним погромом, влаштованим нацистами у Німеччині восени 1938 року, фактичним початком Голокосту... (<https://day.kyiv.ua>, 06.01.2021); **Інвесторка** «Приозерного» Валентина Гурина розповідала журналістам, що житловий комплекс на вулиці Золотобунівській... (<https://day.kyiv.ua>, 28.11.2018).

З огляду на частоту вживання таким фемінітивам поступаються деривати із суфіксом **-иц-(я)**, який утворює жіночі особові номінації, співвідносні з основами на **-ник, -ень, -ець** іменників чоловічого роді: *Пік захворюваності на нову коронавірусну інфекцію COVID-19 ще попереду, заявила речниця Всесвітньої організації охорони здоров'я...* (<https://day.kyiv.ua>, 14.04.2020) (у чоловічому роді **речник**); *Волинська посадовиця привласнила майже пів мільйона гривень* (заг.) (<https://www.volyn.com.ua>, 01.07.2020) (у чоловічому роді **посадовець**). За кількісними показниками до цієї групи тяжіють одиниці зі значенням осіб жіночої статі, модельовані суфіксом **-ин-(я)**, що згідно з рекомендаціями «Українського правопису» треба додавати в разі, якщо основу відповідника чоловічого роду завершує суфікс **-ець** чи приголосний [12, с. 39]: **Плавчиня** Дарина Зєвіна виборола «срібло» чемпіонату Європи з плавання на дистанції 200 м на спині (басейн 25 м)... (<https://day.kyiv.ua>, 10.12.2019); *Рівненська стоматологиня, яка знущалася з дітей, працювала без ліцензії* (заг.) (<https://www.volyn.com.ua>, 04.03.2021); *Це справді унікальна людина, прекрасна педагогиня* (<https://day.kyiv.ua>, 20.07.2020); *Інформацію підтвердила фахівчиня ГУ ДСНС у Миколаївській області Аліна Довгопол* (<https://www.volyn.com.ua>, 01.03.2021).

Абсолютну периферію вжитку в медіатекстах початку ХХІ ст. становлять фемінітиви із суфіксом **-ес-(а)**, який в «Українському правописі» отримав статус рідковживаного [12, с. 40]: *Нещодавно головна «клоунеса» Вікторія Дорошенко організувала для малюків свято, провівши виїзний сеанс арт-терапії* (<https://day.kyiv.ua>, 03.09.2013); *Першими сімейними радниками в обласному центрі стали адвокатеса Євгенія Коваленко та правник Віктор Вальчук* (<https://www.volyn.com.ua>, 04.12.2019).

Тривання процесу адаптації нових фемінітивів до українськомовної парадигми засвідчує наявність паралельних форм, утворених формантами **-к-(а)** і **-ин-(я)**: **Фотографка** з Луцька Лідія Кожевникова здобула перемогу в європейському фотоконкурсі #MakingEurope2019 (<https://day.kyiv.ua>, 02.07.2018) і Приз призів «Золотий День» отримала **фотографиня** з Києва Зоя Шу (Шульга) за серію робіт «Після полону» (<https://day.kyiv.ua>, 12.11.2019); а також **-к-(а)** і **-ес-(а)**: *На президентських виборах у Словаччині лідирує адвокатка Зузана Чапутова* (заг.) (<https://www.volyn.com.ua>, 17.03.2019) і **Адвокатеса** з Криму отримає нагороду уряду Нідерландів (<https://day.kyiv.ua>, 04.12.2019). Запропоновані журналістами обидва варіанти відповідають усталеним зразкам творення.

Прагнучи дотримуватися гендерно-мовного балансу, журналісти подекуди послуговуються фемінітивами, які є деструктивними й суперечать словотвірним нормам української мови. Зокрема, таким порушенням вважаємо вживання жіночих назв із суфіксом *-ш-*, їхнє функціонування пояснюємо процесом тривалого зросійщення українців: *«Непроханих гостей» по камерах відеоспостереження помітила бармениша кафе, яке знаходиться в одній будівлі під магазином* (<https://www.volyn.com.ua>, 27.01.2020); *Ця інспекторша, кажуть, відзначається особливою прискіпливістю* (<https://www.volyn.com.ua>, 31.03.2004). Виділені лексеми доречно замінити на *барменка, інспекторка*.

В арсенал профеміністично налаштованих журналістів подекуди потрапляють складні номінації аналізованого різновиду, які є кодифікованими і щодо дериваційних, і щодо правописних ознак (їх цілком виправдано пишуть із дефісом). Такі лексеми об'єднуємо у дві групи: 1) з обома іменниками-фемінітивами: *Українські плавчині-синхроністки вибороли «золото» в командній комбінації на чемпіонаті Європи* (<https://day.kyiv.ua>, 10.12.2019); *У парку «Володимирська гірка» разом з мером Києва композицію урочисто відкрили сучасні захисники України: ветеран АТО з позивним «Ірландець» Володимир Сергієвський, ... лікарка-інфекціоністка Олександрівськові лікарні Тетяна Гайнутдінова* (<https://day.kyiv.ua>, 19.07.2020); *Так, лікарка-кардіологиня та професорка Катерина Амосова пояснює, Pfizer передбачив непросту логістику для поставки своєї вакцини* (<https://day.kyiv.ua>, 11.01.2021); 2) з однією частиною, утвореною за зразком жіночої назви, а іншою – чоловічої: *Волонтерки-медики на відкритому морозі рятували постраждалих від насильства силовиків* (<https://day.kyiv.ua>, 12.12.2013); *До команди клініки входять чотири стоматологи, два педіатри, медасистент та реєстратор-дияконеса* (<https://day.kyiv.ua>, 05.07.2018). У джерельній базі мовних одиниць другого різновиду значно менше, ніж перших, що говорить про тенденцію до встановлення гендерної рівноваги.

Зрідка складну номінацію жіночого роду структурують дві частини, одна з яких виникла внаслідок транскрибування англійської лексеми: *У прем'єрному епізоді «Голосу країни-б», який вийде в ефірі каналу «1+1» 28 лютого о 21:00, глядачі побачать ... зворушливу «полісвумен» зі Львова, яка мріє познайомитися зі Святославом Вакарчуком* (<https://day.kyiv.ua>, 27.02.2016). Функціонуючи в українськомовному просторі, виділена одиниця виявляє формальну незмінність. Подекуди журналісти до цієї лексеми додають звичний для номінацій жіночої статі суфікс *-к(-а)*, проте таке оформлення вважаємо порушенням норми, адже таке функційне навантаження припадає на другу частину складного слова: *На Волині на п'ятьох майбутніх полісменів припадає одна полісвуменка* (<https://www.volyn.com.ua>, 28.08.2017).

Про осучаснення медійних текстів та активізацію вживання фемінітивів свідчать використання в одному реченні кількох таких назв: *Професорка, лікарка-кардіологиня Катерина Амосова впевнена, що нинішні сплески нових випадків інфікування на COVID-19 – це перша хвиля епідемії, що накриває Україну...* (<https://day.kyiv.ua>, 11.09.2020); *Перекладачка, мовознавиця і лексикографиня Мар'яна Прокопович перекладає переважно з італійської та англійської* (<https://day.kyiv.ua>, 20.06.2019); *Поетеса, дитяча письменниця, дипломатка, дослідниця, ідейна натхненниця культурницьких проектів – це далеко не всі іпостасі Оксани Розумної* (<https://day.kyiv.ua>, 10.07.2020); *Хедлайнер V Міжнародного форуму Kyiv Smart City Forum 2020 – американська підприємниця, інвесторка, засновниця і генеральна директорка Zuckerberg Media Ренді Цукерберг розкрив тему інновацій в сучасних реаліях* (<https://day.kyiv.ua>, 07.10.2020); *Перша українська письменниця, етнографка, фольклористка та видавчиня народилася 29 червня 1849 року*

(<https://www.volyn.com.ua>, 25.06.2018). Хоч трапляються статті, у яких непослідовно послуговуються фемінітивними назвами, як-от: «*Діалог з Богом розпочати нелегко...*». Христина Стебельська, *автор та ведуча програм на «UA: Перший», коментаторка прямих трансляцій Різдвяних богослужінь із кафедральних соборів України* (заг.) (<https://day.kyiv.ua>, 13.01.2017). У поданій реченнєвій побудові поряд із двома жіночими номінаціями (ведуча й коментаторка) ужито іменник, оформлений відповідно до назв чоловічої статі.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, новітні номінації жінок за професією, посадою, іншими видами діяльності становлять частину лексико-семантичної системи української мови та водночас засвідчують її безупинний динамізм. Попри суперечливе ставлення до цих неодериватів, їх активно продукують у медійному просторі. Функціонування фемінітивів в українських засобах масової інформації сприяє осучасненню й лібералізації тексту, створенню гендерно-мовної рівноваги. Не менш важливо, що ці лексеми нині кодифіковані в новому виданні «Українського правопису» [12, с. 39–40]. Жіночі особові номінації – елементи з певними семантико-синтаксичними ознаками, зокрема суб'єктності, об'єктності й адресатності. Крім того, їм притаманна широка лексико-семантична палітра. Українські фемінітиви мають власний інвентар словотвірних афіксів, серед яких найпродуктивніший *-к-(а)*, а периферію мовного вжитку становить *-ес-(а)*. Попри кодифікацію й пояснення дериваційних особливостей досліджуваних номінацій у новому виданні «Українського правопису», нещодавно утворені мовні одиниці все ж потребують фахового аналізу й рекомендацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архангельська А. М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиція і сучасність. *Мовознавство*. 2013. № 6. С. 27–40.
2. Архангельська А. М. Фемінінні інновації в новітньому українському назовництві. *Мовознавство*. 2014. № 3. С. 34–50.
3. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування. Частина перша. Монографія. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. 440 с.
4. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1988. 256 с.
5. Загнітко А. П. Корелятивність іменників-назв осіб чоловічого і жіночого роду. *Українське мовознавство*. 1987. № 14. С. 67–74.
6. Костусяк Н. М. Адресатна синтаксична одиниця на тлі міжрівневої взаємодії. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2011. № 1. С. 63–67.
7. Костусяк Н. М. Морфологічні та семантичні відмінки сучасної української літературної мови. *Українська мова*. 2013. № 4 (48). С. 45–57.
8. Межов О. Г. Орудний відмінок як морфологічний варіант суб'єктної синтаксеми. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія*. 2000. Вип. 2. С. 93–97.
9. Межов О. Г. Об'єктна мінімальна семантико-синтаксична одиниця у формі знахідного відмінка. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2011. Вип. 1. С. 90–94.
10. Навальна М. І. Динаміка лексики української періодики початку ХХІ ст. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 238 с.

11. Пода О. Ю. Фемінітиви і маскулінитиви як гендерні маркери журнальних заголовків у контексті гендерної політики західноукраїнських часописів для жінок. *Держава та регіони. Гуманітарні науки: науково-виробничий журнал*. 2008. № 3. С. 120–126.
12. Український правопис. Київ : Наукова думка, 2019. 392 с.
13. Федурко М. Ю. Словотвірна морфонологія українських фемінативів у лінгвокультурологічному аспекті. *Відображення історії та культури народу в словотворенні: Доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славистів*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. С. 433–442.
14. Błaszowska H. Weibliche Personenbezeichnungen im Deutschen und Polnischen aus der Sicht der feministischen Sprachkritik. Dysertacje Wydziału Neofilologii UAM w Poznaniu 5. Poznań : Wydział Neofilologii UAM w Poznaniu, 2016. 296 s.
15. Cameron D. *Feminism and Linguistic Theory*. London : Palgrave Macmillan, 1992. 257 p.
16. Karwatowska M., Szpyra-Kozłowska J. *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*, Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2010. 294 s.
17. Litosseliti L., Sunderland J. *Gender Identity and Discourse Analysis*. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2002. 337 p.
18. Redko Y. *Feminitives in the Ukrainian Argot: Attempt of Complex Analysis*. Bucharest : Editura Universitaria, 2016. 170 p.
19. Sosnowski W. P., & Satola-Staskowiak J. A contrastive analysis of feminitives in Bulgarian, Polish and Russian. *Cognitive Studies / Études cognitive*. 2019. № 19. URL : <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/cs-ec/article/view/cs.1922> (дата звернення: 01.03.2021).
20. Weatherall A. *Gender, Language and Discourse*. London : 1st Edition, 2003. 192 p.

REFERENCES

1. Arkhanhelska A. M. Do problemy slovotvirnoi feminizatsii v ukrainskii movi novitnoi doby: tradytsiia i suchasnist. *Movoznavstvo*. 2013. № 6. S. 27–40.
2. Arkhanhelska, A. M. Femininni innovatsii v novitnomu ukrainskomu nazovnytstvi. *Movoznavstvo*. 2014. № 3. S. 34–50.
3. Brus M. P. Feminityvy v ukrainskii movi: heneza, evoliutsiia, funktsionuvannia. Chastyna persha. Monohrafiia. Ivano-Frankivsk : DVNZ «Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka», 2019. 440 s.
4. Vykhoanets I. R. Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti. Kyiv : Naukova dumka, 1988. 256 s.
5. Zahnitko A. P. Koreliatyvnist imennykiv-nazv osib cholovichoho i zhinochoho rodu. *Ukrainske movoznavstvo*. 1987. № 14. S. 67–74.
6. Kostusiak N. M. Adresatna syntaksychna odyntsia na tli mizhrivnevoi vzaiemodii. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Movoznavstvo*. 2011. № 1. S. 63–67.
7. Kostusiak N. M. Morfolohichni ta semantychni vidminky suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. *Ukrainska mova*. 2013. № 4 (48). S. 45–57.
8. Mezhov O. H. Orudnyi vidminok yak morfolohichniyi variant subiektnoi syntaksemy. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. M. Kotsiubynskoho. Seriiia : Filolohiia*. 2000. Vyp. 2. S. 93–97.
9. Mezhov O. H. Obiektna minimalna semantyko-syntaksychna odyntsia u formi znakhidnoho vidminka. *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Movoznavstvo*. 2011. Vyp. 1. S. 90–94.
10. Navalna M. I. Dynamika leksykonu ukrainskoi periodyky pochatku XXI st. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2011. 238 s.

11. Poda O. Yu. Femenityvy i maskulinityvy yak henderni markery zhurnalnykh zaholovkiv u konteksti hendernoi polityky zakhidnoukrainskykh chasopysiv dlia zhinok. *Derzhava ta rehiony. Humanitarni nauky : naukovo-vyrobnychiy zhurnal*. 2008. № 3. S. 120–126.
12. Ukrainskyi pravopys. Kyiv : Naukova dumka, 2019. 392 s.
13. Fedurko M. Yu. Slovtvirna morfonolohiia ukrainskykh feminityviv u linhvokulturolohichnomu aspekti. *Vidobrazhennia istorii ta kultury narodu v slovtvorenni: Dopovidy KhII Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii Komisii zi slovianskoho slovtvorennia pry Mizhnarodnomu komiteti slavistiv*. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2010. S. 433–442.
14. Błaszowska H. Weibliche Personenbezeichnungen im Deutschen und Polnischen aus der Sicht der feministischen Sprachkritik. Dysertacje Wydziału Neofilologii UAM w Poznaniu 5. Poznań : Wydział Neofilologii UAM w Poznaniu, 2016. 296 s.
15. Cameron D. *Feminism and Linguistic Theory*. London : Palgrave Macmillan, 1992. 257 p.
16. Karwatowska M., Szpyra-Kozłowska J. *Lingwistyka płci. Ona i on w języku polskim*, Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2010. 294 s.
17. Litosseliti L., Sunderland J. *Gender Identity and Discourse Analysis*. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2002. 337 p.
18. Redko Y. *Feminitives in the Ukrainian Argot: Attempt of Complex Analysis*. Bucharest : Editura Universitaria, 2016. 170 p.
19. Sosnowski W. P., Satoła-Staskowiak J. A contrastive analysis of feminitives in Bulgarian, Polish and Russian. *Cognitive Studies / Études cognitive*. 2019. № 19. URL : <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/cs-ec/article/view/cs.1922> (data zvernennya: 01.03.2021).
20. Weatherall A. *Gender, Language and Discourse*. London : 1st Edition, 2003. 192 p.

Костусяк Наталія Миколаївна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки (Україна).

Костусяк Наталия Николаевна, доктор філологічних наук, професор кафедри українського язика Волинського національного університету імені Лесі Українки (Україна).

Nataliia Kostusiak, Doctor of Philology, Professor, Ukrainian Language Department, Lesia Ukrainka Volyn National University (Ukraine).

Межов Олександр Григорович, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки (Україна).

Межов Александр Григорьевич, доктор філологічних наук, професор кафедри українського язика Волинського національного університету імені Лесі Українки (Україна).

Oleksandr Mezhov, Doctor of Philology, Professor, Ukrainian Language Department, Lesia Ukrainka Volyn National University (Ukraine).

Навальна Марина Іванівна, доктор філологічних наук, професор кафедри документознавства та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (Україна).

Навальная Марина Ивановна, доктор філологічних наук, професор кафедри документознавства та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди (Україна).

Maryna Navalna, Doctor of Philology, Professor, Department of Documentation and Teaching Methods, Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 02.04.2021

Статтю прийнято до друку: 09.04.2021

УДК 811.161.2'02'36

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-185-191

МЕТАФОРИЧНИЙ СВІТ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Віталій Мацько

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Україна, м. Хмельницький, вул. Проскурівського підпілля, 139
e-mail: macko.vitaliy@gmail.com
ORCID 0000-0001-5512-3743

У лютому минуло 150 років з дня народження Лесі Українки. Ушановуючи класика української літератури, присвячуємо статтю дослідженню художнього світу письменниці, зокрема метафоричності мови її поетичних творів. Проаналізовано метафору, найпоширеніший троп в ідіостилі та поетологічному просторі Лесі Українки, з'ясовано її текстоформувальну функцію. Розкрито лінгвістичні особливості метафор у поетичних творах письменниці, зокрема слів-образів «доля», астральних світил (сонця, зір, місяця), метафор на позначення кольорових мовних одиниць. Доведено, що у творах Лесі Українки серед іменникових словосполучень оприявлено структуру, що широко метафоризується, – генитивна конструкція. В означених конструкціях метафоризоване слово виступає у формі залежного родового відмінка. Епітетні метафори відзначаються більш розширеним конкретно-чуттєвим змістом, в їхню основу закладено принцип подібності. Така метафора розширює зміст предмета, явища через властивості й дії нам уже відомого.

Ключові слова: метафора, конотація, образне слово, поетичний текст, лексико-семантичне поле, апозитивні метафори.

МЕТАФОРИЧЕСКИЙ МИР В ПОЭТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ ЛЕСИ УКРАИНКИ

Виталий Мацько

Хмельницкая гуманитарно-педагогическая академия
Украина, г. Хмельницкий, ул. Проскуровского подполья, 139
e-mail: macko.vitaliy@gmail.com
ORCID 0000-0001-5512-3743

В феврале прошло 150 лет со дня рождения Леси Украинки. Почитая классика украинской литературы, посвящаем нашу статью исследованию художественного мира писательницы, в частности метафоричности языка ее поэтических произведений. Автором проанализировано метафору, самый распространенный троп в идиостиле и поетологическом пространстве Леси Украинки, как текстоформирующей функции. Раскрыто лингвистические особенности метафор в поэтических произведениях писательницы, в частности слов-образов «судьба», астральных светил (солнца, зрение, месяца), метафор для обозначения цветных языковых единиц. Доказано, что в произведениях Леси Украинки среди именных словосочетаний широко представлено генитивные конструкции. В указанных конструкциях метафоризованное слово выступает в форме зависимого родительного падежа. Эпитетные метафоры отмечаются более расширенным

конкретно чувственным содержанием, в их основу заложен принцип подобия. Такая метафора расширяет содержание предмета, явления через свойства и действия нам уже известного.

Ключевые слова: метафора, коннотация, образное слово, поэтический текст, лексико-семантическое поле, апозитивные метафоры.

METAPHORIC WORLD IN THE POETIC DISCOURSE OF LESIA UKRAINKA

Vitalii Matsko

Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy
Proskurivskoho Pidpillia Str., 139, Khmelnytskyi, Ukraine
e-mail: macko.vitaliy@gmail.com
ORCID 0000-0001-5512-3743

Introduction. *The article reveals the lexico-semantic field of metaphor in their constructive interrelations and meaning-making functions, which are manifested within one individual style, and provides a description of the dominants of Lesia Ukrainka's poetic language.*

Purpose. *It is important to identify the features of the poet's metaphor, to explore the peculiarities of author's original realization of traditional images with metaphorical semantics, to clarify theoretical positions on individual style dominance, metaphorical model of the world in Lesia Ukrainka's poetry; to express multidirectional semantic structures with noun metaphorical phrases on specific examples.*

Methods of the research are determined by the nature of the tasks and are based on the systemic approach to studying the specifics of the nature of metaphor in the poetic works of Lesia Ukrainka, which is realized by using a set of descriptive, philological, mythopoetic, structural, contextual, semiotic methods. The variety of methods is determined by the rather complex and peculiar nature of the metaphor in the individual style of the writer, her artistic worldview, world image.

Results. *The analysis of the metaphorical world in Lesia Ukrainka's poetic discourse emphasizes the semantic aspect, which performs a function in a specific structure. The metaphorical semantic aspect depends on the form of its expression. Metaphor performs artistic as well as important text formation functions. The syntactic role of the metaphor in the structure of the artistic text at the level of language is a systematized, complex construction.*

Originality. *In the works of Lesia Ukrainka, among the noun phrases there is a structure that is widely metaphorized as a genitive construction. The writer reinforces the semantic contextual core of the metaphor with the world of plants, attracts the applied metaphor into the structure of the text, and strengthens the poetic world with the metaphorized noun, which is manifested in the role of a metaphoric lexeme. Poetic language is enriched with metaphors-comparisons, which reflect a direct comparison of two objects and take the form of the genitive phrase (paired nouns) thus creating the effect of a new stylistic sounding.*

Conclusion. *The author analyzes the metaphor, the most common path in the individual style and poetic space of Lesia Ukrainka, as a text-forming function. Linguistic features of metaphors in the poetic works of the writer have been revealed, in particular words-images of destiny, astral bodies (sun, stars, moon), metaphors to denote language units related to color. It has been proved that in the works of Lesia Ukrainka among noun phrases there is a structure that makes genitive construction widely metaphoric. In these constructions, the metaphoric word*

appears in the form of the dependent genitive case. Epithet metaphors are marked by a more expanded concrete-sensual content; they are based on the principle of similarity. Such a metaphor expands the meaning of the object, the phenomenon through the properties and actions of what we already know. The metaphorical world in Lesia Ukrainka's poetic discourse is diverse on morphological, syntactic, semantic levels, in particular, the use of words from different semantic complexes in the metaphor activates poetic ideas about objects and multivector functions of the metaphor. Representations of the denoted objects are manifested and activated in the individual style of the author, the feature of which is the desire for abstraction, the use of different semantic structures of noun metaphorical phrases in the artistic and linguistic practice of the writer.

Keywords: *metaphor, connotation, figurative word, poetic text, lexical-semantic field, appositive metaphors.*

Постановка проблеми. Метафора є основним тропом у поезіях Лесі Українки, який виконує художню, як і, утім, важливу текстоформувальну функції. Дослідники до найпоширеніших відносять дві парадигми метафори: перша з них інтерпретується як мовне оформлення, друга розглядається в аспекті її ролі в мисленні та пізнанні. Однак важливий підхід до визначення метафор є семантичним. Адже в основі метафори – виявлення смислових ієрархій. Прагматичний критерій не надає метафорі когнітивного значення, уважаючи його заміщенням прямого значення непрямим з певною прагматичною метою. Проблемним видається і змістовий аспект метафори, який виконує функцію в конкретній структурі, відтак він узалежнений від форми свого вираження. Тому варто розглядати метафору як явище і семантичне, і логічне. Синтаксична роль метафори в структурі художнього тексту на рівні мови є систематизованою, складною конструкцією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Природа метафори в художньому світі привертала увагу багатьох мовознавців, їй присвятили свої праці Н. Арутюнова, Н. Басілая, В. Вовк, В. Корольков, Ю. Левін, Л. Риньков, О. Тараненко О. В. Телія, С. Ульман та інші. Предметом аналізу морфологічної структури метафори обрали для своїх наукових мовознавчих студій Т. Єщенко, Н. Кожевникова, Л. Кравець, Л. Пустовіт, Л. Ринькова, Л. Тиха, О. Тищенко. На переконання М. Шніцер, «апробовані різні підходи до визначення метафори: окрім семантичного та прагматичного варто виокремити також інтуїтивний (заснований на інтуїтивному сприйнятті метафори), емотивний (що ґрунтується на зведенні сенсу метафори до її емоційному впливу), формальний (що передбачає створення особливої формули метафори), інтенціональний (визнає провідним конотативне значення слова при блокуванні денотативного), контекстуальний (наполягає на вирішальній ролі контексту в розумінні метафори)» [6, с. 108–109].

Мета статті – виявити та проаналізувати характерні особливості синтаксичної структури метафори в поезії Лесі Українки.

Виклад основного матеріалу. Дослідники відносять метафору до засобу пізнання, що реалізується в мові та мовленні. Метафора є одиницею, яка атрибує на межі граматики, стилістики та семантики, а отже викликає суттєве зацікавлення мовознавців. Складнішим є процес дослідження метафори в семантичному та логічному ракурсі з погляду синтаксису, її структури, пізнання: як саме втілюються в мовній одиниці характерні особливості художнього образу.

У творах Лесі Українки серед іменникових словосполучень оприявлено структуру, що широко метафоризується – генітивна конструкція. В означених конструкціях метафоризоване слово виступає у формі залежного родового відмінка: *огні прорізали темряву ночі* [2, с. 50]

(далі вказуватимемо в дужках лише сторінки. – В. М.) *у темному гаю (54), рветься серце з туги (55), край дороги (351), море туги (362), не стривожить жаль спокою смерті (363), (465)* тощо. У віршах семантичне осердя іменникового словосполучення зчаста уточнюється залежним прикметником, як-от: *у темному гаю (54), згуба неминуча, веселий погляд (258), срібна хвиля (322), лебединий спів (337), сльоза гаряча (338), сні зловорожі (343), ягідки криваві (346), суворі гілки (351), шати кривавії (354), щастя яснооке (357), щастя кволе (452)*. Як бачимо, прикметник підсилює якісну ознаку метафоризованого іменника, він оприявнений у ролі метафоризуючої лексеми. Наприклад, іменник *щастя* Леся Українка двічі підсилила різними метафоризуючими прикметниками – *яснооке* і *кволе*. Вони мають різну смислову й емотивну семантику, лексичну й емоційну конотацію. Власне кажучи, емотивні ознаки мають кілька груп – емотивна конотація, емотивний потенціал, емотивне значення. Якщо вдається до глибшого аналізу щойно названих означених трьох груп, тоді ми підходимо до виділення лексико-семантичного поля прикметників на позначення як позитивних, так і негативних емоцій. Слушною є думка Л. Мацько, яка резюмує: «У широкому розумінні конотація є власне конотативною інформацією, паралельною і додатковою до денотативно-десигнативної (предметно-понятійної), вона надає мовній одиниці можливість виконувати експресивну функцію» [3].

Леся Українка для опису емоцій завдяки тропеїчним засобам підсилила мову вираження світу ліричного героя, а відтак на мовному рівні емоції трансформуються в емотивність. Ідучи за В. Телією, зазначимо, що емоції належать до психологічної категорії, а емотивність – до мовної [5]. У першій позиції іменник *щастя* наділений позитивною конотацією завдяки метафоризуючому прикметникові *яснооке*, у другому – негативним позначенням, адже прикметник *кволий* вказує на слабкий, безсилий, немічний стан.

Прикметно, що Леся Українка зчаста метафоризує абстрактний іменник *щастя*, наприклад: *щастя спить, співає щастя, щастя оживив*. Значення метафоричного словосполучення глибше розкривається за допомогою всього контексту, де метафоризовані дієслова антропологізують значення іменника, динамізують хід наративної структури речення: *Ось і ти / зібрався лицар молодий в дорогу, / на гору ту скляну, де щастя спить...* (356); *Він на горі єдиним поцілунком / розбив труну і щастя оживив, / отим єдиним, легким поцілунком / навек царівну горду покоров* (356); *співає щастя над своїм коханим, / і ні одна сльоза не пролилась* (357). Дієслова теперішнього часу вказують на ствердження. Сила іменника полягає в тому, що він передає ознаку навіть тоді, коли не сполучається з прикметником чи дієсловом, як-от: *зброї полиск, зброї брязкіт (272), замість поблискувати зброєю, бряжчати зброєю*. Однак зауважимо, що зловживання подібними генітивними іменниковими словосполученнями з метафоричним значенням в художніх творах не бажане з причини їхньої шаблонності, кліше, застигlosti. А ось епітетні метафори *срібна хвиля, лебединий спів* відзначаються більш розширеним конкретно-чуттєвим змістом, тут в основу метафори закладено принцип подібності. Метафора розширює зміст предмета, явища через властивості й дії нам уже відомого.

Письменниця семантично-сміслову ядро метафори підсилює рослинним світом: *Плюща обійми гублять силу дуба (300); Лунає гомін листя молодого (316); Плющ їй дає життя, він обіймає, / боронить від негоди стіну голу (333); Тремтять в моєму серці квіти (338); Шуміла калина листом зелененьким (346); Вразливі мімози (351); Будуть шарпати одіж суворі гілки / і скривавлять колючками руки (351); Очерет тільки мертвий свій шелест почне, / обізвавшись на те голосіння... (353); Спалахнуть злотом квіти (353); Терни невидимії їй / все тіло поранили, змучили (354); ...і зчорніють червоні троянди (355);*

Втомлений лист в'яне (363), *а на вершечку квіточка сяє / квіточка сяє рай звеселяє, / ярая квітка золотом засяє* (420). На підставі звукових асоціацій (*лунає гомін, шуміла калина, очерет...шелест почне*) формуються метафорично-сонорні словосполучення, а називання станів, дієвості людини розпрозорюють у поетичній структурі тексту ознаки рослинного світу (*плющ обіймає, квіти тремтять, гілки скривавлять руки*). У словосполученнях із метафоричним змістом притаманне позначення, що вказує на різних метафоричних компонентів з неоднаковими семантичними зв'язками (*Плющ їй дає життя, він обіймає, / боронить від негоди стіну голу*). Відіменникове дієслово *скривавлять*, словосполучення *лунає гомін, плющ обіймає, боронить* – метафоричні вислови, що сконцентровані у своєму силовому семантичному полі найвіддаленіші чи найнесумісніші асоціації на підставі схожості. Проілюстровані вище метафори увиразнюють ефект олюднення. У такий спосіб метафорична персоніфікація втілена в контексті природи, яка дзеркально змальовує почуття, дії ліричного героя.

Метафори-порівняння відображають безпосереднє зіставлення двох об'єктів і набувають форм генітивного словосполучення (парні іменники), для них характерні особливості – це надання нового стилістичного звучання: *марєво оману* (322), *ягнят покори* (323), *країна слави* (336), *пісня смерті* (344), *море туги* (362), *роєм іскри* (366), *злидні життя* (382). Можна було б поєднати іменник з прикметником, наприклад, словосполучення *смертельна пісня, злиденне життя*, але поетеса вдалась до творення іменникових словосполучень, а відтак загальнономовна метафора *злидні життя* виражає вияв відчаю, крик душі, тобто сильного психологічного переживання, що підсилює сприйняття читачем емотивних компонентів, які об'єднані спільним психологічним змістом, контрастують з ним, у такий спосіб набуваючи неповторної поетичної експресії. Додамо, що генітивні словосполучення підсилюють метафоричний образ, характеризують явища природи (*марєво оману, море туги*), тому не випадково вони сповнюють поетичні твори Лесі Українки.

У структурі художнього тексту авторка вдається до творення прикладкової метафори: *Самсона-бранця* (85), *грало-шуміло* (201), *Україна-ненька* (292), *слов'ян-рабів* (310), *гори-хвилі* (369), *невільники-народи* (399), *бережно-тихо* (416), *гори-долини* (420), *мати-землиця* (450), *думати-гадати* (451), *краса-дівчина* (458), *віла-чарівниця* (466), *матінка-фея* (476), *час-година* (460). О. Потебня стверджував: «Якою б частиною мови не було не лише метафоричне, а й взагалі будь-яке алегоричне слово, його алегоричність розпізнається тільки з контексту. Взагалі всяке значення розпізнається тільки з контексту» [4, с. 267]. Саме так, прикладкова метафора краще дешифрується в контексті твору, вона стає засновком розгорнутої метафори в реченні: *І кидались невільники-народи, / стогнали глухо, скрикували з болю, / безладно шарпались і побивались, / та один одного кривавили крізь сон, / одурені примарами важкими, / і прокидалися на мить у чорній тьмі, / підводили повіки обважнілі / і голосами, хрипкими від змори, / питали в темряві; чи хутко день. / А темрява відповідала сміхом, / роззявивши беззубу чорну пащу, / і знову їх давила сном важким* (399).

Прикладкова метафора *Україна-ненька* побудована на перенесенні антропологічної ознаки, Україна порівнюється з рідною ненькою, яка завжди прихильно ставиться до своїх дітей. Метафори *слов'ян-рабів, невільники-народи* вжито в множині, вони атрибутують негативну конотацію. У контексті метафора *слов'ян-рабів* позначає минулий час: *Колись, бувало, сильний чуженин / слов'ян-рабів виводив на майдани, – / Тепер, куди не глянь, усюди слов'янин* (310). Метафори *віла-чарівниця, грало-шуміло* утворюють конкретний образ, який, у зіставленні з усталеною поетичною метафорою, цілком індивідуалізується. Однак, зауважимо, що апозитивні метафори не завжди реалізують значення ознаки, вони

здебільшого близькі до епітетів і трансформуються в атрибутивні.

Окремі метафори демонструють особливий синтаксичний тип з неоднозначною лексичною специфікою – це іменники-неістоти: *гори-хвилі, гори-долини, час-година, думати-гадати*, де зіставлення відбувається на подібності (*гори-хвилі*), антитезі (*гори-долини*), синонімії (*думати-гадати, час-година*). Отже, апозитивні метафори схильні до тенденції зображати в художньому творі і прямолінійне порівняння, і протиставне, вони характеризуються тим, що створюють яскраві ліричні образи. За визначенням В. Виноградова, «...образи можуть поєднуватися в послідовно розгорнений ланцюг, можуть співвідноситися один із одним у стилістичній системі літературного твору на відстані великих відрізків тексту, можуть включати в себе один одного, розвиваючись у складний, багатоплановий єдиний образ» [1, с. 51].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Метафоричний світ у поетичному дискурсі Лесі Українки різноманітний на морфологічному, синтаксичному, семантичному рівнях, зокрема вживання в складі метафори слів із різних семантичних комплексів активізує поетичні уявлення про предмети та різновекторні функції метафори. Уявлення про означувані предмети проявляються й активізуються в індивідуальному стилі авторки, особливість якого – прагнення до абстрагованості, застосування в художньо-мовній практиці письменниці різних семантичних структур іменникових метафоричних словосполучень. Дефініціювання понять, явищ потрапляють у семантичну залежність, для розуміння, декодування яких потрібне підсилення асоціативним зв'язком. Поетичні твори схильні до абстрагованості, такі ознаки прослідковуються у використанні різновекторних семантичних структур з іменниковими метафоричними словосполученнями. У метафоричному змісті означених словосполучень оприявнюється переосмислення явищ, унаслідок чого відбувається естетичне сприйняття мови поезій.

Предметом дослідження ми обрали вірші першого тому творів Лесі Українки. *Перспективним* напрямом сучасної метафорології є продовження студій над творами з інших томів, де також є чимало прикладів обрамлення творів Лесею Українкою метафоричними словосполученнями. На подальші студії чекає своїх дослідників і когнітивно-дискурсивна теорія метафори у творчості письменниці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. 255 с.
2. Леся Українка. Твори в 4-х томах. Т. 1. Київ : Дніпро, 1981. 541 с.
3. Мацько Л. І. Конотація. URL : <http://litmisto.org.ua/?p=7211> (дата звернення: 01.04.2021).
4. Потебня А. А. Из записок по теории словесности: Поэзия и проза. Тропы и фигуры. Мышление поэтическое и мифическое. Харьков, 1905. 654 с.
5. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва : Наука, 1986. 143 с.
6. Шніцер М. М. Змістові ознаки і функціональне покликання метафор. *Науковий вісник. Серія «Філософія»*. Харків : ХНПУ, 2017. Вип. 49. С. 108–122.

REFERENCES

1. Vynogradov V. V. Stylystyka. Teoryya poety cheskoj rechy. Poetyka. Moskva : Izd-vo AN SSSR, 1963. 255 s.
2. Lesya Ukrayinka. Tvory v 4-x tomax. T. 1. Kyiv : Dnipro, 1981. 541 s.
3. Maczko L. I. Konotaciya. URL : <http://litmisto.org.ua/?p=7211> (data zvernennya: 01.04.2021).

4. Potebnaya A. A. Iz zapysok po teoryu slovesnosti: Poezyya i proza. Tropy i figury. Myshlenye poetycheskoe i myfycheskoe. Xarkov, 1905. 654 s.
5. Telya V.N. Konnotatyvnyj aspekt semantyky nomynatyvnyx edynycz. Moskva : Nauka, 1986. 143 s.
6. Shnicer M. M. Zmistovi oznaky i funkcionalne poklykannya metafor. *Naukovyj visnyk. Seriya «Filosofiya»*. Xarkiv : XNPU, 2017. Vyp.49. S. 108-122.

Мацько Віталій Петрович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (Україна).

Мацько Віталій Петрович, доктор філологічних наук, професор, завідує кафедрою українського мови та літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (Україна).

Vitalii Matsko, doctor of philology, professor, head of the department of Ukrainian and literature of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy (Ukraine).

Стаття надійшла: 19.04.2021

Статтю прийнято до друку: 26.04.2021

V. ПРОБЛЕМИ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ ТА ОНОМАСТИКИ

УДК 811.161.2*282

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-192-200

УКРАЇНСЬКА ПІВДЕННОБЕССАРАБСЬКА ГОВІРКА НА СТОРІНКАХ СОЦМЕРЕЖ В ДІАЛЕКТНИХ ТА ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

Марина Делюсто

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Україна, м. Ізмаїл, вул. Рєпіна, 12

e-mail: mdelyusto@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9162-4131

Статтю присвячено опису мішаної української південнобессарабської говірки с. Шевченкове Кілійського району Одеської обл. крізь призму художніх та діалектних текстів, розміщених на сторінках мережі «Facebook». Виявлені діалектні риси у творах авторки – місцевої письменниці, представниці говірки – уможливають оцінку їхньої виразності, диференційності щодо інших ідіомів української мови очима діалектоносія. Відзначено свідому увагу письменниці насамперед до фонетичних, рідше фонетико-морфологічних особливостей говірки, а також те, що наявність подібних текстів, їхнє поширення в соціальних мережах демонструє появу, формування позитивного сприйняття власної говірки, як і української мови загалом, а відтак сприяє її збереженню, популяризації в Південній Бессарабії.

Ключові слова: українська говірка, художній текст, діалектна риса, соціальна мережа, Південна Бессарабія.

УКРАИНСКИЙ ЮЖНОБЕССАРАБСКИЙ ГОВОР НА СТРАНИЦАХ СОЦСЕТЕЙ В ДИАЛЕКТНЫХ И ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ

Марина Делюсто

Измаильский государственный гуманитарный университет

Украина, г. Измаил, ул. Рєпина, 12

e-mail: mdelyusto@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9162-4131

Статья посвящена описанию смешанного украинского южнобессарабского говора с. Шевченково Килийского района Одесской обл. сквозь призму художественных и диалектных текстов местной писательницы, представительницы говора, которые размещены на страницах социальной сети «Facebook». Выявленные в произведениях автора диалектные черты дают возможность оценить их выразительность, отличие от других идиомов украинского языка глазами диалектоносителя. Автор приходит к выводам о сознательном внимании писательницы прежде всего к фонетическим, реже фонетико-морфологическим особенностям говора, а также о том, что наличие подобных текстов, их распространение в социальных сетях, демонстрирует появление, формирование

позитивного восприятия говора, как и украинского языка в целом, а потому содействует его сохранению, популяризации в Южной Бессарабии.

Ключевые слова: украинский говор, художественный текст, диалектная черта, социальная сеть, Южная Бессарабия.

THE UKRAINIAN SOUTH BESSARABIAN SUBDIALECT ON THE PAGES OF SOCIAL NETWORKS IN DIALECTAL AND FICTION TEXTS

Maryna Delyusto

Izmail State University of Humanities

Repin St.,12, Izmail, Ukraine,

e-mail: mdelyusto@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9162-4131

Introduction. *The article analyzes the problem of dialects' expression in fiction texts of the authors representing of the Southeastern group of the Ukrainian Language, in particular of the bearers of the West-Steppe Southern Bessarabia dialects. The study of these Ukrainian dialects is such, that, on the one hand, they cannot yet be considered fully studied (firstly, lexical-semantic and morphological levels of the linguistic structure have been profoundly researched, but all the dialects of the area have not), and on the other hand, the achieved results actualize the need for deeper research.*

Purpose. *The purpose of the article is to highlight those features of the dialect spoken in the village of Shevchenkove, Kiliya district, Odessa region as a typical Ukrainian Southern Bessarabian heterogeneous dialect, which is represented in fiction texts of the local writer Maryna Slobodeniuk. She posts her texts on the pages of social network «Facebook» in group «I love village Shevchenkove». Such features, in our opinion, are understood as original and «native».*

Methods. *The author uses the descriptive method of research, comparative analysis, observation and etc.*

Results. *It should be noted that this research allowed to identify the peculiarities of the writer's idiolect, confirmed a high level of lexicalization (the limit of dialectal representation in individual forms), enabled observation of the dialectal phenomena, evaluation of their expression, difference from other idioms of the Ukrainian language via the dialect-bearer. It is considered that the writer as the dialect-bearer pays attention primarily to phonetical, less frequently to the phonetic and morphological characteristics of the dialect. For example, there are few or no active forms without alternation of dental fricative sounds in verbs of the second declension such as (ход'у, нос'у, воз'у) in the dialectal texts under study.*

Originality. *In contrast to other descriptions of dialects' expression in fiction texts, which predominantly deals with the works of the authors representing of the Southwestern group of the Ukrainian Language, the interesting and specific works of the Ukrainian Higher Danube authors have not been analyzed yet in relation to their dialectal genesis. The reason for this is that only some authors who live and used to live here, were born and became writers namely in Southern Bessarabia.*

Conclusion. *Logically, the writer as the dialect bearer cannot sense all the characteristics of her dialect and marks them subjectively. But the presence of such fiction texts of dialectal origin, their extension in social networks, demonstrate the emergence, the formation of positive appreciation of her own dialect as a language in general, and therefore such fiction texts promote*

preservation and popularization of the Ukrainian language in this multi-lingual and multi-dialectal area.

Keywords: *the Ukrainian dialect, fiction text, dialectal feature, social network, Southern Bessarabia.*

Постановка проблеми. Характеризуючи статус діалектів у сучасній мовній ситуації України П. Ю. Гриценко відзначив, що починаючи з 80-х років ХХ століття «новий імпульс отримує словесна творчість, орієнтована на діалектне мовлення», стає популярним «діалектно орієнтований наратив». «Писати так, як говорить народ, на протигагу усталеній традиції, у сучасному українському культурному просторі оцінюється як модерн і досі залишається ознакою інноваційного художнього руху» [3, с. 25].

Наукових розвідок, присвячених проблемі відбиття діалектів у художньому тексті, наразі чимало. Проте увагу в таких працях концентровано насамперед на представниках південно-західного наріччя української мови та їхній літературній творчості, адже ці діалекти української мови мають найбільшу кількість колоритних ознак, протиставлених літературному стандарту (див. роботи В. В. Грещука, Б. О. Коваленка, О. Д. Пискач, Н. Ф. Венжинович та ін.), та й саме ставлення носіїв говірок південно-західного наріччя до своїх ідіомів значно більш шанобливе, особливо порівняно зі ставленням представників південно-східного наріччя до своїх говірок, зокрема степових, західностепових, південнобессарабських, що й зумовлює більшу кількість досліджень художніх текстів говірок саме південно-західного наріччя.

Аналізуючи цю проблему у своїй статті [3], П. Ю. Гриценко також звертається передусім до творчості письменників південно-західного наріччя, починаючи від класиків української літератури Івана Франка, Ольги Кобилянської, митців, відомих як дитячі письменники – Марійка Підгірянки, і завершуючи сучасними авторами, з-поміж яких Петро Медянка, Юрій Андрухович, Василь Шкурган, Роман Іваничук та ін., зокрема й лавреати Шевченківської премії, напр., Марія Матіос.

Літературний доробок представників південно-східного наріччя української мови, зокрема новожитнього степового говору, що характеризує поєднання різногенетичних діалектних ознак, подекуди вплив російської мови, а в деяких групах говірок цього говору й інших мов (румунської, болгарської) у цьому аспекті вимагає окремого вивчення.

Аналіз досліджень і публікацій. Цікава й специфічна творчість українських наддунайських / південнобессарабських авторів досі не ставала предметом щодо аналізу діалектної основи. І це закономірно, адже лише окремі з них народилися і стали письменниками власне на цих бессарабських землях. Більшість відомих українськомовних митців краю приїжджі (як кажуть місцеві українці – *завез'ан'і*). Напр., Валерій Виходцев, уродженець с. Байбузівка Савранського р-ну на Одещині, відомий збірками «Полум'я кульбаб» (Одеса, 1998), «Музика серця» (Ізмаїл, 2019) тощо. Кілійський автор Володимир Сімейко народився на Кіровоградщині, його творчий спадок репрезентований двома поетичними збірками: «Дунайська легенда» (Ізмаїл-Кілія, 2001), «Першоцвіт кохання» (Ізмаїл-Кілія, 2002). Ізмаїльська поетеса Таміла Кібкало народилася в с. Новоолександрівка Сахновщинського р-ну Харківської обл., її ім'я відоме в регіоні стійкою увагою до маленьких читачів, для яких вона пише свої книжечки-розмальовки: «Веселинка» (Ізмаїл, 2002), «Малюнок-подарунок» (Ізмаїл, 2004), «Кульбабки» (Ізмаїл, 2006), «Краю рідного картини» (Ізмаїл, 2015), «Рідний край – серцю рай» (Ізмаїл, 2016) та ін. Володимир Рева –

автор збірок поезій «Обітниця любові» (Київ, 2013), «Каміння спотикання» (Ізмаїл, 2014) тощо – уродженець с. Культура П'ятихатського р-ну Дніпропетровської обл.

Серед митців-носіїв місцевих говірок окреме місце посідає творчість Галини Лисої (народилася у с. Кочкувате Татарбунарського р-ну Одеської обл.), її збірки «Сільська мадонна» (Татарбунари, 1992), «Соломинка моя» (Білгород-Дністровський, 1996), «Доля» (Одеса, 2004), «Слово – не птах...» (Ізмаїл, 2005) тощо; поетеса є представником українських говірок ареалу основної формації мішаного типу, пор. [8, с. 162]. А також доробок Михайла Василюка, який народився у с. Казбах (Лужанка) Тарутинського р-ну в сім'ї переселенців із Львівщини, його збірки – «Придунай журавлиний» (Одеса, 2003), «Серце на долоні бандури» (Ізмаїл, 2005), що репрезентує говірки ареалу новішої формації, пор. [8, с. 162]. Проте зауважимо, що свідоме використання діалектних елементів надрукованим поезіям цих авторів загалом не властиве. На нашу думку, ретельний аналіз цих текстів виявить у них регіональні елементи української мови.

Натомість наразі нашу увагу в цьому аспекті привернула творчість місцевої авторки Марини Василівни Слободенюк, яка народилася у с. Шевченкове Кілійського р-ну Одеської обл. – одному з найбільш компактних населених пунктів проживання українців у Південній Бессарабії, де, за класифікацією А. О. Колесникова [9], функціонує типова мішана українська південнобессарабська говірка основної формації. Як і більшість інших українських сіл і відповідних говірок Наддунав'я, його сформували мігранти з Таврії, Полтавщини, Криму, Запорозької Січі. Авторка цілеспрямовано створює твори різних жанрів (вірші, гуморески), як вона сама подекуди зазначає, «*карагмецькою мовою*», тобто говіркою с. Карагмет – від старої тюркської назви села *Карагмет*, *Карамехмет* (чорний Махмет), удоступнюючи їх на сторінці соціальної мережі «Facebook» у групі «Я люблю село Шевченкове»¹. У цій групі створюють дописи та коментарі й інші мешканці села.

Уважаємо за доцільне наголосити, що обґрунтовуючи діалектність як художню цінність тексту, вчені акцентують увагу на різному ступені близькості текстів, які використовують говіркові елементи або імітують говіркове мовлення, до самих говірок. Зокрема, П. Ю. Гриценко розрізняє: традиційне помірне використання діалектних одиниць (насамперед лексико-семантичного та фразеологічного рівня) в структурі орієнтованого на норму тексту з типовими настановами на відносне уживання діалектизмів у мовленні персонажів або в мовленні автора – для відтворення місцевого колориту; суттєве насичення тексту діалектними елементами за збереження орієнтації на літературний стандарт (регіональний / загальноукраїнський); «олітературнений» діалектний текст, що імітує діалектну автентичність; редагований діалектний текст. В останньому різновиді вчений відзначає можливість таких ситуацій: коли автор орієнтований на коло читачів, які не знають говірки, або коли потенційні читачі є носіями цього або близького діалекту, підготовленими до сприйняття цього тексту [3, с. 25].

Саме до останнього типу текстів і належать аналізовані нами твори М. В. Слободенюк. Причому в гуморесках, для посилення сатиричного, комічного ефекту мовлення персонажів та автора, Марина Василівна найчастіше і вдається до власної говірки, підписуючи свої твори так, пор.: «*Гумореска написана карагмецькою мовою. Прошу віднестися з розумінням та гумором. Всі збіжності випадкові*»² («Голодний мужчина»,

¹ <https://www.facebook.com/groups/karagmet>;

² Усі приклади взяті нами з рубрики «Перли адміна», де представлені твори авторки. Конкретний приклад тут і надалі уточнюємо назвою твору та датою його публікації. URL: https://www.facebook.com/hashtag/перлиадміна/?_gid_=548416905491249.

20.11.2020) і под., пор. також: «Я помню, як приходили із армії солдати, І перше врем'я ламали свій язик. І пару місяців “пытались По-руські”, замість по-карагмецьки з нами говорять» («Спогади ...», 23.12.2019).

Маючи досвід опису граматичної системи говірки с. Шевченкове Кілійського р-ну Одеської обл. у світлі діалектних текстів, записаних передусім від старожилів цього села [4], поставили собі за мету висвітлити ті риси говірки, які оприявнюються в художньому тексті – а саме у творах вищезгаданої авторки, а також на сторінках соціальної мережі «Facebook» у групі «Я люблю село Шевченкове» іншими представниками говірки. Такі риси, на нашу думку, усвідомлюються як «свої», рідні, зокрема, нерідко М. В. Слободенюк виділяє їх, зокрема наголос у словоформах, графічно – великими літерами. Переконані, аналіз діалектних рис у художніх текстах та на сторінках ЗМІ дасть можливість укладати перелік системних ознак досліджуваної говірки, уточнити статус діалектних явищ (центральне / периферійне, сильна / слабка норма), а також відзначити динамічні й стійкі ланки її мовної структури. Адже «стан дослідження українських говірок ареалу такий, що їх, з одного боку, ще не можна вважати повною мірою вивченими (досліджені передусім лексико-семантичний і морфологічний рівні мовної структури великої кількості, але не всіх говірок ареалу), а з іншого боку, ті успіхи, що є, актуалізують необхідність глибших наукових пошуків» [10, с. 15–16].

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз засвідчив, що як «свої», стійкі, і водночас відмінні від літературного стандарту та відомих йому інших діалектів української мови, діалектоносій усвідомлює такі риси говірки.

Фонетика. 1. Ненаголошений [е] або наближається до [и], або повністю перетворюється в нього. У текстах авторки такі форми частотні й виділені великими літерами: *Бо Любка НИдовольна* («Весна в селі...», 20.05.2020); *Йдуть НИплохо огірки, НИ виходим нікуда, В масках ми в СИЛІ всігдa* («Любкин погляд...», 03.04.2020); *Пишіть – НИ стидайтесь. Любка в гості НИ пускає* («Васькині мислі...», 06.04.2020). Це явище спостережене й у 60-ті роки ХХ ст., проте тоді відзначалися й спорадичні приклади з голосним **и** < **е** в наголошеній позиції (*пох¹ристини*) як наслідок «фонетичної деетимологізації в цих говірках» [13, с. 47], а також порівняно рідка артикуляція [и] «з нахилом до **е**»: *пле¹ве* (Ш.) [12, с. 5; 13, с. 47]. Як наслідок розширення під впливом сусідніх губних і сонорних трапляється в поодиноких словах обнижена вимова голосного [е] і перехід його в [а]: *Марабельки є торішні* («Дайте совет Любкі», 27.08.2020); *Із марабельок наварила* («Як Любка ...», 25.08.2019).

2. Звуку [и] літературного стандарту, або модельованого за фонетичними правилами цього стандарту слова, відповідає в деяких лексемах [і]: *Калачіки, сірень, кісель в брикетах* («Спогади ...», 23.12.2019). І навпаки, у позиції [і] зафіксовано [и]: *Пару кил візьму* («Ох, карантин...», 05.04.2020); *скину кил двадцять* («Страшний сон», 24.04.2019). На думку А. М. Муқан, «голосний **и** (**и¹**, **и^н**) в окремих випадках є рефлексом старого **о**, що можна кваліфікувати як результат заселення території досліджуваних говірок змішаним населенням, з-поміж якого були носії північноукраїнського дифтонга **и<о** у новостворених закритих складах», пор. [12, с. 5]. Дослідниця відзначала також регулярну заміну ненаголошеного і наголошеного [и] звуком [і] насамперед в лексемах, спільних з російською мовою, та в російських лексичних запозиченнях [13, с. 47], пор. приклад (*сірень*).

3. Уживання на місці **и<ѣ**, очевидно, особливо в лексичних запозиченнях, під впливом російської мови, звуків *е* та *и*: *кісель в брикетах, рімень замість психолога* («Спогади ...»,

23.12.2019), *Всім привіт!* («Любкина терапія», 13.09.2020), *І сравнюватъ успєхи* («Весна в селі ...», 20.05.2020), пор. [13, с. 46].

4. Ненаголошений [о] частіше, порівняно з літературною мовою звужується, сильніше лабіалізується, наближаючись до звука [у] та навіть перетворюючись у нього, пор.: *Треба пуїхатъ* («Осінь ...», 10.09.2018); *хутіли, буліти* («Есемеска кумі», 21.02.2019). Виразне укання в говірці с. Шевченкове спостережене й А. М. Мукан, яка відзначала, що «звуженню артикуляції о в деяких словах сприяє сусідство губних та задньоязикових» [12, с. 5; 13, с. 48].

5. Наявність сполук губних з л', н', там, де у моделі літературного стандарту вони сполучаються з й: *Здоровля й щастя вам усім!* («Як Вася й Любка...», 05.09.2020); *І даром времена НИ тратъ* («Сільотка ...», 21.11.2020). *Мняско в нас добре* («Любкині мислі...», 26.08.2020). *Дай вам, Бог, усім здоровля, А до мняса – гречки!* («Ох, карантин...», 05.04.2020). Це стійка риса, зауважена раніше, пор. [12, с. 7; 6, с. 9].

6. Збереження приголосного [ф] та вживання його в позиції звукосполуки хв (¹фатит', ф'іст), напр.: *Сховала ключ от фіртки* («Васькині мислі...», 06.04.2020); *Набитъ олії, зробить фіртку* («Вася повернувся», 24.12.2019). Дослідники цих говірок відзначали й раніше процес «збереження ф (фартух, фата) і навіть заміну сполуки хв звуком ф» [12, с. 6; 6, с. 9], а також зворотній процес – заміну ф на хв (х¹віртка, х¹вартух). Причину строкатості в реалізації іншомовних форм з губним [ф] і без нього досі пов'язували з неоднорідним в етнічному відношенні складом носіїв українських південнобессарабських говірок, а збереження іншомовного [ф] та навіть заміну хв на ф – з впливом материнських південно-західних говірок [13, с. 52].

7. Гіперична палаталізація [р] в іменниках чоловічого роду II відміни в кінці слів: *За імбиръ дають свиню* («Любкин погляд...», 03.04.2020); *Куплю солі, сахаръ, манку?* («Ох, карантин...», 05.04.2020). Це явище в говірці має системний характер, пор. [1, к. 51, н.п. 224], в ареалі його зауважували В. П. Дроздовський [6, с. 7], А. М. Мукан [13, с. 53], його було спостережено і нами [4, с. 63–64]. Слушною є думка А. М. Мукан, яка пояснювала цей феномен протидією занесеній із західних областей тенденції до ствердіння будь-якого м'якого [р]. Про те, що серед мешканців с. Шевченкове були і носії твердого р (< р'), свідчать зафіксовані фонетичні варіанти з твердим та напівм'яким [р] проти [р] м'якого в літературній мові, зафіксовані спорадично: *рад¹но* (Шв.) [13, с. 54].

8. Лексикалізована відповідність ненаголошеному етимологічному звуку [а] звука [о], напр. *зелені оберкоси* («Спогади ...», 23.12.2019), що, на думку В. П. Дроздовського, підкріплюється гіперичною тенденцією, яка полягає у відштовхуванні від російського (південноросійського й літературного – М. Д.) та північноукраїнського (та й східноукраїнського – М. Д.) акання [6, с. 6].

9. Наявність приставних та вставних в, г: з *Карагмету у Вадес, була в Вадесі* («Хто їде ...», 27.12.2020); *три гіндички* («Привітання...», 31.12.2019); *Гіндик з часником* («Голодний мужчина», 20.11.2020); *візьму науту, іногда з наутом, варИть наутянку* («Ох, карантин...», 05.04.2020), пор. [12, с. 8].

10. Відсутність (чи непослідовність) чергування к//ц', г//з' перед і < Ъ у Д. в. та М. в. іменників I відміни: *Перчик в юшкі, В бочки давно грає* («Як Вася й Любка ...», 05.09.2020), *совет Любкі* («Дайте совет Любкі», 27.08.2020), що пояснюють процесом уніфікації основ та пов'язують із стимулювальним впливом російської мови [6, с. 11]. А. М. Мукан у степових наддунайських говірках фіксувала не тільки втрату чергувань г//з', к//ц' у таких формах іменників I та II відмін, а й втрату чергувань х//с', пор.: ¹Ол'г'і, ¹Йако¹венчих'і, ¹мамк'і, на ¹рук'і, у ¹Таган¹рог'і, у ¹Йалту¹х'і [12, с. 7; 13, с. 57]. У записаних нами діалектних текстах

говірки спостережено форми Д. в. й М. в. одн. іменників жін. роду I відміни з чергуванням *x//c'*: *шо це в тебе" в пазус'і?* [4, с. 63]. Нерегулярне збереження кінцевого приголосного основи, варіювання з формами з чергуванням фіксуємо і в художніх текстах М. В. Слободенюк, пор.: *А не будеш ти, то налий Любасі!* («Як Вася й Любка ...», 05.09.2020). Усе зауважене підтверджує думку дослідників про непослідовність і лексикалізованість цієї риси.

11. Перехід *с* у *з* в позиції між голосними, пор.: *Ризу і вівсянку* («Ох, карантин...», 05.04.2020), *солодкий риз* («Без Васі», 13.05.2019), В. П. Дроздовський коментував як «внутрішньодіалектну особливість, що перебуває в руслі явищ акомодатії та акцентології», а також пов'язував з можливим впливом молдовських говірок та румунського писемного мовлення [6, с. 10]: «...беручи до уваги двомовність місцевого населення (більшість українців досліджуваної місцевості непогано володіє (на той час володіло – М. Д.), крім рідної мови побутовою молдавською мовою³) можна припустити, що перехід інтервокального нормативного *с* в *з* в слові *гас* відбувся не без впливу молдавської та румунської мови» [7, с. 111–112], «(пор. молдавські відповідники *газ, орез, бурнуз*)» [7, с. 443–444]. Сучасне дослідження ареалу досі виявляє такі фонетичні форми і в інших українських говірках [9].

12. У поодиноких прикладах аналізованих дописів спостережено дисиміляцію щодо способу та місця творення: *На свальбах тоді були КУРИ* («Спогади ...», 23.12.2019), пор. [13, с. 57].

Морфологія. 1. Частотними у творах авторки є форми Ор. в. одн. іменників I відміни з флексією *-ой* в м'якій та твердій групі, що властиво степовим говіркам Нижньої Наддністрянщини, східностеповим, середньонаддніпрянським та деяким іншим [1, ч. 3, к. 23]: *любим з Васьой ми, під шубой* («Сільотка ...», 22.11.2020); *з роботой* («Вася повернувся», 24.12.2019); *Пилукой посипали* («Спогади ...», 23.12.2019). Натомість у досліджуваних нами діалектних текстах домінують форми Ор. в. одн. іменників твердої групи I відміни з флексією *-ойу* (*за плужанкойу, з бабойу*), варіантні до відзначених [4, с. 63]. У перевазі форм на *-ой* в текстах авторки вбачаємо прояв індивідуальних говіркових особливостей мовця, а також оцінки мовцем особливостей власної говірки із звернення уваги носія саме на них. За зразком I відміни, зокрема цієї її особливості, у художніх текстах авторки формуються парадигми й слів, що в літературній мові належать до III відміни (субстантиви колишніх *-і-* основ): *сольой потрусили*. Ця риса говірки спостережена нами й у значних за обсягом діалектних текстах, пор.: *кроват'а, ши^енел'а, жиз'н'а* [4, с. 61].

2. Збереження форми двоїни при числівниках *два, три, чотири* від іменників II відміни, як-от: *Два ляща і окуня* («Як Вася й Любка ...», 05.09.2020), *по три дня* («Спогади ...», 23.12.2019), що зрідка фіксується в південно-східних та північних говорах і значно рідше в південно-західних [1], пор. [4, с. 106].

3. Назви істот на позначення свійських тварин та птахів у 3н. в. множ. мають переважно форми, які збігаються з Н. в.: *А ще сьогодні вівці На Лантиші пасу, Шо вівці держим ми* («Весна в селі очима Васі», 20.05.2020). Це архаїчне явище, характерне для говорів південно-східного наріччя, зокрема середньонаддніпрянських та інших степових, а також для південно-західних [1, с. 176], активне і в діалектних текстах, зафіксованих нами [4, с. 49], зумовлюється, окрім мовної традиції, можливо, й інтенцією мовців увиразнити

³ Це стосується і багатьох мешканців с. Шевченкове.

значення «сукупності», усунути атрибутивність, властиву Р. в., підсилити значення об'єктності, адже свійські тварини – це передусім майно.

4. Відзначимо також акцентологічні особливості деяких морфологічних форм говірки, що полягають, напр., в іншому, порівняно з літературним стандартом, наголошенні множинних іменників на зразок *люди, діти*, пор.: *Хочем купить ми дітЯм ноутбук* («Любкині мислі...», 26.08.2020). *Я дітЯм печу частенько* («Ох, карантин...», 05.04.2020). Наголос на флексії у таких слів зауважували й інші дослідники південнобессарабських говірок [6, с. 16].

5. Функціонування займенника характеризують, по-перше, спорадично уживані окремі давні усічені особові форми, напр., *ледь несуть ми ноги* («Любка про бур'яни», 14.06.2020), пор. [12]. По-друге, заперечний займенник *н'ішчо* (відповідно до парадигми стверджувального) у Р. в., окрім форм з флексією *-ого*, має й форму *н'ічо* (*ну нічо...* («Любкин погляд...», 03.04.2020); *нічо, шо в сорок п'ять* («Весна в селі очима Васи», 20.05.2020); *ну нічо, зато потом* («Привітання...», 31.12.2019), яка «найпоследовніше виступає в західних бойківських говірках, у говірках південно-східної Наддністрянщини та в говірках Покуття й Буковини» [2, с. 87].

6. Відмінювання присвійних займенників, яке в літературній мові відрізняється від багатьох інших форм наявністю голосного [e] у деяких формах (*моїм*у – *тому, такому, його*му), позначене наявністю голосного [o] в позиції літ. [e] у флексіях М. в. чол. роду: *На своїом досуді!* («Любка про бур'яни», 14.06.2020), *У своїом сокУ є вишні* («Дайте совет Любкі», 27.08.2020). Це явище щодо говірок аналізованого типу відзначали й А. М. Муқан [12] та В. П. Дроздовський [7]. Форми типу *своїому, своїойі, своїойу* притаманні південно-східним говорам, зокрема черкаським, степовим та південно-західним [1, с. 212]. Я. Д. Нагін припускав, що вони виникли за аналогією до форми *йому* [14, с. 11], тобто шляхом вирівнювання словозміни до більшого щодо охоплення лексики словозмінного типу.

7. Замість прономена *іниий* у текстах авторки вжито лексему *другий*: *манка, рис і други крупи* («Любкин погляд...», 03.04.2020), що в літературній мові, а іноді й у говірці, належить до порядкових числівників, пор. також [4; 9].

8. Займенник *с'їл'ки* часто функціонує у питальному значенні як еквівалент прономена *ск'їл'ки*: *Стіко дома це сидіти?* («Васькіні мислі...», 06.04.2020), що відзначено і нами в цій говірці [4, с. 112] та іншими дослідниками ареалу [9, с. 314].

9. Кількісні числівники (після числівника *п'ят'* і далі) в Н. в. / Зн. в. можуть сполучатися з іменниками *ден', год, раз*, що мають форму, яка збігається з Н. в. одн.: *Вася Любу так кохає, год п'ятнадцять, як сім'я* («Вася повернувся», 24.12.2019). Лексеми *год, ден'є*, на нашу думку, формами Р. в. множ. як варіантні форми в літературній мові (*раз, солдат, чоловік*). Вони, очевидно, є результатом уподібнення іменника до числівника: оскільки числівник вживається в Н. в. / Зн. в., то й іменник, взаємно пристосовуючись до нього в єдиній числівниково-іменній конструкції, теж набуває форми, спільної з називним, пор. [4].

10. У дієслівній морфології стійкими є інфінітивні форми на *-т'*, які домінують на тлі варіантних, літературно нормативних з фіналлю *-ти*, пор.: *усе розмалюват'?!; колір підібрат'ь, не хочу витрачат'ь, палітру брат'ь* («Художниця осінь», 14.10.2020); *у вас ститат'ь, спат'ь лягат'ь, все розказати, діагноз встановит'ь, їй сказати, вина б дати* («Любкина терапія», 13.09.2020). Паралелізм таких форм, властивий значній частині південно-східних говорів та деяким південно-західним, підтверджують матеріали АУМ [1, ч. 4, к. 67]. В. П. Дроздовський зауважував, що фіналь *-т'* після основ на голосний –

специфічна особливість південно-східного наріччя, що склалася на базі взаємодії південних і північних діалектних явищ [6, с. 18].

11. Функціонування усічених форм дієслів І дієвідміни III класу 3 ос. одн. I дієвідміни: *І поверта вас...* («Осінь в селі», 20.10.2020); *з вух зніма* («Любка терапія», 13.09.2020); *в гості пригласа* («Привітання...», 31.12.2019). Такі дієслівні форми спостережено дослідниками наддунайських говірок, у південно-східних говорах загалом та східній частині східнополіських говірок [1, ч. 3, к. 38]. Н. Й. Марчук відзначала, що в південно-східних говорах вони «є наслідком морфологічної аналогії», «утворені за моделлю безфлексійних і стягнених форм старожитніх говорів» [11, с. 112].

12. Регулярність префікса *-о* та конфікса *о-...-о* в займенників та відзайменникових прислівників (*отуди, отако*), що в літературному стандарті трапляються і без них, пор: *отут мені пишть* («Дайте совет Любкі», 27.08.2020), *отак всігда* («Вася повернувся», 24.12.2019), зазначена нами й на матеріалі значних за обсягом діалектних текстів [4, с. 168]. Відсутність конфікса *о-...-о* в письменниці свідчить про особливості її ідіолекту.

13. Службові частини мови характеризують специфічні (здебільшого запозичені з інших мов) лексеми, зафіксовані й нами та іншими дослідниками південнобессарабських говірок [7; 8; 9; 12]. Сполучник *їєсл'ї*, відомий і в інших степових та деяких поліських говірках [1, с. 187], очевидно, функціонує під впливом російської мови: *Єслі, вдруг, якусь рослинку* («Любка про бур'яни», 14.06.2020); *Єслі вдруг, кому шо нада* («Привітання...», 31.12.2019); *Єслі кислая среда – Вірус погибає* («Васькині мислі...», 06.04.2020). Частки-вигуки *мей, бре* на думку дослідників, молдовського походження: *Обработат дезраствором, Мей, короче, покропить. Мей, раніше ж так не їли?* («Любкин погляд...», 03.04.2020); *йди, бре, пора до качок!* («Страшний сон», 24.04.2019), пор. [4, с. 197]. Частина *ни*, на думку А. О. Колесникова [9, с. 475], архаїчне явище: *Цибуля – ни мілка, Любка НИ довольна* («Весна в селі ...», 20.05.2020), пор. [4, с. 195].

Лексика. На рівні лексики активні запозичення з румунської, болгарської, тюркських мов. Так, за моделлю непрямих (опосередкованих) запозичень тюркські мови > болгарська > українська [5] зафіксовано: *каварма* 'страва, приготовлена зі смаженого м'яса' < від тур. *kavrutluş* 'смажений, підсмажений', *kavurma* 'печення' > болг. *каварма, кавърмь, кьвърмь* 'тс', пор. [15, с. 89]: *Не хоче з них ні бринзи, Ні даже каварми* («Весна в селі ...», 20.05.2020); *гарба'ж'їйка* 'дрібна цибуля для посадки' < від тур. *arpacik şoğanı* букв. 'ячмінчик-цибуля', де *arpacik* зменшувальна форма від *arpa* 'ячмінь' > болг. *арпа'джик, арпа'джък, гарба'джика* 'тс', пор. [15, с. 49]: *гарбажїйка на городі у рядках* («Вася повернувся», 24.12.2019); *ман'дж'а* 'рід страви, соус', 'страва з овочів (помідорів, перцю)' > болг. *манджа, манжа* 'страва з картоплі, помідорів, цибулі, перцю; овочевий соус', 'їжа, страва' > гаг. *манжа* 'друга страва', *манджя* 'печення, соус', пор. [15, с. 123]: *Банок сто вже манджі є* («Дайте совет Любкі», 27.08.2020) тощо.

За моделлю опосередкованих запозичень румунська літературна мова > українська; молдовський / мунтенський діалект румунської мови > українська [5] з'явилися лексеми: *папушою* < від рум. *răușoi, răușă* 'кукурудза', 'молодий качан кукурудзи', 'кукурудзяне поле' [15, с. 146]: *Модну папушою кинув у дірки* («Весна в селі ...», 20.05.2020); *папушою посадить* («Любкин погляд...», 03.04.2020); *саламур* < від рум. *saramură* 'ропа', 'розсіл' [15, с. 176]: *Саламур із часнику* («Як Вася й Любка...», 05.09.2020); *пражитури* < від рум. *prăjitură* 'тістечко', 'пирог', пор. [15, с. 162]: *Метелики їмо ми з чаєм, Й з сиром пражитури* («Вася повернувся», 24.12.2019) тощо.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Закономірно, що не всі риси говірки представлені чи навіть можуть бути представлені в досліджених художніх та діалектних текстах на сторінках соцмереж, тим паче – однієї авторки. Але в тому і цікавість студії, що вона дозволяє виявити особливості ідіолекту авторки, підтверджує високий ступінь лексикалізації (обмеження вияву певних діалектних рис лише окремими лексемами), дає змогу побачити діалектні риси, оцінку їхньої виразності, диференційності щодо інших ідіом української мови очима діалектоносія. Щодо останнього, відзначаємо свідому увагу діалектоносіїв насамперед до фонетичних, рідше – фонетико-морфологічних особливостей говірки. Зокрема, майже не трапилося в досліджуваному текстовому масиві активних форм без чергування зубних з шиплячими в дієсловах II дієвідміни (*ход'у, нос'у, воз'у*), хоч вони насправді дуже активні в говірці. Закономірно й те, що діалектоносієм може не відчувати всіх рис своєї говірки, суб'єктивно оцінює їх. Проте наявність подібних текстів, їхнє поширення в соціальних мережах, демонструє появу, формування позитивного сприйняття власної говірки, як і мови загалом, а відтак сприяє її збереженню, популяризації. Досі вчені відзначали переважно ставлення до місцевих говірок як неprestижних порівняно з літературним стандартом та південно-західними діалектами, як суржику, зіпсованої мови, нав'язані практикою радянської шкільної лінгводидактики [9]. Адже, безперечно, такі тексти є цінним джерелом вивчення говірок, підставою для оцінки лінгвістами поширеності діалектних рис у них, стійкості цих рис та самих говірок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас української мови: в 3 т. Т. 3. Слобожанщина, Донеччина і суміжні землі. Київ, 2001. 266 с.
2. Григорчук Л. М. Сполучник *що*. *Українська діалектна морфологія*. Київ, 1969. С. 82–94.
3. Гриценко П. Е. Диалекты в современной языковой ситуации Украины. *Исследования по славянской диалектологии*. Москва, 2012. Вып. 15. С. 18–42.
4. Делюсто М. С. Граматика говірки у світлі тексту : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01. Київ, 2010. 235 с.
5. Делюсто М. С. Із спостережень над мовною взаємодією в південнобессарабському ареалі. *Крос-культурний код Подунав'я: історико-лінгвістичні студії*: збірник наукових праць. Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2019. С. 29–33.
6. Дроздовский В. П. Украинские говоры Бессарабского Приморья (на материале обследования Саратовского, Татарбунарского и Белгород-Днестровского районов Одесской области) : автореф. дисс. на соискание научн. степени кандидата филол. наук : спец. 661 «Языки народов СССР (украинский язык)». Одесса, 1962. 27 с.
7. Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратовського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області) : дис. ... кандидата філол. наук / Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 1962. 473 с.
8. Колесников А. О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл : ІРБІС, 2016. 168 с.
9. Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка. Ізмаїл : «СМИЛ», 2015. 676 с.
10. Колесников А. Перспективи дослідження українськомовного простору півдня Одещини: об'єкти, прийоми, класифікації. *Наука і освіта українського Придунав'я: виміри, виклики, перспективи*: колективна монографія укр. та англ. мовами / За ред. Я. Кічука. Ізмаїл : РВВ ІДГУ-СМИЛ. 2020. С. 15–39.
11. Марчук Н. Й. Система дієслівної словозміни. Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів. Київ, 1983. С. 101–126.

12. Мукан А. М. Украинские наддунайские говоры. Фонетико-грамматические особенности : автореф. дисс. на соискание научн. степени кандидата филол. наук : спец. 661 «Языки народов СССР (украинский язык)». Киев, 1961. 16 с.
13. Мукан А. М. Українські наддунайські говірки (особливості звукової системи). *Діалектологічний бюлетень*. Київ, 1960. Вип. VII. С. 44–60.
14. Нагин Я. Д. Говоры Каховского и соседних районов Херсонской области : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 661 «Языки народов СССР (украинский язык)». Киев, 1956. 17 с.
15. Словник українських говорів Одещини / гол. редактор О. І. Бондар. Одеса, 2011. 223 с.

REFERENCES

1. Atlas ukrainsoi movy: v 3 t. T. 3. Slobozhanshchyna, Donechchyna i sumizhni zemli. Kyiv, 2001. 266 s.
2. Hryhorchuk L. M. Spoluchnyk shcho. Ukrainska dialektna morfolohiia. Kyiv, 1969. S. 82–94.
3. Gritsenko P. Ye. Dialekty v sovremennoy yazykovoy situatsii Ukrainy. Issledovaniya po slavyanskoj dialektologii. Moskva, 2012. Vyp. 15. S. 18–42.
4. Deliusto M. S. Hramatyka hovirky u svitli tekstu : dys. ... kandydata filol. nauk : 10.02.01. Kyiv, 2010. 235 s.
5. Deliusto M. S. Iz sposterezhzen nad movnoiu vzaemodiieiu v pivdenobessarabskomu areali. Kros-kulturnyi kod Podunavia: istoryko-linhvistychni studii: zbirnyk naukovykh prats. Izmail : RVV IDHU, 2019. S. 29–33.
6. Drozdovskiy V. P. Ukrainskie govory Bessarabskogo Primorya (na materiale obsledovaniya Saratskogo, Tatarbunarskogo i Belgorod-Dnestrovskogo rayonov Odesskoj oblasti) : avtoref. diss. na soiskanie nauchn. stepeni kandydata filol. nauk : spets. 661 «Yazyki narodov SSSR (ukrainskiy yazyk)». Odessa, 1962. 27 s.
7. Drozdovskiy V. P. Ukrainski hovirky Bessarabskoho Prymor'ia (na materialy obstezhennia Saratskoho, Tatarbunarskoho ta Bilhorod-Dnistrovskoho raioniv Odeskoj oblasti) : dys. ... kandydata filol. nauk / Kyivskiy derzhavnyi universytet im. T. H. Shevchenka. Kyiv, 1962. 473 s.
8. Kolesnykov A.O. Atlas ukrainskykh hovirok mezhyrichchia Dnistra i Dunaiu. Izmail : IRBIS, 2016. 168 s.
9. Kolesnykov A.O. Morfolohiia ukrainskykh pivdenobesarabskykh hovirok: heneza i dynamika. Izmail : «SMYL», 2015. 676 s.
10. Kolesnykov A. Perspektyvy doslidzhennia ukrainskomovnoho prostoru pivdnia Odeshchyny: obiekty, pryomy, klasyfikatsii. Nauka i osvita ukrainskoho Prydunav'ia: vymiry, vyklyky, perspektyvy: kolektyvna monohrafiia ukr. ta anhl. movamy / Za red. Ya. Kichuka. Izmail : RVV IDHU-SMYL. 2020. S. 15–39.
11. Marchuk N. Y. Systema diieslivnoi slovozmyny. Fonetychna, morfolohichna i leksychna systema ukrainskykh hovoriv. Kyiv, 1983. S. 101–126.
12. Mukan A. M. Ukrainskie naddunayskie govory. Fonetiko-grammaticheskie osobennosti : avtoref. diss. na soiskanie nauchn. stepeni kandydata filol. nauk : spets. 661 «Yazyki narodov SSSR (ukrainskiy yazyk)». Kiev, 1961. 16 s.
13. Mukan A. M. Ukrainski naddunaiski hovirky (osoblyvosti zvukovoi systemy). *Dialektolohichniy biuleten*. Kyiv, 1960. Vyp. VII. S. 44–60.
14. Nagin Ya. D. Govory Kakhovskogo i sosednikh rayonov Khersonskoy oblasti : avtoref. diss. na soiskanie nauchn. stepeni kandydata filol. nauk : spets. 661 «Yazyki narodov SSSR (ukrainskiy yazyk)». Kiev, 1956. 17 s.
15. Slovnyk ukrainskykh hovoriv Odeshchyny / hol. redaktor O. I. Bondar. Odessa, 2011. 223 s.

Делюсто Марина Сергіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Україна).

Делюсто Марина Сергеевна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства та літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Україна).

Maryna Delyusto, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language and Literature Department, Izmail State University of Humanities (Ukraine).

Стаття надійшла: 15.04.2021

Статтю прийнято до друку: 22.04.2021

УДК 811.161.2'282.2(045)

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-203-210

ВІД КАПТУРА ДО КОПТОРА: РОЗВИТОК ЗНАЧЕННЯ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСЕМИ

Валентина Зевако

Тернопільський національний медичний університет

імені І. Я. Горбачевського

Україна, м. Тернопіль, Майдан Воли, 1

e-mail: v_zevako@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5663-2926

*У статті з'ясовано етимологію лексеми **коптор**, яка є частиною виразу **з коптором** «з верхом, з лишком» в одній зі східнополіських говірок. Досліджено, що цей номен відсутній у словниках поліської лексики та в інших лексикографічних працях, натомість представлена лексема **каптур** «головний убір», «капюшон» та ін. У тлумачному словнику білоруської мови подано варіанти **коптур** і **каптур** як такі, що паралельно вживаються у виразах **з коптурам**; **з каптуром** у значенні «вище країв, з верхом». З'ясовано беззаперечний зв'язок виразу **з коптором** у значенні «з верхом, з лишком» із лексемою **каптур**. Доведено, що семантика діалектних виразів, до складу яких уходить словоформа **з коптором**, виникла внаслідок метафоричного перетворення значення «головний убір», звідки розвинулося значення «те, що зверху, понад норми».*

Ключові слова: східнополіський говір, лексико-семантична система, етимологічний аналіз, тлумачний словник, етимологічний словник.

ОТ КАПТУРА К КОПТОРУ: РАЗВИТИЕ ЗНАЧЕНИЯ ДИАЛЕКТНОЙ ЛЕКСЕМЫ

Валентина Зевако

Тернопольский национальный медицинский университет

имени И. Я. Горбачевского

Украина, г. Тернополь, Майдан Воли, 1

e-mail: v_zevako@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5663-2926

*В статье исследуется этимология лексемы **коптор**, являющейся частью выражения с **коптором** «с верхом, с горкой» в одном из восточнополесских говоров. Изучено, что данный номен отсутствует в словарях полесской лексики и других лексикографических трудах, однако представлена лексема **каптур** «головной убор», «капюшон» и др. В толковом словаре белорусского языка приведены варианты **каптур** и **коптур** как такие, что параллельно употребляются в выражениях с **коптурам**; с **каптуром** в значении «выше краев, с верхом». Обнаружена бесспорная связь между выражением с **коптором** в значении «с верхом, с горкой» и лексемой **каптур**. Доказано, что семантика диалектных выражений, в состав которых входит словоформа с **коптором**, возникла в результате метафорического преобразования значения «головной убор», откуда развилось значение «то, что сверху, сверх нормы».*

Ключевые слова: восточнополесские говоры, лексико-семантическая система, этимологический анализ, толковый словарь, этимологический словарь.

FROM THE **KAPTUR** TO THE **KOPTOR**: DEVELOPMENT OF THE MEANING OF THE DIALECT LEXEME

Valentina Zevako

I. Horbachevsky Ternopil National Medical University

Maidan Voli, 1, Ternopil, Ukraine

e-mail: v_zevako@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5663-2926

Introduction. *The article analyzes the etymology of the lexical item **koptor**, which is a part of the expression з **koptorom** «with an extra part, with a surplus» in one of the East Polesian dialects of Chernihiv region. The analysis takes into account the fact that the dialects of the northern part of the Novgorod-Sivershchina on certain phonetic and lexico-grammatical features are distinguished from other dialects of this area due to some Belarusian features. There are some specifics of stressed and unstressed vocalism, softness of consonants before vowels in the front row, prosthetic consonants, characteristic forms of adjectives and verbs among them.*

Purpose. *The study of the Ukrainian-Belarusian border dialect remains one of the tasks of historical linguistics, which determines the relevance of the work. Interdialectal connections at the phonetic level have been thoroughly studied and reflected in scientific publications, but the Ukrainian-Belarusian interaction is also characterized by the lexical and semantic level of speech. Therefore, the purpose of the article is to start the research on dialectal vocabulary through a lexical item used in the north of Novgorod-Siversk, but absent in the area, where the dialects have vivid East Polesian features.*

Methods. *With the purpose of reconstructing the meaning of the word form, we use linguogeographic (taking into consideration the area of lexical item's functioning) and comparative-historical (semantic-etymological analysis) methods.*

Results. *A study of lexicographic sources shows that the item **koptur** in expression(s) з **koptorom** and its invariants with the meaning of mode of action adverb or adverb of measure and degree «with an extra part, over the edge», «too much» is absent in dictionaries of Polissya vocabulary, while in many works there is a lexical item **kaptur** with semantics «headdress» which is presented as well as «hood», «furnace element in the form of a cornice», «part of the wheel», figuratively «old man». The explanatory dictionary of the Belarusian language cites the parallel*

forms of *koptur* and *kaptur* as those used in expressions з *kopturam*; з *kapturom* meaning «above the edges, with an extra part».

Having studied the materials of etymological dictionaries of the Ukrainian and Belarusian languages, we can state that the semantic connection of the expression з *koptorom* in the sense of «top, over» with the lexical item *kaptur* is indisputable, because we can trace the common seme «above», «coating», «cone-shaped, pyramidal shape».

Originality. Analysis of previously unexplored factual material, interlingual and interdialectal comparisons suggests that the semantics of colloquial expressions, which include the word form з *koptorom*, arose as a result of a metaphorical transformation of the meaning of «cover», «headdress» (which was above, probably protruding above the forehead, overhead), whence developed the meaning of «that above, above the norm, excess». The semes «above, in addition» and «cone-shaped» (excess) are important for speech.

The article presents the results of a phonetic analysis of sound invariants formed as a result of hypercorrection, intercomponent dissimilation or contact assimilation.

Conclusion. Ukrainian-Belarusian relations, thus, are inherent in the dialect not only in phonetic (full failure to differentiate unstressed back vowel sounds, strong failure to differentiate stressed back vowel-sounds, specific reflection of «yat» in closed stressed syllables; the hardness of the whistling affricate before the vowels of the non-preceding series, elements of teasing and decanting) and grammatical (truncated endings of masculine singular adjectives, unstressed endings of feminine and neuter forms and plurals, specific form of the verb of being), but also at the lexico-semantic levels our analysis.

Keywords: East Polissya dialect, lexico-semantic system, etymological analysis, explanatory dictionary, etymological dictionary.

Постановка проблеми. У східнополіських діалектах особливе місце посідають говірки північної частини Новгород-Сіверського району, оскільки за певними фонетичними й лексико-граматичними особливостями виділяються з-поміж інших українських говорів.

Групу північних говірок, що лежать на північ від лінії, проведеної від Дніпра до гирла Сноу через Чернігів, крайніх північних говірок на схід від Сноу і далі по обидва боки течії Десни і характеризуються специфічними особливостями, які можна визначити як елементи якання, м'якість приголосних перед відповідниками давніх *i* та *e*, називний відмінок прикметників і займенників середнього роду на *-oje*; збереження основ на *z*, *k* у крайніх членах дієслівної парадигми; дієслова першої особи множини теперішнього часу І дієвідміни на *-om*: *ne'com*, виокремлював І. Матвіяс [7, с. 33].

Ю. Шевельов, характеризуючи процеси диференціації поліських діалектів, зазначав: «На північ від Десни є говірки з характерним для них аканням, м'якими (або напівпом'якшеними) приголосними перед *i* (ба навіть перед *y*!), протетичним *v* перед наголошеним *o*- (*vózero*) та формою прикметників сер. роду на *-oje* (проти форм на *-eje* в решті поліських говірок: *biloje* ~ *bileje*), що є в ґрунті речі білоруські, хоч і мають певні українські нашарування, накладені на них упродовж трьох останніх століть» [12, с. 975].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про те, що східнополіський говір не становить однотипного утворення, пише М. Железняк. Автор виділяє тут три окремі групи говірок: південні, північні, східні. Особливості північної групи пояснюються взаємодією з білоруськими говірками [5, с. 674]. Білоруські фонетичні й лексико-семантичні особливості сіверських говірок підтримуються суміжними західнобрянськими діалектами.

Відмінності всередині окремих груп поліських діалектів відзначали І. Матвіяс, В. Мойсієнко, Т. Назарова, Г. Півторак; у лінгвогеографічному аспекті східнополіські говори досліджували О. Бабичева, О. Бірюк, В. Ганцов, Н. Дейниченко, Ф. Жилко, І. Зілінський, В. Куриленко, І. Матвіяс, К. Михальчук, Є. Черепанова.

Синхронічний і діахронічний аналіз окремих мовних підсистем, також і лексичної, здійснювали у своїх дослідженнях В. Бережняк, Т. Видайчук, Л. Дика, Л. Дорошенко, О. Курило, П. Лисенко, Я. Литвиненко, В. Мойсієнко, Т. Назарова, А. Орел, М. Поістогова, О. Холодзон, Т. Щербина, О. Юсікова, однак вважаємо за потрібне продовжувати спроби лексико-семантичних розвідок.

Вивчення українсько-білоруського діалектного суміжжя залишається одним із завдань історичного мовознавства, що визначає *актуальність* роботи.

Предметом нашого розгляду є частина східнополіських говірок, розташованих на півночі Новгород-Сіверщини Чернігівської області. Мікроареал, де зібрані діалектні тексти і який є **об'єктом** нашого дослідження, об'єднує часткові діалектні системи сіл Грем'яч, Будище, Лесконоги, См'яч, Леньково, Шептаки Новгород-Сіверського району. Українсько-білоруські фонетичні взаємовпливи в описуваному ареалі відзначали свого часу В. Ганцов, Ф. Жилко, І. Зілінський, О. Потебня, О. Соболевський, їх підтверджують сучасні діалектологи. Безперечно, така взаємодія виявляється й на лексико-семантичному рівні говірки.

Метою роботи є етимологічний аналіз окремої діалектної лексеми, широко вживаної на північ від Новгорода-Сіверського і відсутньої на теренах південної частини району, проте властивої білоруській мові й зафіксованої у словниках білоруської мови в аналогічному значенні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Східнополіські говори української мови містять значний пласт цікавої й досі не дослідженої етимологічно лексики. Внутрішня форма багатьох слів, наприклад, прислівників зі значенням часу, прозора: *л'етас* '«минулого року», *ў/ул'етку* «улітку, літом», *ў/вос'ан* «восени», *с'ал'ата*, *с'а'гол'ата* «цього року» тощо. Водночас денотати певних словоформ, наприклад, деяких прислівників способу дії, визначити досить важко: *к'опк'і*, *па'горикі* «верхи, на плечах», *в'ісп'аткам* «ногою, з ноги», *к'оптар* (варіанти *к'оптур*, *к'октар*) у виразі *(і)з'к'оптарам* / *(і)з'к'оптурам* / *(і)з'к'октарам* зі значенням «з верхом, через край, вище країв» або «забагато, з лишком», на місці якої в літературній мові або інших говірках чуємо «з верхом, з гіркою, з горою, з чубком, з чубчиком».

Нас зацікавила остання форма, яка функціонує як прислівник способу дії або міри і ступеня (як? яким способом? наскільки багато? якою мірою?): *м'а'шок'з'арна з'к'оптарам*; *на'сипал'і'зас'ак'бул'б'і з'к'оптарам*; *д'ежка м'ук'і з'к'оптарам* у *в'ім'бар'і*; *повни'йас'л'і'с'ена аж з'к'оптарам*; *на'клала й'аму м'ісачку'каши з'к'оптарам*; *ната'птала'банку ка'пусти з'к'оптарам*; *поўна'ложка з'к'оптурам*; *пов'ан м'ех да шче й з'к'оптарам'дажа*; *пр'і'в'оз'ши'гал':а паўн'ес'ін'кайу'гарбу з'к'оптарам*).

Словники поліської лексики Г. Аркушина, П. Лисенка, Н. Никончука, «Словарь української мови» Б. Грінченка, словник-довідник «Знаки української етнокультури» В. Жайворонка, «Словник української мови» в 11 томах та інші лексикографічні праці не містять слово *к'оптур/к'оптор*, проте знаходимо його в етимологічному словнику української мови, де читаємо: [к'оптур] «комин» [3, с. 25]; не зовсім ясне; можливо, результат видозміни запозиченого молд. *купто'р* (*копто'р*) «піч» [3, с. 570].

У названих лексикографічних працях натомість зафіксовано лексему *каптур*, значення якої витлумачують по-різному.

У П. Лисенка, зокрема, читаємо: **капту́р**, а, ч. 1. Старовинний головний убір заміжньої жінки; очіпок. 2. Широкий залізний обідок на кінці маточини колеса воза. **Капту́ра**, и, ж. 1. Те саме, що капту́р 1. 2. Те саме, що капту́р 2. [6, с. 92].

Г. Аркушин подає таке тлумачення: **каптур**¹ [капту́р] -а, ч. 1. 'військовий кашкет австрійських солдатів років першої світової війни'; 2. 'стара дірява кепка'; 3. 'дитяча шапочка'; 4. 'беретик (головний убір без козирка)'; 5. *перен.* 'незвично повязана хустка'; 6. 'карниз у печі'; 7. 'спеціальний навіс із вивідною трубою, під яким палили лучину для освітлення хати'; 8. *перен.* 'стара людина'. **Каптур**² [капту́р] -а, ч. 'Широкий залізний обідок на тоншому кінці маточини колеса' [1, с. 236].

«Словник української мови» в 11 томах містить такі відомості: **ка́пту́р**, каптура, чол. 1. Те саме, що відлога. 2. Те саме, що клобук. 3. Старовинний жіночий головний убір із круглим наголовком, зтягнутим кольоровою тканиною [11, с. 97].

В. Жайворонок подає схоже роз'яснення: **ка́птур** – 1) відлога, коба, кобка, що накидається на голову, а іноді й на обличчя; *див. кобеняк* 1; 2) *клобук* (див.); 3) старовинний жіночий головний убір із круглим наголовком, зтягнутим кольоровою тканиною [4, с. 273].

У Б. Грінченка знаходимо: **каптур**, -ра, м. 1. Клобукъ, капюшонъ монашескій. 2. Капюшонъ у верхней одежды. Чуб. VII. 419. См. *капа*, *богородиця*, *відлога*. 3. Женскій головной уборъ съ круглымъ дномъ изъ цвѣтной матеріи, разновидность очіпка. 4. Родъ наказанія женщинъ [10, с. 218].

Отже, узагальнимо: лексема *каптур* має значення «головний убір»; «відлога (капюшон)»; «елемент печі у вигляді карнизу»; «навіс з вивідною трубою»; «частина колеса»; у переносному значенні «стара людина».

Те, що словоформи *каптур* і *коптор* є фонетичними варіантами однієї лексеми, доводить тлумачний словник білоруської мови. Тут читаємо: **коптур**, -а і **каптур**², -а, м. У виразах: з **коптурам**; з **каптуром** – вышэй краеў; з верхом [10, с. 711].

Перевіряємо значення слова *каптур*: **каптур**¹, -а, м. 1. Дзіцячы або жаночы галаўны ўбор, які завязваецца пад падбародкам і пакідае адкрытым толькі твар; капар². 2. Невялікі дах, заслона, навес конусападобнай формы над чым-н. 3. *Абл.* Верх печы ў выглядзе дзвюх сценак, якія ўзвышаюцца над ляжанкай. **Каптур**² гл. *коптур* [10, с. 633].

Яке походження слова *каптур*? Ось дані з етимологічного словника УМ: **ка́пту́р**¹ 'чернецький клобук, відлога в верхньому одязі; старовинний жіночий головний убір, різновид очіпка', [*капту́рка*] 'чоловічий головний убір (вовняний ковпак у вигляді зрізаного конуса)', *капту́рник* 'чернець', [*закапту́рити*] 'закрити каптуром'; [*капту́ра*] (жін. р.) 'відлога, башлик', [*капту́рок*] 'каптанець', ст. *каптуръ*, *капътуръ*, *каптура* 'тепла шапка', бр. *капту́р* 'капор, чепець'; [шапка з навушникам; вид дитячого головного убору; найвища передня частина печі; абажур; покривка на казанок для самогону]', п. *kaptur* 'відлога, чернецький каптур'; (ст. і діал) ковпак, що одягають на голову чи на очі деяким тваринам, птахам; покриття для різних знарядь; дашок над комином; капиця, ч. ст. *kaptur*, *kaptour* 'каптур, відлога', [*kaptur*] 'чепець'; очевидно, запозичення з тюркських мов; пор. чаг. *каптур-баі* 'великий, глибокий мішок' [3, с. 377].

В етимологічному словнику білоруської мови читаємо: Каптур 'дзіцячы або жаночы галаўны ўбор', 'галаўны ўбор, які старыя кабеты насілі пад хусткай', 'абруч, які насілі жанчыны на галаве', 'высокая прычоска', 'асобым чынам завязаная намітка'; 'пірамідальна выцяжны комін над горнам'; 'абажур'; 'дзсяты сноп, яким накрываецца бабка', 'з коптурам,

з верхам (накласци)’, ‘жалезнае кольцы на канцы калодки кола’. Ст.-бел. *кантуръ, коптуръ* ‘каўпак, капюшон, клабук’ запазычана са ст.-польск. *kaptur*, якое, аднак, не мае надзейнай етымалогіі, дакладней, надзейнай крыніцы запазычання. Калі прыняць пад увагу значэнне ‘пакрыццё галавы або вачэй жывёлам і птушкам’, то лексема магла б паходзіць з лац. *captura* ‘лоўля’, с.-лац. ‘турма’. Беркнер дапускае сувязь з раманскім *cap-*: с.-лац. *sapparo*, італ. *sapperone* ‘плащ ад дажджу’, іншая с.-лац. пакрыцці галавы – *capitra capitulare*. Уставное -т- магло б быць вынікам дысіміляцыі *-pp-* > *-pt-*. ЕСУМ (2, с. 377) услед за Міклашычам першакрыніцу лексеми выводзіць з цюрк. (параўн. чагат. *captur* ‘вялікі мех’ [11, с. 254–255]).

Отже, беззаперечним є семантичний зв’язок форм *коптур* і *каптур*, принаймні можемо простежити спільні семи «те, що зверху, вгорі», «покрыття», «конусоподібна, пірамідальна форма»: капюшон; головний убір, ковпак; дашок над комином, карниз; абажур; покришка на казанок; верхній сніп.

Припускаємо, що семантика діалектних виразів, до складу яких уходить словоформа з *коптарам*, є результатом метафоричного перетворення лексеми *каптур* у значенні «покрыття», «головний убір» (який був зверху, можливо, виступав над чолом, над головою), звідки розвинулося значення «те, що зверху, понад норми, надлишок». Важливими для говірки є семи «зверху, додатково»: насипають, накладають (не наливають) з ¹*коптарам*, тобто з верхом, і загалом «конусоподібна форма», яку має той надлишок.

Етимологічні словники української й білоруської мов джерелом походження слова *каптур* називають тюркське запозичення зі значенням «великий, глибокий мішок». Не зайвим буде нагадати тут, що мішок, незалежно від розміру, якщо того вимагають природні умови (найчастіше дощ або дощ з сильним вітром), жителі села використовують як *каптур*, або плащ для захисту від промокання й холоду. Кінчики нижньої частини мішка просовують один в один, склавши його бокову (зшиту) частину всередину іншої, й отримують одночасно імпровізований капюшон на голову і плащ, який укриває плечі.

Варто додати ще кілька зауважень щодо звучання слова. Зокрема, лексема ¹*коптар* у говірці реалізується в кількох інваріантах: з ¹*коптарам*, з ¹*коптурам*, з ¹*коктарам*, з ¹*коктурам*. Але, по-перше, чому з ¹*коптарам* або з ¹*коптурам*, а не з ¹*каптарам*/¹*каптурам* у говірці, де панує повне акання і сильне якання? Така вимова як наслідок диференціації значень може бути результатом гіперкорекції, коли словоформа підпорядковується основній закономірності акуючих говірок: під наголосом лише [o], на місці споконвічного [o] в ненаголошеній позиції тільки [a]. В основі виникнення гіперизмів, уважає П. Гриценко, «лежить рівень мовної свідомості мовців – неправильні уявлення про закономірності структурної організації мовних систем, дистрибуцію диференційних ознак окремих явищ; намагання дотримуватися норми зумовлює перенесення її на явища, які не підлягають діянню цієї норми» [2, с. 90]. Фразеологічно зв’язана лексема ¹*коптар*/¹*коптур* із затемненою внутрішньою формою могла набути відомого нам звучання внаслідок дії саме цієї закономірності. Спорадичні прояви гіперичного акання для розрізнення значень фіксуємо в інших лексемах.

По-друге, чому з ¹*коптарам*, тобто чому [a] на місці етимологічного [y]? Уважаємо це наслідком міжскладової дисиміляції: з двох лабіалізованих один модифікувався в нелабіалізований голосний, тим більше, що і сусідній проривний [n] є губно-губним, отож прогресивна дисиміляція спрощує вимову.

По-третє, чому інколи чуємо з ¹*коктарам*/¹*коктурам*? Тут, навпаки, маємо наслідки контактної асиміляції за місцем творення для полегшення артикуляції.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Говірки північної частини дослідженої території вирізняються рисами, властивими білоруській мові: повне акання поруч із сильним яканням, рефлексі **Ѣ** та [o] в закритих наголошених складах; твердість [ц] перед голосними непереднього ряду; м'якість приголосних перед [i], [e], елементи цекання і дзекання тощо. Специфіка фонетичної системи «підсилюється» й численними граматичними прикладами: усічені закінчення прикметників чоловічого роду однини, нестягнені членні закінчення форм жіночого й середнього родів та множини; дієслово буття у формах *йо, 'йос'т' ('йос'т'і)* тощо. Білоруський вплив подекуди виявляє себе і в лексиці, це стосується, зокрема, словоформи *коптар* у виразі з *коптарам* «з лишком; забагато». Етимологія цього слова, на нашу думку, пов'язана з семами «головний убір», «конусоподібна форма», із яких розвинулося значення «те, що зверху, надлишок; вище країв».

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні й описі лексичної системи сіверської говірки з метою уточнення її мовної основи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. 2000. Т. 1 : А–Н. 353 с.
2. Гриценко П. Ю. Гіперизм. *Українська мова : Енциклопедія.* / В. М. Русанівський, О. О. Титаренко, М. П. Зяблюк та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2000. С. 90–91.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1982. Т. 2 : Д – Копці. 573 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
5. Железняк М. Г. Східнополіський (лівобережнополіський) говір. *Українська мова : Енциклопедія* / В. М. Русанівський, О. О. Титаренко, М. П. Зяблюк та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2000. С. 664.
6. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ : Наукова думка, 1974. 260 с.
7. Матвіяс І. Г. Групування говорів української мови. *Структура українських говорів.* Київ : Наукова думка, 1982. С. 3–68.
8. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко : у 4 т. Київ : В-во АН Української РСР, 1958. Т. 2. 218 с.
9. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 4 : І–М. 840 с.
10. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. Мінск, 1978. Т. 2 : Г–К. 768 с. URL : https://knihi.com/none/Tlumacalny_slounik_bielaruskaj_movy_zip.html#TSBM2.djvu_711 (дата звернення: 06.04.2021).
11. Цыхун Г. А. Мінск : Акадэмія навук БССР; Беларуская навука, 1989. Т. 5 : Каяць – Ліпянка. 327 с. URL : https://knihi.com/none/Etymalahicny_slounik_bielaruskaj_movy_zip.html#ESBM_04.djvu_126 (дата звернення: 06.04.2021).
12. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови. Харків : Акта, 2002. 1054 с.

REFERENCES

1. Arkushyn H. L. Slovyk zakhidnopolis'kykh hovirok : u 2 t. Luts'k : RVV «Vezha» Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky. 2000. T. 1 : A–N. 353 s.
2. Hrytsenko P. Yu. Hiperyzm. *Ukrains'ka mova : Entsyklopediia* / V. M. Rusanivs'kyj, O. O. Tytarenko, M. P. Ziabliuk ta in. Kyiv : Ukrains'ka entsyklopediia, 2000. S. 90–91.
3. Etymolohichnyj slovyk ukrains'koi movy : u 7 t. Redkol. O. S. Mel'nychuk (holovnyj red.) ta in. Kyiv : Naukova dumka, 1982. T. 2 : D–Koptsi. 573 s.

4. Zhajvoronok V. V. Znaky ukrains'koi etnokul'tury : Slovnyk-dovidnyk. Kyiv : Dovira, 2006. 703 s.
5. Zhelezniak M. H. Skhidnopolis'kyj (livoberezhnopolis'kyj) hovir. *Ukrains'ka mova : Entsyklopediia* / V. M. Rusanivs'kyj, O. O. Tytarenko, M. P. Ziabliuk ta in. Kyiv : Ukrains'ka entsyklopediia, 2000. S. 664.
6. Lysenko P. S. Slovnyk polis'kykh hovoriv. Kyiv : Naukova dumka, 1974. 260 s.
7. Matviias I. H. Hrupuvannia hovoriv ukrains'koi movy. Struktura ukrains'kykh hovoriv. Kyiv : Naukova dumka, 1982. S. 3–68.
8. Slovar' ukrains'koi movy. Uporiadkuvav z dodatkom vlasnoho materialu Borys Hrinchenko: u 4 t. Kyiv : V-vo AN Ukrains'koi RSR, 1958. T. 2. 218 s.
9. Slovnyk ukrains'koi movy : v 11 t. AN Ukrains'koi RSR, In-t movoznav. im. O. O. Potebni; redkol.: I. K. Bilodid (holova) ta in. Kyiv : Naukova dumka, 1973. T. 4 : I–M. 840 s.
10. Tlumachal'ny slounik belaruskaj movy: u 5 t. Minsk, 1978. T. 2 : H–K. 768 s. URL : https://knihi.com/none/Tlumacalny_slounik_bielaruskaj_movy_zip.html#TSBM2.djvu_711 (data zvernennia: 06.04.2021).
11. Tsykhun H. A. Minsk : Akademiia navuk BSSR; Belaruskaia navuka, 1989. T. 5 : Kaiats' – Lipianka. 327 s. URL : https://knihi.com/none/Etymalahicny_slounik_bielaruskaj_movy_zip.html#ESBM_04.djvu_126 (data zvernennia: 06.04.2021).
12. Shevel'ov Yu. Istorychna fonolohiia ukrains'koi movy. Kharkiv : Akta, 2002. 1054 s.

Зевако Валентина Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського (Україна).

Зевако Валентина Ивановна, кандидат филологических наук, доцент, доцент кафедры украинского языка Тернопольского национального медицинского университета имени И. Я. Горбачевского (Украина).

Valentyna Zevako, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor at Department of Ukrainian Language I. Horbachevsky Ternopil National Medical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 06.04.2021

Статтю прийнято до друку: 13.04.2021

УДК 811.161.2*282

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-210-220

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ЗБОРУ МАТЕРІАЛУ В СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИХ І ДІАЛЕКТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Андрій Колесников

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Україна, м. Ізмаїл, вул. Репіна, 12

e-mail: akolesnykov2015@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8365-7598

У статті порушено проблему достовірності свідчень, отриманих унаслідок збору матеріалу для проведення соціолінгвістичних та діалектологічних досліджень, зокрема під час інтерв'ю, фіксації мовних біографій, збору інформації за допомогою питальників, застосування прийому діалектної текстографії. На думку автора, імовірна неправдива інформація в таких джерелах, по-перше, може бути мотивованою індивідуальним і колективним самозбереженням респондентів, по-друге, може бути пов'язана з особливостями їхньої психіки, по-третє, може бути несвідомою, зумовленою ситуацією мовного / діалектного контакту і стосується переважно фіксації мовних рис ідіом. Суперечності останнього різновиду між свідченнями анкет і діалектних текстів (записів невимушеного мовлення, діалогічного чи монологічного) схарактеризовано в статті на прикладі різних генетичних типів українських говірок, що побутують в поліетнічному та полімовному ареалі межиріччя Дністра і Дунаю.

Ключові слова: інтерв'ю, питальник, діалектний текст, недостовірні відомості, межиріччя Дністра і Дунаю.

ПРОБЛЕМЫ МЕТОДОЛОГИИ СБОРА МАТЕРИАЛА В СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ И ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Андрей Колесников

Измаильский государственный гуманитарный университет

Украина, г. Измаил, ул. Репина, 12

e-mail: akolesnykov2015@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8365-7598

Статья посвящена проблеме достоверности данных, полученных в результате сбора материала для проведения социолингвистических и диалектологических исследований, в частности во время интервьюирования, фиксации языковых биографий, сбора информации с помощью вопросников, применения приема диалектной текстографии. По мнению автора, вероятно неправдивая информация в таких источниках может быть, во-первых, мотивирована индивидуальным и коллективным самосохранением респондентов, во-вторых, может быть связана с особенностями их психики, в-третьих, может быть подсознательной, вызванной ситуацией языкового / диалектного контакта и касается прежде всего фиксации языковых черт идиомов. Противоречия последнего типа между сведениями анкет и диалектных текстов (записей непринужденной речи, диалогической или монологической) охарактеризованы в статье на примере разных генетических типов украинских говоров, которые функционируют в полиэтническом и полиязычном ареале междуречья Днестра и Дуная.

Ключевые слова: интервью, вопросник, диалектний текст, недостовірні відомості, междуречье Днестра и Дуная.

METHODOLOGICAL PROBLEMS OF GATHERING MATERIAL IN SOCIOLINGUISTIC AND DIALECTOLOGICAL STUDIES

Andrii Kolesnykov

Izmail State University of Humanities

Repin St.,12, Izmail, Ukraine,

e-mail: akolesnykov2015@ukr.net

ORCID: 0000-0002-8365-7598

Introduction. *The article analyzes a significant linguistic problem of the necessity to revise the methodology of sociolinguistic and dialectological studies, the methods and techniques of gathering the lingual material in particular (such as dialectal texts, questionnaire, interview, survey, different types of observation and etc.) from the point of view of its quality, reliability of information. The important question raised in the article is how reliable the data of autobiographical narratives is, as well as the language biographies of representatives of different ethnolinguistic groups in the multi-lingual territory between the Danube and the Dniester rivers while they participate in the form of interview, sociolinguistic and dialectological surveys, questionnaires without detailed discourse-analysis during the process of gathering and summarizing facts.*

Purpose. *The purpose of the article is to highlight contradictory information, derived from the language contact, imposition of the facts, elements of one communicative system's level being transmitted to another one, observed in the process of gathering sociolinguistic and dialectological material in the area between the Danube and the Dniester rivers.*

Methods. *The author uses descriptive method of investigation, comparative analysis, observation and etc.*

Results. *It should be noted that the issues of credibility of the speakers' data, their high quality and the projected discrepancy of information in surveys, questionnaires and dialectal texts play a very important role in modern sociolinguistic and dialectological investigations. According to the author's opinion, presumably false information in surveys and questionnaires may be caused, firstly, by the individual and collective self-preservation of respondents, secondly, by the peculiarities of the mental state of the speakers, and thirdly, it may be an irresponsible attitude, resulting from the language / dialectal contact's situation and it concerns predominantly to fixation the language characteristics of idioms. There are contradictions of the last type between the data of surveys and dialectal texts (audiotapes of spontaneous dialogic and monologic speech) in the Ukrainian dialects of different genetic and dynamic types, existing in the multi-lingual area between the Danube and the Dniester rivers.*

Originality. *In contrast to other studies the author for the first time pays attention to the regularity and consistency of the data's distinction, which are the result of gathering the material by the interviewer as a source of information about the specific characteristics of contact idioms in the investigated area.*

Conclusion. *It is considered that there is a high probability of getting untruthful information in surveys and interviews due to the situation of language / dialectal contact. The data gathered through diagnostic procedures may appear to be unreliable due to the peculiarities of the mental state of the speakers, by the instinct of their individual and collective self-preservation, also requires detailed interest.*

Keywords: *interview, questionnaire, dialectal text, untruthful information, territory between the Danube and the Dniester rivers.*

Постановка проблеми. Наразі актуальною лінгвістичною проблемою є потреба перегляду методології соціолінгвістичних і діалектологічних досліджень (напр., дискусійним є навіть вибір об'єкта чи об'єктів дослідження: мова, стандарт, ідіом, діалект, соціолект, ідіолект, говірка тощо), зокрема методології збору мовного матеріалу (діалектні тексти, питальники, інтерв'ю, анкети, різні типи спостережень тощо) з погляду його якості, достовірності свідчень.

Аналіз досліджень і публікацій. У діалектології, що вивчає територіальні різновиди мови, сучасні дослідники закликають відмовитися від застосування лише традиційного диференційного підходу (шукаючи лише відмінні від літературного стандарту та інших говірок риси) на користь системного опису говірки, пор. праці П. Ю. Гриценка [5; 6], Л. Е. Калнинь [11] та ін. Стосовно методів збору матеріалу, то, з одного боку, самоочевидно, що перевагу варто надавати не анкетному (коли розсилаються анкети і фахівець фактично передоручає іншим те, що мав би зробити сам), а експедиційному (коли в експедицію для збору діалектних рис для опису говірки, картографування, їде сам фахівець-дослідник) методу, проте одні вчені, ті, які займаються переважно описовою та історичною діалектологією, надають перевагу такому прийомові, як діалектна текстографія, пор. [6–8], інші ж, переважно ті, які роблять акцент на картографуванні, дещо абсолютизують збір матеріалу за питальником і навіть стверджують, що чим більший питальник, тим кращі і вірогідніші будуть результати, пор. [4]. Ми наполягаємо на органічному поєднанні збору і використання діалектних текстів (бажано за заздалегідь продуманим темарієм) і програми (із відносно невеликим обсягом питань), до того ж з увагою до суперечливих відомостей текстів і програми, їхнього евристичного потенціалу [15].

Соціолінгвісти, міркуючи над сценаріями в мовній політиці країн пострадянського простору, зокрема їхніх полілінгвальних регіонів, слушно відзначають, що в умовах мінливої ситуації й нестабільності в міжнародних узаєминах украї актуальним є «...моніторинг, аналіз і прогнозування мовного і етнокультурного розвитку, а також аналіз реальних і розрахунок потенційних мовних конфліктів задля вироблення стратегій регулювання мовної ситуації, контролю проблемних зон» [3, с. 37]. Проте на сьогодні ці дослідники констатують недостатність у «...науковому дискурсі усвідомлення теоретичної і практичної значущості прогнозування як інструмента і основи мовної політики і планування...», загалом нерозпрацьованість концепції, методології і методів прогнозування, моделювання сценарію (чи сценаріїв – А. К.) майбутнього мовного розвитку, невизначеність термінологічного апарату цього наукового напрямку [3, с. 37]. Незважаючи на значну кількість наукових розвідок останніх років, присвячених розпрацьованню соціолінгвістичних методів (перелік цих праць див. [3]), більш ретельне їх вивчення свідчить, що автори зосереджені на пошукові інструментів для аналізу історії та сучасного стану мовного розмаїття. Проте майже немає праць з методів дослідження (очевидно – методів моделювання – А. К.) майбутнього мовного розмаїття чи методів соціолінгвістичного прогнозування. Наразі актуалізується й потреба в прогнозуванні для підвищення продуктивності заходів мовної політики, прогнозування етнолінгвальних конфліктів та запобігання їм, пошуку заходів впливу законів і причин проблемних явищ [3, с. 37].

Цілком згодні також із тим, що «розпрацьовання методів соціолінгвістичного прогнозування становить собою складне завдання для дослідників через неоднорідність цілей і множинність прогностичних напрямків, що потребують застосування комплексу різноманітних методів. Тому необхідно розрізняти різні галузі мовної політики і комбінувати різні методи. Тільки такий комбінований методичний підхід здатний упоратися з

численними складними завданнями соціолінгвістичного прогнозування і його застосування до такого динамічного об'єкта, як мовне розмаїття і розвиток полілінгвальних мовних ситуацій» [3, с. 38]. Солідарність з думками авторів цитованої статті та інших соціолінгвістів, на яких вони покликаються (щодо комплексного аналізу), упевненість у цьому, посилена й підкріплена в нас і як в багаторічних спостерігачів, дослідників мовного простору полілінгвального ареалу межиріччя Дністра і Дунаю (далі – МДД), досвідом саме польової роботи в ньому. Ми зауважували, що не можна вивчати тут територіальні діалекти, послуговуючись лише застарілим методологічним інструментарієм, скажімо, діалектології – у діалектологічних дослідженнях ідіомів ареалу потрібно відмовитися від винятково диференційного підходу, надаючи перевагу системному, варто критичніше ставитися до свідчень анкет, порівнюючи їх зі свідченнями діалектних текстів, тут потрібні прийоми соціолінгвістики, і навпаки (соціолінгвістичні студії ареалу варто збагатити гарно апробованими на ньому прийомами діалектології). Традиційні діалектологічні процедури потребували оновлення, оскільки в МДД фіксуємо ситуацію мовного контакту, взаємодії мов, перемикання кодів – а це і соціолінгвістика, і динаміка, історія мови (що її можна побачити на сучасному мовному зрізі) тощо. Так само не спрацьовують тут (без коригування) усталені соціолінгвістичні прийоми. Вони вимагають, по-перше, ще більш критичного аналізу (дискурс-аналізу) дослідником свідчень, знань комунікативної лінгвістики. Крім того, кожна національна мова потребує ідентифікації як комплексу ідіомів – діалектів (діалектологія), ідіолектів, літературних стандартів, а їхня вітальність залежить від ставлення до них мовців, від мовної політики, остання ж, своєю чергою, – це передусім державна, законодавча політика – це закони та підзаконні акти, а отже – юриспруденція; це освітня політика, а отже – ще й педагогіка, лінгводидактика. Вивчення етномовних контактів передбачає пошук закономірностей взаємодії і трансформації етномовних груп, домінування одних і витіснення, асиміляції інших, спостереження, виявлення і моделювання конфліктів – а це вже конфліктологія (етноконфліктологія, лінгвоконфліктологія), психологія, етнопсихологія тощо. Більшість із цих параметрів (зокрема й наслідки мовного, діалектного контактування в ареалі) можуть бути покладені на карту, відбиті в лінгвогеографічній проекції. Отже, доходимо думки, що нова парадигма лінгвістичних досліджень (широко – діалектологічних і власне соціолінгвістичних) перебуває в річищі саме *мультидисциплінарності мовознавчих студій*, на ефективності якої в різних лінгвістичних сферах наголошуємо у своїх працях [14; 15].

Окремої уваги потребує питання про те, наскільки можна довіряти свідченням автобіографічних наративів, мовних біографій представників різних етнічномовних груп полімовного ареалу МДД у вигляді інтерв'ю, соціолінгвістичних (як і діалектологічних) анкет, питальників тощо без ретельного дискурс-аналізу як на етапі збирання матеріалу, так і на етапі узагальнення.

За нашими попередніми оцінками, імовірна неправдива інформація в анкетах і питальниках може бути, по-перше, *мотивованою індивідуальним і колективним самозбереженням*, по-друге, може бути пов'язана з *особливостями психіки респондентів*, по-третє, може бути несвідомою, *зумовленою ситуацією мовного / діалектного контакту* і стосується переважно фіксації мовних рис ідіомів. Суперечності останнього різновиду між свідченнями анкет і діалектних текстів (записів невимушеного мовлення, діалогічного чи монологічного) маємо на межі говірок різних генетичних типів, що побутують в ареалі МДД.

Мета статті – проаналізувати суперечливі відомості, зумовлені мовним контактом, накладанням фактів, одиниць однієї комунікативної системи на іншу, виявлені в процесі збору діалектного та соціолінгвістичного матеріалу в ареалі межиріччя Дністра і Дунаю.

Виклад основного матеріалу. Унаслідок узаємодії в контактних системах з'являються запозичення, трансформації у сфері форм і значень питомих і запозичених словоформ, різноманітні мовленнєві оказіональні трансформи (скажімо, у говірці с. Шевченкове Кілійського р-ну Одеської обл. окремі діалектоносії досить послідовно уживають форму *в* ¹*молдинці* в тій синтаксичній позиції, де ми очікуємо, та фіксуємо в багатьох інших мовців, форму *М. в. в молодості* [8]), що неоднаковою мірою усвідомлюється мовцями (або усвідомлюються як факти не своєї, а лише контактної системи), або властиві окремим ідіолектам, соціолектам, а тому по-різному можуть виявлятися за допомогою питальника (чи інтерв'ю щодо мовних рис), і під час аналізу невимушеного мовлення навіть тих самих респондентів.

Спостереження над такими явищами дозволяє зрозуміти закономірності, глибше пізнати механізми динаміки мови, відстежити, наче на уповільненій зйомці, трансформацію мовних рис. Уможливорює воно й глибше проникнення в сутність деяких внутрішніх процесів розвитку, а також тих, що зумовлені контактом ідіом, зокрема пояснення таких мовних явищ морфологічного рівня, відомих мовознавству, діалектології, як індукція, аналогія, гіперкорекція тощо. У працях, присвячених морфологічному рівню українських південнобессарабських говірок [13–15], знаходимо чимало фактів динаміки, що, імовірно, недавно минули фазу оказіональних трансформ або й перебувають у цій фазі. Серед таких рис наявні як генетично материнські (трансформовані контактуванням ідіомів), так і ті, що з'являються в говірках під впливом мовного (чи діалектного) контакту. Але щодо діагностики їх об'єднує одне – різна кореляція їхнього прояву за допомогою питальника і в діалектних текстах. Детальніше про такі мовні факти й евристичний потенціал суперечливих відомостей діалектних текстів і програми див. у лінгвістичній праці [15, с. 175–189].

У різних говірках переважно одного генетичного (буковинсько-подільського) типу залежно від динамічного їх типу (більш, менш стійкі, редуktivні) зафіксовано різні стадії трансформації генетично питомого *май* (як засобу ступенювання прикметників, прислівників та дієслів) у *мей* (компонент, наявний у більшості українських, румунських, російських та ін. говірок ареалу, та й у самих цих говірок, з іншим граматичним статусом, а саме – частки і вигуку з широким спектром значень: від засобу звертання – до актуалізацій уваги, навіть, за визначенням В. П. Дроздовського [10], «інтимізації спілкування» із відчутним семантичним складником «вираження емоційного стану», наприклад, «*та мей!*» 'невдоволення', «*мей/в'ідчепис'*» тощо), а також трансформації *йїден* в *один* (у функції займенника – адже в числівниковій функції інноваційна словоформа *один* в більшості говірок вже заступила питоме *йїден*). Тобто діалектоносії переважно менш стійких і редуktivних говірок цього генетичного типу (сс. Молодове, Райлянка Саратського р-ну, Райлянка Татарбунарського р-ну), тепер замість старого, генетично первинного, материнського *май кр'асивий* можуть сказати по-новому *мей кр'асивий*, і навпаки – замість нового *один* (тобто – *хтось*) *прийшов*, уживають старе *йїден прийшов*, а що то за *йден*? На трансформність діалектних рис у говірках указує те, що питальник і спостереження над діалектними текстами, мовленням дають різні результати: зазвичай мовці уживають обидві форми паралельно або переважно нові, але, відповідаючи на питальник, визнають тільки нові форми, заперечуючи старі. До того ж, коли під час бесіди інтерв'юер «ловить» мовців на вживанні форм, існування яких вони щойно, відповідаючи на питання програми, заперечили (напр., *май* і *йден*),

аргументуючи це – «*Ви ж сказали, що так не говорите*», – фіксує у відповідь-пояснення на зразок: «*Де йа'зик забі'жит / то 'може й с'кажу*» (с. Молодове Саратського р-ну).

Хоч найдокладніше описані факти вживання трансформ у південнобессарабських українських говірках стосуються інноваційних форм слів, що або не мають власної словозмінної парадигматичної організації, або трансформації стосуються кореневої морфеми, лексичної та граматичної семантики словоформи; є чимало прикладів і власне словозмінних трансформ як форм буття інновацій чи залишків питомих материнських генетичних рис. Напр., у відзначеному генетичному типіві говірок, а саме – у говірках сс. Райлянка і Молодове Саратського р-ну зафіксовано (теж не послідовно стосовно кореляції свідчень програми і спостережень над текстами) інноваційну, досить унікальну, форму атематичних дієслів із флексією *-еш* в 2 ос. однини *да'сеш*, *йі'сеш*. Шляхи формування таких форм, фіксованих, судячи з описів, саме як трансформи ще в сер. ХХ ст., пояснюють по-різному. Імовірно, що це збережені архаїчні форми материнського ареалу, але вони, як нам відомо, не фіксовані тепер у ньому, не засвідчені вони також ні попередніми описами материнських говірок, ні «Атласом української мови» (АУМ) [1], тому ця гіпотеза залишає за собою статус припущення. Можливо й інше – що це інновація, але вплив нормативних у літературному стандарті форм *даси*, *їси*, як і форм, поширених у контактних мішаних українських говірках ареалу *да'сиш*, *йі'сиш*, сам по собі не пояснює їхньої появи. Але факт – у специфічних формах 2 ос. одн. атематичних дієслів *да'сеш*, *йі'сеш* у відзначених говірках основний компонент форманта усвідомлюється багатьма мовцями саме як флексія *-еш*, що відносно послідовно відбито у свідченнях питальника. Частковий збіг відомостей діалектних текстів і питальника, а також те, що ця діалектна риса відзначалася раніше і саме як формант *-еш* атематичних дієслів [9, с. 136; 16, с. 42], до речі, попередні дослідники пояснювали появу цих форм «...або збереженням давніших говіркових особливостей (про що ми вже говорили як гіпотезу – А.К.), або впливом дієслів *в'із'меш*, *да'йеш*» [9, с. 136], дозволяє стверджувати, що форми типу *да'сеш* – окрема морфологічна риса – флексія *-еш* 2 ос. одн. атематичних дієслів. Водночас АУМ свідчить про вживання в Райлянці Саратського р-ну форм *да'сиш*, *йі'сиш* [1, т. 3, ч. 2, к. 75]. Цей факт невідповідності інформації АУМ, з одного боку, та спостережень стосовно цієї говірки цього ж періоду в описових працях [10] і наших, з іншого, не одиничний, пор. [1, к. 65, 66], і свідчить він про недосконалість, надмірну «довірливість» питальникам (методу анкетування), не завжди компетентним інтерв'юерам (у Райлянці Саратського р-ну для АУМ матеріал збирали студенти, які, мабуть, хотіли представити говірку, можливо власну говірку, як систему, максимально наближену до літературного стандарту) дослідницьких процедур діалектології (на нашу думку, соціолінгвістика повторює ці помилки). У попередніх дослідженнях ми відзначали, що поява зауважених форм є загалом прогнозованою, оскільки вони можуть бути зумовлені уніфікацією зразком І дієвідміни [15, с. 160], але зараз, не заперечуючи уніфікаційної версії, вважаємо, що форми *да'сеш*, *йі'сеш* з'явилися більшою мірою внаслідок морфологізації й лексикалізації фонетичного явища, притаманного материнським буковинським говіркам – наближенню /и/ в наголошеній позиції до /е/ на основі поширених і в материнському, і в новожитньому ареалі форм *да'сиш*, *йі'сиш*. Так, С. П. Бевзенко зауважує, що в частині південно-західних діалектів, зокрема в ряді галицько-буковинських, фонема /и/ в наголошеній позиції, набираючи ширшої, дещо обниженої артикуляції, зближується з фонемою /е/ і реалізується в звуках [e], [e^н], напр.: *'ведно*, *'нешут*, *'жето*, *'лехо*, *п'рейде*, *на'селу*, *'се^н* тощо [2, с. 48]. Про те, що первинним материнським говіркам ця риса була притаманна, свідчать не лише зазначені дієслівні форми в говірці з буковинсько-подільською

діалектною основою с. Райлянка Саратського р-ну, як і похідного від нього с. Райлянка Татарбунарського р-ну *да'сеи, йі'сеи*, а й також, очевидно, лексикалізовані, спорадично реалізовані в мовленні окремих діалектоносіїв генетично споріднених з відзначеними говірками діалектних мікросистем ареалу форми на зразок *кри'чет* (с. Петрівка Тарутинського р-ну).

Записи з діалектного фонофону кафедри української мови і літератури ІДГУ дозволяють оцінити в цій же говірці (с. Райлянка Саратського р-ну) форми з постпозитивною насамперед до дієслівних форм минулого часу жін. р. часткою *-т* як дуже частотні в мовленні однієї старенької бабусі, що ми її опитували (*хо'дила-т, зби'рала-т, пращу'вала-т*). Не є винятком, ба більше, дуже ймовірно, що це суто індивідуальна особливість мовлення (риса її ідіолекту), можливо, й особливість мовлення, що з'явилася в неї з віком, натомість не можемо відкидати й іншого, наприклад, того, що це архаїчна риса материнського діалекту, що ця риса колись могла характеризувати мовлення всіх мовців говірки, або, що вона може закономірно з'являтися в усіх літніх діалектоносіїв цієї говірки чи літніх діалектоносіїв лише жіночої статі тощо. Усі ці версії потребують перевірки за допомогою повторних обстежень із застосуванням комплексу різних методик.

До okazіональних трансформ за характером прояву в південнобессарабському ареалі можна віднести чимало фактів. Такі форми наче приховані (їх складно виявити питальником), але ця прихованість різна. В одних випадках вони просто уживані рідко, переважно представниками старшого покоління мовців, наприклад, окремі архаїчні скорочені форми займенників *м'а, н'у* (*зав'еш'чан'йіе на н'у*) у стійких говірках буковинсько-подільського типу сіл Петрівка, Височанське Тарутинського р-ну. В інших випадках компоненти парадигми демонструють ще складніший алгоритм прояву, зокрема залежність від комунікативних чинників.

Напр., дієслівні «перфектні» аналітично-особові форми 1 ос. одн. жін. р. типу *хо'дилам, ро'билам, л'у'билам, 'булам*, і форми 2 ос. множ. типу *хо'дилисти, 'чулисти* чи *хо'дилисте, 'чулисте*, властиві говіркам материнського буковинсько-подільського ареалу, у говірці цього генетичного типу с. Петрівка Тарутинського р-ну проявляють себе дуже специфічно. У мовленні, записаному під час спілкування з експлоратором, що використовував комунікативну модель літературного стандарту, вони не зафіксовані. Натомість застосування питальника з представниками говірки старшого покоління частіше засвідчує позитивну відповідь. Така конфігурація прояву рис, коли питальник виявляє діалектну ознаку, а тексти – ні, як і навпаки, досить поширена в південнобессарабських українських говірках, пор. [13; 15]. Але тут не можемо сказати, що в текстах ці форми не реалізуються зовсім. Трапляються й записи невимушеного мовлення, де діалектоносії самі згадують цю рису в контексті розповіді про особливості власної говірки (*'булисти^е у нас / до'бавка до 'мови // сти, 'чулисти / 'бачилисти / 'булисти // це у нас*). Фіксуємо такі форми і в записах, зроблених після проведення роботи за питальником. Пов'язуємо це з комунікативним чинником, з тим, що діалектоносії оцінюють такі форми як потенційно незрозумілі носіям контактних ідіомів (окрім хіба що представників болгарських говірок ареалу) і рівень усвідомлення їхньої потенційної незрозумілості досить високий. Останнє пояснює, чому мовці розповідають інтерв'юєрові про такі ознаки своєї говірки, натомість не вживають їх до того моменту, як побачили можливість їх розуміння експлоратором. Такий прояв мовних рис у діалектних текстах П. Ю. Гриценко пояснює виявом «метамовної свідомості діалектоносія-наратора», який, прагнучи бути зрозумілим експлораторові, не

лише подає додаткові коментарі щодо особливостей свого мовлення чи говірки в цілому, але й усуває з комунікації незрозумілі «чужому» її елементи [6, с. VII].

Чимало фактів, що спочатку (навіть за кількарізних обстежень автором під час експедицій) не були виявлені ні питальником, ні зафіксовані ним у записах (діалектних текстах), засвідчено в ареалі пізніше під час повторних обстежень говірок. Повторний цілеспрямований моніторинг уможливив фіксацію деяких рідковживаних елементів, чимало з яких допомогла діагностувати саме опора на свідчення студентів-філологів, що є представниками відповідних говірок. Достовірність таких свідчень зумовлена тим, що студенти-діалектоносії, будучи «своїми» для носіїв говірки, маючи значний досвід застосування досліджуваного ідіому з комунікативною метою, можливість триваліших спостережень над власною говіркою, самоспостережень, маючи мовне чуття власної говірки (а ми брали до уваги свідчення лише таких студентів), все одно можуть побачити в її системі більше, ніж краще підготовлений, але все одно «чужий» для мовців експлоратор. Навіть фрагментарний характер прояву компонентів парадигм дозволяє висновкувати, що остаточно не стерлися зауважені ще дослідниками південнобессарабських говірок сер. ХХ ст. [9; 10; 16] в говірках буковинсько-подільського типу діалектні форми множини на зразок *шофєрове, бра'тове*, що говірці с. Стара Царичанка Білгород-Дністровського р-ну, генеза (і динаміка) якої дуже специфічна, але переважно сягає середньонадніпряньського діалектного типу з відчутним південно-західним складником, досі ще притаманні стягнені дієслівні форми 2 ос. одн., властиві генетично первинним щодо полігенної вторинної аналізованої говірки (як її ймовірним складникам в процесі формування) карпатським чи надсянським говіркам, пор. [2, с. 132] на зразок *з'наш, гул'аш, пн'таш*. Навіть досвід спілкування зі студентами, представниками типово полігенних – мішаних, т. зв. козацьких говірок (мовці яких добре знають, що вони нащадки козаків, їхнє село «козацьке»), іноді змушує сумніватися в тому, що в за визначенням перехідних від південно-східних до південно-західних українських говірок, але на південно-східній основі, деякі південно-західні риси, що ми не очікували виявити в говірках такого типу, а тому не перевіряли питальником, насправді, можливо добре збереглися. Так, ми намагалися боротися в доповіді студентки з помилковим для літературного стандарту наголошуванням «*Тара'са Шев'ченка*», яке, до речі, так і не поборили, а це, імовірно, тому, що таке наголошування збереглося (можливо не в усіх ідіолектах мешканців с. Білолісся Татарбунарського р-ну) як питома риса однієї з первинних материнських говірок (очевидно південно-західного наріччя української мови) під час формування вторинної мішаної говірки (пор. думку Г. С. Кобирички про типовість такого окситонного наголошування *Андр'їша, Богдана, Тара'са, Тара'су, Тара'сом* тощо в говірках південно-західного наріччя української мови «Наголос у структуруванні українського діалектного континууму» [12, с. 31]).

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. Отже, з-поміж актуальних проблем методології соціолінгвістичних і діалектологічних досліджень, значне місце посідають питання методології збору матеріалу з метою досягнення високої якості свідчень мовців, їхньої достовірності, а також прогнозованих відхилень даних анкет, питальників, діалектних текстів (навіть, на перший погляд, високої якості) щодо їхньої вірогідності, що важливо враховувати й під час їхнього аналізу.

Визначивши високу ймовірність потрапляння неправдивої інформації в анкети та інтерв'ю з мовцями з огляду на ситуацію *мовного / діалектного контакту* (остання досліджена на фактажі системних суперечностей між свідченнями анкет і діалектних текстів на межі українських говірок МДД різних генетичних і динамічних типів), детальнішою увагою

ще потребує обман, що може бути пов'язаний з *особливостями психіки респондентів, з інстинктом їхнього індивідуального й колективного самозбереження.*

Докладніше проаналізувати психічні особливості мовців з погляду доцільності їхнього інтерв'ювання щодо отримання вірогідної інформації, глибше вивчити інші чинники, що можуть впливати на якість інтерв'ю з респондентами в полілінгвальних ареалах, сподіваємося, допоможе нам і праця в межах Міжнародного наукового проєкту «Дебати щодо мовного розмаїття: менеджмент мов меншин в пострадянській Україні і Росії».

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас української мови. В 3 т. Т. 3. Слобожанщина, Донеччина і суміжні землі. Київ, 2001. 266 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія Київ : Вища школа, 1980. 246 с.
3. Биткеєва А. Н., Моника Вингендер. Сценарии в языковой политике России: вопросы концепции и методологии. Социолінгвістика. 2020. № 1. С. 34–53. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/stsenarii-v-yazykovoy-politike-rossii-voprosy-kontseptsii-i-metodologii/viewer> (дата звернення: 26.04.2021).
4. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті : фонетика, фонологія. Чернівці : Рута, 1995. 400 с.
5. Гриценко П. Е. Грамматический портрет диалекта. *Исследования по славянской диалектологии*. Москва, 2013. Вып. 16. С. 9–36.
6. Гриценко П. Ю. Тексти як джерело дослідження українських говірок Румунії. Українські говори Румунії / М. Павлюк, І. Робчук. Едмонтон; Львів; Нью-Йорк; Торонто. С. I–XVI.
7. Делюсто М. С. Граматика говірки у світлі тексту : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01. Київ, 2010. 235 с.
8. Делюсто М. Українська наддунайська говірка: збірник діалектних текстів: навч. посібник. Ізмаїл : СМІЛ. 196 с.
9. Дроздовський В. П. Південнобессарабські українські говірки. *Праці X республіканської діалектологічної наради*. Київ, 1961. С. 132–155.
10. Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області) : дис. ... кандидата філол. наук. Київ, 1962. 473 с.
11. Калнынь Л. Э. Проблемы описательной диалектологии в контексте современного изучения диалектов. Актуальные проблемы русской диалектологии и исследования старообрядчества: тезисы докладов Международной конференции 19-21 октября 2009 г. Москва : ИРЯ им. В. В. Виноградова РАН, 2009. С. 92–94.
12. Кобирилка Г. С. Наголос у структуруванні українського діалектного континууму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук. Київ, 2021. 40 с.
13. Колесников А. О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю. Ізмаїл : ІРБІС, 2016. 168 с.
14. Колесников А. О. Динаміка українських південнобессарабських говірок: збереження і розвиток vs редукція національних рис в умовах мультилінгвізму. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: збірник наукових праць. Серія «Філологічні науки»*. Вип. 38. С. 15–19.
15. Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка. Ізмаїл : «СМІЛ», 2015. 676 с.
16. Логвин В. П. Морфологічна система говірок нижньої правобережної Наддністрянщини. *Територіальні діалекти і власні назви*. Київ, 1965. С. 33–43.

REFERENCES

1. Atlas ukraïnskoi movy: v 3 t. T. 3. Slobozhanshchyna, Donechchyna i sumizhni zemli. Kyiv, 2001. 266 s.
2. Bevzenko S. P. Ukraïnska dialektolohiia Kyiv : Vyshcha shkola, 1980. 246 s.
3. Bitkeeva A. N., Monika Vingender. Scenarii v jazykovej politike Rossii: voprosy koncepcii i metodologii. Sociolingvistika. 2020. № 1. С. 34–53. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/stsenarii-v-yazykovoy-politike-rossii-voprosy-kontseptsii-i-metodologii/viewer> (data zvernennja: 26.04.2021).
4. Herman K. F. Ukraïnski hovirky Pivnichnoi Bukovyny v istorychnomu ta linhvoheohrafichnomu aspekti : fonetyka, fonolohiia. Chernivtsi : Ruta, 1995. 400 s.
5. Hrytsenko P. E. Grammaticheskij portret dialekta. Issledovanija po slavjanskoj dialektologii. Moskva, 2013. Vyp. 16. S. 9–36.
6. Hrytsenko P. Yu. Teksty yak dzherelo doslidzhennia ukraïnskykh hovirok Rumunii. Ukraïnski hovory Rumunii / M. Pavliuk, I. Robchuk. Edmonton; Lviv; Niu-York; Toronto. S. I–XVI.
7. Deliusto M. S. Hramatyka hovirky u svitli tekstu : dys. ... kandydata filol. nauk : 10.02.01. Kyiv, 2010. 235 s.
8. Deliusto M. Ukraïnska naddunajska hovirka: zbirnyk dialektnykh tekstiv: navch. posibnyk. Izmail: SMYL. 196 s.
9. Drozdovskiy V. P. Pivdenobessarabski ukraïnski hovirky. Pratsi Kh respublikanskoj dialektolohichnoi narady. Kyiv, 1961. S. 132–155.
10. Drozdovskiy V. P. Ukraïnski hovirky Bessarabskoho Prymorja (na materialy obstezhennia Saratskoho, Tatarbunarskoho ta Bilhorod-Dnistrovskoho raioniv Odeskoj oblasti) : dys. ... kandydata filol. nauk / Kyivskiy derzhavnyi universytet im. T. H. Shevchenka. Kyiv, 1962. 473 s.
11. Kalnyn' L. Je. Problemy opisatel'noj dialektologii v kontekste sovremennogo izuchenija dialektov. Aktual'nye problemy russkoj dialektologii i issledovanija staroobrjadchestva: tezisy dokladov Mezhdunarodnoj konferencii 19-21 oktjabrja 2009 g. Moskva : IRJa im. V. V. Vinogradova RAN, 2009. S. 92–94.
12. Kobyrnka H. S. Naholos u strukturuvanni ukraïnskoho dialektneho kontynuumu : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora filol. nauk. Kyiv, 2021. 40 s.
13. Kolesnykov A. O. Atlas ukraïnskykh hovirok mezhyrichchia Dnistra i Dunaiu. Izmail : IRBIS, 2016. 168 s.
14. Kolesnykov A. O. Dynamika ukraïnskykh pivdenobessarabskykh hovirok: zberezhenia i rozvytok vs reduktsiia natsionalnykh rys v umovakh multylinhvizmu. Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu: zbirnyk naukovykh prats. Seria «Filolohichni nauky». Vyp. 38. S. 15–19.
15. Kolesnykov A. O. Morfolohiia ukraïnskykh pivdenobesarabskykh hovirok: heneza i dynamika. Izmail : «SMYL», 2015. 676 s.
16. Lohvyn V. P. Morfolohichna systema hovirok nyzhnoi pravoberezhnoi Naddnistrianshchyny. Terytorialni dialekty i vlasni nazvy. Kyiv, 1965. S. 33–43.

Колесников Андрій Олександрович, доктор філологічних наук, завідувач кафедри української мови і літератури Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Україна).

Колесников Андрей Александрович, доктор філологічних наук, завідувач кафедри українського язика и літературы Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Україна).

Andrii Kolesnykov, Doctor of Philology, Head of the Ukrainian Language and Literature Department, Izmail State University of Humanities (Ukraine).

Стаття надійшла: 08.04.2021

Статтю прийнято до друку: 15.04.2021

УДК 811.161.2'373.23

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-221-227

АНТРОПОНІМИ ЗІ СПОНУКАЛЬНИМ КОМПОНЕНТОМ В ОНІМНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНЦІВ

Наталія Павликівська

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

Україна, м. Вінниця, вул. Острозького, 32

e-mail: Pavlikivska@i.ua

ORCID:0000-0002-2297-4872

У статті йдеться про антропоніми зі спонукальним компонентом, які на сьогодні ще недостатньо вивчені і потребують глибокого наукового осмислення.

Цікавими для аналізу стали такі онімні одиниці, як прізвища, прізвиська і псевдоніми. Об'єктом для дослідження слугували ті оніми, що мають форму імператива чи спонукальний компонент у своїй структурі.

Антропоніми такого типу є феноменальним явищем, генокодом та духовним скарбом українського народу.

Ключові слова: антропонім, онім, прізвище, прізвисько, псевдонім, спонукальний компонент, імператив.

АНТРОПОНИМЫ ИЗ ПОБУДИТЕЛЬНЫМ КОМПОНЕНТОМ В ОНИМНОМ ПРОСТРАНСТВЕ УКРАИНЦЕВ

Наталія Павликовская

Винницкий государственный педагогический университет

имени Михаила Коцюбинского

Украина, г. Винница, ул. Острожского, 32

e-mail: Pavlikivska@i.ua

ORCID: 0000-0002-2297-4872

В статье проанализированы антропонимы с побудительным компонентом, которые в данное время ещё недостаточно изучены и требуют глубокого научного осмысления.

Интересными для анализа стали такие онимные единицы, как фамилии, прозвища и псевдонимы. Объектом исследования послужили те онимы, которые имеют форму императива или побудительный компонент в своём составе.

Антропонимы такого типа являются феноменальным явлением, генокодом и духовным сокровищем украинского народа.

Ключевые слова: антропоним, оним, фамилия, прозвище, псевдоним, побудительный компонент, императив.

ANTHROPONYMS WITH A STIMULATING COMPONENT IN THE ONYMS SPACE OF UKRAINIANS

Natalia Pavlykivska

Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky
State Pedagogical University
Ostrozhske St., 32, Vinnytsia, Ukraine
e-mail: Pavlikivska@i.ua
ORCID: 0000-0002-2297 -4872

Introduction. *Propriatives, as an important part of the lexical structure of the language, are the object of research in onomastics. Anthroponyms, surnames in particular, as the youngest class of personal names, receive special attention from researchers. Surnames have passed a long way of historical development, in their foundations we find many interesting things, including historicisms, archaisms, dialect words. Nicknames and aliases as varieties of personal names of people are no less interesting in the anthroponymic system of the national language. Unlike surnames, they are a secondary nomination of a person and make up valuable material for study not only in onomastics, but also as an object of psycholinguistic and sociolinguistic research. Today we have basic research of semantic-motivational and word-formation-structural bases of these linguistic units, but there is still a lot of interesting material, which requires deep scientific reflection. Anthroponyms, particularly surnames, nicknames, aliases with a imperative component, which are a special phenomenon, a genocode and a spiritual treasure of the Ukrainians, deserve attention and profound scientific study.*

The purpose of the article is to analyze anthroponyms with the imperative component in the onymic space of Ukrainians.

Methods. *The main method of research is descriptive. The comparative method is focused primarily on identifying the commonalities and differences between the names of different categories.*

Results. *The surnames formed on the basis of the imperative forms of verbs, although fluently mentioned by researchers, have remained unprocessed. Such linguistic features originated in the lively folk speech as far back as antiquity. The lexico-semantic method, which is created according to different patterns, is particularly productive. The most active of these is the imperative form of the verb (боли-, бори-, верни-, дави-, загуби- і т. п.) plus a noun, adjective (біда, борода, вода, гора, слава etc.): Болиголова, Вернигора, Шумидуб etc.*

For the morphological method of word formation, affixation is the most productive: Бажай, Жбурляй, Почекай. Less common are anthroponyms with no affixes: Буй, Ключ, Чуй.

This linguistic phenomenon is also found in aliases, in the XX century in particular, as secondary names were used in literary and artistic, social and political naming. In literary and artistic aliasing, the means of nomination could be both imperatives and composites with an imperative component: Невір – Бурячок Іван, Шануйслово Іван – Караванський Святослав, Рубайхвіст Саліван – Бульдин Кость, Зореслав – Іжариков Степан etc. Verbal imperative forms are also known in political naming, in particular in the nicknames of the UDA/UFF: Будь, Гуляй, Жбурляй, Качай, as well as composite structure nominations with an stimulating component: Палихата, Рубайгада, Варивода, Звенислава etc.

This linguistic phenomenon is also observed among the nicknames. The main source of modern Ukrainian surnames was nicknames: Гуляйнога, Моргниоко, Одімкникомера, Нагнибіда, Ненуйниво, Зазубиколесо etc.

Novelty. *Anthroponyms, surnames in particular, nicknames, and aliases, with an imperative element, have become the object of a special research.*

Conclusions. *A conscientious study of onyms of this type in all regions of Ukraine and beyond its borders is one of the important issues of modern scientific study of this specific type of anthroponyms, which will be enriched with new data, find out the ranges of active functioning, reveal the origins and semantic richness.*

Keywords: *anthroponym, onym, surname, nickname, alias, imperative component, imperative.*

Постановка проблеми.

Пропріативи як важливий складник лексичного складу мови є об'єктом вивчення ономастики. Особливу увагу дослідники приділяють антропонімам, зокрема прізвищам як наймолодшому класу власних особових назв. Прізвища пройшли тривалий шлях історичного розвитку, у їхніх основах натрапляємо на історизми, архаїзми, діалектизми. Не менш цікавими в антропонімійній системі національної мови є прізвиська та псевдоніми як різновиди власних найменувань людей. На відміну від прізвищ, вони є засобом вторинної номінації особи і становлять цінний матеріал для вивчення не тільки в ономастиці, а й у психолінгвістиці та соціолінгвістиці. На сьогодні маємо ґрунтовні дослідження семантико-мотиваційної та словотвірної-структурної бази цих мовних одиниць, однак є ще багато цікавого матеріалу, що потребує глибокого наукового осмислення. Заслужують на увагу антропоніми, зокрема прізвища, прізвиська, псевдоніми, утворені на основі спонукальних форм дієслів. Їх побіжно згадують дослідники, проте такі антропоніми й досі залишаються неопрацьованими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Антропонімічні студії мають давню історію (перші ономастичні розвідки В. Ю. Охримовича, М. Ф. Сумцова, І. Я Франка присвячені описам саме прізвищевих систем), охоплюють широке поле об'єктів номінації (аналізуються імена (Т. В. Буга, Р. Й. Керста, Р. І. Осташ, М. Л. Худаш, О. В. Черноус та ін.), прізвищеві назви і прізвища (Б. Б. Близнюк, Г. С. Бучко, І. В. Єфименко, О. Д. Неділько, В. Д. Познанська, Ю. К. Редько, І. Д. Сухомлин, П. П. Чучка, І. Д. Фаріон, С. В. Шеремета та ін.), псевдоніми (О. І. Дей, П. П. Чучка, О. В. Петрова, М. П. Лесюк, В. В. Німчук, Н. М. Павликівська та ін.), прізвиська (О. В. Антонюк, М. Я. Наливайко, М. В. Тимінський, І. І. Козубенко, В. А. Павлюк та ін.), антропоформули (С. М. Медвідь-Пахомова) і, як бачимо з вище наведеного переліку, характеризуються високою активністю, що дозволяє говорити про пріоритетність вивчення власних найменувань людей у середовищі ономастів.

Увага дослідників зосереджується передусім на прізвищевих назвах і прізвищах, причому охоплено різні регіони України: Центр (Лубенщина, Північний Степ, Полтавщина, Середня Наддніпрянщина, Уманщина), Схід (Північна, Центральна і Східна Донеччина, Слов'янський район Донеччини), Захід (Бойківщина, Верхня Наддністрянщина, Гуцульщина, Закарпаття, Західне Поділля, Лемківщина, Опілля, Північна Тернопільщина), Південь (Дніпровське Припоріжжя, Нижня Наддніпрянщина, Правобережне Побужжя) і Північ (Житомирщина). На увагу заслуговують прізвища й інших регіонів України, вивчення яких

допоможе встановити регіональну специфіку українського антропонімікону й буде доповнювати загальну картину української ономастики.

Мета статті – проаналізувати антропоніми із спонукальним компонентом в онімному просторі українців.

Об'єктом дослідження слугували прізвища, прізвиська, псевдоніми, які мають форму імператива чи спонукальний компонент у своїй структурі.

Предметом дослідження є аналіз антропонімів із спонукальним компонентом.

Виклад основного матеріалу.

Розглянемо прізвища, псевдоніми та прізвиська, утворені на основі спонукальних форм дієслів. Насамперед з'ясуємо значення термінів «прізвищева назва» і «прізвище» та особливості їхнього функціонування в мовознавчих студіях.

Прізвищева назва (протопрізвище) – це додаткова до особового імені назва особи прізвищевому типу в період неунормованої системи ідентифікації особи в Україні, зокрема до часу запровадження кодифікованого права, до поч. ХІХ ст. В українській ономастиці для означення цього типу антропонімів найчастіше використовують термін «прізвищева назва», який запропонував М. Л. Худаш.

Автори «Словника української мови» називають прізвищем найменування особи, набуте при народженні або при вступі у шлюб, що передається від покоління до покоління і вказує на спорідненість (VIII, с. 108).

Дослідниця прізвищ О. М. Ющишина (2019) подає власне визначення цього терміна. Прізвище – вид антропоніма, обов'язкова, зафіксована документально спадкова офіційна назва особи, набута при народженні або вступі в шлюб, яка вказує на належність людини до певної сім'ї [4, с. 26].

Отже, терміни «прізвищева назва» і «прізвище» позначають те саме поняття, головна різниця полягає в часових проміжках їхнього використання.

За інтегральними ознаками прізвища розподіляють за часом виникнення (давні, нові); за можливістю / неможливістю з'ясувати етимологію (відома, невідома, гіпотетична); за прозорістю етимології (прозора, непрозора, народна); за походженням (питомі, запозичені); за шляхом виникнення (є штучно виниклі); за словотвірною структурою; за продуктивністю окремих словотвірних типів; за семантикою твірного слова (відапелятивні, відонімні); за мотиваційним відношенням (квалітативні, патронімічні, посесивні, ідеологічні, ситуативні і прізвища з невідомою мотивацією).

Прізвища стали об'єктом наукових зацікавлень наприкінці ХІХ ст., а системне вивчення українського антропонімікону припало на середину ХХ ст., що відображено в монографіях, дисертаційних роботах, окремих статтях Л. Л. Гумецької, Р. І. Осташа, Ю. К. Редька, М. Л. Худаша, П. П. Чучки та інших науковців. Також є значні досягнення в дослідженні різних регіонів України. Західне Поділля, зокрема, досліджувала Н. І. Рульова.

Однак прізвища, утворені на основі спонукальних форм дієслів, вивчалися лише принагідно. Про них говорить відомий ономаст А. М. Поповський, який зазначає, що особливою активністю відзначається лексико-семантичний спосіб, який твориться за відповідними моделями:

а) спонукальна форма дієслова (*боли-, бори-, верни-, дави-, загуби-* і т. п.) плюс іменник, прикметник (*біда, борода, вода, гора, слава* та ін.): *Болібрух, Боліголова, Бориславський, Буревій, Валигора, Валяйнога, Вернигора, Забийворота, Підпригора, Шумидуб, Журибіда, Кивайголова, Оридорога, Держикрай, Займидорога, Поверниключ, Шумигай* та ін.);

- б) спонукальна форма дієслова: *Пиряй, Пернай* від пірнати;
- в) спонукальна форма дієслова плюс прислівник: *Їжтрошки*, або навпаки: *Сухомий*;
- г) іменник плюс спонукальна форма дієслова: *Квітограй, Рукодій, Смакограй, Чародій, Чубобрій*;
- д) іменник плюс спонукальний вигук: *Козлогей*;
- е) прислівник плюс спонукальна форма дієслова: *Верходай, Добрознай, Лихолай, Пустодуй, Твердостій, Чернолай, Слабогрій*;
- є) займенник плюс спонукальна форма дієслова: *Самограй, Самосій, Самодій*;
- ж) власна назва плюс спонукальна форма дієслова: *Чалюк-Заграй, Байда-Суховій*, або навпаки: *Копай-Горенко, Хватай-Муха*;
- з) власна назва плюс спонукальна форма дієслова плюс іменник: *Дудек-Шумиграй*;
- и) власна назва плюс прийменник, спонукальна форма, іменник: *Стратілатнагрозибрат*;
- і) спонукальна форма плюс спонукальна форма: *Тягништовхай, Глитай-Ковтай*;
- ї) спонукальна форма плюс спонукальна форма плюс іменник: *Пражигорицвіт*;
- й) спонукальна форма плюс прикметникова форма іменника: *Грайворонська*;
- к) спонукальна форма плюс підсильно-видільна частка: *Помогайбо*;
- л) заперечна частка не плюс спонукальна форма дієслова плюс іменник: *Небийголова, Неїжсало, Недайвода, Нечуйвітер*;
- м) префікси *до-, за-, пере-, по-, про-, роз-* + спонукальна форма дієслова або іменник: *Затулівітер, Перевернихата, Погукай, Постривай*.

А для морфологічного способу словотворення найбільш продуктивною є афіксація: *Бажай, Жбурляй, Почекай*. Рідше трапляються безафіксні антропоніми *Бий, Глянь, Клич, Сип, Чуй* [2, с. 17–27].

Номен такого типу виникли в живому народному мовленні ще в глибоку давнину, наприклад, назви українських свят (*Маковій*), в українській демонології (*Вернивод*), у фольклорі (*Котигорошко, Крутивус*), у художній літературі (*Неважай, Копайгора*).

Це мовне явище трапляється і в псевдонімії, зокрема ХХ ст. Псевдонім (від гр. ψευδώνυμος) – різновид антропоніма, приbrane (вигадане) особове іменування, яке використовують представники окремих груп суспільства (письменники, публіцисти, композитори, актори, художники, співаки, громадсько-політичні діячі, злочинні елементи) поряд із своїм справжнім іменем та прізвищем або замість них з метою конспірації через причини особистісного, політичного та юридичного характеру [1, с. 7]. Визначальними ознаками псевдоніма є: 1) ознаки лексичної семантики: а) вторинна назва особи; б) факультативна назва, нерегламентована законодавством; в) назва здебільшого позначена інформативністю та характеристичністю; г) назва, що залежно від сфери вживання може набувати певних конотацій та виконувати у зв'язку з цим додаткові функції (оцінну, символічну, естетичну та ін.);

2) соціокомунікативні та функціональні ознаки: а) неофіційна назва людини, але може вживатися в офіційних ситуаціях; б) псевдонім має особливе призначення – оберігати таємницю справжнього іменування носія; в) псевдонім виконує особливу функцію – езотеричну, яка не властива іншим антропонімам; г) використання псевдоніма пов'язане із суспільною діяльністю носія (письменники, журналісти, актори та ін.; громадсько-політичні діячі, підпільники, злочинні елементи); д) псевдоніми можуть бути самоназвами (літературно-мистецькі) або надаватися з боку оточення (більшість громадсько-політичних, кримінальних); е) функціональне навантаження псевдоніма залежить від належності його до

певного класу: так, літературно-мистецькі самоназви можуть набувати сталості й заступати справжнє ім'я людини, стаючи знаковим елементом історії культури, прецедентним феноменом, для інших же характерне вживання лише протягом певного періоду – доти, доки ним послуговується сам носій; є) псевдонім, який стає єдиним іменем людини, втрачає свою специфіку і переходить в інший антропонімічний розряд; ж) псевдоніми не успадковуються; з) особа може мати один, кілька й багато псевдонімів [1, с. 7–8].

Як вторинні найменування використовувалися в літературно-мистецькій та громадсько-політичній псевдонімії. У літературно-мистецькій псевдонімії засобом номінації могли бути як імперативи, так і композити зі спонукальним компонентом: *Невір* – Бурячок Іван, *Шануйслово Іван* – Караванський Святослав, *Рубайхвіст Саливан* – Бульдин Кость, *Зореслав* – Їжариков Степан, *Будиволя В.* – Костинюк В., *Нескажухто Павло* – Тригубов Павло, *Чуйбіска Мотря* – Стах Вікторія, *Тисослав Д.* – Діанич Василь, *Гадай Ліда* – Кобець / Чернобицька Олена, *Бий В.* – Елланський Василь, *Знай* – Лялюшко, *Гайда Панас* – Грабовський Павло, *Верниволя*, *Шукай* – О. Кониський; *Дармограй* – Т. Шевченко; *Перекотиполе* – Б. Грінченко; *Микола Нежурись* – М. Лукаш; *Іван Кивайголова* – І. Я. Рудченко; *Неїжмак* – М. Комаров та інші.

Відомі дієслівні імперативні форми й у політичній псевдонімії, зокрема в псевдоніміконі ОУН-УПА: *Будь*, *Гуляй*, *Жбурляй*, *Качай*, *Кивай*, *Нежурись*, *Непитай*, *Перевій*, *Підростай*, *Цікай*, *Неплюй*, а також номінації композитної структури зі спонукальним компонентом: *Палихата*, *Рубайгада*, *Варивода*, *Звенислава*, *Пройдисвіт*, *Перебийніс*, *Вернигора*, *Верниволя*, *Горислав*, *Звенислав*, *Держислав*, *Ловибіда*, *Розбийсвіт*, *Бийлихо*, *Розбийгора*, *Гуляйбіда*, *Летивітер*, *Лайбіда*, *Лапайдух* та інші.

Зафіксовані такі номінації й у псевдоніміконі повстанців періоду 20-х років ХХ ст.: *Зірви-Голова* – Лимар (Римар) С. Й. (повст. отаман), *Покинь Черета* – Нагнибіда (ватажок повст. загону).

Це мовне явище спостерігаємо і серед прізвиस्क. Прізвисько – вуличне прізвище, кличка – вид антропоніма, неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу. Термін в українській мові фіксується з XIV ст. Прізвиська – найчисленніший, найрізноманітніший клас антропонімів. Майже всі вони однопоколінні і в спадок передаються рідко [3, с. 494].

Ознаки прізвиस्क: вони є необов'язковим елементом номінації особи; функціонують у певному, інколи замкненому, середовищі; їм властива факультативність; інформативність; з віком носія або зі зміною обставин, життєвих ситуацій вони можуть змінюватися.

Саме прізвиська були основним джерелом сучасних прізвищ. Виникнення прізвищ із спонукальним компонентом пов'язане з масовими втечами кріпаків на Запорізьку Січ, де вони змінювали їх, аби поміщицькі посланці не змогли виявити у реєстрових списках Війська Запорозького: *Гуляйнога*, *Перекусисало*, *Перехилипляшка*, *Моргниоко*, *Одімкникомора*, *Переймичас*, *Нагнибіда*, *Непийтиво*, *Загубиколесо* та ін. Семантика їхня дуже прозора, вона відображає зовнішні та внутрішні ознаки, звички, соціальний стан та інші особливості, які лягли в основу неофіційної назви-характеристики носія.

У сучасному неофіційному антропоніміконі українців також зафіксовані прізвиська, утворені на основі спонукальних дієслівних форм: *Поправкашкет* (с. Ободівка Гайсинського району), *Перекотиполе* (с. Великі Хутори Вінницького району) Вінницької області, *Дайбоже*, *Зірвиголова* (с. Стуфчинці Хмельницького району Хмельницької області) та інші.

Як бачимо, попри всі геноциди російського царату й більшовицького загалу номінації зі спонукальним компонентом не тільки не зникли, а стали генокодом, засобом етнічної

ідентифікації, духовним скарбом українського народу, своєрідною рисою менталітету українців.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Саме тому дослідження онімів такого типу в усіх регіонах України та за її межами – одне з важливих питань сучасного наукового вивчення цього своєрідного класу антропонімів. Варто систематизувати й осмислити їх, з'ясувати ареали активного функціонування, розкрити витoki походження та семантичного багатства.

У **перспективі** передбачаємо дослідження прізвищ та прізвиськ Вінницької області, які утворені на основі спонукальних форм дієслів, та укладання словника таких назв.

ЛІТЕРАТУРА

1. Павликівська Н. М. Українська псевдонімія ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук. Київ, 2010. 36 с.
2. Поповський А. М. Дешифр про українські прізвища: монографія. Дніпро : Ліра, 2020. 300 с.
3. Чучка П. П. Прізвиська. «Українська мова». *Енциклопедія*. Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2000. С. 494.
4. Ющишина О. М. Прізвищеві назви і прізвища Центральної Хмельниччини XVII – XXI ст.: дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Донецьк. нац. ун-т ім. В. Стуса. Вінниця, 2019. 294 с.

REFERENCES

1. Pavlykivska N. M. Ukrainka psevdonimiia XX stolittia: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora filol. nauk. Kyiv, 2010. 36 s.
2. Popovskyi A. M. Deshchytsia pro ukrainski pryzvyshcha: monohrafiia. Dnipro : Lira, 2020. 300 s.
3. Chuchka P. P. Prizvyska. «Ukrainska mova». *Entsyklopediia*. Redkol.: Rusanivskiy V. M., Taranenko O. O. (spivholova), Ziabliuk M. P. ta in. Kyiv : Ukrainska entsyklopediia, 2000. S.494.
4. Iushchyshyna O. M. Prizvyshchevi nazvy i pryzvyshcha Tsentralnoi Khmelnychchyny KhVII – KhKhI st.: dys. ... kandydata filol. Nauk : 10.02.01. Donetsk. nats. un-t im. V. Stusa. Vinnytsia, 2019. 294 s.

Павликівська Наталія Михайлівна, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Павликовская Наталия Михайловна, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри українського мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Україна).

Natalia Pavlykivska, Doctor of Philology, Professor, Professor of the Department of Ukrainian Language of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 23.04.2021

Статтю прийнято до друку: 30.04.2021

VI. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗІСТАВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 811.161/811.135/902

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-228-251

CZEŚTOWAC, ЧАСТУВАТИ И А CINSTI: СЛАВЯНСКИЕ ЗАЙМСТВОВАНИЯ С НЕ-ЭТИМОЛОГИЧЕСКИМ /Н/ В РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ И ПРОБЛЕМА ИХ ПРОИСХОЖДЕНИЯ⁴

Алексей Романчук

Институт культурного наследия,
Республика Молдова, Кишинэу, пр. Штефан чел Маре ши Сфынт, 1
e-mail: dierevo@mail.ru, dierevo5@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2021-7958

Целью статьи является междисциплинарное рассмотрение украинского «частувати» в более широком контексте. Отталкиваясь от сопоставления украинского «частувати» 'угощать', и румынского «a cinsti» 'угощать (вином); пить вино', рассматривается группа славянских заимствований с не-этимологическим /н/ в румынском языке.

Румынское «a cinsti» свидетельствует о позднепраславянском времени возникновения семантической связи между «честь» и «угощение». Можно полагать, что украинское «частувати» и польское «częstowac» возникают в целом самостоятельно друг от друга, равно как и от румынского «a cinsti».

Ключевые слова: славяно-румынские взаимодействия, лексические заимствования, украинские диалекты, этническая история, лингвистика, археология, междисциплинарные исследования, формирование румынского языка и этноса.

CZEŚTOWAC, ЧАСТУВАТИ И А CINSTI: СЛОВ'ЯНСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ З НЕ-ЕТИМОЛОГІЧНИМ /Н/ У РУМУНСЬКІЙ МОВІ ТА ПРОБЛЕМА ЇХ ПОХОДЖЕННЯ

Олексій Романчук

Институт культурної спадщини,
Республіка Молдова, Кишинів, пр. Штефан чел Маре ши Сфінт, 1
e-mail: dierevo@mail.ru, dierevo5@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2021-7958

Метою статті є міждисциплінарний розгляд українського «частувати» в ширшому контексті. Відштовхуючись від зіставлення українського «частувати» 'пригощати' і

⁴Исследование выполнено в рамках проекта *Государственной программы Республики Молдова (2020–2023) 96-PS 20.80009.1606.02: Evoluția tradițiilor și procesele etnice în Republica Moldova: suport teoretic și aplicativ în promovarea valorilor etnoculturale și coeziunii sociale.*

румунського «*a cinsti*» 'пригощати (вином); пити вино', розглядаємо групу слов'янських запозичень із не-етимологічним /н/ у румунській мові.

Румунське «*a cinsti*» засвідчує пізньопраслов'янський період виникнення семантичного зв'язку між «честь» і «частувати». Можна припустити, що українське «частувати» й польське «*częstowac*» виникають загалом самостійно один від одного, так само як і від румунського «*a cinsti*».

Ключові слова: слов'яно-румунська взаємодія, лексичні запозичення, українські діалекти, етнічна історія, лінгвістика, археологія, міждисциплінарні дослідження, формування румунської мови й етносу.

**CZĘSTOWAC, ЧАСТУВАТИ AND A CINSTI:
SLAVIC LOANWORDS WITH NON-ETYMOLOGICAL SOUND /N/ IN THE
ROMANIAN LANGUAGE AND THE ISSUE OF THEIR ORIGIN**

Aleksey Romanchuk

Institute of Cultural Heritage

Republic of Moldova, Chisinau, Stefan cel Mare si Sfint bd., 1

e-mail: dierevo@mail.ru , dierevo5@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2021-7958

Introduction. *The article considers a group of Slavic loanwords with epenthetic /n/ in Romanian language, to which a cinsti belongs beginning with the comparison of the Ukrainian частувати 'to treat' (which comes, as it is supposed, from Polish częstowac), and Romanian a cinsti 'to treat with wine; to drink wine'.*

Purpose. *The research goal is to consider the Ukrainian частувати 'to treat' in a wider context of Slavic loanwords with epenthetic /n/ in Romanian language, and the issue of their origin through a multidisciplinary approach, and basing on linguistic and archaeological data.*

Method. *The author uses the method of dialectal data analysis, the quantitative content analysis of etymological dictionaries, and the comparative interdisciplinary analysis of linguistic and archaeological data.*

Results. *The quantitative content analysis of an etymological dictionary of Romanian language (of its Moldavian dialect) were established some Slavic loanwords with non-etymological sound /n/ (sixteen words, this is 16-19% of the number of Slavic loanwords in Romanian language that reflect the etymologically reasoned for-Slavic nasal vowels). As we found, Romanian words with non-etymological sound /n/ inside root morpheme are, almost entirely, the Slavic loanwords. Thus, for the appropriate interpretation of the received data they were correlated with the picture of the Slavic-Romanian language contacts in the whole.*

First of all, interpreting the body of facts, we can suppose that the semantic convergence between Slavic честь 'honour' and угощение 'treat' (including (and, probably, first of all) 'wine treat') appeared during the Late for-Slavic (at least) period yet. The Romanian a cinsti is a key argument for for-Slavic origin of this semantic convergence. Thus, both Ukrainian частувати and Polish częstowac appeared independently from each other (that not exclude Polish influence at some Ukrainian dialectal variants of частувати), as well as from the Romanian a cinsti. Whereas Romanian a cinsti (and cinste), as well as the group of Slavic loanwords with epenthetic sound /n/ in the Romanian language in general, were a result of early contacts of Romanian language with some for-Slavic dialect (or dialects), for that the tendency of epenthetic nasal vowel was typical, at

the situation of Romanian-Slavic bilingualism.

It is worth to identify the factor of „Romanian-Slavic bilingualism“ with a well established fact of existence of the period of “Romanian-Bulgarian bilingualism” in the history of Romanian language. However, the comparative analysis of linguistic and archaeological data requires to make significant changes to the picture presented in the literature concerning the time, place and conditions in that the phenomenon of the “Romanian-Bulgarian bilingualism” existed. As well as concerning the previous periods of formation of Romanian people and language.

Originality. *Apparently, the key and most intensive Romanian-Bulgarian contacts happened already after the First Bulgarian kingdom was captured by Byzantine Empire – but before the Second Bulgarian kingdom appeared, during the XIth and especially the XIIth centuries A. D.*

Consequently, nor the First, neither the Second Bulgarian kingdoms had nothing to do with the appearance of the phenomenon of the “Romanian-Bulgarian bilingualism”.

Conclusion. *Romanian people and their language appeared in a rather limited area on the immediate left bank of the Lower Danube (despite the view which dominates among the Romanian scholars), and for the period of VIII–X centuries A. D. it coincided with the area of Balkan-Danubian archaeological culture (to be precise: mostly with the part of this culture that developed on the left bank of Lower Danube). And Romanian-Slavic contacts during the key time of the “Romanian-Bulgarian bilingualism” occurred outside the territory of Bulgaria in a wider area to the north of Lower Danube, including Transylvania, Banat, and, perhaps, in some parts of the Carpathian-Dniester region.*

Thus, namely in this region we have to localize that Slavic dialect (close, but not equal with Bulgarian ones) which became the main factor of the appearance of Slavic loanwords with non-etymological sound /n/ in the Romanian language.

Keywords: *Slavic-Romanian contacts, loanwords, Ukrainian dialects, ethnic history, linguistics, archaeology, multidisciplinary approach, formation of Romanian people and language.*

Постановка проблеми. Отправной точкой данного исследования стало представленное в говоре украинского населения села Булэешть (Орхейский р-н, Республика Молдова; см.: [37; 8; 35; 36; 54]) слова /часту¹wame²/, которое выполняет роль виночерпия – 'наливать вино в стаканы во время застолья'. Оно является вариантом общеукраинского *частувати* 'угощать' [15, с. 284], которое, как полагают, происходит от польского *częstowac* (с аналогичным украинскому спектром значений; носовой звук в польском слове имеет вторичное, не-этимологическое, происхождение [15, с. 284; 49, с. 78]). И, как будто, никаких загадок в себе не таит.

Однако, рассмотрение украинского *частувати* в более широком контексте [55] позволяет, как нам кажется, выйти на весьма интересную проблему.

Начнем с того, что, как видим, в семантическом отношении представленный в булаештском говоре диалектизм все же отличается от общеукраинского варианта – поскольку используется лишь исключительно в более узком, представленном выше, значении.

Отличается (в том числе и фонетически) он и от вариантов, представленных в ближайше-родственных булаештскому украинских говорах – надпрутско-буковинских и гуцульских. Так, у гуцулов *честувати* – 'угощать; чтить' [10, с. 212]. В буковинских же говорах разница еще существеннее: в Кицманском районе *чістувати* – 'одаривать молодых на свадьбе' [39, с. 674]; в Глибокском, Кельменецком и Сокирянском районах фиксируется *частовання* – 'вручение подарков молодым на свадьбе', и, соответственно, *частувати*,

чистувати – 'вручать молодым подарки на свадьбе' [39, с. 637]⁵.

То есть, при всей несомненной близости рассмотренных диалектных вариантов – так же несомненна и заметная семантическая разница между ними.

Помимо украинской и польской составляющих рассматриваемой проблемы имеется, однако, еще одна, и крайне важная – восточнороманская.

Именно в румынском языке (и его молдавском диалекте в том числе) мы имеем глагол *a cinsti* (и связанное с ним существительное *cinste* 'честность; честь; почет') с обширным спектром значений, среди которых имеются и близкие как булаештскому /часту¹wate^н/, так и надпрутско-буковинским вариантам. В частности, согласно румынскому толковому словарю DEX, *a cinsti* имеет, в том числе, значения: «1. A respecta, a onora, a prețui pe cineva sau ceva; 2. (Pop.) A face cuiva un dar, un cadou; a da cuiva un bacșiș. 3. (Fam.) A ospăta, a trata (cu băutură); ...A bea o băutură alcoolică» [50, a cinsti]. То есть: «1. Уважать, чтить, ценить кого-нибудь или что-нибудь; отдавать должное. 2. Сделать кому-нибудь подарок; дать бакшиш. 3. Угощать (вином); пить вино». *Ne-am cinstit un pahar de vin*, соответственно – '(я) выпил стакан вина' (см. также: [23, с. 721]).

Также необходимо отметить здесь и фиксируемое румынскими словарями (с пометкой: «региональное, зафиксировано в румынских говорах Буковины (в работе С. Фл. Мариана)») существительное *cinstăș* 'Persoană care aduce daruri la nuntă' [50, cinstăș]. То есть: «человек, который участвует в процессе дарения (дарит подарки молодым) на свадьбе». Как видим, и семантически, и по месту фиксации – это румынское слово адресует нас к надпрутско-буковинским украинским говорам.

При этом, как полагают, само румынское/молдавское *a cinsti* (как и существительное *cinste*) по происхождению представляет собой «раннее славянское» (то есть – позднепраславянского времени) заимствование в румынский [38, с. 488]. И отдельного акцентирования заслуживает здесь то, что звук /н/ в *a cinsti* (как и в *cinste*) – не-этимологический, вставной. То есть, в румынских *a cinsti* и *cinste* вставной /н/ – по всей видимости, представляет собой рефлекс не-этимологического носового гласного, возникшего еще в словах-источниках в том позднепраславянском диалекте, из которого и были эти слова заимствованы в румынский.

И, таким образом, в данном отношении *a cinsti* (и *cinste*) в определенной мере (хоть, как видим, далеко не полностью) аналогичны польскому *częstowac*, в котором носовой звук, как было отмечено выше, также имеет не-этимологический характер (но возникает существенно позже) и которое, в свою очередь, происходит от более раннего *czestowac*: «...czestowac 'угощать, потчевать', со вторичной носовой, как неоднократно перед шипящими, *częstowac* (Częstochowa проявляет существование этого явления уже с XV века...)» [49, с. 78].

Но при этом, обратим внимание: польское *cześć* 'честь' [49, с. 77], от которого и образовано *częstowac*, вторичный носовой гласный так и не обрело, в отличие от румынского *cinste*, где не-этимологический звук /н/ появился так же, как и в *a cinsti*.

⁵ В Булаештах, заметим, этап в самом начале свадьбы, когда поздравляют и первый раз одаривают (мелкими деньгами) молодых, именуется *по'честне*. Это обозначается выражением *к'едате^н на по'честне*. Главные же дары приносятся молодым на втором этапе свадьбы, который именуется *маса мари* (букв., с молд.: «большой стол»); это одаривание обозначается выражением *к'едатеи на ск'іу*. При этом, согласно ЕСУМ, украинское диалектное [почесне] – означает 'угощение' (и происходит, заметим сразу же, от польского диалектного же [poczęsne], с тем же значением [13, с. 546]). У бойков же *почесне* – 'часть суммы пожертвований на церковь, которая шла священникам, местной интеллигенции и нищим' [24, с. 129].

В подольских говорах, по сообщению И. В. Горофянюк, *частувати* также используется в значении 'угощать спиртным гостей на свадьбе'. А в южной части подольского диалектного ареала (Ямпольский, Чечельницкий р-ны Винницкой области) этот обряд тоже именуется *почесна*.

Таким образом, уже изложенного достаточно, полагаем, для того, чтобы мотивировать нас попытаться рассмотреть все эти языковые факты не порознь, а в общем контексте и сквозь призму решения одной, де-факто объединяющей их проблемы – проблемы происхождения славянских заимствований с не-этимологическим звуком /н/ в румынском языке.

Анализ последних исследований и публикаций. Жанр и характер данного исследования делают более целесообразным рассмотрение исследований и публикаций (включая и наиболее свежие из них), которые так или иначе имеют отношение к поставленной проблеме, в основной части исследования – параллельно с анализом имеющих значение для решения поставленной проблемы лингвистических и историко-археологических фактов.

Итак, **целью статьи** является междисциплинарное, с привлечением как лингвистических, так и историко-археологических данных, рассмотрение украинского *частувати* в более широком контексте, прежде всего в контексте славянских заимствований с не-этимологическим /н/ в румынском языке и проблемы их происхождения.

Основная часть исследования. Начнем с того, что в этой ситуации, как представляется, стоит учесть еще ряд, помимо изложенных в вводной части, важных фактов.

Во-первых, то, что П. Е. Гриценко детально проанализировал и обрисовал такое любопытное явление, когда в украинских диалектах под польским влиянием некоторые слова как раз и демонстрируют появление вставного, не-этимологического, звука /н/ или /м/ [9]⁶. То есть, с этой стороны, украинское *частувати* представляет собой в некотором роде «движение против течения». Тем более удивительное, что, как видим, в предполагаемом польском источнике, *częstowac*, вторичный носовой гласный /ę/ (который, теоретически, и должен был провоцировать появление вставного /н/ в украинском слове) – как раз и появился.

Во-вторых, пытаясь объяснить происхождение украинского *частувати*, мы не должны забывать о таком, характерном для западноукраинской зоны (с наибольшим проявлением на Волыни), явлении, как переход /e/ в /a/ в определенных условиях [48, с. 199]. Тем более, что тот же Ю. Шевельов, собственно, и рассматривал украинское *частувати* как результат перехода /e/ в /a/ – хоть и оговаривал: «если это слово происходит от *čьstь*, а не представляет собой адаптацию польского *częstowac* – последний вариант представляется более вероятным» [49, с. 198].

В-третьих, помимо чешского *častovati* и словацкого *častovat'*, которые также считаются полонизмами [15, с. 284], мы имеем и сербское *част* 'честь' (и, одновременно, 'пир, угощение' [43, с. 661]), и, соответственно, *частити* 'чествовать; угощать; угощаться, пировать; угощать друг друга' [43, с. 661; 15, с. 284]. И, кажется очевидным, что уж сербские варианты связывать с польским влиянием не представляется ни возможным, ни необходимым.

То есть, семантическое сближение между *честь* и *угощение* (в том числе, или даже в первую очередь – вином) возникло, надо полагать, еще на позднеславянском (по крайней мере) уровне. Это ясно следует, полагаю, уже и из приведенных сербских данных. А также и из того, что и в древнерусском (или старорусском) языке *чьстити* в значении 'потчевать, угощать' фиксируется уже, по крайней мере, во второй половине XIV века (в 1378 году, в «Поучении» Матвея, епископа Сарайского), причем именно в контексте «угощения вином»:

⁶ Проявления такого рода фиксируются и в говоре украинцев с Булэешть (Romanchuk 2017), причем к сказанному ранее можно добавить еще и булаештское /мон'золете"/ 'мусолить; впусую теребить' (//моло'ка не'ма / а де'тена мон'золе" 'цецку//). Ни СУМ, ни ЕСУМ соответствий булаештскому /мон'золете"/, кстати, не отмечают — как и словари буковинских [39] и гуцульских [10] говоров.

Но, при этом, мы имеем румынское *a mozoli* 'мусолить' [23, р. 391; 50, a mozoli].

епископ Матвей указывает, что при угощении не следует требовать от гостя-чернеца или причетника, чтобы он выпил более трех чаш вина [40, с. 1571]. И связывать это древнерусское слово с польским влиянием тоже явно не приходится.

Наконец, и румынское *a cinsti*, представляющее собой «раннее славянское» заимствование, также очевидно свидетельствует об еще позднепраславянском времени возникновения вышеозначенной семантической связи.

Соответственно, рассмотренные факты заставляют, на наш взгляд, усомниться в польском как источнике для украинского *частувати*.

Продолжая, обратим внимание, что в румынском/молдавском языке *a cinsti* (и *cinste*) являются отнюдь не единичным, изолированным феноменом, но частью достаточно выразительной группы славянских заимствований с не-этимологическим /н/.

Исходя из данных этимологического словаря молдавского языка [38], удалось выявить следующие румынские/молдавские слова славянского происхождения со вставным, не-этимологическим /н/.

Начнем не в алфавитном порядке, а со слова, располагающегося в словаре СДЕЛМ [38] рядом с *a cinsti*. Именно, со слова *cinstef* – растение 'Salvia glutinosa' (согласно [50, *cinstef*]), *шалфей* [23, с. 721]⁷.

Итак, согласно СДЕЛМ (и румынские словари в этом с ним солидарны), «*чинстец* – заимств. из укр. *чистець* («растения *Draba verna*, *Gallium Mollugo*, *Orbus allus*, ...» [38, с. 488]). Слово *чистець* как обозначение ряда (достаточно обширного, надо заметить) растений известно во всех славянских языках (в несколько фонетически отличающихся вариациях, разумеется), но без вставного /н/, или вторичного носового гласного (или следов его существования в прошлом) [15, с. 326–327]. В том числе, что важно, не стал исключением в этом отношении и польский язык, где мы имеем *czyściec* 'чистец'.

Переходя далее к алфавитному перечислению, обратимся, во-вторых, к *збенг/zbeng* 'шаловливость, резвость' [23, с. 232]. Согласно [38, с. 148], своим происхождением оно связано с сербо-хорватским *збег* 'убежище, беженец'; звук /н/, соответственно, является в румынском варианте не-этимологическим, вставным.

Отдельно отметим здесь, что значение предполагаемого сербо-хорватского источника отличается от румынского варианта весьма существенно.

Третье из выявленных слов – *a змунчи/a zmunci* 'с силой рвать, дергать' [23, с. 237]. Румынские словари, кстати, и в отличие от молдавских, в качестве основной нормы дают вариант без вставного /н/: *a smuci* [50, *a smuci*]. Это слово также представляет собой «раннее славянское» заимствование, восходящее к праславянской форме *съмыкати* [38, с. 152], или, согласно ЕСУМ: (*s*)*mykati* 'тянуть, рвать, перемещать', *тъкнѣти* 'тянуть, вырывать, толкать' [12, с. 459]; см. также: [5, с. 385].

Обратим, в-четвертых, внимание также на молдавское *a се инжи/a se inji* 'высовываться, выглядывать' [23, с. 253]. Оно возникает в результате палатализации /v/ (и перехода в /j/; явление, характерное для молдавских говоров румынского языка) из *a се иви/a se ivi* [38, с. 160, 156], которое, в свою очередь, представляет собой «раннее славянское» заимствование из (*j*)*aviti* [15, с. 531]. То есть, звук /н/ здесь тоже не-этимологический. Румынские словари, согласно DEX, форму *a se inji* не приводят, но зато упоминают в качестве регионализма вариант со вставным звуком /м/: *a се имви* [50, *a ivi*].

Пятое слово – *минчог/minciog* 'сачок, мешок для рыбы' [23, с. 386; 50, *minciog*];

⁷Для точности: *Шалфей железистый*, или *Шалфей клейкий*.

румынские словари приводят также варианты без /н/: *miciog, micios*. Его сопоставляют с украинским *мішок* 'мешок' [38, с. 260], которое, в свою очередь, происходит от праславянского **měxъ* [12, с. 487]. И, в таком случае, звук /н/ в этом слове – вставной.

Следующее, шестое, в нашем списке – *a мынжу/а tânji* 'грязнить, пачкать, марать' [23, с. 400] – «раннее славянское» заимствование из *мазати* [38, с. 270]; см. также: [12, с. 359]. Звук /н/, соответственно – не-этимологический, вставной.

Далее, в-седьмых – *а отынжу/а otânji* 'поколотить, побить' [23, с. 442] – заимствовано из сербо-хорватского *отуђи*, с аналогичным значением [38, с. 297].

И, все-таки, в-восьмых, внимание привлекает и румынское *а пынгару/а pângări* 'запятнать; осквернять' [23, с. 513; 50, а pângări]. Оно происходит, в конечном итоге, от латинского *raganus* 'язычник', имеет аромунские параллели, и авторы СДЕЛИМ отмечают, что «назальность» проявилась в его первом слоге [38, с. 344]. Представляется, что наиболее подходящим объяснением здесь будет также именно знакомство носителей румынского языка с праславянскими носовыми гласными. Поэтому, хоть и с оговорками, предлагаю учитывать здесь и *а pângări*.

Девятое слово в нашем перечне – *а скынчу/а scânci* 'хныкать, скулить' [23, с. 585] – представляет собой «раннее славянское» заимствование (из *skučiti* [14, с. 290]), звук /н/ – не-этимологический, вставной [38, с. 386].

Десятое – *струнг/strung* (вариант: *струг/strug*) – сегодня словари дают значение 'токарный станок' [23, с. 608], однако для более раннего времени это слово, представляющее собой «раннее славянское» заимствование [38, с. 408], и восходящее, в конечном итоге, к праслав. *strъgati* [14, с. 451], очевидно, означало более примитивное орудие для стругания дерева. Звук /н/ в румынском/молдавском *strung* – вставной.

Одиннадцатое – *сфрынчок/sfrâncioc* 'сорокопут' [23, с. 627] – заимствовано из сербо-хорватского *сврачак* 'сорокопут', звук /н/ – не-этимологический, вставной [38, с. 413]; см. также: [14, с. 356].

Двенадцатое – *ункрон/uncrop* 'кипяток' [23, с. 670]. Согласно [38, с. 448] – «раннее славянское» заимствование (из псл. **okropъ*, **ukropъ* [13, с. 173]), звук /н/ – не-этимологический, вставной.

Следует в этом списке указать также и два румынских слова, диалектные варианты которых имеют вставной звук /н/: *vâslă/vîslă/vînslă* 'весло' [38, с. 81; 50, *vâslă*] и, возможно, *gâscă/gâncă* 'гусыня' [38, с. 94; 23, с. 146]; в случае с *gâscă/gâncă* не исключено, что слово заимствовалось дважды, и, тогда в более раннем *gâncă* мы имеем рефлекс этимологически обусловленного праславянского носового гласного⁸.

И, завершая этот перечень, обратимся к румынскому слову, на котором целесообразно остановиться особо: *смынтынэ/smântână* 'сметана' [23, с. 589]. Согласно [38, с. 389], это – раннее заимствование, еще на уровне дунайской латыни, из праславянского **sŭmetana* (< **sŭmetati* 'собирать, снимать'). Соответственно, первый звук /н/ в *smântână* – не-этимологический, вставной.

Однако именно в отношении славянского *сметана* существует дискуссия о его происхождении. И, в частности, авторы ЕСУМ, хоть и оставляя в принципе вопрос открытым, предпочитают иную этимологию: исходя как раз из румынского *smântână* и польского *smiętana*, они присоединяются к версии об изначальном праславянском *smętana*; соответственно этому предположению, звук /ѣ/ уже в праславянское время (и очень рано) был

⁸Возможно, что в диалектных румынских данных могут быть обнаружены еще случаи с не-этимологическим вставным /н/. Однако, это требует отдельного рассмотрения, и в задачи данной статьи не входит.

заменен на /e/ [14, с. 320].

Собственно, вполне убедительные возражения против исходного праславянского *smęšana*, а также иное объяснение – предложены тоже уже давно: «... носовой гласный лишен в славянском удовлетворительной мотивации, ... в польском диалектном *smięšana*, возможно, развилось вторичное *ę* ...» [45, с. 686–687].

То есть, при таком объяснении, вместо более сложного допущения о «весьма ранней» замене /ę/ на /e/ в праславянском *smęšana* (то есть – замене, читай, во всех праславянских диалектах, за исключением пралехитского ареала) предлагается куда более простой и правдоподобный вариант: развитие лишь в некоторых праславянских диалектах вторичного, не-этимологического, гласного /ę/ на месте исходного праславянского /e/. Тем более, что польское *smięšana* – действительно имеет диалектный характер; нормой в польском считается как раз вариант без носового гласного – *smietana* [49, р. 588]⁹.

К этому стоит добавить, что с семантической точки зрения (исходя как из традиционной технологии получения сметаны, так и фиксируемых в славянских языках параллелей), также, очевидно, более убедительна именно версия с исходным праславянским **sъmetana*: чтобы получить сметану, ее традиционно именно снимали с молока (получая, помимо сметаны, и снятое молоко), а никак не мешали, и не сбивали. И в пользу именно варианта **sъmetana* свидетельствует, полагаю, и румынский (имеющий, опять-таки, и истрорумынские параллели) глагол (производный от *smântână*) *a smântâni* 'СНИМАТЬ сметану с молока' – но, опять-таки: никак не сбивать, и не смешивать. Примечательно также, что *сливки* в румынском – *smântână dulce*, буквально: 'сладкая сметана'. И это (использование для обозначения как сметаны, так и сливок – одного и того же слова) имеет полную аналогию как во многих славянских языках (в словенском – где сметана обозначается как «*kisla smetana*»; чешском – «*kysaná smetana*»; болгарском – «*заквасена сметана*»), так и не-славянских (финское *hapankerma* 'сметана невысокой жирности' (букв.: «кислые сливки»).

Если теперь учесть, что румынское *smântână* можно рассматривать не как единичное явление, а как лишь одно из целого ряда славянских заимствований в румынском, демонстрирующих вставной, не-этимологический, звук /н/, то представляется тем более верным предпочесть именно версию о том, что и в румынском *smântână* мы имеем дело с таким, не-этимологическим, звуком /н/.

Итак, мы очертили достаточно выразительную, хоть и сравнительно немногочисленную (шестнадцать слов, оставляя в стороне *gâscă/gânscă*, а также *a pângări*) группу славянских заимствований румынского языка с не-этимологическим, вставным, звуком /н/.

Впрочем, в данном случае шестнадцать слов – не так уж и мало. Если сопоставить эту цифру с количеством славянских заимствований румынского, отражающих рефлекс этимологически оправданных праславянских носовых гласных (в выборке СДЕЛМ (то есть – по всей видимости, и в целом в румынском языке), согласно нашим подсчетам, их 87 – без перечисленных выше случаев с не-этимологическим /н/), то шестнадцать слов – уже составили бы более 16% от их числа. С учетом *a pângări* – порядка 19%¹⁰.

⁹Отдельно стоит оговорить, что вариант с эпентетическим носовым гласным в праславянском диалекте, ставший исходным для румынского *smântână*, и польское диалектное *smięšana* – очевидно возникли независимо друг от друга (и в разное время – особенно, если исходить из точки зрения С. Б. Бернштейна о вторичном возникновении носовых в польском [2, с. 246]: см. в этой связи: [1, с. 121; 42, с. 12]). Однако причина их возникновения в конечном итоге одна и та же – фонетическая гиперкорректность по отношению к носовым гласным.

¹⁰В данный перечень следует, возможно, включить еще два слова: *ogrinji* 'огрызки, объедки' [23, с. 431; 50, *ogrinji*], а также *stingue/stinghie* 'планка, поперечина; бедро' [23, с. 605; 38, с. 400; 50, *stinghie*]. Так, *ogrinji* считается «южнославянским заимствованием» [38, с. 288], и южнославянские формы не имеют звука /н/ в данной позиции. Возможно, разумеется, если

И, что важно: помимо славянских заимствований со вставным звуком /н/, проведенный анализ словаря СДЕЛМ выявил лишь еще три румынских слова, где имеется вставной /н/. Причем два из них, насколько могу судить, отношения к рассматриваемой проблеме не имеют – поскольку вставной звук /н/ появляется в них в конце корневой морфемы¹¹.

В отличие от этих двух слов третье, *boiangiu*/боянджиу 'красильщик (тканей)' [23, с. 90], заимствованное из турецкого *boyacı* [38, с. 57], по всей видимости, необходимо учитывать. Причем надо отдельно отметить: даже если исходить из самой ранней возможности заимствования этого турецкого слова в болгарский язык (в болгарском языке оно представлено без вставного /н/ [4, с. 71]), то явно, что это не может быть ранее XIV века. Скорее же всего, оно было заимствовано существенно позже.

Тем не менее, обобщая рассмотренные факты, мы можем говорить, что румынские слова с не-этимологическим, вставным, звуком /н/ внутри корневой морфемы – это, практически целиком, славянские заимствования. Или даже (оставляя пока в стороне *a rângări* и *boiangiu*) – исключительно славянские заимствования.

И, как кажется, для адекватной интерпретации полученных данных необходимо соотнести их с картиной славяно-румынских языковых контактов в целом.

Наилучшую возможность в этой связи предоставляет работа молдавского лингвиста Н. С. Раевского (одного из авторов словаря СДЕЛМ [38]), который в своей докторской диссертации (основным рецензентом ее выступал Г. Михайлэ (Gh. Mihăilă) – крупнейший, пожалуй, румынский специалист конца XX – начала XXI вв. по ранним славяно-румынским языковым взаимодействиям) выделил шесть хронологических пластов славянских лексических заимствований в румынском. Из них нас интересуют прежде всего первые три: «протославянский» (заимствования из него фиксируются на уровне т. н. «дунайской латыни», откуда и были унаследованы румынским языком), болгарский («slav bulgar») и сербо-хорватский [51, с. 4].

Если к «протославянскому пласту» можно отнести всего лишь около десяти слов (включая *smântână*), то хронологически следующий, «болгарский», является наиболее мощным и в лексическом отношении наиболее многочисленным (исследователи особо выделяют этот период румыно-славянских отношений и определяют его даже как период «румыно-болгарского билингвизма»). Датировать этот пласт предлагается концом IX – началом XIII вв. [51, с. 30, 41–43].

Третий же пласт, «сербо-хорватский», существенно более скуден, и проявления его имеют в основном локальный характер; количество сербо-хорватских лексических заимствований, имеющих общерумынское распространение, незначительно [51, с. 44].

рассматривать это слово как заимствованное из сербо-хорватского *огризине* 'объедки', мы должны истолковать румынский вариант как результат метатезы. Однако нам представляется более вероятным все же вариант с не-этимологическим /н/ под влиянием носовых гласных.

Аналогично, происхождение румынского *stinghie* связывается с праславянским *stegno* 'верхняя часть ноги; бедро' [38, р. 400]; см. также: [13, с. 405]. Однако, по мнению авторов СДЕЛМ, в возникновении румынского слова «фонетический аспект остается неясным».

¹¹ Именно, это, во-первых, *hapsân/xансын* 'жадный, ненасытный; жестокий, свирепый' (МРС 1961: 702) – заимствованное, как считается, из венгерского (СДЕЛМ 1978: 469); впрочем, см. в этой связи и праславянское *hapati* с указанными параллелями (ЕСУМ 6: 156), а также украинское диалектное *генсом, гансом* 'все разом, целиком' (ЕСУМ 1: 497). В булаештский говор это слово, кстати, также проникло: /гап'севе"й/ 'жадный (до еды, работы и т. п.); рьяный'.

И, второе – *hagamîn/харамин* 'грабитель; злодей' (МРС 1961: 702), заимствовано из турецкого (СДЕЛМ 1978: 469). В принципе, к этим двум можно присовокупить также еще румынское *somn* 'сом', рыба *Silurus glani*, хотя оно представляет собой принципиально иную модель. Будучи заимствовано из славянского (русского) названия данной рыбы (*сом*), оно было сопоставлено с румынским паронимом *somn* 'сонный' (СДЕЛМ 1978: 391), а также, видимо, с образом жизни этой рыбы (зимой сом практически неактивен, т. е. спит), в результате чего и обрело звук /н/ на конце слова.

Датируется начало румыно-сербских контактов не ранее XI века.

Таким образом, исходя из такой датировки румыно-сербских контактов («не ранее XI века») и принимая во внимание, что в сербо-хорватском ареале носовые гласные в XI веке уже отсутствовали [2, с. 244; 42, с. 12], прежде всего возникает вопрос: каким образом появились не-этимологические /н/ в рассмотренных выше сербо-хорватских заимствованиях румынского?

По-видимому, искомым объяснением может быть лишь предположение, что эти сербо-хорватские заимствования попали в румынский язык через некий славянский диалект-посредник, с которым в этот период времени румынский язык взаимодействовал и который также, как и болгарские диалекты, сохранял носовые гласные еще в XI–XIV веках.

При этом, надо полагать, что этот славянский диалект-посредник, будучи близок в фонетическом отношении к болгарским (см. в этой связи: [16]), все же не был идентичен последним.

В пользу этого свидетельствует, как кажется, то, что практически все слова из приведенного выше перечня трактуются авторами СДЕЛМ либо как «ранние славянские заимствования», либо как заимствования, имеющие параллели в сербо-хорватском ареале. Слов, имеющих специфически болгарские параллели, мы в этом списке не находим. Более того: в отношении румынского *sfrâncios* 'сорокопут' (при сербо-хорватском *сврачак* 'сорокопут' [43, с. 537]) мы видим, что в болгарском языке *сорокопут* обозначается терминами *конска сврака* (т. е. – конская сорока), или *магарешник* [6, с. 564].

В этой связи необходимо обратить внимание также на то, что румынское *zbenг*, формально обнаруживая параллели в сербо-хорватском ареале, все же в семантике весьма отличается от своих сербо-хорватских аналогий. Еще одним примером существенной семантической разницы можно считать румынское *cinsteг* 'Шалфей железистый', *Salvia glutinosa*.

Именно в украинском ареале словом *чистец* обозначается весьма обширный спектр растений [15, с. 326–327], главным образом – различные виды рода *Stachys*. Однако шалфей – *Salvia glutinosa* – в этом списке не упоминается, как и в других славянских языках, включая болгарский, в котором терминами *чистец*, *ранилист* обозначаются растения родов *Stachys* и *Betonica*. А вот для *Salvia glutinosa* в болгарском языке используется название *Жълт конски босилек* [7].

Аналогично сербское *чистац* обозначает либо растение *Буквица лекарственная* (*Betonica officinális*), либо – тот же *Stachys L.* [15, с. 327].

Разумеется, возможно, что в диалектных данных (либо украинских, либо южнославянских) при более углубленном рассмотрении обнаружатся и варианты, использующие термин *чистец* для обозначения *Шалфея железистого*, *Salvia glutinosa*. Однако, представляется явным, что именно в силу своего диалектного статуса эти возможные аналогии сами будут требовать объяснения¹².

Между тем, как уже давно было замечено, в румынском языке отмечается ряд славянских заимствований, которые «вообще не имеют точных соответствий в славянских

¹²Как любезно обратила мое внимание И. В. Горофьянок, в подольских говорах действительно используется слово *чистец* для обозначения *Шалфея дубравного*, *Salvia nemorosa L.* [20, с. 362], со ссылкой на: [25]. Однако это же растение обозначается в подольских говорах в первую очередь другими именами (всего их более пяти), в первую очередь – *польові васильки*. То есть, как и было замечено мной выше: данный, очевидно – достаточно редкий, подольский диалектизм, который в других украинских говорах не фиксируется, сам нуждается в объяснении. Ни для одного другого вида рода *Salvia*, рассмотренных Ю. Кобивом [20, с. 362–363], в украинском ареале термин *чистец* не используется.

языках (по крайней мере, соседних ...)» [3, с. 50]. Особый интерес в этом отношении вызывает, в частности, и румынское/молдавское (характерно для центральной и восточной части Румынии, а также территории Республики Молдова) *stejar* 'дуб' [3, с. 59]. Примечательно, полагаю, также и румынское/молдавское *mândru* 'гордый; красивый' [23, с. 400]. Ранее Г. Михайлэ предложил рассматривать его как результат «расширения значения» на румынской почве (что было поддержано и Н. И. Толстым [44, с. 279]). Однако, нельзя не заметить, что в семантическом отношении румынскому *mândru* ближе не славянские аналогии, а балтские (в частности, литовское *mandrus* 'бодрый; гордый' [12, с. 530]).

Представляется соблазнительным связать указанные лексические факты именно с этим самостоятельным праславянским диалектом (диалектами) – «диалектом Х». И можно также предположить, что и в карпато-украинских говорах нашли определенное отражение следы обозначенного славянского диалекта-посредника. В частности, на наш взгляд, к таким следам, возможно, стоит отнести как украинские диалектные *чандрій, шандрій, чендрій* (учитывая, что в предполагаемом П. Е. Гриценко польском источнике *szczodry* не имеет носового гласного¹³), так и упомянутое выше булаештское /мон¹золете^и/ 'мусолить; впустую терebить'.

Однако, как кажется, предлагаемая объяснительная модель «славянского диалекта-посредника» будет принципиально неполной без учета отмеченного выше факта – существования периода «румыно-болгарского» (т.е. – «румыно-славянского») билингвизма. Именно этот важный факт позволяет предположить, что в данной ситуации решающую роль в проявлении фонетической гиперкорректности в отношении носовых гласных сыграл именно славяно-румынский билингвизм носителей румынского языка в данный период времени. То есть, возможно, что формы с не-этимологическим носовым гласным возникали изначально именно в румынской билингвальной среде, затем уже распространяясь и среди взаимодействовавших с носителями румынского языка славян.

Можно предположить, соответственно, что то же румынское *smântână* возникает не благодаря диалектной форме, характерной для того праславянского диалекта, с которым взаимодействовали носители «дунайской латыни», а, наоборот, данная праславянская диалектная форма (если она существовала) возникает благодаря влиянию со стороны билингвальных носителей «дунайской латыни»¹⁴.

Как бы то ни было, следующий важнейший вопрос заключается в том, где именно в пространстве возник и существовал, по крайней мере, «румыно-болгарский билингвизм»? И где, соответственно, мог локализоваться предполагаемый славянский диалект (диалекты)–посредник? И, соответственно, где могли происходить его контакты с румынским языковым континуумом?

Проблема локализации территории формирования румынского языка имеет огромнейшую историографию и продолжает оставаться дискуссионной. Не имея в рамках данной статьи ни малейшей возможности (да и необходимости) затрагивать эту историографию, считаем необходимым обратить внимание на некоторые ключевые факты,

¹³ На наш взгляд, обозначенное противоречие – весьма существенно. Если, как следует из гипотезы П. Е. Гриценко, появление в некоторых (достаточно редких) украинских диалектных словах вставного звука /н/ связано именно с польским влиянием, то единственно приемлемой интерпретационной моделью здесь представляется такая, при которой на украинский диалектный вариант повлияло соответствующее польское слово, в котором имеется носовой гласный.

¹⁴ Количество как славянских заимствований в дунайскую латынь, так и заимствований из дунайской латыни в праславянские диалекты весьма незначительно [51, с. 4, 28]. Однако как сам характер заимствованных слов, так и историко-археологические данные позволяют думать, что славяне и предки румын находились в период V—VI вв. н. э. в весьма тесном, можно сказать, интимном, этнокультурном и языковом взаимодействии. И, вероятно, их языковые взаимодействия в это время также в существенной мере характеризовались билингвизмом.

которые недостаточно, на наш взгляд, учитываются в современном обсуждении проблемы.

Итак, румынские исследователи в своем большинстве и традиционно рассматривают всю обширную территорию между Днестром, Дунаем (включая как, в частности, тот же Н. С. Раевский, и правобережье Нижнего Дуная) и Тисой как область формирования румынского этноса и языка.

Исходя из этих представлений, как факт предполагаемого «перерыва» или «ослабления» в румыно-славянских языковых взаимодействиях в период VII – IX вв. [51, с. 27, 53], так и феномен «румыно-болгарского билингвизма», особенно в сочетании с его предполагаемой хронологией (конец IX – начало XIII вв., как было указано выше), требуют, как кажется, дальнейшего обсуждения и более непротиворечивого объяснения.

Действительно, если Трансильвания в указанный период VII – IX вв. являлась зоной расселения румынского этноса, то вызывает удивление, что именно данный период характеризуется ослаблением славяно-романских языковых взаимодействий. Как отметил К. Косма (один из крупнейших на сегодняшний день специалистов-археологов в области древностей Трансильвании аварского времени), «ни в коем случае нельзя говорить об «аваризации» Трансильвании. Скорее, мы должны говорить о «славянизации» этого региона: славянские поселения и могильники VII–VIII/IX вв. документированы по всей территории Трансильванского плато» [22, с. 273].

Вывод К. Космы представляется вполне правомерным. Подводя итоги своей обзорной статьи «Ранние славяне в румынской части Карпатского бассейна», И. Станчу (крупнейший на сегодняшний день специалист по собственно славянским памятникам северо-запада Румынии и Трансильвании) пишет: «Начиная с конца VI или в 1-й половине VII вв., раннеславянские памятники, характерные для крайнего северо-запада Румынии, распространились до северо-запада Трансильванского бассейна» [41, с. 203–204].

Впрочем, как следует из его же анализа [41, с. 173–191] памятников Центральной и Юго-Восточной Трансильвании (бассейны рек Тырнава Маре, Тырнава Микэ и Верхнего Олта), для которых присуще наличие характерного комплекса «керамика пражского типа; полуземлянки; печи-каменки» (к которому позже добавляется и «керамика, изготовленная на медленном круге»), со всей очевидностью связанного с присутствием раннеславянского элемента¹⁵, проникновение ранних славян в Трансильванию в указанный период не ограничивается северо-западом, но достигает и центральной и юго-восточной частей региона¹⁶.

Причем (важный момент), «что касается Трансильванского бассейна, уже точно известно, что на раннем этапе славянская колонизация шла не только через Восточные Карпаты, но и с Верхнего Потисья, через северо-западный регион Румынии (рис. 26)» [41, с. 206].

Аналогично, на основной части территории Карпато-Днестровского региона в период с конца VII–IX вв. распространяются памятники атрибутируемой восточным славянам культуры Лука Райковецкая (культура Хлинча-Яссы I в Восточном Прикарпатье, в терминологии румынских археологов) [30, с. 470]. Культура Лука Райковецкая сложилась на основе памятников восточной части Пражской культуры, а позднее эволюционировала в

¹⁵Попытки того же Ф. Курты (румынского археолога, эмигрировавшего в США) отказать, например, керамике пражского типа в статусе этнического индикатора ранних славян, представляются (прошу прощения за чрезмерно, может быть, образное сравнение) стремлением натянуть сову историко-археологических реалий на глобус модной идеологии конструктивизма.

¹⁶Карты распространения славянских памятников северо-запада Румынии и Трансильванского бассейна (а также Восточного Прикарпатья) в VII–VIII/IX вв. см.: [41, с. 204, рис. 25, 205, рис. 26].

культуру Древнерусского государства.

Помимо того, в этот же период времени в Карпато-Поднестровье фиксируется и мощное влияние со стороны западнославянского, среднедунайского, мира [30, с. 471]. Причем, по всей видимости, именно Трансильвания была той территорией, через которую это западнославянское влияние достигало Карпато-Поднестровья: «прилив западнославянской волны фиксируется и в соседней Трансильвании (западнославянские курганные могильники с кремациями конца VII – начала VIII вв. Нушфалэу и Сомешень) и Верхнем Потисье (курганные и грунтовые могильники с кремациями Сомоторска Гора, Краловска Хлмце)» [30, с. 471]; см. также: [22, с. 271]¹⁷.

Таким образом, и Трансильвания, и Карпато-Поднестровье в период VII–IX вв. были весьма плотно заселены различными славянскими группами. Отсутствие заметных следов языковых взаимодействий между восточными романцами и славянами в период VII–IX вв. с этой археологической картиной (и допущением, что в это время указанный регион являлся областью формирования румынского этноса и языка) соотносится плохо.

Далее, с точки зрения румынских исследователей, феномен «румыно-болгарского билингвизма» объясняется тем, что Первое Болгарское царство распространяет, начиная с IX века, свой контроль и на территории к северу от Дуная, включая территорию Трансильвании [51, с. 32]. В подкрепление такого объяснения приводятся как данные письменных источников, свидетельствующие о политическом контроле болгарских ханов над источниками добычи соли в Трансильвании, так и определенные археологические данные.

Однако, пристальное рассмотрение археологической ситуации демонстрирует существенно более неоднозначную картину.

Прежде всего, как мы уже отмечали в связи с иным вопросом [36, там же ссылки на литературу; 53], спорадический политический контроль, осуществляемый Первым Болгарским царством над территориями к северу от Дуная (пусть даже с размещением военных гарнизонов и колоний в ключевых пунктах), не представляется достаточным фактором для возникновения столь высокого уровня языковых взаимодействий, как «румыно-болгарский билингвизм». Тем более, что, как показывают археологические данные, «вещи протоболгарского происхождения (та же керамика, в частности) не обнаруживаются здесь (на территории между Мурешем, Тисой, Дунаем и Южными Карпатами – А. Р.), а только лишь на территориях к западу от Тисы» [26, с. 281].

Поэтому, как кажется, реально такая возможность возникала лишь в тех областях, которые археологически могут быть отнесены к территории распространения т. н. Балкано-Дунайской археологической культуры (культуры Дриду, в терминологии румынских исследователей) – археологической культуры Первого Болгарского царства. То есть это, прежде всего, левобережье Нижнего Дуная (Олтения, Мунтения, юг румынской Молдовы), южная часть Прудо-Дунай-Днестровского междуречья, отчасти – южная Трансильвания [30, с. 472–473].

Причем, «во второй половине X в. погибают или оставляются жителями многие поселения балкано-дунайской культуры на Дунайском Левобережье в Мунтении и Олтении»

¹⁷К. Косма связывает Сомешень и Нушфалэу с «восточными славянами», т. е. рассматривает их как проявления культуры Лука Райковецкая: «Курганный могильник Сомешень непосредственно связан с курганным могильником Нушфалэу. Оба могильника свидетельствуют о проникновении некоторых групп восточных славян как на северо-запад Румынии (могильник Нушфалэу), так и на север Трансильванского плато (могильник Сомешень)» [22, с. 271]. По консультации Р. А. Рабиновича, речь идет о памятниках, возникших (как и культура Лука Райковецкая) на позднепражской основе, что и побудило, видимо, К. Косму связывать их с «восточными славянами».

[30, с. 473]¹⁸. И это вполне понятно, поскольку период наивысшего могущества Первого Болгарского царства был весьма кратковременным. Фактически, уже со второй трети X века начинается его упадок.

Что касается политического контроля Первого Болгарского царства над территориями Трансильвании и Карпато-Днестровского региона, то не следует также забывать, что как раз в конце IX века начинается т. н. «период Обретения Родины» в венгерской истории – венгры создают свое государство на Среднем Дунае, в Паннонии.

И, как показали в ряде работ Р. А. Рабинович и С. С. Рябцева (начиная с 2007 года [34]; эта работа во многом основывалась на идеях, высказанных Р. А. Рабиновичем еще в 1997 году в своей диссертации), можно полагать, что в Карпато-Днестровском регионе именно венгры были основной военно-политической и государственно-организующей силой в период с 30-х гг. IX в. и по 30-е гг. X в., что нашло существенное отражение и в археологических древностях региона [34, с. 223–224; 32; 31]. Причем необходимо отметить, что в последние годы, и независимо от работ Р. А. Рабиновича и С. С. Рябцевой, большой коллектив молдавских (прежде всего из Тирасполя), венгерских и украинских археологов, обращаясь к материалам раскопок прошлых лет, сумели обнаружить уже существенное количество и собственно ранних венгерских погребений в Карпато-Днестровском регионе [46; 17; 18; 19]¹⁹. И надо полагать, что дальнейшая работа в этом направлении позволит еще более увеличить их число.

В одной из последних совместных работ (и развивая неоднократно аргументированную ранее Р. А. Рабиновичем гипотезу о «западнославянском», среднедунайском, происхождении культуры кольцевых городищ Пруто-Днестровского междуречья типа Екимауцы-Алчедар), Р. А. Рабинович и С. С. Рябцева предлагают (хоть и весьма осторожно) рассматривать культуру Екимауцы-Алчедар как восточный дериват среднедунайской культуры Бьело Брдо: «данные памятники в IX–X вв. могут рассматриваться, как своеобразный восточный дериват культуры Бьело Брдо. Конечно, это вовсе не означает, что среди носителей культуры памятников Екимауцы-Алчедар были обязательно венгры. Культура Бьело Брдо сложилась в это время в результате культурного симбиоза западных славян и венгров, но среди ее древностей присутствуют памятники с самыми разными соотношениями материалов ее возможных полиэтнических носителей» [32, с. 455]; «Памятники Екимауцы-Алчедар близки великоморавской культуре и культуре Биело-Брдо» [30, с. 476]²⁰.

Вне зависимости от того, насколько правомерно считать Екимауцы-Алчедар дериватом Бьело Брдо (по устному сообщению Р. А. Рабиновича, все же в материальной культуре Екимауцы-Алчедар отсутствуют некоторые весьма характерные элементы Бьело Брдо, что, впрочем, может объясняться хронологическими причинами), несомненно тяготение культуры Екимауцы-Алчедар к среднедунайской, «западнославянской», зоне.

Помимо того, в пользу верности предложения Р. А. Рабиновича и С. С. Рябцевой о присутствии (в том или ином виде) венгров среди носителей культуры Екимауцы-Алчедар

¹⁸«Население этих покинутых поселков, видимо, частью переходило Дунай под защиту вначале Болгарского, а позднее Византийского государств, а частью, преследуемое печенегами, перемещалось вдоль левого берега Нижнего Дуная и оказывалось в Южной Трансильвании, где именно для этого времени характерна наибольшая концентрация древностей балкано-дунайской культуры» [30, с. 473].

¹⁹По замечанию Р. А. Рабиновича, в данном случае правильнее было бы говорить о носителях тех или иных элементов археологической культуры, связываемой с ранними венграми.

²⁰Культура Бьело Брдо распространялась в Венгрии, южной и юго-западной Словаки, западной Румынии, северной и северо-западной Сербии (Воеводина и Срем), северной и северо-западной Боснии, северо-восточной Словении, северной Хорватии (регион между Сурой, Савой, Дравой и Дунаем), восточной и юго-восточной Австрии.

свидетельствуют и результаты работы С. В. Черы (ученика Р. А. Рабиновича), который на основе анализа коллекции наконечников стрел из раскопок Алчедара и Екимауц пришел к показательным выводам: «Более 61% наконечников в изученной коллекции могут быть связаны со славянскими и древнерусскими древностями, более 43% – с финно-угорскими древностями, в том числе 10% с венгерскими древностями... Особое значение приобретает присутствие на памятниках Екимауцы и Алчедар наконечников стрел типов 42, 57, 65 и 97.1 по классификации А. Ф. Медведева, в основном распространенных в финно-угорских и, в частности, венгерских древностях. Этот факт подтверждает высказанную в историографии гипотезу о венгерском присутствии на территории Молдовы в IX–X вв.» [47, с. 197].

И если в начале IX в. венгры, по всей видимости, находились в союзных отношениях с Дунайской Болгарией, то к концу века письменные источники сообщают уже о союзе венгров и византийцев против болгар.

Соответственно, можно полагать, что приход венгров в Паннонию, при одновременном сохранении ими контроля и над Карпато-Поднестровьем (что, очевидно, требовало и контроля над перевалами Карпат), резко ограничил и возможности для даже спорадического контроля Первого Болгарского царства и над Трансильванией²¹.

Помимо того, как отмечает и Н. С. Раевский [51, с. 22], конец первого тысячелетия ознаменовался для Нижнего Дуная оседанием новой волны тюркоязычных кочевников (печенегов, торков) на степных равнинных территориях Нижнедунайской низменности. Это событие, однако, означало не только появление барьера между аромунскими и дакорумынскими диалектами (как подчеркивает Н. С. Раевский). Но и появление нового значимого препятствия для возможности болгарского влияния на территории к северу от Дуная²².

Наконец, обратим также внимание на весьма важный факт: как показал Е. Петрович, опираясь на данные румынской топонимии, вокализм румынских топонимов южнославянского происхождения и отражающих рефлекс праславянских носовых гласных, в своей основной массе – среднеболгарский: «Practic, toate cuvintele de felul indicat ce pot fi puse în legatură cu slavii bulgari nord-dunăreni, prezintă faza fonetică mediobulgară ЪН (~ăñ) a lui Ж primar. Exemple: Cîmpină, Dîmbova, Clîmboca. Ceea ce înseamnă că în spațiu geografic avut în vedere slavii bulgari se vor menține până în sec. XII» [51, с. 42–43]. Следовательно, в хронологическом отношении эти топонимы должны быть отнесены к XII веку (подробнее: [33, с. 223].

Если обратиться к собственно славянским заимствованиям румынского языка, отражающим праславянские носовые гласные (этимологически оправданные), то мы получаем сходные результаты. Как показали мои подсчеты на основе выборки словаря СДЕЛМ [38], более семидесяти (72) таких румынских слов демонстрируют рефлекс *-ын*, *-ин*, *-ым*, *-им*. Четыре слова – рефлекс *-ан*. И лишь одиннадцать слов – более древние рефлекс *-ун*, *-ум*.

Славянские заимствования румынского языка с не-этимологическим звуком /н/, как видим, также практически исключительно демонстрируют рефлекс *-ын*, *-ин*, *-ым*, *-им*. Что

²¹По крайней мере, на территории между Тисой, Мурешем, Дунаем и Южными Карпатами в течении X века распространяется власть венгров: «Равнинные территории на западе и севере региона после поражения Глада были заняты какими-то племенами из конфедерации венгров и их союзников, каваров. Они поселились, как можно видеть, относительно компактно в бассейне Нижнего Муреша и вдоль Тисы. В остальных частях рассматриваемого региона, скорее всего, располагались лишь пункты, обеспечивавшие контроль над местным населением, и до начала XI века они практически неуловимы с точки зрения присутствия собственно венгерских типов вещей» [26, с. 289].

²²Полагаю, такой вывод верен даже с учетом первоначально мирных, союзнических, отношений печенегов в Дунай-Днестровском междуречье и Первого Болгарского царства [21, с. 26].

позволяет и их датировать началом среднеболгарского времени, т. е. XII веком²³.

То есть, наиболее интенсивные румыно-болгарские контакты имели место уже после падения Первого Болгарского царства, в XI и особенно в XII вв. – в период уже т. н. «Византийской Болгарии» (период, когда в результате серии болгаро-византийских войн второй половины X – начала XI вв. Болгария на два столетия оказалась под властью Византийской империи). Но при этом – и до возникновения Второго Болгарского царства.

И, соответственно, к формированию «болгаро-румынского билингвизма» политическое влияние ни Первого Болгарского царства, ни Второго – отношения фактически не имело.

При этом, не вызывает сомнения, что в X веке венгры на территории между Мурешем, Тисой, Дунаем и Южными Карпатами встретили некие полиэтничные предгосударственные образования, в которых очень заметную роль играли именно влахи, восточные романцы (из новейших работ по проблеме см.: [26]).

Выводы. Таким образом, совокупность озвученных фактов позволяет думать, что первоначально румынский этнос и язык формируются на достаточно ограниченной территории на непосредственном левобережье Нижнего Дуная, в Мунтении и Олтении. А также, возможно, отчасти и на правобережье Нижнего Дуная. И для VIII–X вв. археологический ареал этих событий соотносится с Балкано-Дунайской культурой, точнее, прежде всего той ее частью, которая располагалась на левобережье Нижнего Дуная.

Трансильвания же, как и Карпато-Поднестрие, изначально в ареал формирования румынского этноса и языка не входили²⁴.

Такой вариант локализации территории первоначального формирования румынского этноса и языка позволяет также объяснить и «ослабление славяно-румынских связей» в VII–IX вв. Видимо, в этот период времени основным контрагентом румынского населения были не славяне, а носители салтовского компонента, принявшего решающее участие в формировании будущей Балкано-Дунайской культуры, то есть либо протоболгары, либо (и скорее всего) преимущественно волохи (исходя из предложенной Р. А. Рабиновичем «восточной гипотезы» происхождения волохов [27; 28])²⁵.

Позднее, в X и особенно с конца X века, ареал формирования румынского этноса и языка существенно смещается и расширяется к северу – на территории Трансильвании (первоначально – Южной Трансильвании) и Баната. То есть румыно-славянские языковые взаимодействия в основной период «румыно-болгарского билингвизма», видимо, происходили за пределами собственно территории Болгарии и на существенно более обширных территориях к северу от Нижнего Дуная, включая и Трансильванию, и Банат, и, возможно, отчасти и Карпато-Поднестрие (принимая во внимание, что «румыно-русинские», румыно-протоукраинские контакты начинаются уже во второй половине XII века

²³В этой связи возникает вопрос: а действительно ли румынское *smântână* было заимствовано еще в «дунайскую латынь»? Может быть, вернее было бы рассматривать это слово (и его истро-румынскую аналогию) как результат уже более поздних контактов – периода «румыно-болгарского билингвизма» для румынского языка?

²⁴„Топонимический» аргумент (названия рек: Муреш, Сомеш, Тимиш, Прут и т. д. [51, с. 22]), который используют румынские (прежде всего) исследователи для обоснования непрерывности существования романизованного населения на территориях внутри Карпатской дуги в течении всего раннего средневековья, вовсе не является здесь непреодолимым препятствием. Что касается Прута, то он впадает в Дунай в зоне, которая входила в ареал Балкано-Дунайской культуры, поэтому естественно, что его название было сохранено романизованным населением. Крупные реки же внутри Трансильвании, очевидно, могли оставаться в поле зрения романизованного населения даже и не располагаясь внутри занимаемого ими в этот период ареала. В том числе в силу наличия экономических интересов на этих территориях. В частности, интереса к источникам добычи соли, которая не прерывалась здесь ни под властью гепидов, ни в аварское время (см. [22]).

²⁵Как уже неоднократно отмечено, данная гипотеза Р. А. Рабиновича заслуживает, на наш взгляд, самого серьезного внимания.

[51, с. 44]).

Соответственно, именно в этом регионе следует локализовать и искомый славянский «диалект/диалекты Х» – близкий, но не тождественный болгарским.

Однако, даже определившись с локализацией в пространстве «румыно-болгарского билингвизма», мы все еще оказываемся перед несколькими вариантами идентификации искомого «диалекта Х».

Первый вариант – это, исходя из заведомой полиэтничности Балкано-Дунайской культуры, предположить, что вместе с романизованными волохами во внутрикарпатские земли проникают и какие-то группы славяно-болгар, которые, уже в новой социально-политической реальности начинают оказывать на восточнороманское население намного более мощное влияние.

Несмотря на то, что мы, теоретически, можем представить себе объяснительную модель, в рамках которой такое развитие событий было бы оправданным, в реальности данный вариант представляется маловероятным – если не вообще невероятным. По определению малочисленные (иначе ассимиляционные процессы на левобережье Нижнего Дуная пошли бы по тому же пути, что и на правом берегу Дуная) и к тому же утратившие ту политическую опору, которой являлось для них Первое Болгарское царство, эти гипотетические болгаро-славянские группы не представляются достойным кандидатом на достижение столь мощного результата, как «румыно-болгарский билингвизм».

Не более вероятным представляется и второй из теоретически возможных вариантов – то, что даже в условиях падения Первого Болгарского царства и отрыва левобережья Нижнего Дуная и тем более внутрикарпатских земель от Болгарии, славяно-болгарское влияние на эти территории не только не ослабело, но даже резко и существенно увеличилось. Действительно, хотя археологические данные свидетельствуют, что после падения Первого Болгарского царства во внутрикарпатских землях (прежде всего на территории Баната) местное население изготавливает и использует «подражания типам украшений, бытовавшим на территории Византийской империи и в ее приграничье» [26, с. 289], что, очевидно, означает принятие территории Болгарии и болгар в качестве посредника этих влияний, однако эти влияния тем более не представляются достаточными для формирования «румыно-болгарского билингвизма». Особенно, принимая во внимание тот факт, что «со временем качество этих подражаний становилось все хуже – свидетельствуя о разрыве связей с Империей» [26, с. 289]. Да и мода на «византийские» типы украшений охватывает в этот период обширные территории Юго-Восточной и отчасти Центральной Европы. Во внутрикарпатские земли же «балканские» типы украшений проникают не только с территории Болгарии, но, в не меньшем количестве, и с территорий Восточной Сербии, Хорватии, и даже Словении [26, с. 287].

Поэтому единственно приемлемым кажется все же третий вариант: мы, видимо, должны связывать этот «диалект/диалекты Х» именно с местными славянскими памятниками Внутрикарпатского бассейна (а также, возможно, и Восточного Прикарпатья) периода IX–XII вв.

Перспективы дальнейших научных исследований. Если говорить о перспективах дальнейших исследований, то в первую очередь надо отметить то, что в связи с предполагаемой атрибуцией культуры Екимауцы-Алчедар в качестве восточного варианта культуры Бьело Брдо и, в этническом плане – с упоминаемым в ПВЛ народом тиверцев, представляется соблазнительным именно с тиверцами (точнее – с их потомками) связать «сербо-хорватский» компонент румынских заимствований с вставным звуком /н/ (очевидно

ранний). А также, видимо, и некоторые другие сербо-хорватские заимствования румынского языка – из числа тех, которые имеют общерумынское распространение.

Как было отмечено выше, культура Бьело Брдо охватывала и территорию Сербии и Хорватии. И именно с Западными Балканами, с территорией Хорватии, связывает, в конечном итоге, происхождение тиверцев Р. А. Рабинович: «тиверцы переселяются в Поднестровье в период между 864 и 885 гг. с Балкан, где они известны византийским источникам под именем «тервуныне». Причиной ухода тервунын были сербско-болгарские войны, сопровождавшиеся перемещениями населения» [29, с. 89].

Причем, по любезному сообщению И. В. Горофянюк, и в подольских говорах (т. е. в Южном Побужье, также входившем в ареал расселения тиверцев) улавливаются некоторые лексические факты, адресующие нас к Западным Балканам и, конкретно, к сербо-хорватскому ареалу, и нуждающиеся в объяснении.

Применительно к румынскому языку сложность здесь заключается в том, что Екимауцы-Алчедар – все же сугубо локальный феномен, занимавший ограниченные территории Пруто-Днестровского междуречья и отчасти по Южному Бугу. По консультации Р. А. Рабиновича, в Трансильвании мы не обнаруживаем никаких памятников, которые могут быть сопоставлены с характерным обликом культуры Екимауцы-Алчедар.

Однако, во-первых, на территории Трансильвании для X в. обнаруживаются следы иной, более поздней (?), миграции с Западных Балкан. Именно, речь идет о миграции из ареала Кеттлахской культуры (территория современных Австрии и Словении). Как указывает С. Оца, «еще одна группа погребений демонстрирует, возможно, миграцию каких-то групп населения из ареала кеттлахской культуры в Среднее Подунавье (в нашем случае – в Дета), а также и в Северную Трансильванию. Характерные для них типы вещей могут быть датированы, самое позднее, 950–960 гг., но, скорее, несколько ранее» [26, с. 288].

Во-вторых, рассмотренные в первой части статьи факты как будто намекают, что именно в молдавском диалекте румынского языка (т. е., в Карпато-Поднестровье) славянские заимствования румынского языка с не-этимологическим звуком /н/ проявляются сильнее. Хотя, разумеется, это предположение требует тщательной проверки.

Во всяком случае, на эту же восточную часть румынского ареала, как мы видели выше, указывают и предполагаемые нами следы влияний «диалекта X» (в том числе, возможно, и через посредничество молдавских говоров) на некоторые карпато-украинские говоры.

И хотя остается неоспоримым тезис Е. Петровича («конституирование современных изоглосс соответствующих славянских элементов имело место после ассимиляции славян. Эти изоглоссы являются не славянскими, а румынскими изоглоссами ...» [3, с. 50]), однако в данном случае можно предполагать, что румынские изоглоссы как раз и повторяют славянские.

Завершая эту работу, необходимо еще раз повторить: этот вопрос требует дальнейших исследований и тщательной проверки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ананьева Н. Е. История и диалектология польского языка. Москва : МГУ, 1994. 301 с.
2. Бернштейн С. Б. Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Москва : Издательство АН СССР, 1961. 352 с.
3. Бернштейн С. Б., Клепикова Г. И. Славяно-румынские языковые контакты в свете новых данных славянской лингвистической географии. *Славянское языкознание. XII международный съезд славистов: Доклады российской делегации*. Москва : Наука, 1998, С. 48–68.

4. Български етимологичен речник. Том I (А–З). Съставили: Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев. Редактор: Вл. Георгиев. София : Академично издателство „Проф. М. Дринов, 2007 (фототипно издание). 679 с.
5. Български етимологичен речник. Том IV (минго2–падам). Научни редактори: В. Георгиев, И. Дуриданов. Автори: В. Анастасов, Л. Димитрова-Тодорова, У. Дукова, Й. Иванов, Д. Михайлова, О. Младенова, М. Рачева, Г. Риков, Т. Ат. Тодоров. София : Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1995. 1003 с.
6. Български етимологичен речник. Том VI (пұскам-словар2). Автори: Васил Анастасов, Христина Дейкова, Лиляна Димитрова-Тодорова, Уте Дукова, Димитрина Михайлова, Мира Начева, Мария Рачева, Георги Риков, Людвиг Селимски, Тодор Ат. Тодоров. Редакционна колегия: Мария Рачева, Тодор Ат. Тодоров. София : Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2002. 886 с.
7. Българската флора онлайн. *Жълт конски босилек (Salvia glutinosa)*. URL : https://bgflora.net/families/lamiaceae/salvia/salvia_glutinosa/salvia_glutinosa.html. (дата посещения: 28.02.2021).
8. Горофянюк И. В., Романчук А. А. Фонологическая система украинского говора с. Булаешты (Орхейский р-н, Республика Молдова) и её отражение в транскрипции. Кожухар В. Г., Кожухар К. С. (отв. ред). *Українсько–молдовські етнокультурні зв'язки: міжнародні наукові читання пам'яті академіка Костянтина Поповича*. Vol. III. Chişinău : Stratum plus, 2017. С. 311–326.
9. Гриценко П. Из спостережень над нетиповими континуантами псл. *ѣ в українських говірках. *Український діалектний збірник*: кн. 3. Під ред. П. Гриценко. Київ : Довіра, 1997. С. 199–210.
10. Гуцульські говірки. Короткий словник. Від. ред. Я. Закревська. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1997. 232 с.
11. Етимологічний словник української мови в 7 т. Т. 1. / За ред. О. С. Мельничука. Київ : Наукова думка, 1982. 552 с.
12. Етимологічний словник української мови в 7 т. Том 3. / За ред. О. С. Мельничука. Київ : Наукова думка, 1989. 552 с.
13. Етимологічний словник української мови в 7 т. Том 4. / За ред. О. С. Мельничука. Київ : Наукова думка, 2003. 656 с.
14. Етимологічний словник української мови в 7 т. Том 5. / За ред. О. С. Мельничука. Київ : Наукова думка, 2006. 703 с.
15. Етимологічний словник української мови в 7 т. Том 6. / За ред. О. С. Мельничука. Київ : Наукова думка, 2012. 567 с.
16. Золтан А. Ранний славяноболгарский вклад в венгерский язык. *Studia Slavica Hung.* 2018. 63/1. С. 171–180. DOI: 10.1556/060.2018.63.1.19.
17. Квитницкий М. В., Тельнов Н. П., Лысенко С. Д., Разумов С. Н., Синика В. С. Древневенгерское воинское погребение на левобережье Нижнего Днестра. *Stratum plus*. 2019. № 5. С. 317–332.
18. Квитницкий М. В., Тюрк А., Тельнов Н. П., Лысенко С. Д., Синика В. С. Два венгерских погребения IX века в Дунай-Днестровских степях. *Stratum plus*. 2020. № 5. С. 329–339.
19. Квитницкий М. В., Тельнов Н. П., Синика В. С., Лысенко С. Д., Тюрк А. Погребение из Влэдичень с украшением венгерского облика. Рабинович Р. А. (отв. ред.). *На одно крыло – серебряная, На другое – золотая... Сборник научных статей посвященный памяти Светланы Рябцевой*. Chişinău : Stratum Plus, 2020. С. 415-426.
20. Кобів Ю. Й. Словник українських наукових і народних назв судинних рослин. Київ : Наукова думка, 2004. 800 с.
21. Козлов В. И. Население степного междуречья Дуная и Днестра конца VIII – начала XI веков н. э. (Балкано-Дунайская культура) : автореф. дисс. на соискание учен. степени кандидата ист. наук. Ленинград, 1991. 31 с.
22. Косма К. Присутствие авар в Трансильвании. Хронология, мотивы, территориальные рамки. *Stratum plus*. 2020. № 5. С. 261–276.

23. Молдавско-русский словарь / Дикционар молдовенеск-русеск. / Ред. А. Т. Борщ. Кишинэу : Штиинца, 1961. 780 с.
24. Онишкевич М. Словник бойківських говірок. Ч. II (О-Я). Київ : Наукова думка, 1984. 514 с.
25. Осадча-Яната Н. Українські народні назви рослин. Нью-Йорк : УВАН у США, 1973. 173 с.
26. Оца С. Некоторые замечания по поводу миграций на территории между реками Муреш, Тиса и Дунай и Южными Карпатами в IX–X веках. *Stratum plus*. 2020. № 5. С. 277–293.
27. Рабинович Р. А. Искушение «волошским орехом», или Балканские волохи и русские волхвы. *Stratum plus*. 2020. № 5. С. 282–390.
28. Рабинович Р. А. *Балканские волохи и русские волхвы. К истокам происхождения*. Saarbrücken : Lambert Academic Publishing, 2011. 268 с.
29. Рабинович Р. А. «Поганые толковины». О происхождении тиверцев. *Stratum plus*. 2011. № 5. С. 89–106.
30. Рабинович Р. А. Пруто-Днестровское междуречье в контексте культурно-исторических связей окружающих регионов в середине V – середине XI вв. Синика В. С., Рабинович Р. А. (отв. ред.). *Древности. Исследования. Проблемы. Сборник статей в честь 70-летия Н.П. Тельнова*. Кишинев-Тирасполь : Stratum plus, 2018. С. 465–482.
31. Рабинович Р. А. О возможной роли венгров в истории Карпато-Днестровских земель в IX–X вв. *Археология евразийских степей*. № 6 (Материалы IV Международного Мадыарского симпозиума. Казань – Болгар, 15–19 октября 2018 г.). Казань : КГУ, 2018. С. 181–187.
32. Рабинович Р. А. Рябцева С. С. О соотношении древностей Лука-Райковецкой культуры и памятников типа Екиманцы-Алчедар в Пруто-Днестровском регионе // Chudzińska B., Wojenka M., Wołoszyn M. (red.). *Od Bachórze do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym*. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego. Kraków-Rzeszów : Instytut Archeologii UJ, 2016. S. 323–341.
33. Раевски Н. С. Контактеле романичилор рэсэритень ку славий. Пе база де дате лингвистиче. Кишинэу : Штиинца, 1988. 288 п.
34. Рябцева С. С., Рабинович Р. А. К вопросу о роли венгерского фактора в Карпато-Днестровских землях в IX–X вв. *Revista Arheologică*, 2007. Vol. III, № 1-2. Chişinău. P. 195–230.
35. Романчук А. А. Ойконим Мэрзаке/Мырзачь и славяно-восточноромано-«пост-золотоордынские» этноязыковые взаимодействия в микронеоне Булэешть – Мырзачь – Суслень (Орхейский р-н, Республика Молдова) в раннемолдавский период (XIV – начало XVI вв.). *Українсько-молдовські етнокультурні зв'язки: міжнародні наукові читання пам'яті академіка Костянтина Поповича* / Кожухар В. Г., Кожухар К. С. (отв. ред). Vol. III. Chişinău : Stratum plus, 2017. С. 333–352.
36. Романчук А. А. «Бездонные» гробы волохов и решетчатые гробовища Великой Степи: к вопросу происхождения волохов. *Stratum plus*. 2019. № 5. С. 375–382.
37. Романчук А. А., Тащи И. Н. Ранняя история украинского села Булаешты в контексте истории Молдовы (XIV – начало XVII вв. от Р. Х.). Кишинев : Высшая Антропологическая Школа, 2010. 144 с.
38. Скурт дикционар етимоложик ал лимбий молдовенешть / Ред. Н. Раевский, М. Габинский. Кишинев : Редакция принципалэ а енциклопедией советиче молдовенешть, 1978. 680 п.
39. Словник буковинських говірок / Ред. Н. В. Гуйванюк, К. М. Лук'янюк. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.
40. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Том 3. Вып. 2 (Т–Я). Санкт-Петербург : Тип. Имп. Акад. Наук, 1912. 996 с.
41. Станчу И. Ранние славяне в румынской части Карпатского бассейна. *Stratum plus*. 2015. № 5. С. 163–216.
42. Супрун А. Е., Скорвид С. С. Славянские языки // Молдован А. М. и др. (ред.). *Языки мира. Славянские языки*. Москва : Academia, 2005. С. 12–28.
43. Толстой И. И. Сербскохорватско-русский словарь. Москва: Русский язык, 2001. 736 с.

44. Толстой Н. И. Рец. на: Mihaila G. Imprumuturi vechi sud-slave in limba Romina. Studiu lexico-semantic. Bucuresti, 1960, стр. 319. Гиндин Л. А., Трубачев О. Н. (отв. ред.). *Этимология. Исследования по русскому и другим языкам*. Москва : АН СССР, 1963. С. 278–281.
45. Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка*. Том 3. Москва : Прогресс, 1987. 832 с.
46. Фокеев М. М., Квитницкий М. В., Тельнов Н. П., Лысенко С. Д., Разумов С. Н., Синика В. С. Кочевническое погребение на левобережье Нижнего Дуная в контексте изучения культуры древних венгров. *Stratum plus*. 2019. № 5. С. 333–342.
47. Чера С. В. К вопросу о выделении финно-угорского компонента в коллекции наконечников стрел с городищ Алчедар и Екимауцы. *Stratum plus*. 2013. № 5. С.197–202.
48. Шевельов Ю. *Исторична фонологія української мови*. Харків : Акта, 2002. 1055 с.
49. Brukner A. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1985. 808 p.
50. Dicționar Explicativ Român URL : <https://dexonline.ro/> (accessed on 02.02.2021).
51. Raevschi N. *Contacte româno-slave (pe baza de date lingvistice) : autoref. al tezei de doctor hab in filologie*. Chisinau, 1998. 56 p.
52. Romanchuk A. A. The early ethnic history of Bulaestian dialect speakers through the issue of asynchronous VN-reflexes in the Ukrainian dialectal continuum. *Revista de Etnologie și Culturologie*. 2017. Vol. XXII. P. 68–71.
53. Romanchuk A. Bulaestian „coffins without bottom” and their Romanian analogies: the question of the origin. *Revista de Etnologie și Culturologie*. 2019. Vol. XXV. P. 120–124.
54. Romanchuk A. Once again about the names of Bulaesti and Woloka: some refinements to the issue of origin of Bulaestian Ukrainians. *Revista de Etnologie și Culturologie*. 2020. Vol. XXVII. P. 107–111.
55. Romanchuk A. Romanian *a cinsti* in the light of some Romanian-Slavic contacts. *Revista de Etnologie și Culturologie*. 2021. Vol. XXIX. (In print).

REFERENCES

1. Anan'eva N. E. *Istoriia i dialektologiiia pol'skogo iazyka*. Moskva : MGU, 1994. 301 s.
2. Bernshtein S. B. *Ocherk sravnitel'noi grammatiki slavianskikh iazykov*. Moskva : Izdatel'stvo AN SSSR, 1961. 352 s.
3. Bernshtein S. B., Klepikova G. I. Slaviano-rumynskie iazykovye kontakty v svete novykh dannykh slavianskoi lingvisticheskoi geografii. *Slavianskoe iazykoznanie. XII mezhdunarodnyi s'ezd slavistov: Doklady rossiiskoi delegatsii*. Moskva : Nauka, 1998, S. 48–68.
4. B"lgarski etimologichen rechnik. Tom I (A–Z). S"stavili: Vl. Georgiev, Iv. G"l"bov, I. Zaimov, St. Ilchev. Redaktor: Vl. Georgiev. Sofiia : Akademichno izdatelstvo „Prof. M. Drinov, 2007 (fototipno izdanie). 679 s.
5. B"lgarski etimologichen rechnik. Tom IV (mingo2–pàdam). Nauchni redaktori: V. Georgiev, I. Duridanov. Avtori: V. Anastasov, L. Dimitrova-Todorova, U. Dukova, I. Ivanov, D. Mikhailova, O. Mladenova, M. Racheva, G. Rikov, T. At. Todorov. Sofiia : Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 1995. 1003 s.
6. B"lgarski etimologichen rechnik. Tom VI (pÿskam-slovàr2). Avtori: Vasil Anastasov, Khristina Deikova, Liliana Dimitrova-Todorova, Ute Dukova, Dimitrina Mikhailova, Mira Nacheva, Mariia Racheva, Georgi Rikov, Liudvig Selimski, Todor At. Todorov. Redaktsionna kolegiia: Mariia Racheva, Todor At. Todorov. Sofiia : Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 2002. 886 s.
7. B"lgarskata flora onlain. Zh"lt konski bosilek (*Salvia glutinosa*). URL : https://bgflora.net/families/lamiaceae/salvia/salvia_glutinosa/salvia_glutinosa.html. (data poseshcheniia: 28.02.2021).
8. Horofianiuk I. V., Romanchuk A. A. Fonologicheskaia sistema ukrainskogo govora s. Bulaeshty (Orkheiskii r-n, Respublika Moldova) i ee otrazhenie v transkripsii. Kozhukhar V. G., Kozhukhar K. S.

(otv. red). *Ukrains'ko–moldovs'ki etnokul'turni zv'iazki: mizhnarodni naukovi chitannia pam'iaty akademika Kostiantina Popovicha*. Vol. III. Chişinău : Stratum plus, 2017. S. 311–326.

9. Hrytsenko P. Iz sposterezhen nad netypovymy kontynuantamy psl. *ę v ukrainskykh hovirkakh. *Ukrainskyi dialektnyi zbirnyk*: kn. 3. Pid red. P. Hrytsenko. Kyiv : Dovira, 1997. S. 199–210.

10. Hutsulski hovirky. Korotkyi slovnyk. Vid. red. Ya. Zakrevska. Lviv : Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, 1997. 232 s.

11. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy v 7 t. T. 1. / Za red. O. S. Melnychuka. Kyiv : Naukova dumka, 1982. 552 s.

12. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy v 7 t. Tom 3. / Za red. O. S. Melnychuka. Kyiv : Naukova dumka, 1989. 552 s.

13. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy v 7 t. Tom 4. / Za red. O. S. Melnychuka. Kyiv : Naukova dumka, 2003. 656 s.

14. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy v 7 t. Tom 5. / Za red. O. S. Melnychuka. Kyiv : Naukova dumka, 2006. 703 s.

15. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy v 7 t. Tom 6. / Za red. O. S. Melnychuka. Kyiv : Naukova dumka, 2012. 567 c.

16. Zoltan A. Rannii slavianobolgarskii vklad v vengerskii iazyk. *Studia Slavica Hung.* 2018. 63/1. S. 171–180. DOI: 10.1556/060.2018.63.1.19.

17. Kvitnitskii M. V., Tel'nov N. P., Lysenko S. D., Razumov S. N., Sinika V. S. Drevnevengerskoe voinskoe pogrebenie na levoberezh'e Nizhnego Dnestra. *Stratum plus*. 2019, № 5. S. 317–332.

18. Kvitnitskii M. V., Tiurk A., Tel'nov N. P., Lysenko S. D., Sinika V. S. Dva vengerskikh pogrebeniia IX veka v Dunai-Dnestrovskikh stepiakh. *Stratum plus*. 2020. № 5. S. 329–339.

19. Kvitnitskii M. V., Tel'nov N. P., Sinika V. S., Lysenko S. D., Tiurk A. Pogrebenie iz Vledichen' s ukrasheniem vengerskogo oblika. Rabinovich R. A. (otv. red.). *Na odno krylo – serebrianaia, Na drugoe – zolotaia... Sbornik nauchnykh statei posviashchennyi pamiati Svetlany Riabtsevoi*. Chişinău : Stratum Plus, 2020. S. 415–426.

20. Kobiv Yu. Y. Slovnyk ukrainskykh naukovykh i narodnykh nazv sudynnykh roslin. Kyiv : Naukova dumka, 2004. 800 s.

21. Kozlov V. I. Naselenie stepnogo mezhdurech'ia Dunaia i Dnestra kontsa VIII – nachala XI vekov n. e. (Balkano-Dunaiskaia kul'tura) : avtoref. diss. Na soiskanie uchen. stepeni kandidata ist. nauk. Leningrad, 1991. 31 s.

22. Kosma K. Pristutstvie avar v Transil'vanii. Khronologiiia, motivy, territorial'nye ramki. *Stratum plus*. 2020. № 5. S. 261–276.

23. Moldavsko-russkii slovar' / Diktsionar moldovenesk-rusesk. / Red A. T. Borshch. Kishineu : Shtiintsa, 1961. 780 s.

24. Onyshkevych M. Slovnyk boikivs'kykh govirok. Ch. II (O-Ia). Kyiv : Naukova dumka, 1984. 514 s.

25. Osadcha-Ianata N. Ukraïns'ki narodni nazvy roslin. N'iu-Iork : UVAN u SShA, 1973. 173 s.

26. Otsa S. Nekotorye zamechaniia po povodu migratsii na territorii mezhdru rekami Muresh, Tisa i Dunai i Iuzhnymi Karpatami v IX–X vekakh. *Stratum plus*. 2020. № 5. S. 277–293.

27. Rabinovich R. A. Iskushenie «voloshskim orekhom», ili Balkanskie volokhi i russkie volkhvy. *Stratum plus*. 2020. № 5. S. 282–390.

28. Rabinovich R. A. Balkanskie volokhi i russkie volkhvy. K istokam proiskhozhdeniia. Saarbrücken : Lambert Academic Publishing, 2011. 268 s.

29. Rabinovich R. A. «Poganye tolkoviny». O proiskhozhdenii tivertsev. *Stratum plus*. 2011. № 5. S. 89–106.

30. Rabinovich R. A. Pruto-Dnestrovskoe mezhdurech'e v kontekste kul'turno-istoricheskikh sviazei okruzhaiushchikh regionov v seredine V – seredine XI vv. Sinika V. S., Rabinovich R. A. (otv. red.). *Drevnosti. Issledovaniia. Problemy*. Sbornik statei v chest' 70-letia N.P. Tel'nova. Kishinev-Tiraspol' : Stratum plus, 2018. S. 465–482.

31. Rabinovich R. A. O vozmozhnoi roli vengrov v istorii Karpato-Dnestrovskikh zemel' v IX–X vv. *Arkheologiiia evraziiskikh stepei*. № 6 (Materialy IV Mezhdunarodnogo Mad'iarского simpoziuma. Kazan' – Bolgar, 15–19 oktiabria 2018 g.). Kazan' : KGU, 2018. S. 181–187.
32. Rabinovich R. A. Riabtseva S. S. O sootnoshenii drevnostei Luka-Raikovetskoï kul'tury i pamiatnikov tipa Ekimautsy-Alchedar v Pruto-Dnestrovskom regione // Chudzińska B., Wojenka M., Wołoszyn M. (red.). *Od Bachórza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*. Kraków-Rzeszów : Instytut Archeologii UJ, 2016. S. 323–341.
33. Raevski N. S. Kontakte romanichilor reseriten' ku slavii. Pe baza de date lingvistice. Kishineu : Shtiintsa, 1988. 288 p.
34. Riabtseva S. S., Rabinovich R. A. K voprosu o roli vengerskogo faktora v Karpato-Dnestrovskikh zemliakh v IX-X vv. *Revista Arheologică*, 2007. Vol. III, № 1-2. Chişinău. P. 195–230.
35. Romanchuk A. A. Oikonim Merzake/Myrzach' i slaviano-vostochnoromano-«post-zolotoordynskie» etnoiazukovyie vzaimodeistviia v mikrozone Buleesht' – Myrzach' – Suslen' (Orkheiskii r-n, Respublika Moldova) v rannemoldavskii period (XIV – nachalo XVI vv.). *Ukraïns'ko-moldovs'ki etnokul'turni zv'iazki: mizhnarodni naukovî chitannia pam'iatî akademika Kostiantina Popovicha / Kozhukhar V. G., Kozhukhar K. S. (otv. red). Vol. III. Chişinău : Stratum plus, 2017. C. 333–352.*
36. Romanchuk A. A. «Bezdonnye» groby volokhov i reshetchatye grobovishcha Velikoi Stepi: k voprosu proiskhozhdeniia volokhov. *Stratum plus*. 2019. № 5. S. 375–382.
37. Romanchuk A. A., Tashchi I. N. Ranniaia istoriia ukrainskogo sela Bulaeshty v kontekste istorii Moldovy (XIV – nachalo XVII vv. ot R. Kh.). Kishinev : Vysshiaia Antropologicheskaia Shkola, 2010. 144 c.
38. Skurt diktsionar etimolozhik al limbii moldovenesht' / Red. N. Raevskii, M. Gabinskii. Kishinev : Redaktsiia princhipale a enchiklopediei sovetice moldovenesht', 1978. 680 p.
39. Slovník bukovinských rovipok / Red. N. V. Guivaniuk, K. M. Luk'ianiuk. Chernivtsi : Ruta, 2005. 688 s.
40. Sreznevskii I. I. Materialy dlia slovaria drevnerusskogo iazyka po pis'mennym pamiatnikam. Tom 3. Vyp. 2 (T–Ia). Sankt-Peterburg : Tip. Imp. Akad. Nauk, 1912. 996 s.
41. Stanchu I. Rannie slaviane v rumynskoi chasti Karpatskogo basseina. *Stratum plus*. 2015. № 5. S. 163–216.
42. Suprun A. E., Skorvid S. S. Slavianskie iazyki // Moldovan A. M. i dr. (red.). *Iazyki mira. Slavianskie iazyki*. Moskva : Academia, 2005. S. 12–28.
43. Tolstoi I. I. Serbskokhorvatsko-russkii slovar'. Moskva: Russkii iazyk, 2001. 736 s.
44. Tolstoi N. I. Rets. na: Mihaila G. Imprumuturi vechi sud-slave in limba Romina. Studiu lexico-semantic. Bucuresti, 1960, str. 319. Gindin L. A., Trubachev O. N. (otv. red.). *Etimologiiia. Issledovaniia po russkomu i drugim iazykam*. Moskva : AN SSSR, 1963. S. 278–281.
45. Fasmer M. *Etimologicheskii slovar' russkogo iazyka*. Tom 3. Moskva : Progress, 1987. 832 s.
46. Fokeev M. M., Kvitnitskii M. V., Tel'nov N. P., Lysenko S. D., Razumov S. N., Sinika V. S. Kochevnicheskoe pogrebenie na levoberezh'e Nizhnego Dunaia v kontekste izucheniia kul'tury drevnikh vengrov. *Stratum plus*. 2019, № 5 S. 333–342.
47. Chera S. V. K voprosu o vydelenii finno-ugorskogo komponenta v kollektzii nakonechnikov strel s gorodishch Alchedar i Ekimautsy. *Stratum plus*. 2013. № 5. S. 197–202.
48. Shevel'ov Iu. *Istorychna fonologiiia ukrains'koï movy*. Kharkiv : Akta, 2002. 1055 s.
56. Brukner A. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1985. 808 p.
57. Dicționar Explicativ Român URL : <https://dexonline.ro/>. (accessed on 02.02.2021).
58. Raevski N. Contacte româno-slave (pe baza de date lingvistice) : autoref. al tezei de doctor hab in filologie. Chisinau, 1998. 56 p.
59. Romanchuk A. A. The early ethnic history of Bulaestian dialect speakers through the issue of asynchronous VN-reflexes in the Ukrainian dialectal continuum. *Revista de Etnologie si Culturologie*. 2017. Vol. XXII. P. 68–71.

60. Romanchuk A. Bulaestian „coffins without bottom” and their Romanian analogies: the question of the origin. *Revista de Etnologie și Culturologie*. 2019. Vol. XXV. P. 120–124.

61. Romanchuk A. Once again about the names of Bulaesti and Woloka: some refinements to the issue of origin of Bulaestian Ukrainians. *Revista de Etnologie și Culturologie*. 2020. Vol. XXVII. P. 107–111.

62. Romanchuk A. Romanian *a cinsti* in the light of some Romanian-Slavic contacts. *Revista de Etnologie și Culturologie*. 2021. Vol. XXIX. (In print).

Романчук Алексей Андреевич, научный сотрудник Института культурного наследия (Республика Молдова).

Романчук Олексій Андрійович, науковий співробітник Інституту культурної спадщини (Республіка Молдова)

Aleksey Romanchuk, researcher, Institute of Cultural Heritage (Republic of Moldova).

Стаття надійшла: 26.04.2021

Статтю прийнято до друку: 05.05.2021

VII. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО ТА МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

УДК 821.111'255.4'373.7=161.2

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-252-258

СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ ПЕРЕКЛАДУ ПОЛІТИЧНОЇ ПЕРСУАЗИВНОСТІ ЯК ЗАСОБУ МІЖКУЛЬТУРНОГО ВПЛИВУ

Інна Анастасія Дзюбановська

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка
Україна, м. Тернопіль, вул. Кривоноса, 2
e-mail: dziubanovska@tnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-9978-1334

Тетяна Цепенюк

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка
Україна, м. Тернопіль, вул. Кривоноса, 2
e-mail: tsepeniuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8974-6436

У статті з'ясовано специфіку функціонування стратегії персуазивності в політичному дискурсі як засобу міжкультурного впливу й проаналізовано особливості їх відтворення в перекладах українською мовою. Запропоновано власну схему використання стратегій персуазивності в політичному дискурсі, у якій основними визначено інкризивні та дикризивні стратегії, а також стратегії персуазивної інтенції (переконання). Подано приклади використання цих стратегій Дональдом Трампом під час телефонної розмови з Володимиром Зеленським улітку 2019, а також проаналізовано їхній переклад засобами української мови.

Ключові слова: *стратегії персуазивності, інкризивні стратегії, дикризивні стратегії, стратегії політичної інтенції, прагматика, політичний дискурс.*

СТРАТЕГИИ И ТАКТИКИ ПЕРЕВОДА ПОЛИТИЧЕСКОЙ ПЕРСУАЗИВНОСТИ КАК СРЕДСТВА МЕЖКУЛЬТУРНОГО ВЛИЯНИЯ

Інна Анастасія Дзюбановская

Тернопольский национальный педагогический университет им. В. Гнатюка
Украина, г. Тернополь, ул. Кривоноса, 2
e-mail: dziubanovska@tnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-9978-1334

Татьяна Цепенюк

Тернопольский национальный педагогический университет им. В. Гнатюка
Украина, г. Тернополь, ул. Кривоноса, 2
e-mail: tsepeniuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8974-6436

В статье рассмотрена специфика функционирования стратегии персуазивности в политическом дискурсе как средства межкультурного влияния и проанализированы особенности их воспроизведения при переводе на украинский язык. Предложена собственная схема работы стратегий персуазивности в политическом дискурсе, в которой основными определены инкривные и декривные стратегии, а также стратегии персуазивной интенции (убеждения). Приведены примеры использования этих стратегий Дональдом Трампом во время телефонного разговора с Владимиром Зеленским летом 2019, а также проанализирован их перевод средствами украинского языка.

Ключевые слова: *стратегии персуазивности, инкривные стратегии, декривные стратегии, стратегии политической интенции, прагматика, политический дискурс.*

STRATEGIES AND TACTICS OF TRANSLATION OF POLITICAL PERSUASIVENESS AS A MEANS OF INTERCULTURAL INFLUENCE

Inna Anastasiia Dziubanovska

Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University
Ukraine, Ternopil, 2 Kryvonosa str.,
e-mail: dziubanovska@tnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-9978-1334

Tetiana Tsepeniuk

Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University
Ukraine, Ternopil, 2 Kryvonosa str.,
e-mail: tsepeniuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8974-6436

Introduction. *With the development of technology, communication tools and information space in general, the need to interpret such a seemingly simple concept as language is changing. Language is not just a unique tool of communication between people, but also a means of influencing the listener, rhetoric and the ability to speak correctly being determined as the key to success. Strategies of persuasion are a form of social influence, a set of verbal and non-verbal manipulations that affect our thoughts, attitudes and worldviews and are capable of changing our behaviour and activities. Thus, various PR services and marketing companies use the strategies of persuasion, but political texts have indisputably proved their dominance in the implementation of mass influence. There is a correlation between strategies and tactics, within the scope of influence, and in the way they are used in political discourse. The article presents our own scheme of application of persuasion strategies found in the political discourse and identifies three main strategies. The application of the scheme is shown on the basis of Donald Trump's phone conversation with Volodymyr Zelenskyi.*

Purpose. *The purpose of the article is to determine the strategies and tactics of persuasion, ways of its translation and visual representation in the political discourse.*

Methods. *Among the theoretical methods employed in the research are the method of analysis, systematization and generalization of linguistic literature, a set of empirical methods including the method of observation, conceptual-interpretive method, contextual, and component methods.*

Results. *Having analysed Ukrainian and foreign literature, we clarified the meaning of the concept of the strategy of persuasive influence in the political discourse. Based on the theoretical material we created our own scheme of application of persuasion strategies in the political discourse and identified three main strategies. It has been determined that Donald Trump uses both increase and decrease strategies of persuasion to implement mass influence. We also traced the level of adequacy of reproduction of the semantic and stylistic structure of the original text, and thus the level of mass influence and manipulation.*

Originality. *The article provides a new scheme to perform linguistic and pragmatic analysis of political speeches in both source and target languages, which allows us to consider strategies of persuasiveness from the perspectives of various sciences such as linguistics, translation studies, political science, psychology, sociology etc.*

Conclusions. *Taking into account the active application of the persuasion strategy and public demand for understanding the means of application of mass influence, we believe that this topic needs in-depth theoretical and practical study. Despite the fact that in this research we are interested only in political texts, we believe that the strategies of persuasiveness have a much wider scope, and the scheme that we created and described is used at different levels of the information field.*

The prospect of further research in this direction is to improve an integrated approach to the analysis of debates and speeches through the prism of various methods of discourse analysis, as well as creating an in-depth theoretical basis for translating the media, including persuasiveness.

Keywords: *persuasion strategies, pragmatics, political discourse, increase strategies, decrease strategies, strategies of political intention.*

Постановка проблеми. Мова як основний засіб спілкування природно тяжіє до модифікацій та змін. Це стає рушійною силою для її вивчення в циклі лінгвістичних дисциплін та з погляду інших галузей знань – психології, політології, технічних наук тощо. Такий інтерес цілком зрозумілий, адже використання нових мовних стратегій уможливує постійний вплив на мовців, а процес спілкування виводить на новий рівень здійснення масового впливу, у контексті якого політичний дискурс є безумовним переможцем.

Потреба суспільства зрозуміти персуазивність політичної комунікації стає головним механізмом мотивації для різних дослідників цієї сфери. До того ж стрімкий розвиток систем пошуку інформації та ЗМІ доводять, що сучасне політичне резюмування не обмежується цільовою аудиторією лише певної держави, а виходить за її межі – на світову політичну арену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що популярність дослідження маніпулятивності поширилася із заходу наприкінці минулого століття, а вже на світанку 3 тисячоліття його активно вивчають науковці всього світу. Зокрема, Л. Сорокіна стверджує, що стратегії персуазивності виконують чіткі функції залежно від комунікативної мети [5], а Є. Шейгал, вивчаючи семіотику політичного дискурсу, зосереджує увагу на негативних стратегіях, уважаючи, що вони здійснюють основний вплив на маси [8]. О. Дмитрук досліджує персуазивність публіцистичних текстів та медіадискурсу, які володіють широким діапазоном засобів впливу на маси [2], а О. Михайлова створює типологію здійснення впливу і визначає стратегії та властиві їм тактики [4].

Мета і завдання статті полягають у визначенні стратегій і тактик творення персуазивності, способів перекладу та наочному представленні її функціонування в політичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чимало науковців стверджують, що політична комунікація не є однією стороною, тому вимагає не лише наявності політика, але і його електорату, тобто реципієнта, який приймає повідомлення. Ще Аристотель у своїй «Риторикі» визнавав, що найбільше на людину впливає інформаційно-комунікативне середовище, у якому вона перебуває, а активність її участі в спілкуванні не має ніякого значення.

І хоч поняття персуазивності не було в Аристотеля стрижневим, він виділив три комунікативні стратегії, зокрема етос, пафос та логос, які його розкривають. Завдяки їхній єдності досягають основної мети персуазивності – «переконати слухача, змусити його повірити та довіритися мовцеві» [3]. Реалізація цих стратегій можлива під час використання доцільних мовних тактик і стратегій. Проте, аналізуючи політичний текст, важливо враховувати те, що, як і будь-який інший мовний засіб, стратегія персуазивності може бути як експліцитною, яскраво вираженою, так і імпліцитною, майже непомітною, здійснюючи і очевидний, і опосередкований вплив на підсвідомість реципієнта.

Як уважає А. Голоднов, персуазивною комунікацією є такий вид спілкування, за якого здійснюють «ментально-мовленнєву взаємодію комунікантів, що реалізує спробу впливу адресанта на ментальну сферу реципієнта з метою змінити його поведінку» [1, с. 16]. Прикметною рисою стратегій персуазивності є те, що вони не лише апелюють до нашого мислення, а й завдяки великому діапазону тропів можуть маніпулювати нашими емоціями та почуттями. Як зазначає А. Чеберяк, «механізми персуазивності мають інтегративний характер і здійснюються в єдності раціонального та емоційно-чуттєвого початків» [7].

Грунтовно проаналізувавши наукові підходи до вивчення персуазивності, пропонуємо власну схему роботи стратегій персуазивності в політичному дискурсі (Рис. 1).

Рис. 1. Схема роботи стратегій персуазивності в політичному дискурсі

Як бачимо з рисунка 1, елемент схеми ВСТУП теоретично передбачає декілька стадій представлення, проте на практиці є коротким, адже вже з перших речень мовець може повідомити тему й задати настрій промови.

У схемі виділено три основних стратегії: інкризивні (передбачають презентацію власних позитивних сторін), дикризивні (спрямовані на применшення особистості опонента,

звинувачення тощо) та стратегії персуазивної інтенції (є відносно нейтральними, мають на меті заохотити слухачів, повернути або навпаки розсіяти увагу). На рубежі зазначених стратегій бачимо елемент КІЛЬКІСНІ ТАКТИКИ, який указує на те, що в межах однієї промови неможливо застосовувати лише одну стратегію.

Варто також звернути увагу на завершальну частину схеми, яка зображує не фінальну частину самої промови, а вказує на останній етап застосування стратегій персуазивності – досягнення бажаного результату, тобто здійснення масового впливу. Тому етап ВИХІД не має чітко окреслених часових меж і може відбуватися і під час виголошення промови, і одразу ж після її завершення, і, власне, через певний проміжок часу, коли реципієнт осмислить промову (чи інший політичний текст) або ж прослухає її кілька разів (як це часто відбувається з передвиборчими агітаціями та рекламними роликами).

Аби на практиці продемонструвати функціонування запропонованої в дослідженні схеми, проаналізуємо телефонну розмову Дональда Трампа з Володимиром Зеленським та її переклад. Екс-президент США розпочинає промову зі слів-привітань В. Зеленському, створюючи в такий спосіб дружню атмосферу й задобрюючи президента України. Уже в наступній фразі Д. Трамп використовує спершу інкривність, говорячи про допомогу США, а тоді дикривність, створюючи контраст із недостатньою допомогою Європи: «...we do a lot for Ukraine. We spend a lot of effort and a lot of time. Much more than the European countries are doing...» [9]. У перекладі чуємо: «...ми робимо багато для України. Ми докладаємо багато зусиль і багато часу. Значно більше, ніж роблять європейські країни...» [6]. Переклад вважаємо задовільним, адже він відтворює рівень впливу на реципієнта, змушуючи його визнати важливість американської допомоги та потребу віддячити.

Цікавим є той факт, що в такій короткій телефонній розмові модальне дієслово *would* Д. Трамп уживає аж 21 раз, з одного боку, творячи ввічливість, а з іншого, просить про послугу, використовуючи стратегію персуазивної інтенції та кількісні тактики: «*I would like you to do us a favor though because our country has been through a lot and Ukraine knows a lot about it*» [9]. Цілком відповідний переклад бачимо в українському тексті: «Я б хотів усе-таки, щоб ви зробили нам послугу, бо наша країна пережила багато чого, і Україна знає про це багато чого» [6].

Упродовж спілкування сорок п'ятий президент США відверто дає зрозуміти, що хотів би, щоб його особисті інтереси якомога менше фігурували в цій розмові, тому в ролі підмета використовує займенник *you*: «*I would like you to get to the bottom of it*» [9]. В українському варіанті читаємо таке: «Я б хотів дістатися до самої суті цього» [6]. Такий переклад, на нашу думку, не є адекватним, адже він змінює змістове навантаження речення. Натомість доречним вважаємо такий варіант перекладу: *Я хотів би / Було б добре, якби ви дісталися самої суті.*

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Беручи до уваги активне застосування стратегії персуазивності та бажання суспільства зрозуміти систему здійснення масового впливу, вважаємо, що ця тема потребує глибшого теоретико-практичного вивчення. Хоч у нашій розвідці основну увагу зосереджено на текстах політичного спрямування, упевнені, що стратегіями персуазивності послуговуються й учасники інших мовних дискурсів, а нашу схему можна застосувати в різних площинах інформаційного поля.

Створення уніфікованої, ґрунтовної теоретичної бази забезпечить здійснення якісного усного й письмового перекладу засобів масового впливу, у чому вбачаємо *перспективу подальших досліджень*. Досягнути цього можна лише шляхом комплексного аналізу текстів

політичного дискурсу, що дасть змогу відстежувати мовленнєву маніпуляцію спікерів і слугуватиме підґрунтям грамотного підходу аудиторії до аналізу власного інформаційного простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голоднов А. В. Лингвопрагматические особенности персуазивной коммуникации (на примере современной немецкоязычной рекламы) : автореф. дис. на соискание уч. степени кандидата филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Санкт-Петербург, 2003. 247 с.
2. Дмитрук О. В. Маніпулятивні стратегії в сучасній англійській комунікації (на матеріалі текстів друкованих та Інтернет-видань 2000–2005 років): дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 Київ, 2005. 270 с.
3. Мацько Л. І. Риторика. Основні поняття класичної риторики. *Westudents* : веб-сайт. URL : <https://westudents.com.ua/glavy/83057-osnovn-ponyattya-klasichno-ritoriki.html> (дата звернення: 18.04.2021).
4. Михалева О. Л. Политический дискурс: Специфика манипулятивного воздействия. Москва, Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 256 с.
5. Сорокіна Л. Є. Комунікативна стратегія як одиниця мовного спілкування. *Библиотека online* : веб-сайт. URL : <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=20513&chapter=1> (дата звернення: 18.04.2021).
6. Текст розмови Трампа і Зеленського: Білий дім оприлюднив свою версію. *Радіо Свобода* : веб-сайт. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/rozmova-trampa-i-zelenskoho/30183625.html> (дата звернення: 18.04.2021).
7. Чеберяк А. М. Лінгвостилістичні та комунікативно-прагматичні особливості реалізації стратегії персуазивності у текстах відкритих листів. *ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2011. № 58. С. 65–72.
8. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса: учебн. Москва : Гнозис, 2004. 328 с.
9. Read Trump's phone conversation with Volodymyr Zelensky. *CNN politics* : веб-сайт. URL : <https://edition.cnn.com/2019/09/25/politics/donald-trump-ukraine-transcript-call/index.html> (дата звернення: 18.04.2021).

REFERENCES

1. Golodnov A. V. Lingvopragmaticcheskie osobennosti persuzivnoy kommunikatsii (na primere sovremenoy nemetskojazychnoy reklamy) : avtoref. dis. ... kandydata. filol. nauk : spets. 10.02.04 «Germanskie yazyki». Sankt-Peterburg, 2003. 247 s.
2. Dmytruk O. V. Manipulyativni stratehii v suchasni anhlomovni komunikatsii (na materiali tekstiv drukovanykh ta Internet-vydan 2000– 2005 rokiv): dys. ... kandydata filol. nauk: 10.02.04. Kyiv, 2005. 270 s.
3. Matso L. I. Rytoryka. Osnovni poniattia klasychnoi rytoryky. Westudents : veb-sait. URL : <https://westudents.com.ua/glavy/83057-osnovn-ponyattya-klasichno-ritoriki.html> (data zvernennia: 18.04.2021).
4. Mikhaleva O. L. Politicheskiy diskurs : Spetsifika manipulyativnogo vozdeystviya. Moskva : Knizhnyy dom «LIBROKOM», 2009. 256 s.
5. Sorokina L. Ye. Komunikativna stratehiia yak odynytsia movnoho spilkuvannia. Byblyoteka online : veb-sait. URL: <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=20513&chapter=1> (data zvernennia: 18.04.2021).
6. Tekst rozmovy Trampa i Zelenskoho: Bilyi dim opryliudnyv svoiu versiiu. Radio Svoboda : veb-sait. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/rozmova-trampa-i-zelenskoho/30183625.html> (data zvernennia: 18.04.2021).

7. Cheberiak A. M. Linhvostylistychni ta komunikatyvno-prahmatychni osoblyvosti realizatsii stratehii persuazyvnosti u tekstakh vidkrytykh lystiv. *VISNYK Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 2011. № 58. S. 65–72.

8. Sheygal Ye. I. Semiotika politicheskogo diskursa: uchebn. Moskva : Gnozis, 2004. 328 s.

9. Read Trump's phone conversation with Volodymyr Zelensky. *CNN politics* : veb-sait. URL : <https://edition.cnn.com/2019/09/25/politics/donald-trump-ukraine-transcript-call/index.html> (data zvernennia: 18.04.2021).

Дзюбановська Інна Анастасія Вікторівна, асистент кафедри теорії і практики перекладу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна).

Дзюбановская Инна Анастасия Викторовна, ассистент кафедры теории и практики перевода Тернопольского национального педагогического университета имени Владимира Гнатюка (Украина).

Inna Anastasiia Dziubanovska, Lecturer at the Department of Theory and Practice of Translation, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine).

Цепенюк Тетяна Олегівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії і практики перекладу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна).

Цепенюк Татьяна Олеговна, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой теории и практики перевода Тернопольского национального педагогического университета имени Владимира Гнатюка (Украина).

Tetiana Tsepeniuk, PhD, Associate Professor, the Head of the Department of Theory and Practice of Translation, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 28.04.2021

Статтю прийнято до друку: 07.05.2021

УДК 811.111'253

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-258-265

AUDIOVISUAL TRANSLATION PECULIARITIES OF CONTENT IN «DOCTOR WHO» SERIES

Tetiana Zabolotna

SHEI «Pereiaslav-Khmelnyskyi state pedagogical

Hryhorii Skovoroda university»

30, Sukhomlynsky St., Pereiaslav, Ukraine

e-mail: taniazab@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1407-1283

Introduction. *Due to the ongoing globalisation process and widespread interest in foreign cinema in Ukraine, translation of audiovisual content is seen as one of the highest priorities for modern linguistics.*

The purpose of this article is seen in considering translation peculiarities and their analyzes in the audiovisual translation of the science-fiction series «Doctor Who» in order to find out all the difficulties translators may face.

Methods of study have been chosen according to the purpose of the article and in order to analyze all translation peculiarities which occur in the audiovisual process of translation. These include such methods as cultural transfer, didactic approach, method of linguistic and cultural approach, pragmatic and didactic approach.

Results. *Audiovisual translation is becoming increasingly popular in the world, and this is not surprising since studios, TV channels and individuals generate a huge amount of audiovisual content every year. Billions of hours of cartoons, TV series, feature and documentary films, commercials and other audiovisual products are translated into different languages. Therefore, this article will discuss audiovisual translation as a process of decoding and translation of the verbal component of the polysemiotic unity of an audiovisual work, which results in a new verbal component of this unity suitable for further processing (subtitling, dubbing, localization, etc.), taking into account the overall context of the work, the expected reaction of the content consumer and the functional limitations imposed by each individual type of further processing.*

Originality of the article is seen in the point, that «Doctor Who» is the longest running sci-fi television series in history. It was made possible by the amazing ability of the Doctor, an eccentric time traveler from the planet Gallifrey, to «regenerate» – that is, to completely change his appearance after sustaining a fatal injury. Between 1963 and 1989, the main character was played by eight different actors. A feature film was made in 1996 and the series was rebooted in 2005, continuing the storyline interrupted by nine years. In 2018, season 11 of the so-called «new school» was released, with a female actress Jodie Whittaker playing the role of the Doctor for the first time ever. The series is sci-fi, but while initially many episodes were based on historical facts, since the reboot the plots have become closer to sci-fi. The scriptwriters make extensive use of fantasy assumptions (travel to the future/past, encounters with creatures like the mythical Minotaur, the Devil, pagan gods) to create an unconventional setting and disclose the issues raised in the story more fully [4, p. 196]. The «Doctor Who» series was originally aimed at a family audience and its main aim was to popularize science, i.e. to present scientific information, historical facts, philosophical arguments in a way comprehensible and understandable for the audience, although it means their considerable simplification. The protagonist – a scientist and adventurer in one person – travels through time and space and by his example shows that «courage, endurance, optimism and respect for scientific knowledge will help to overcome all difficulties». To define the translation peculiarities of the audiovisual content in the «Doctor Who» TV series, we considered two variants of audiovisual translation of season 10: subtitles made by the team of amateur translators TEAmTARDIS, and dubbing made by the professional studio BaibaKo. In the case of proper names (including neologisms), the vast majority of examples use transcription in dubbing («Nardole») and transliteration in subtitling («Bill Potts»), but for speaking names, calibration may also be used («Sunshine»). In some cases, syntactic assimilation is used by both translators, although amateur translators generally use this type of translation more often than professional ones. It is worth noting that in the second example, the fan translation is more accurate and more euphonious, possibly due to the fact that subtitling does not involve synchronising the audio track with the actors' facial expressions.

Conclusion. *Having studied all the peculiarities in audiovisual translation we came to a conclusion, that a translator of an audiovisual text must be confident in the arsenal of linguistic means and have a good knowledge of the culture of the country in which the film or television series was filmed and its linguistic realities in order to produce a high-quality, adequate translation.*

Keywords: *translation, audiovisual translation, subtitling, dubbing, voice-over translation.*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ АУДІОВІЗУАЛЬНОГО КОНТЕНТУ СЕРІАЛУ «DOCTOR WHO»

Тетяна Заболотна

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
Україна, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30
e-mail: taniazab@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1407-1283

Останнім часом проблема теорії та практики перекладу привертає дедалі більшу увагу академічної спільноти та практиків перекладу. Усе частіше порушують питання якості надання перекладацьких послуг, розроблення методики навчання перекладу, пошуку шляхів ефективної взаємодії в парі «перекладач – замовник». Загалом сучасний підхід до проблем перекладу як процесу перекладацької діяльності і як її результату зумовив потребу у формуванні нових методологій вивчення феномену перекладу. З огляду на це особливої значущості набуває вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду в цій царині, виявлення основних тенденцій і підходів до виявлення закономірностей різних видів перекладу.

У світі досить популярним наразі є аудіовізуальний переклад, і це закономірно, оскільки щорічно студії, телеканали і приватні особи генерують величезний обсяг аудіовізуального контенту. Мільярди годин мультфільмів, серіалів, художніх і документальних фільмів, рекламних роликів та іншої аудіовізуальної продукції перекладають різними мовами. Досить часто такий переклад не вирізняється високою якістю. Це зумовлено декількома чинниками: складністю технології процесу аудіовізуального перекладу й озвучування контенту, виходом на ринок великої кількості «фанатських» студій і непрофесійних перекладачів-аматорів, а також недостатністю опрацювання теоретичних основ аудіовізуального перекладу. Пропонована наукова розвідка сконцентрована на останньому чинникові, поставивши за мету вивчити й узагальнити вітчизняний і зарубіжний досвід щодо аудіовізуального перекладу, а на основі отриманих даних сформулювати основні підходи до вивчення цього явища.

Об'єктом дослідження постає науково-фантастичний серіал «Doctor Who» та особливості перекладу його аудіовізуального контенту. З'ясовано особливості перекладу термінів жанру наукової фантастики компанією з професійними перекладачами та спілкою перекладачів-аматорів. Доведено, що перекладачі-професіонали більш вдало перекладають контент, тоді як перекладачі-аматори частково або не зовсім адекватно перекладають контент.

Ключові слова: *переклад, аудіовізуальний переклад, субтитрування, дубляж, закадровий переклад.*

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА АУДИОВИЗУАЛЬНОГО КОНТЕНТА СЕРИАЛА «DOCTOR WHO»

Татьяна Заболотная

ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Україна, г. Переяслав, ул. Сухомлинського, 30

e-mail: taniazab@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1407-1283

В последние годы проблемы теории и практики перевода привлекают всё больше внимания академической общественности и практиков перевода. Всё чаще поднимаются вопросы обеспечения качества оказания переводческих услуг, разработки методики обучения переводу, поиска путей эффективного взаимодействия в паре «переводчик – заказчик». В целом современный подход к проблемам перевода как процесса переводческой деятельности и как её результата обусловил необходимость формирования новых методологий изучения феномена перевода. В связи с этим представляется особенно важным изучение отечественного и зарубежного опыта исследований, выявление основных тенденций и подходов к выявлению закономерностей различных видов перевода. Поэтому предлагаемая статья посвящена особенностям перевода аудиовизуального контента британского телесериала «Doctor Who». В статье рассматриваются понятие аудиовизуального перевода, его разновидности, а также своеобразие научно-фантастического жанра, которое делает процесс его перевода трудоемким.

Ключевые слова: *перевод, аудиовизуальный перевод, субтитры, дубляж, закадровый перевод.*

Problem stating. Due to the ongoing globalisation process and widespread interest in foreign cinema in Ukraine, translation of audiovisual content is seen as one of the highest priorities for modern linguistics.

Analysis of the latest researches and publications. A lot of scientists take the problem of audiovisual translation under their research scope. Among them we may name F. Chaume, V. Gorshkova, V. Komisarov, Dias Cintas Jorge, R. Haynes and A. Remael. Their works had some impact on the study of audiovisual translation peculiarities in the whole world.

The purpose and task of this article. We see the purpose of this article in viewing translation peculiarities and their analysis in the audiovisual translation of the science-fiction series «Doctor Who» in order to find out all difficulties translators may face.

Methods of study. In order to analyze all translation peculiarities which occur in the audiovisual process of translation we are able to use different methods and approaches, such as cultural transfer, didactic approach, method of linguistic and cultural approach, pragmatic-didactic approach.

Main research presentation. In recent years, problems of translation theory and practice have attracted more and more attention from the academic community and translation practitioners. More and more often the issues of quality ensurance of translation services, developing translation training methodology, finding ways of effective interaction in the «translator-customer» pair are raised. In general, the modern approach to the problems of translation as a process of translation

activity and as its result has necessitated the formation of new methodologies for studying the phenomenon of translation.

In this regard, it seems particularly important to study Ukrainian and foreign research experience, identifying the main trends and approaches to defining patterns of different types of translation. Audiovisual translation is becoming increasingly popular in the world, and this is not surprising since studios, TV channels and individuals generate a huge amount of audiovisual content every year. Billions of hours of cartoons, TV series, feature and documentary films, commercials and other audiovisual products are translated into different languages. Quite often these translations are not of high quality. This is due to several factors: the complexity of the audiovisual translation and dubbing process, the large number of «fan» studios and non-professional amateur translators entering the market, as well as insufficient development of the theoretical foundations of audiovisual translation. In this study, we allow ourselves to focus on the latter factor, aiming to study and summarise domestic and foreign research experience in the field of audiovisual translation, and on the basis of the obtained data to formulate the main approaches to the study of this phenomenon.

The term «audiovisual translation» entered Ukrainian linguistics and translation studies relatively recently. Most works of theoretical and applied nature are devoted to film/video translation as a special type of translation activity, which automatically removes a significant amount of audiovisual content from the sphere of scientific interest: commercials, theatrical performances, games, talk shows, etc. The term «film/video translation» is considered to be a hyponym for the term «audiovisual translation» and is used to refer to the process of «literary interlanguage processing of the content of original montage sheets with the subsequent rhythmic arrangement of the translated text and its dubbing or introduction into the video sequence in the form of subtitles» [1, p. 17]. In this case film translation is viewed as text translation, which does not take into account the specifics of the film text, namely its polysemy (some works use the terms «polycodality» and «creolized text»). The perception of translation of audiovisual products as translation of literary, artistic, complicates understanding of the essence of this type of translation, in which other semiotic systems that are firmly linked to the textual component of the film - visual syntax, video sequence, noise-music row, meaningful inscriptions, etc. – have a significant impact on the result. Therefore, this article will discuss audiovisual translation as a process of decoding and translation of the verbal component of the polysemiotic unity of an audiovisual work, which results in a new verbal component of this unity suitable for further processing (subtitling, dubbing, localization, etc.), taking into account the overall context of the work, the expected reaction of the content consumer and the functional limitations imposed by each individual type of further processing [1, p. 19].

According to Prof. J. Diaz-Cintas, «audiovisual translation can be defined as the translation of the verbal elements of an audiovisual text» [4, p. 193]. This means that audiovisual translation (AVT) deals exclusively with the translation of audio-medial texts – soap operas, films of various genres, computer games, TV programmes, etc. Subtitling, dubbing («lip-sync») and voice-over translation («voice-over») are considered to be the most common types of AVT [6, p. 13]. Each of them has its own characteristic features. Subtitling is translation of film dialogues in abbreviated form, reflecting their main content and expressed as a printed text at the bottom of the screen, according to V.E. Gorshkova [1, p. 28]. It has certain technical limitations and implies the need for careful placement of the text to ensure that the audio is in sync with what is happening on the screen. The main tasks of a translator when subtitling are to match the pronunciation speed of the

original speech, reading speed and duration of the episode; to transmit all the information with pragmatic meaning; to adapt subtitles so that watching on different devices is comfortable.

Dubbing is the complete replacement of the actors' original speech with speech in the translating language. Dubbing is considered to be the most expensive and difficult type of audiovisual translation, while most accurately conveying the artistic intent of the individual work. When working on the dubbing, the translator is obliged to completely rethink the available context and subtext and to build on them to create a text from scratch, so that it integrates seamlessly into the realities of a completely different culture [2, p. 15]. Voice-over translation is a type of translation of audiovisual works, in which the translated speech of voice actors is superimposed on the original audio track, so that the viewer can hear both the translation and the original recording [5, p. 45].

It is most interesting to consider the peculiarities of translation of audiovisual content on the example of a single source, in this case the cult British TV series «Doctor Who».

«Doctor Who» is the longest running sci-fi television series in history. It was made possible by the amazing ability of the Doctor, an eccentric time traveller from the planet Gallifrey, to «regenerate» – that is, to completely change his appearance after sustaining a fatal injury. Between 1963 and 1989, the main character was played by eight different actors. A feature film was made in 1996 and the series was rebooted in 2005, continuing the interrupted storyline for nine years. In 2018, season 11 of the so-called «newschool» was released, with a female actress Jodie Whittaker playing the role of the Doctor for the first time ever. The series is sci-fi, but while initially many episodes were based on historical facts, since the reboot the plots have become closer to sci-fi. The scriptwriters make extensive use of fantasy assumptions (travel to the future/past, encounters with creatures like the mythical Minotaur, the Devil, pagan gods) to create an unconventional setting and more fully disclose the issues raised in the story [4, p. 196]. The «Doctor Who» series was originally aimed at a family audience and its main aim was to popularise science, i.e. to present scientific information, historical facts, philosophical arguments in a way that is clear and understandable for the audience, although it means simplifying them considerably. The protagonist – a scientist and adventurer in one person – travels through time and space and by his example shows that «courage, endurance, optimism and respect for scientific knowledge will help to overcome all difficulties» [7].

The series is very interesting in terms of considering the peculiarities of translation as it often involves specialised vocabulary, neologisms, various realities and jargonisms. For 55 years «Doctor Who» has influenced British culture, resulting in the repeated inclusion of neologisms coined by the writers in the Oxford Dictionary: the names of race representatives «Dalek» and «Cyberman», the nickname of the series' fans «Whovian», and the acronym «TARDIS», which has come to denote not just the Doctor's time machine, but literally anything that seems bigger from the inside than the outside.

«Doctor Who» is also notable for the presence of a large number of translation options, made by both professional studios and independent teams of amateur translators. It is worth noting here that there exists the phenomenon of fansubbing – subtitled translations done by fans and produced independently of the official translation version. It is believed that fan translators are characterised by a careful approach to conveying the specific speech characteristics of the characters, trying to preserve and reproduce jokes, wordplay, references to popular culture, etc. as accurately as possible. This is also because amateur translators are often more familiar with the original audiovisual text and its characteristics. Since the finished translation needs to be coherent, unified and complete, the

translator is constantly faced with the choice of translation strategies and specific translation solutions.

According to V.N. Komissarov, there are the following types of lexical transformations that are used in the translation process: omission, addition, generalisation, concretisation, semantic development (modulation), compensation, holistic transformation, transliteration and transcribing, and calquing. Grammatical ones include literal translation (syntactic similarity), grammatical substitutions, and sentence splitting. Lexical-grammatical - antonymic and descriptive (explication) translations [3, p. 120].

To consider the peculiarities of translation of audiovisual content in the «Doctor Who» TV series, we selected two variants of audiovisual translation of season 10: subtitles made by the team of amateur translators TEAmTARDIS, and dubbing made by the professional studio BaibaKo.

Relying on the analysed translations we can conclude that the most frequently used translation transformations by both amateur and professional translators are: syntactic assimilation (literal translation), holistic transformation, omission and addition (69, 25, 20 and 7 cases respectively). Syntactic assimilation is most often used when translating specialised (technical) vocabulary: e.g. «sonic screwdriver», «Fleishman cold fusion engine», «Fleishman cold fusion engine».

In the case of proper names (including neologisms), the vast majority of examples use transcription in dubbing («Nardole») and transliteration in subtitling («Bill Potts»), but for speaking names, calibration may also be used («Sunshine»).

In some cases, syntactic assimilation is used by both translators, although amateur translators in general use this type of translation more often than professionals. It is worth noting that in the second example, the fan translation is more accurate and more euphonious, possibly due to the fact that subtitling does not involve synchronising the audio track with the actors' facial expressions.

Translation using syntactic assimilation:

Subtitles

Amy: Who are you?

Doctor: I don't know yet,
I'm still cooking.

Dubbing

Who are you?

Doctor: I don't know yet, I'm still cooking.

Who are you?

Liecar: I don't know yet, I'm still cooking.

Subtitles. It's an interdimensional multiform from out of space – they're all terrified of wood!

Dubbing. It's an interdimensional multiform from out of space – they're all terrified of wood!

This is an interspace multiform from out of space – they're all terrified of wood!

Having analysed the translation transformations found, we concluded that the translation made by professionals is generally more accurate. For example, in the dialogue in which the Doctor being asked what he is thinking of responds as: «A magic haddock», the amateur translation team gives the translation as «About a magic perch», while the professionals translate it as «About a goldfish». Of course, the second translation of this reality is more correct, because in the first case it is not at all clear to the viewer what the hero has in mind. However, amateur translation is more expressive here – they often deliberately avoid using compression, to avoid inaccuracies and omitting any important information, which makes it more difficult to understand when you watch it.

This type of translation is mainly done for fans, who know the original much better than professionals and notice inaccuracies, as well as for connoisseurs of a foreign language and those

who already know the language at a sufficient level and therefore are not so distracted by reading [1, p. 45].

Conclusions and further scientific research perspectives. We have seen that the uniqueness of the science fiction genre (the presence of specialised vocabulary, neologisms, realities, etc.) does make it difficult for the translator to work on. Sometimes the fictional world is so out of sync with reality that the viewer needs a certain adaptation of the translation and the socio-cultural realities embedded in it in order to grasp the idea of the screenwriters. This is why the translator of an audiovisual text must have a good command of the arsenal of linguistic means and have a good knowledge of the culture of the country in which the film or television series was filmed and its linguistic realities in order to produce a high-quality, adequate translation.

Further areas of study are seen in analyzing other British and American series, highlighting their audiovisual translation peculiarities by means of comparison.

REFERENCES

1. Gorshkova V. Translation in cinema. Irkutsk : MIGLU, 2006. 278 s.
2. Kosuliaiev A. Training of dynamically equivalent translation of audio-visual works: experience of working out and gaining of innovative methodics at schools of audio-visual translation. *Problemy yasykosnaniia i pedagogiki*. Perm, 2010. № 3. P. 3–24.
3. Komissarov V. N. *Sovremennoie perevodovedenie*. Moskva : Vysshaia shkola, 2002. 192 p.
4. Díaz Cintas Jorge. Audiovisual Translation In The Third Millennium. *Translation Today: Trends and Perspectives*. Bristol : Multilingual Matters, 2003. P. 192–204.
5. Haynes R. From alchemy to artificial intelligence: stereotypes of the scientist in Western literature. *Public Understanding of Science*. 2003. 12. P. 43–53.
6. Rемаel A. Audiovisual translation. *Handbook of translation studies*. Vol. 1. John Benjamins Publishing Company, 2010. P. 12–18.

Заболотна Тетяна Валентинівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології, перекладу та методики викладання ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (Україна).

Заболотная Татьяна Валентиновна, кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранной филологии, перевода и методики преподавания, государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» (Украина).

Tetiana Zabolotna, Ph.D., Associate Professor of the chair for foreign literature, translation and methodology of education, State higher educational institution «Pereiaslav-Khmelnytskyi state pedagogical Grigorii Skovoroda university» (Ukraine).

Стаття надійшла: 28.04.2021

Статтю прийнято до друку: 07.05.2021

УДК 811.111'255.4-055.11.2

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-266-273

ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ПЕРЕКЛАДАЧА В КОНТЕКСТІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

Юлія Новосад

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Україна, м. Тернопіль, вул. Максима Кривоноса, 2
e-mail: juliajulick@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0037-7903

Антропоцентрична домінанта лінгвістичного напрямку є співвідсною з перекладом. Це дослідження охоплює питання мовномисленнєвої посередницької діяльності різностатевих перекладачів. У виявленні гендерних механізмів, які впливають на процес перекладу, показовим і результативним є аналіз двох і більше перекладів одного твору, які виконали перекладачі різних статей. Проаналізовано переклади художніх творів, виконаних чоловіками та жінками. Підходи до перекладу та стратегії перекладачів чоловіків та жінок були різними. Виділено певні закономірності. Перекладачі чоловічої статі характеризуються динамічністю, навіть різким підходом до вибору лексичних одиниць. Їхні перекладацькі рішення не уніфіковані. Щодо перекладів, виконаних жінками, то ми спостерегли закономірне використання перекладацького прийому узагальнення, що є небажаним. З іншого боку, жіночі переклади характеризуються стриманістю та формальністю, що цілком у дусі Вікторіанської епохи.

Ключові слова: гендер, гендерна ідентичність, художній переклад, мовна особистість перекладача, культурно-маркований знак.

ГЕНДЕРНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ ПЕРЕВОДЧИКА В КОНТЕКСТЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА

Юлия Новосад

Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка
Украина, г. Тернополь, ул. Максима Кривоноса, 2
e-mail: juliajulick@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0037-7903

Антропоцентрическая доминанта лингвистического направления соотносится с переводом. Это исследование охватывает вопросы языково-мыслительной посреднической деятельности разнополых переводчиков. В выявлении гендерных механизмов, влияющих на процесс перевода, показательным и результативным является анализ двух и более переводов одного произведения, которые выполнили переводчики разных полов. Были проанализированы переводы художественных произведений, выполненные мужчинами и женщинами. Подходы к переводу и стратегии переводчиков мужчин и женщин были разными. Нами были выделены определенные закономерности. Переводы переводчиков мужского пола

характеризуются динамичностью, даже резким подходом к выбору лексических единиц. Их переводческие решения не унифицированы. По поводу переводов, выполненных женщинами, то мы наблюдали закономерное использование переводческого приема обобщения, что является нежелательным. С другой стороны, женские переводы характеризуются сдержанностью и формальностью, вполне в духе Викторианской эпохи.

Ключевые слова: *гендер, гендерная идентичность, художественный перевод, языковая личность переводчика, культурно-маркированный знак.*

GENDER IDENTITY OF A TRANSLATOR IN LITERARY TRANSLATION

Yuliia Novosad

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

2 Maksyma Kryvonosa St., Ternopil Ukraine

Email: juliajulick@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0037-7903

Introduction. *Gender studies in linguistics cover a wide range of issues, considering the construction of masculine or feminine identity as one of the parameters of linguistic identity. The article considers the issue of gender in translation. In the identification of gender mechanisms that influence the translation process, the analysis of two or more translations of one work performed by translators of different sex is indicative and effective. The analysis of ways and strategies of translating culturally marked signs is even more relevant because gender as a social construct allows correlating the cultural and the cognitive that is essential to professional translators of different genders.*

Purpose. *According to the above mentioned, the purpose of our article is to analyze the relationship between the gender identity of the author of the source text and the author of the translation.*

Methods. *The methods employed in this study were as follows: comparative analysis, translation comparative analysis, socio-linguistic analysis (manifestations of male and female gender behavior) and method of analysis of translation solutions.*

Results. *Regarding the gender peculiarities of the translation of culturally marked signs of the Victorian era in fiction, we can identify some patterns. It is significant that male translators are not afraid to deviate from the original text, to allow adding information, whereas female translations are characterized by following the source text word for word, which sometimes leads to an unnatural sounding and even tracing.*

It is also worth noting that there is certain inconsistency in men's translation solutions; the same cannot be said of women's translation solutions who adhere to a unified version during the translation of the whole text.

We consider it a purely masculine trait that translators do not focus on the most conscientious reproduction of tokens to denote Victorian costumes and accessories. The female translators were more conscientious in rendering such signs.

Another feature of male translations is the use of outdated and dialectal vocabulary, as well as the tendency to domesticate the translation, but we are hesitant as for whether gender should be considered involved.

Translations made by women possess one obvious feature: it is an extensive use of generalization. This often undermines or distorts the imagery of the culturally marked sign.

Originality. *The article reveals issues of translating fiction when gender identity of a translator is implied. The comparative analysis of male and female fiction translations is carried out. The main difficulties of translation of culturally marked signs of the Victorian period literature in correlation with the gender of the translators are revealed.*

Conclusion. *Rendering cultural elements appears to be a difficult task for the translators of the analyzed works of both sexes. Translators have chosen different approaches to solving certain translation tasks that can be associated with their gender in the context of our research.*

Keywords: *gender, gender identity, literary translation, language personality of the translator, culturally marked sign.*

Зв'язок гендерного чинника із суспільством, культурою та мовою вже незаперечний. Гендер розглядають як унікальний соціальний конструкт, продукт соціальних відносин, один із параметрів соціальної ідентичності людини. У повсякденні гендерна свідомість індивіда існує у вигляді соціальної структури, заснованої на статевих ознаках – ми виконуємо ті дії, які пов'язані з нашим гендерним статусом і виконання яких очікує від нас суспільство. Доцільно говорити про те, що цей феномен є одним із параметрів людини, що, безперечно, відбивається на її мові. Оскільки мова є засобом конструювання ідентичності, то гендерний параметр варто розглядати в лінгвістиці, а, отже, й у перекладознавстві.

Актуальність. Одна з актуальних проблем цього напрямку – вивчення ролі індивідуальних характеристик людини, пов'язаних з її соціокультурною статтю – гендером, який у багатьох аспектах детермінує соціальну, культурну та когнітивну поведінку особистості. Цікавим видається аналіз впливу мовної особистості перекладача на вибір тих чи тих мовних структур та стилістичних засобів – перекладацьких прийомів – у процесі перекладу художніх текстів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Гендерні відмінності мовлення аналізували Н. Вахтін, В. Горбань, Т. Дегтярьова, О. Земська, М. Китайгородська, І. Кузнецова, Р. Лакофф, О. Побережна, Л. Синельникова та інші лінгвісти і перекладознавці.

Проблемою гендерності в перекладі почали цікавитися відносно недавно. Однак напрям перспективний – функціонування категорії гендеру можна досліджувати з різних ракурсів:

1) виявлення певних розбіжностей на мовних рівнях: фонетичному, морфологічному, семантичному й синтаксичному – і, відповідно, аналіз письмової та усної мовленнєвої поведінки жінок і чоловіків;

2) конструювання у творі концептів фемінінності та маскулінності на основі гендерних стереотипів характерних для різних мов і культур;

3) проведення компаративних досліджень текстів перекладів для виявлення деформації концептів фемінінності та маскулінності під час перекладу;

4) аналіз особливостей перекладу художнього дискурсу з урахуванням гендерного статусу перекладача, його віку та освіти та ін.

Метою нашого дослідження є аналіз співвідношення гендерної ідентичності автора оригіналу та автора перекладу – цей аспект малодосліджений, хоч і варто виокремити розвідки дослідниць О. Бурукіної, Е. Горошко, А. Кіріліної, Ю. Кулікової, О. Мойсової, С. Табурової та М. Томської. Також варто згадати статтю О. Комова, у якій дослідник визнає, що «гендерна ідентичність перекладача, тобто належність до певної статі, буде

обов'язково прослідковуватися в тексті перекладу: у виборі граматичних форм, лексичних відповідників, емоційній забарвленості мови тощо» [9]. Очевидно, що неможливо здійснити гендерно нейтральний переклад. Мовна особистість перекладача виявляється під час його професійної діяльності у виборі мовних засобів, у вирішенні прагматичних завдань. А ще не варто забувати про загальновідомі моделі поведінки, способи мислення, які ми вважаємо суто чоловічими або суто жіночими. У чоловічій мові відзначаються термінологічність, прагнення до точності номінацій, більша, порівняно з жіночою, тенденція до використання експресивних, особливо стилістично знижених засобів, навмисне огрубіння мови [7]. У жінок краще, ніж у чоловіків, розвинена права півкуля, тому для них характерна образність сприйняття і мислення, фантазування, гіперболізація; дуже часто в жіночих варіантах добираються слова з конотацією, незважаючи на відсутність такої в оригіналі [4]. При цьому варто відзначити, що багато дослідників звертають увагу на консерватизм жінок у вживанні ними лексичних одиниць, дотримання норм і форм, активне використання жінками готових мовних кліше. Зрештою, дослідники погоджуються в одному: перекладачі повинні детально відтворювати всі особливості джерельного тексту.

У цій статті ставимо за мету порівняти переклади творів періоду Вікторіанської епохи авторів Джейн Остін «Pride and Prejudice» і Шарлотти Бронте «Jane Eyre» та їхні українські переклади «Гордість і упередженість» (перекладач Володимир Горбатько), «Гідність і гонор» (перекладач Тетяна Некряч), «Джейн Ейр» (у перекладі Петра Соколовського та Уляни Григораш). Особливо нас цікавлять культурно-марковані знаки, детально описані в праці Т. Некряч та Ю. Чалої. Це мовні одиниці, які вміщують культурні концепти певної епохи. Тобто складність саме в тому, що це можуть бути знайомі нам речі/поняття, вони можуть мати відповідники в цільовій мові, однак викликати або не викликати певних асоціацій, конотацій у читачів. Для визначення цих асоціацій Т. Некряч пропонує термін «асоціативний шлейф» – сукупність соціокультурних та історичних асоціацій, які поєднуються з якимось поняттям чи концептом у представників певної культури на конкретному історичному етапі [12, с. 8–9]. Дослідниця вважає, що неналежна передача асоціативного шлейфу того чи того культурно-маркованого знака відбувається внаслідок недостатнього ознайомлення перекладача з культурою країни, з мови якої здійснюють переклад. Нам цікаво дослідити й порівняти, як упоралися перекладачі чоловічої та жіночої статей з відображенням культурно-маркованих знаків у цільових текстах. Оскільки ми з'ясували, що гендер зумовлює соціальне й культурне в людині, а також передбачає когнітивну орієнтацію, то варто проаналізувати, чи справді професійні рішення перекладача як представника певного гендеру корелюють з його чи її гендерною належністю.

Далі розглянемо кілька найпоказовіших прикладів перекладів культурно-маркованих знаків у творах, які змальовують добу Вікторіанства, поміркуємо над асоціативним шлейфом, який викликають переклади, виконані перекладачами й перекладачками.

У тексті оригіналу часто трапляються такі елементи туалету, як *shawl* та *scarf*. Істотної відмінності в значенні між ними немає: *shawl* – *a piece of fabric or knitted or crocheted material worn around the shoulders by women or wrapped around a baby* [14]; *scarf* – *a rectangular, triangular, or long narrow piece of cloth worn around the head, neck, or shoulders for warmth or decoration* [14]. Тобто *shawl* є більш конкретним словом, позначає аксесуар, який носили на плечах або яким огортали дитину. *Scarf*, крім цього, можна носити і на голові та шиї.

Щодо пари відповідників *хустка* і *шаль*, то ми висловимо думку, що *шаль* є більш прийнятним варіантом, зважаючи на контекст твору. А словосполучення, використане

Петром Соколовським, *занулася хусткою*, призводить до одомашнення перекладу. Тобто певний візуальний образ у читача створюється, але зовсім не такий, як у читача оригіналу. Усе ж не варто забувати, що перекладач повинен засобами української мови, так би мовити, «занурити» читача в епоху вихідного твору. Слово *шаль* саме по собі витонченіше й надає жіночому образу елегантності, вишуканості, легкості.

Щоб отримати повне уявлення, як перекладачі підходили до вибору відповідника в цій ситуації, варто проаналізувати ще такий уривок: *Mrs. Colonel Dent was less showy; but, I thought, more lady-like. She had a slight figure, a pale, gentle face, and fair hair. Her black satin dress, her scarf of rich foreign lace, and her pearl ornaments, pleased me better than the rainbow radiance of the titled dame* (6).

Ми зауважили, що У. Григораш дотримується такої стратегії: якщо в оригіналі йдеться про *scarf*, то вона перекладає цю лексему як *шарф*: *Дружина полковника Дента була не така показна, але мені здалося, що вона більше скидалася на справжню леді. Вона мала делікатну фігуру, бліде благородне обличчя та світле волосся. Її чорна атласна сукня, дорогий шарф із заморських мережив і перлові прикраси сподобалися мені більше, ніж веселкове сяння титулованої дами* (2, с. 222).

Shawl у перекладі У. Григораш – це завжди *шаль*: *wrapping herself in a shawl* – *сама закуталася в шаль*.

Щодо стратегії П. Соколовського, то він не дотримується стійкого відтворення згаданих одиниць. Тому в одному прикладі (згаданий вище) у перекладача *shawl* – це *хустка*, тут ми бачимо *scarf* відтворено як *шаль*: *Місіс Дент була трохи не така показна, хоч, як на мене, набагато аристократичніша. Вона мала тендітну постать, бліде, ніжне лице й русяве волосся, її чорна атласна сукня, шаль з дорогих закордонних мережив та перлові оздоби сподобалися мені більше, ніж веселкова строкатість титулованої дами* (1).

Уважаємо, що стратегія перекладачки є більш вирашною для достовірного відтворення оригіналу.

Ще одним випадком, коли варіант, обраний перекладачем, призводить до одомашнення перекладу, є такий приклад: *Each put on a coarse straw bonnet, with strings of coloured calico, and a cloak of grey frieze* (6).

П. Соколовський обирає для *straw bonnet* відповідник *солом'яні брилики*: *Дівчата понадягали прості солом'яні брилики зі стрічками з барвистого перкалю й сірі фризіві плащі* (1).

Бриль – це головний убір із широкими полями [13]. Згідно із джерелом, *бриль* – це традиційний літній убір українських та білоруських селян, зазвичай чоловічий. Виконували його з плетеної соломи або очерету [13].

Також у перекладі цього уривку перекладач застосовує застаріле слово *фриз* – (заст.) *товста ворсиста вовняна тканина* [13].

У. Григораш інтерпретує це в такий спосіб: *Кожна учениця одягнула грубий солом'яний чепець із зав'язками з фарбованого ситцю і сірий плащ із довгим ворсом* (2, с. 55).

Робимо висновок, що, на відміну від перекладачки, яка сумлінно відбиває оригінал, добираючи найдоречніші відповідники, які намалюють в уяві читача відповідний образ, П. Соколовський не боїться одомашнення перекладу, використання застарілих слів і лексики, характерної для певного регіону України (зокрема, тканина *перкаль* більше знайома жителям Західної України).

Характерними для Вікторіанської епохи є різноманітні прикраси для одягу та взуття, як-от *shoe-roses*: *The very shoe-roses for Netherfield were got by proxy* (5, с. 89).

Знову ж таки, точного відповідника в українській мові, на жаль, немає. У В. Горбатька спостерігаємо такий варіант перекладу: *Прикраси для черевичків, у яких вони збиралися танцювати у Недерфілді, – й ті принесли на замовлення* (4). У Т. Некряч – такий: *Навіть за розетками для бальних черевичків відрядили посильного* (2, с. 99).

Слово *розетка* у тлумачному словнику має значення *стрічка, тасьма, шнур, зібрані в пучок у вигляді квітки, яка є прикрасою на одязі, розпізнавальним знаком і т. ін.* [13]. Звісно, в оригіналі твору йдеться про прикрасу для взуття. Проте переклад Т. Некряч видається таким, що сприяє виникненню відповідних асоціацій у читача внаслідок того, що в лексемі *розетка* є корінь *роз*. Це робить український варіант співзвучним із англійським *rose*. Варто теж зауважити, що вікторіанські прикраси для взуття *shoe-roses* якраз і були у формі троянд. Тому варіант перекладачки більш вдалий. А у варіанті В. Горбатька, на жаль, унаслідок узагальнення поняття, читачеві так і не відомо, що це за прикраси для взуття.

Висновки. Отже, окреслюючи гендерні особливості відтворення культурно-маркованих знаків Вікторіанської доби в художній літературі, виділяємо деякі закономірності. Показовим є те, що перекладачі чоловічої статі не бояться відійти від тексту оригіналу, дозволити собі додавання. Для перекладачок характерне дослівне відтворення оригіналу, що часом призводить до неприродного звучання і навіть калькування. Також варто зауважити непостійність перекладацьких рішень чоловіків, чого не можна сказати про перекладачок, котрі впродовж усього тексту дотримуються уніфікованого варіанта перекладу тієї чи тієї лексеми.

Суто чоловічою рисою вважаємо те, що перекладачі не загострюють своєї уваги на якнайсумліннішому відтворенні лексем на позначення вбрання та аксесуарів вікторіанців. Перекладачки більш старанно поставилися до відтворення таких знаків. Ще однією особливістю чоловічих перекладів є використання застарілої та діалектної лексики, а також тяжіння до одомашнення перекладу, але ми вагаємося, чи варто вважати гендер причетним до цього. Переклади ж, виконані жінками, мають одну очевидну рису – досить активне використання прийому узагальнення. Це нерідко нівелює або викривлює образність культурно-маркованого знаку.

Відтворення асоціативного шлейфу виявилось справді складним завданням для перекладачів аналізованих творів обох статей. Перекладачі обирали різні підходи до вирішення тих чи тих перекладацьких завдань, що ми в контексті нашого дослідження пов'язуємо з їхньою гендерною належністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурукина О. А. Гендерный аспект перевода. *Гендер как интрига познания* : сборник статей. Москва : Рудомино, 2000. С. 99–107.
2. Вахтин Н. Б. Различия в языке женщин и мужчин. *Элитариум: центр дополнительного образования* : веб-сайт. URL : http://www.elitarium.ru/2011/12/26/gender_razlichija_jazyk_zhenshhin_muzhchin.html (дата звернення: 08.04.2021).
3. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика: [колект. моногр.] / Т. А. Космеда, Н. А. Карпенко, Т. Ф. Осіпова, Л. М. Саліонович, О. В. Халиман; за наук. ред. Т. А. Космеди. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; Дрогобич : Коло, 2014. С. 174–227.
4. Горбань В., Побережная О. Гендерная асимметрия при переводе С. 24–28. 2004. URL : <http://www.philosophy.ua/lib/6gorbandoxa-6-2004.pdf> (дата звернення: 08.04.2021).

5. Горошко Е. И. Особенности мужского и женского стиля письма *Гендерный фактор в языке и коммуникации*. Иваново, 1999. С. 28–41.
6. Дегтярєва Т. О. Особливості жіночого мовлення в гендерному аспекті: (на матеріалі англійської, української та російської мов). *Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки*. 2004. №1(60). С. 46–52.
7. Земская Е. А., Китайгородская М. А., Розанова Н. Н. Особенности мужской и женской речи // *Русский язык в его функционировании* / Под ред. Е. А. Земской и Д. Н. Шмелева. Москва, 1993. С. 90–136.
8. Кирилина А. В. Развитие гендерных исследований в лингвистике. *Филол. науки*. 1998. № 2. С. 51–58.
9. Комов О. В. Гендерний аспект перекладу. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2011. Вип. XXIV, ч. 1. С. 409–416.
10. Куликова Ю. С. Влияние личности переводчика на перевод художественных произведений: гендерный аспект (на материале русского, английского и немецкого языков) : автореф. дисс. на соискание уч. степени кандидата филол. наук. Челябинск : Челябинский государственный университет, 2011. 19 с.
11. Мойсова О. Б. Классификация женской и мужской письменной речи как отражения гендерного аспекта в переводе (на примере переводов А. Сидерского и Е. Горобец произведения Ричарда Баха «Чайка Джонатан Ливингстон») *Известия АМИ*. / Под ред. О. Г. Болдинова. РГПУ: Академия молодых исследователей. 2006. Вып. № 4.
12. Некряч Т. Є., Чала Ю. П. Вікторіанська доба в українському художньому перекладі. Київ : Кондор, 2013. 195 с.
13. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
14. Collins Free Online Dictionary. URL : <https://www.collinsdictionary.com> (дата звернення: 08.04.2021).
15. Halliday M. *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London : Arnold, 1978. 421 p.
16. Hellinger M. *Feminist Linguistics and Linguistic Relativity, Working Paper on Language, Gender and Sexism* 1 (1). 1991. P. 25–37.
17. Lakoff R. *Language and Woman's Place*. New York : Harper, 1975. 174 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Бронте Шарлотта. Джейн Ейр /пер. з англ. П. Соколовського. URL : <http://book-online.com.ua/read.php?book=1400> (дата звернення 08.04.2021).
2. Бронте Шарлотта. Джейн Ейр /пер. з англ. У. Григораш. Київ : ТОВ «Компанія «ВЕЛМАЙТ», 2014. 607 с.
3. Остін Джейн. Гідність і гонор/пер. з англ. Т. Некряч. Київ : ТОВ «Компанія «ВЕЛМАЙТ», 2014. 416 с.
4. Остін Джейн. Гордість і упередженість / пер. з англ. В. Горбатька. URL : <http://www.e-reading.club/book.php?book=1025979> (дата звернення 08.04.2021).
5. Austen Jane. *Pride and Prejudice/Jane Austen*. Kyiv : Znannia, 2015. 382 p.
6. Bronte Charlotte. Jane Eyre/ Charlotte Bronte. URL : <http://www.literaturepage.com/read/janeeyre.html> (дата звернення 08.04.2021).

REFERENCES

1. Burukina O. A. *Gendernyy aspekt perevoda. Gender kak intriga poznaniya : sbornik statey*. Moskva : Rudomino, 2000. S. 99–107.

2. Baxtin N. B. Razlichiya v yazyke zhenshchin i muzhchin. Elitarium: tsentr dopolnitelnogo obrazovaniya. URL : http://www.elitarium.ru/2011/12/26/gender_razlichija_jazyk_zhenshin_muzhchin.html (data zvernennia: 08.04.2021)
3. Henderna linhvistyka v Ukraini: istoriia, teoretychni zasady, dyskursyвна praktyka: [kollekt. monogr. / T. A. Kosmeda, N. A. Karpenko, T. F. Osipova, L. M. Salionovych, O. V. Khalyman; za nauk. red. T. A. Kosmedy. Kharkiv : KhNPU im. H. S. Skovorody; Drohobych : Kolo, 2014. S. 174–227.
4. Gorban V., Poberezhnaya O. Gendernaya asimmetriya pri perevode. S. 24–28. 2004. URL : <http://www.philosophy.ua/lib/6gorbandoxa-6-2004.pdf> (data zvernennia: 08.04.2021).
5. Goroshko Ye. I. Osobennosti muzhskogo i zhenskogo stilya pisma Gendernyy faktor v yazyke i kommunikatsii. Ivanovo, 1999. S. 28–41.
6. Dehtiarova T. O. Osoblyvosti zhinochoho movlennia v hendernomu aspekti: (na materialii anhliiskoi, ukrainskoi ta rosiiskoi mov). *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Serii Filolohichni nauky*. 2004. №1(60). С. 46–52.
7. Zemskaya Ye. A., Kitaygorodskaya M. A., Rozanova N. N. Osobennosti muzhskoy i zhenskoy rechi. *Russkiy yazyk v ego funktsionirovanii* / Pod red. Ye. A. Zemskoy i D. N. Shmeleva. Moskva, 1993. S. 90–136.
8. Kirilina A. V. Razvitie gendernykh issledovaniy v lingvistike. *Filol. nauki*. 1998. № 2. S. 51–58.
9. Komov O. V. Hendernyi aspekt perekladu. *Aktualni problemy slovianskoi filolohii*. 2011. Vyp. XXIV, chast. 1. S. 409-416.
10. Kulikova Yu. S. Vliyanie lichnosti perevodchika na perevod khudozhestvennykh proizvedeniy: gendernyy aspekt (na materiale russkogo, angliyskogo i nemetskogo yazykov) : avtoref. diss. na soiskanie uch. stepeni kand. filol. nauk : Chelyabinsk, Chelyabinskiy gosudarstvennyy universitet, 2011. 19 s.
11. Moysova O. B. Klassifikatsiya zhenskoy i muzhskoy pismennoy rechi kak otrazheniya gendernogo aspekta v perevode (na primere perevodov A. Siderskogo i Ye. Gorobets proizvedeniya Richarda Bakha «Chayka Dzhonatan Livingston»). *Izvestiya AMI*. / Pod red. O. G. Boldinova. RGPU : Akademiya molodykh issledovateley. Vyp. № 4. 2006.
12. Nekriach T. Ye., Chala Yu. P. Viktorianska doba v ukrainskomu khudozhnomu perekladi. Kyiv : Kondor, 2013. 195 s.
13. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tt. / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. Kyiv : Naukova dumka, 1970-1980.

Новосад Юлія Ігорівна, асистент кафедри теорії і практики перекладу Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Україна).

Новосад Юлія Игоревна, ассистент кафедры теории и практики перевода Тернопольского национального педагогического университета имени Владимира Гнатюка (Украина).

Yuliia Novosad, Assistant of the Department of Theory and Practice of Translation, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 19.04.2021

Статтю прийнято до друку: 26.04.2021

УДК 81:165.194 (045)

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-274-281

ARTICLE AS A TRADITIONAL MEANS OF EXPRESSION OF THE CATEGORY OF CERTAINTY / UNCERTAINTY IN ENGLISH-UKRAINIAN TRANSLATION

Yuliia Sydorenko

Petro Mohyla Black Sea National University

Ukraine, Mykolaiv, 68 Paratroopers Str., 10

e-mail: sydorenko.iuliia@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6407-1017

Introduction. *At the present stage of its development, linguistics is finding new solutions to current problems of language functioning in the process of enriching knowledge about its basis, about the peculiarities of the linguistic picture of the world and linguistic consciousness. The contribution of linguistic science to this issue involves the study of the identification of linguistic means by understanding the world around us, by studying the forms of linguistic consciousness. Such forms include, in particular, language categories that help to subordinate ideas about the world and the personality, and which are responsible for the language functioning as a system. This allows us to say that language categories are a special format of knowledge, and to emphasize the need for their study. The category of certainty / uncertainty is one of such language categories and can be considered as a universal conceptual category, characteristic of all languages.*

The category of certainty / uncertainty has repeatedly been the subject of in-depth theoretical and applied analysis in linguistics. This category is somehow characteristic of most languages. The content of the category of certainty / uncertainty indicates whether a certain object denoted by a noun is considered to belong to a certain class of objects, or an object that stands out from the class of homogeneous objects.

The purpose of the article is to study the features of the implementation of English means of the category of certainty / uncertainty in the Ukrainian language (on the example of the Ukrainian translation of the novel by Jonathan Safran Foer "Everything is Illuminated").

Methods – analysis, synthesis, comparison and generalization of scientific literature, comparative analysis of the source text and translation, descriptive method, method of quantitative analysis.

The originality of the research lies in the disclosure of problems related to the article, identification and formulation of its functions and meanings, systematization of scientific approaches to determining ways of translation of articles as an element of the category of certainty / uncertainty by means of the Ukrainian language.

Results and conclusions. *Thus, analyzing the options for translating the article as the main indicator of the category of certainty / uncertainty, we recorded the following means of reproducing the contextual meanings of the article: lexical and grammatical means (definite article (indicative pronouns, definite pronouns, relative pronouns, possessive pronouns, adjectives, specifying the meaning of the word), indefinite article (pronouns of different categories (indefinite pronouns, indicative pronouns, possessive pronouns, definite pronouns, interrogative pronouns), numerals, adjectives, adverbs, particles, clarifying the meaning of the word), morphological (replacement of singular forms of English and sets of Ukrainian nouns) and syntactic, primarily concerning the*

word order (definite article - preposition of the subject in relation to the predicate; indefinite article – postposition of the subject in relation to the predicate).

We consider the ways of transmitting the category of certainty / uncertainty at the level of the text and different types of discourses to be a promising direction for further research.

Keywords: *category of certainty / uncertainty, article, non-article languages, article languages.*

АРТИКЛЬ ЯК ТРАДИЦІЙНИЙ ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ / НЕВИЗНАЧЕНОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ ТА СПОСОБИ ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Юлія Сидоренко

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

e-mail: sydorenko.iuliia@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6407-1017

Статтю присвячено актуальній лінгвістичній проблемі – статусу категорії визначеності / невизначеності в українській і англійській мовах. Показниками цієї категорії в англійській мові слугують насамперед артикли. Натомість показниками цієї категорії в українській мовній системі виступають лексичні засоби. Через це постають питання щодо адекватного відтворення цієї категорії під час перекладу тоді, коли мова оригіналу – артиклева, а мова перекладу – безартиклева. Категорія визначеності / невизначеності неодноразово була предметом поглибленого теоретичного та прикладного аналізу в лінгвістиці. Ця категорія характерна для більшості мов.

Метою статті є вивчення особливостей реалізації англійських засобів вираження категорії визначеності / невизначеності в українській мові (на прикладі українського перекладу роману Джонатана Сафрана Фоера «Все ясно»). Методи дослідження – аналіз, синтез, порівняння й узагальнення наукової літератури, порівняльний аналіз оригіналу та перекладу, описовий метод.

Автор виділяє такі засоби відтворення означеного артикля, як лексико-граматичні (вказівні займенники, означальні займенники, відносні займенники, присвійні займенники, прикметники, дієприкметники, числівники, частки, уточнювальні значення слова), морфологічні (заміна форм однини англійських іменників формами множини українських іменників) та синтаксичні, насамперед порядок слів (препозиція підмета стосовно присудка). Також, як відзначають вчені, означений артикль може не перекладатися. Ми виявили, що для відтворення неозначеного артикля при перекладі на українську мову застосовують лексико-граматичні (неозначені займенники, вказівні займенники, присвійні займенники, означальні займенники, питальні займенники, підсилені емпатичними частками, числівники, прикметники, прислівники, частки, уточнювальні значення слова), морфологічні (заміна форм однини англійських іменників формами множини українських іменників) та синтаксичні засоби (постпозиція підмета стосовно присудка). Як свідчить проведений аналіз, неозначений артикль, який виконує суто граматичну функцію, може не реалізовуватися в тексті перекладу.

Ключові слова: *категорія визначеності / невизначеності, артикль, артиклеві мови, безартиклеві мови.*

АРТИКЛЬ КАК ТРАДИЦИОННЫЙ СПОСОБ ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ ОПРЕДЕЛЕННОСТИ / НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И СПОСОБЫ ЕГО ВОССОЗДАНИЯ В УКРАИНСКОМ ПЕРЕВОДЕ

Юлия Сидоренко

Черноморский национальный университет имени Петра Могилы

Николаев, ул.68 Десантников 10

sydorenko.iuliia@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6407-1017

Статья посвящена актуальной лингвистической проблеме – статусу категории определенности / неопределенности в украинском и английском языках. Показателями данной категории в английском языке служат прежде всего артикли. Зато показателями данной категории в украинской языковой системе выступают лексические средства. Из-за этого возникают вопросы относительно адекватного воспроизведения этой категории при переводе в случаях, когда язык оригинала – артиклевый, а язык перевода – безартиклевый. Категория определенности/неопределенности неоднократно была предметом углубленного теоретического и прикладного анализа в лингвистике. Эта категория характерна для большинства языков.

Целью статьи является изучение особенностей реализации английских средств выражения категории определенности/неопределенности в украинском языке (на примере украинского перевода романа Фюер «Все ясно»). Методы исследования – анализ, синтез, сравнение и обобщение научной литературы, сравнительный анализ оригинала и перевода, описательный метод.

Автор выделяет такие средства воспроизведения определенного артикля, как лексико-грамматические (указательные местоимения, определительные местоимения, относительные местоимения, притяжательные местоимения, прилагательные, причастия, числительные, частицы, уточняющие значение слова), морфологические (замена форм единственного числа английских существительных формами множественного украинских существительных) и синтаксические, прежде всего порядок слов (препозиция подлежащего относительно сказуемого). Также, как отмечают ученые, определенный артикль может не переводиться. Автор обнаружил, что для воспроизведения неопределенного артикля при переводе на украинский язык применяются лексико-грамматические (неопределенные местоимения, указательные местоимения, притяжательные местоимения, определительные местоимения, вопросительные местоимения, усиленные эмфатические частицы, числительные, прилагательные, наречия, частицы, уточняющие значение слова), морфологические (замена форм единственного английских существительных формами множества украинских существительных) и синтаксические средства (постпозиция подлежащего относительно сказуемого). Как показывает проведенный анализ, неопределенный артикль, который выполняет непосредственно грамматическую функцию, может не реализовываться в тексте перевода.

Ключевые слова: категория определенности / неопределенности, артикль, артиклевые языки, безартиклевые языки.

Formulation of the problem. At the present stage of its development, linguistics is in the process of finding new solutions to current problems of language functioning in the process of enriching knowledge about its basis, about the peculiarities of the linguistic picture of the world and linguistic consciousness. The contribution of linguistic science to this issue involves the study of the identification of linguistic means that serve for the understanding of the world around us by studying the forms of linguistic consciousness. Such forms include, in particular, language categories that help to subordinate ideas about the world and the personality, and which are responsible for the functioning of a language as a system. This allows us to say that language categories are a special format of knowledge, and to emphasize the need for their study. The category of certainty / uncertainty is one of such language categories and can be considered as a universal conceptual category, characteristic of all languages.

The category of certainty / uncertainty has repeatedly been the subject of in-depth theoretical and applied analysis in linguistics. This category is somehow characteristic of most languages. The content of the category of certainty / uncertainty indicates whether a certain object denoted by a noun is considered to belong to a certain class of objects, or an object that stands out from the class of homogeneous objects.

Analysis of recent research and publications. Leading scientists such as E. Barabash, M. Bloch, V. Burlakov, A. Vetoshkina, L. Gurenko, O. Espersen, I. Ivanova, J. Kerm, P. Christophersen, J. Lynch, O. Marantzman, Y. Myronets, M. Nikitin, E. Reiman, B. Rogovska, T. Sokolova, O. Smirnytsky, G. Sweet, B. Khaimovich, O. Schweizer, D. Stelling and others devoted their works to the study of the article as the main means of expressing certainty / uncertainty. V. Labetova explores the category of certainty / uncertainty in terms of hidden grammar.

Problems of translation of the article were in the center of scientific research of G. Vakhnik, A. Gudmanyanyan, Y. Zhluktenko, V. Karaban, I. Korunets, A. Fedorov and others. However, there is still a need for a comprehensive study that would show the place of the category of certainty / uncertainty in the system of the Ukrainian language. Thus, the relevance of the problem raised lies in the question that arises when translating from the original article language to the language of translation - non-article one.

The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the translation of English means of the category of certainty / uncertainty (article) into the Ukrainian language (on the example of the Ukrainian translation of Jonathan Safran Foer's novel "*Everything is Illuminated*").

Presentation of the main research material. When translating a text from English into Ukrainian, in addition to problems directly related to the translation of lexical items, there may be difficulties in conveying the meanings of grammatical forms. It is well known that the grammatical phenomena of the English language differ from the grammatical phenomena of the Ukrainian language. The category of certainty / uncertainty in the languages being compared has a different linguistic essence, is perceived and reproduced differently by its speakers. In the Ukrainian language, where the category of the article is absent, the category of certainty / uncertainty is unmorphologized, hidden and has no specialized grammatical forms of expression, being realized as an additional meaning of some other grammatical means. Among the grammatical elements of the English language that do not have formal equivalents in Ukrainian, articles need special attention when translating. The absence of articles in the Ukrainian language does not mean that similar concepts in it cannot be expressed by other means. Translation theory explores and offers different ways of conveying the meanings and functions of this part of speech.

It is well known that the article is a formal grammatical indicator and the most neutral means of expression of the category under study.

The study confirmed that the article as a linguistic phenomenon invariably continues to arouse keen interest of scientists. Among the reasons for this interest, we have identified the following: the problem of the place of the article in the language, the number of articles, the variety of functions of the article, ambiguity, the difficulties associated with its translation into non-article languages.

In our opinion, the simplest way to convey the meaning of the definite article is zero translation, in which the article is omitted during the translation process.

We found that the use of this technique is possible in cases where the non-equivalent form performs a grammatical function and does not affect the overall content of the message [1].

Analysis of the novel and its translation showed that the preservation of the category of certainty / uncertainty, which is expressed in English by the definite article, in the translated text sometimes requires the use of additional morphological means, namely the plural forms of this noun.

In cases where it is necessary to highlight and emphasize a certain lexical and semantic nuance of the meaning of the word, as a rule, the meaning of certainty is transmitted in translation by word order [3].

Thus, the above examples show that the syntactic means of the language (in this case - Ukrainian) open opportunities for the transmission of meanings expressed in English through the article. According to A. Fedorov, this possibility of translation is by no means universal, i.e. it is by no means a rule without exceptions. But from the point of view of translation theory, which is based on the analysis of different cases of the relationship between languages, it is important that for the transfer of morphological means of one language, which has no formal counterpart in another language, means of another level are used - not morphological but syntactic. It is important that a specific means of translation language (freer word order) is used to convey a specific element of the original language (article) [10].

Among the morphological categories of the Ukrainian language that can render the meaning of the English article in translation, linguists (A. Gudmanyana, V. Burlakova, Y. Zhluktenko, I. Ivanova, V. Karaban, G. Pocheptsov), first of all, single out pronouns of different categories, for example:

1. Indicative pronoun *цей* (*ця, це, ці*).
2. Indicative pronouns *такий* (*той, та, те, ті*), *той самий*, (*саме той, та сама*), *такий самий*.
3. Possessive pronouns *мій, твій, його, її, їхні, свій*.
4. Defining pronoun *весь, вся, всі, все / цілий*.
5. Relative pronoun *який* (*яка, яке, які*).
6. Defining pronoun *сам, сам собою, інший / інша*.

It should be noted that the equivalents of the definite article, as suggested by the above mentioned scholars, may be other lexical and grammatical units of the Ukrainian language – numerals, adjectives, verbs, particles are the means of transmitting certainty

As for the use of the definite article to indicate a previously known person or object from the context, it may be translated by:

1. Indicative pronouns *той, той самий, цей, те*. *The good gefilte fishmonger Bitzl Bitzl R watched **the** commotion from his paddleboat, which was fastened with twine to one of his traps. – Чесний торговець свіжою рибою Біцль Біцль Р. спостерігав за **цим** гармидером зі свого човна, прив'язаного до одного зі своїх ятерів.*
2. Adjective (in the function of attribute) *теперішній, нинішній, існуючий, діючий* etc.

3. Additional and (or) words clarifying the meaning. The context of a sentence, paragraph or whole text suggests a correct translation

We studied the ways of translating an indefinite article as an expression of the category of uncertainty. In most cases an indefinite article that performs a purely grammatical function is not translated. For example *Father toils for a travel agency, denominated Heritage Touring. – Мій Батя вкалує на **О** туристичну агенцію «Дорогами предків».*

According to scholars, when translating noun groups with indefinite articles, it should be remembered that the subject expressed by such a group is the center of the message in the sentence, and therefore the translator should use the permutation of the subject at the end of the sentence. Thus, the corresponding noun with an indefinite article in the Ukrainian language is in the postposition of the subject in relation to the predicate.

The study found that to implement the category of uncertainty, which is expressed in English by the indefinite article, in the text of translation sometimes additional morphological means, namely the plural forms of the noun are used, for example *Father's agency scores a translator, guide, and driver for the Jews, who try to unearth places where their families once existed. – Батіна агенція пропонує послуги **перекладачів, гідів і водіїв** тим євреям, які хочуть відвідати місця, де колись жили їхні предки.*

We have found out that the equivalents of the English indefinite article translated into Ukrainian can also be various lexical and grammatical units of the Ukrainian language. Pronouns, numerals, adjectives, adverbs, particles, etc. are the means of transmitting uncertainty here. I. Gavrilova and Y. Sadovska emphasize that the absence of a formal indefinite article, as well as the definite article, does not prevent the grammar of the Ukrainian language to express a universal category of certainty and uncertainty [2].

Thus, in the Ukrainian language there are a number of pronouns of different types that are used similarly to English articles, for example:

1. Indefinite pronouns *якийсь, якась, якесь* (without quantitative or ordinal numbers): *I've got it! a man shouted from the far end of the river. I've got it! – Я дістав його! – закричав якийсь чоловік з дальшого закута річки, – він у мене!*

2. Indicative pronouns *той (та, те), такий (така, таке)* (when a lexically significant indefinite article precedes a noun under logical emphasis) *But now that there was an offense – that the shtetl should be that shithhead's namesake – the citizens had a name not to go by. – А менер, коли трапилася така халепка – і містечко назвали іменем того тупоголового невігласа – мешканці ніяк не називали своє поселення навмисно.*

3. One of the possessive pronouns (according to their contextual meaning): *He had even lost a name.... – Він навіть загубив своє ім'я....*

4. One of the defining pronouns *It was a secret when the Well-Regarded Rabbi awoke one morning with these words on his tongue: BUT WHAT IF? – Інша таємниця постала, коли Доброчесний Рабин прокинувся вранці, а з його язика ледве не злетіли слова: А ЩО ЯК?*

5. Interrogative or indefinite pronouns, amplified by emphatic particles: *It's possible that he, or a part of him, washed up on the sands of the Black Sea, or in Rio, or that he made it all the way to Ellis Island. – Можливо Трохима, чи бодай якусь його частину, викине хвилями десь на узбережжі Чорного моря чи у самому Ріо, а може, навіть донесе до острова Еліс.*

An indefinite article can be translated with the help of cardinal numerals *один (одна, одне)* and the ordinal number *перший*, for example: *It was a secret when Yankel shrouded the clock in black cloth. – Перша таємниця народилася тоді, коли Янкель загнув годинника чорним.*

We have found that relative adjectives can be seen as the equivalents of the indefinite article: *певний, відомий, справжній*, etc., the choice of which depends on both the contextual conditions and the additional shades of meaning of the noun. The relative adjective *цілий* is also used, and it is close in meaning to the definite pronouns *весь, вся, все* [7], for example: *He stored them in a thing on his belt. – Він ховав їх у спеціальній штуці собі на поясі.*

In the course of research, we found that the contextual meaning of an indefinite article can be conveyed by an adjective enhanced by an emphatic or other particle or group of particles, for example: *OK, I had never met a Jewish person until the voyage. – О'кей, от тільки справжнього єврея до тієї поїздки я взагалі не бачив.*

Among the morphological categories of the Ukrainian language that can compensate for the meaning of the English indefinite article in translation, scholars distinguish adverbs (*навіть, зовсім*, etc.) and particles [7], for example: *Mother is a humble woman. – Моя мама дуже скромна жінка.*

In the course of the research we came to a conclusion that an indefinite article can be realized in the Ukrainian translation with the help of words and expressions *новий, ще один, такий як, постать на кшталт*, etc. [6]

We agree with I. Gavrilova and Y. Sadovska that although the issues of categorical status and place of the category of certainty / uncertainty in the modern Ukrainian language are not fully clarified, there are stable and universal features of this category in non-article languages, including Ukrainian.

Conclusions and prospects for further research. Thus, analyzing the options for translating the article as the main indicator of the category of certainty / uncertainty, we recorded such means of reproduction of the article as lexical and grammatical (indicative pronouns, definite pronouns, relative pronouns, possessive pronouns, adjectives, verbs, numerals,), morphological (replacement of singular forms of English nouns by plural forms of Ukrainian nouns) and syntactic, first of all word order (subject preposition in relation to predicate). Also, as noted by scientists, definite article may not be translated. Lexical and grammatical (indefinite pronouns, indicative pronouns, possessive pronouns, definite pronouns, interrogative pronouns, amplified by emphatic particles, numerals, adjectives, adverbs) are used to translate an indefinite article into Ukrainian. Morphological (replacement of singular forms of English nouns by plural forms of Ukrainian nouns) and syntactic means (postposition of the subject in relation to the predicate) are also used. As our analysis shows, an indefinite article that performs a purely grammatical function may not be realized in the translated text.

We consider ways of conveying the category of certainty / uncertainty at the textual level and different types of discourses to be a promising research issue. It is a promising direction for further.

REFERENCES

1. Vakhnik H. H. Hramatychni problemy perekladu: konspekt lektsii ta dydaktychnyi material dlia studentiv linhvistychnykh spetsialnostei. Cherkasy : ChITI, 2001. 84 s.
2. Havrylova I. M., Sadovska Yu. V. Katehoriia vyznachenosti i nevyznachenosti u nimetskii i ukrainskii movakh. *Naukovyi visnyk Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Ivana Franka. Serii: «Filolohichni nauky» (movoznavstvo)* : zbirnyk naukovykh prats. Drohobych, 2019. № 11. S. 23–27.
3. Zhluktenko Yu. O. Kontrastyvnyi analiz yak pryiom movnoho doslidzhennia. *Narysy z kontrastyvnoi linhvistyky*. Kyiv : Naukova dumka, 1979. 196 s.

4. Zahorodnia L. Z. Kohnityvna model yak optymalna model reprezentatsii artyklya v tsilovomu teksti. *Odeskyi lnhvistychnyi visnyk*. 2016. Vyp. 7. S.262–266.
5. Ivanova I. P., Burlakova V. V, Pocheptsov G. G. Teoreticheskaya grammatika sovremennogo angliyskogo yazyka. Moskva,1981. 285 s.
6. Karaban V. I., Meis Dzh. Teoriia i praktyka perekladu z ukrainskoi movy na anhliisku movu. Vinnytsia : Nova Knyha, 2003. 608 s.
7. Korunets I. V. Teoriia i praktyka perekladu (aspektnyi pereklad): pidruch. [dlia stud. vyshch.navch. zakl.]. Vinnytsia : Nova Knyha, 2003. 448 s.
8. Labetova V. M. Katehoriia vyznachenosti/nevyznachenosti kriz pryizmu idei prykhovanoi hramatyky. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2017. V(31), Issue: 118. S. 37–41.
9. Udovichenko H. M. Vyznachenist/nevyznachenist yak hramatychna i yak prykhovana funktsionalno-semantychna katehoriia. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Serii: Filolohichni nauky*. 2019. № 1. S. 316–322.
10. Fedorov A. V. Osnovy obshchey teorii perevoda (lingvisticheskie problemy). Moskva : OOO «Izdatelskiy Dom «FILOLOGIYA TRI», 2002. 416 s.
11. Foer, Dzhonatan Safran Vse Yasno: Roman / Per. z anhl. Rostyslava Semkiva. Kyiv : Fakt, 2005. 428 s.

Сидоренко Юлія Ігорівна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Чорноморського національного університету імені Петра Могили (Україна).

Сидоренко Юлія Ігорівна, кандидат педагогічних наук, старший преподаватель кафедры теории и практики перевода с английского языка Черноморского национального университета имени Петра Могилы (Украина).

Yuliia Sydorenko, Ph.D., Senior Lecturer of the Department of Theory and Practice of Translation from English, Petro Mohyla Black Sea National University (Ukraine).

Стаття надійшла: 28.04.2021

Статтю прийнято до друку: 06.05.2021

УДК 316.776:81-2

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-281-290

СУЧАСНІ АСПЕКТИ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Оксана Старостіна

Міжнародний гуманітарний університет

Україна, Одеса, Фонтанська дорога, 33

e-mail: stat0707@ukr.net

ORCID: 0000-0002-4546-8745

У статті розглянуто сучасні аспекти міжкультурної комунікації. Зазначено, що інформаційна революція істотно прискорила, розширила і трансформувала міжкультурні комунікації, а цифровізація всіх аспектів життя людини дала поштовх для розширення глобалізації та розвитку медіакультури. Відзначено, що за сучасних умов значно покращився

доступ до ресурсів будь-якої культури та її досягнень. Сучасні комунікаційні технології надали нові інструменти для спілкування людей різних етнокультурних спільнот. Констатовано, що в таких умовах міжкультурна комунікація вийшла далеко за рамки територіальних, культурних, релігійних, етичних та інших відмінностей між людьми. Інтернет дуже сильно вплинув на розвиток міжкультурних зв'язків, стираючи межі соціокультурних відмінностей між людьми та сприяючи побудові нових відносин у рамках міжкультурної взаємодії. Інтернет-середовище сьогодні є масовим комунікативним простором для організації міжкультурних зв'язків та підвищення загальної ефективності міжкультурної взаємодії, а інтернет-спілкуванню притаманна значна активність людей у пізнанні чужої культури й мови. Відзначено, що віртуальна масова й міжособистісна міжкультурна комунікація сьогодні здійснюється за допомогою електронної пошти, чатів, веб-форумів, соціальних мереж і блогів. Також зазначено, що в умовах пандемії Covid-19 міжкультурні комунікації набувають нових форм взаємодії. Зроблено висновок, що проблеми масової міжкультурної комунікації в умовах цифровізації та медіатизації мають надзвичайне значення, оскільки змінюють свідомість людини. Також констатовано, що в сучасних умовах міжкультурна комунікація набуває додаткового розвитку, при цьому прискорюється уніфікація різних культур, відбувається більш активна міжкультурна взаємодія представників різних країн, що мають власні мовні культурні, соціально-психологічні, управлінські та інші традиції.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, міжкультурна взаємодія, інформаційна революція, цифровізація, глобалізація, етнокультурні спільноти, соціокультурні відмінності, Інтернет-середовище, комунікативний простір, уніфікація культур.

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Оксана Старостина

Международный гуманитарный университет

Украина, Одесса, Фонтанская дорога, 33

e-mail: stat0707@ukr.net

ORCID:0000-0002-4546-8745

В статье рассмотрены современные аспекты межкультурной коммуникации. Отмечено, что информационная революция существенно ускорила, расширила и трансформировала межкультурные коммуникации, а цифровизация всех аспектов жизни человека дает толчок для расширения глобализации и развития медиакультуры. Отмечено, что в современных условиях значительно улучшился доступ к ресурсам любой культуры и ее достижений. Современные коммуникационные технологии предоставили новые инструменты для общения людей разных этнокультурных сообществ. Констатировано, что в таких условиях межкультурная коммуникация вышла далеко за рамки территориальных, культурных, религиозных, этических и других различий между людьми. Интернет очень сильно повлиял на развитие межкультурных связей, стирая границы социокультурных различий между людьми и способствуя построению новых отношений в рамках межкультурного взаимодействия. Интернет-среда сегодня является массовым коммуникативным пространством для организации межкультурных связей и повышения общей эффективности межкультурного взаимодействия, а интернет-общению присуща значительная активность людей в познании чужой культуры и языка. Отмечено, что

виртуальная массовая и межличностная межкультурная коммуникация сегодня осуществляется с помощью электронной почты, чатов, веб-форумов, социальных сетей и блогов. Также отмечено, что в условиях пандемии Covid-19 межкультурные коммуникации приобретают новые формы взаимодействия. Сделан вывод, что проблемы массовой межкультурной коммуникации в условиях цифровизации и медиатизации имеют чрезвычайное значение, поскольку изменяют сознание человека. Также констатировано, что в современных условиях межкультурная коммуникация приобретает дополнительное развитие, при этом ускоряется унификация различных культур, происходит более активное межкультурное взаимодействие представителей различных стран, имеющих собственные речевые культурные, социально-психологические, управленческие и другие традиции.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, межкультурное взаимодействие, информационная революция, цифровизация, глобализация, этнокультурные сообщества, социокультурные различия, Интернет-среда, коммуникативное пространство, унификация культур.

MODERN ASPECTS OF INTERCULTURAL COMMUNICATION

Oksana Starostina

International Humanitarian University
Ukraine, Odesa, Fontanskaya road, 33
e-mail: stat0707@ukr.net
ORCID: 0000-0002-4546-8745

Introduction. *The article considers modern aspects of intercultural communication. It is noted that the information revolution has significantly accelerated, expanded and transformed intercultural communications, and the digitalization of all aspects of human life gives impetus to the expansion of globalization and the development of media culture. It is noted that access to the resources of any culture and its achievements has improved significantly in modern conditions.*

Purpose. *The purpose of the article is to study the modern features of intercultural communication.*

Methods. *The following methods were used during writing the article: historical method, systems analysis, generalization, synthesis, induction and deduction.*

Results. *Modern communication technologies have provided new tools for communication between people of different ethnocultural communities. It is stated that in such conditions intercultural communication has gone far beyond territorial, cultural, religious, ethical and other differences between people. The Internet has greatly influenced the development of intercultural relations, blurring the boundaries of socio-cultural differences between people and helping to build new relationships in intercultural interaction. Today, the Internet environment is a massive communication space for the organization of intercultural relations and increase in the overall effectiveness of intercultural interaction. Internet communication is characterized by remarkable activity of people in learning about another culture and language. It is noted that virtual mass and interpersonal intercultural communication today is carried out through e-mail, chats, web forums, social networks and blogs. It is also noted that intercultural communication is acquiring new forms of interaction in the context of the Covid-19 pandemic.*

Originality. *Intercultural communication includes interaction of languages and cultures, it is important to understand and take into account the linguistic picture of the world of each*

participant in the international perspective. Thus, the study of intercultural communication is a relevant topic.

Conclusion. *It is concluded that the problems of mass intercultural communication in the context of digitalization and mediatization are extremely important because they change the human consciousness. It is also stated that intercultural communication found its further development in modern conditions, at the same time, the unification of different cultures is accelerating. There is a more active intercultural interaction of representatives of different countries with their own linguistic cultural, socio-psychological, managerial and other traditions.*

Keywords : *intercultural communication, intercultural interaction, information revolution, digitalization, globalization, ethnocultural communities, socio-cultural differences, Internet environment, communicative space, unification of cultures.*

Постановка проблеми. Термін «міжкультурна комунікація» був уведений у науковий обіг Е. Холлом та Д. Трагером у 1954 р. [12]. Стрімке взаємопроникнення світових культур і мов зумовило подальший розвиток інтересу до цього явища. Сьогодні міжкультурні комунікації – комплексний феномен, що потрапив у поле зору багатьох наук. Оскільки міжкультурна комунікація передбачає взаємодію мов і культур, важливо зрозуміти і врахувати мовну картину світу кожного учасника міжнаціонального спілкування.

Розширення сфер і способів міжкультурної комунікації наразі вимагає формування особистості, здатної до продуктивної комунікації, діалогу, взаєморозуміння між людьми, пізнання психології та культури інших народів. Знання і розуміння дії механізмів міжкультурної комунікації потрібно як для професійного, так і для особистісного розвитку. Воно розширює уявлення індивіда про себе як про представника певної культури, сприяє встановленню діалогу з іншими культурами, визначає сутність і місце його культури у світовому просторі. Тому вивчення міжкультурної комунікації є актуальним науковим завданням.

Аналіз останніх досліджень и публікацій. Проблемам міжкультурної комунікації присвячено значну кількість досліджень, здійснених у рамках різних наук. Серед останніх наукових розробок у цьому напрямі можна вказати публікації І. Ю. Головаш [2], С. П. Денисової [3], В. А. Діброва [4], Л. З. Ребухи [7] та ін.

Проте з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій міжкультурні комунікації зазнають значних змін. Уплив сучасних технологій на міжкультурні комунікації не має наразі всебічного висвітлення у вітчизняних наукових джерелах. У цьому контексті можна згадати хіба що публікацію О. В. Птащенко, С. О. Родіонова, Я. М. Куш [6].

Пропонована стаття розширює і поглиблює наявні нечисленні дослідження в цьому напрямі.

Метою статті є дослідження сучасних особливостей міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Основи міжкультурних комунікацій можна побачити вже у філософсько-етичній думці, починаючи з античних часів [8, с. 186]. В античності існувала традиція відвідин грецькими філософами країн сходу. Античні філософи знайомилися зі східною науковою думкою, а потім використовували нові знання у власній науковій діяльності. Аристотель був першим, хто спробував сформулювати постулати етики спілкування. Далі міжкультурна комунікація почала активно розвиватися в епоху Римської Імперії завдяки інтенсифікації дорожнього будівництва і розвитку торговельних зв'язків. Уже тоді міжкультурне спілкування мало різні особливості, які проявлялися в мовних бар'єрах, духовних та етнічних розбіжностях.

У період середньовіччя триває розвиток міжкультурних взаємин, які спричинили потужний мовний і культурний обмін між мусульманською і європейською культурами, що стався внаслідок завоювання Піренейського півострова арабськими племенами. Арабізми в європейських мовах, особливо в іспанській, збереглися і до нашого часу [9, с. 110].

У Новий час філософи досліджували спілкування в процесі праці. Д. Юм уважав, що трудова діяльність тісно пов'язана зі спілкуванням. Т. Гоббс відзначає важливість спілкування для організації держави, його загальну користь для людей. У рамках німецької філософії інтерпретуються проблеми міжкультурних комунікацій таким дослідником, як Л. Фейєрбах, який стверджував, що людська сутність і все, що з нею пов'язано, проявляється саме в процесі спілкування [5]. Проблеми морально-ціннісних підстав розглядаються в працях Н. А. Бердяєва і С. Л. Франка. Їхні наукові праці містять роздуми про загальнолюдські цінності, культуру народів.

Вивчаючи роботи відомих філософів, можна прийти до висновку, що етичні норми кроскультурних комунікацій були спрямовані на пошук нових методів для створення ефективного діалогу за допомогою вивчення й аналізу культури особистості, з урахуванням мовної картини світу, де мова є невід'ємною частиною навколишньої дійсності людини, особливістю культури народу.

З розвитком і здешевленням комунікацій, особливо з другої половини ХХ століття, спостережено зростання інтересу до мови й культури інших народів, який стає послідовним й усвідомленим.

Сьогодні мова є сполучною ланкою між навколишньою дійсністю і мовною картиною світу людини, визначає вплив на особливості поведінки індивіда, формуючи його характер і морально-етичні норми. Тому важливо відзначити значущість мови у формуванні культури людини, вплив мовного аспекту на систему духовних норм.

Як наслідок мова і культура тісно переплелися в такому науковому напрямі, як міжкультурна комунікація. Значна частина теоретичних і методологічних знань та практичного досвіду у сфері досліджень міжкультурної комунікації була накопичена фольклористикою та етнологією. Протягом багатьох століть збиралася інформація про культурні відмінності, засоби комунікації, які використовувались народами світу, про традиції і уявлення, що існували в представників різних культур. Виявилось, що та сама інформація, ті самі цінності сприймаються по-різному людьми різних культур.

Міжкультурна комунікація, як науковий напрям, намагається зібрати й проаналізувати особливості всіх культур світу, зрозуміти, у який спосіб ці культури можуть взаємодіяти, контактувати, уникаючи конфліктів і непорозумінь.

У міжкультурній комунікації різні культури взаємодіють між собою і взаємовпливають один на одного. При цьому незнання й непоінформованість про особливості культури співрозмовника знижують ефективність комунікації і можуть призводити до конфліктних ситуацій. У процесі взаємодії з культурою, чії поведінкові норми маловідомі, може відчуватися тривога. Це почуття посилюється, якщо за підсумками комунікації з іноземним співрозмовником потрібно приймати будь-які спільні рішення. Часто таку тривогу не відносять до наслідків міжкультурних відмінностей, а помилково вважають, що не змогли налагодити контакт зі співрозмовником через особистісні суперечності [10].

Кожна культура має певний набір норм і правил поведінки, які диктують допустимі форми вираження й передачі інформації. Методи, до яких підсвідомо вдаються для кодування інформації, можуть бути не тільки мовними, але й інтерактивними. Вони часто

різняються в народів різних культур. Для кожної культури характерною є своя манера мови, або, інакше кажучи, свій стиль дискурсу. Однією з причин міжкультурного конфлікту є неправильна оцінка дискурсивного стилю, і досить часто ті норми поведінки, які вважаються позитивними в одній культурі, можуть бути потрактовані з негативного боку в іншій. Основними бар'єрами для комунікації представників різних культур є хвилювання, лінгвістичні відмінності, етноцентризм, очікування подібності культур на підсвідомому рівні і подальше розчарування через відсутність явних подібностей («культурний шок») [1]. Іноді зовсім випадкові співзвуччя слів можуть стати причиною курйозних ситуацій у процесі міжкультурного діалогу.

Під час міжкультурного обміну інформацією між представниками різних культур може виникати проблемна асиметрична комунікація. Різне сприйняття потоків інформації також відіграє важливу роль у побудові міжкультурної комунікації. Те, як співрозмовники сприймають час, мову, ділову культуру, норми й цінності впливає на комунікативний процес і при явних розбіжностях у сприйнятті навколишнього світу може виникати когнітивний дисонанс [13].

Різні системи цінностей, які накладають певні маркери на культуру, також відіграють велику роль у міжкультурній комунікації. Цінність належить до духовного світу людини. Цінності виконують регулятивну функцію в суспільстві. Становлення цінностей відбувається з народження і триває впродовж усього життя, відповідно, під час зіткнення із чужими цінностями, людина здатна відчувати «культурний шок» [11].

Інформаційна революція кінця ХХ – початку ХХІ століття істотно прискорила, розширила й трансформувала міжкультурні комунікації. Ще 30 років тому люди користувалися пейджером, а до цього – телефоном і телеграфом. Сьогодні майже кожен із нас має у своєму розпорядженні смартфон, за наявності Інтернету, у якому людина в будь-якій точці світу може отримати найширші інформаційні можливості щодо пошуку, передачі, зберігання й обробки інформації. Сьогодні багато хто, маючи певні навички, може стати суб'єктом масової комунікації з мільйонними аудиторіями з різних країн і континентів. Такий стан речей накладає свій відбиток на міжкультурну комунікацію: більше немає кордонів і відстаней, усі охочі можуть поспілкуватися з носієм будь-якої культури, не виходячи зі свого будинку. Цифровізація всіх аспектів життя людини дає поштовх для розширення глобалізації та розвитку медіакультури.

Заклади культури здебільшого цифровізовані, люди можуть відвідувати відомі музеї світу віртуально. Щобільше, технології доповненої реальності дозволяють створювати ефект присутності. Сьогодні не обов'язково приходити в Лувр, аби переглянути світові шедеври. Досить зайти в Інтернет у зручний час. У цьому аспекті також є проблема. Вона полягає в тому, що при дотику до культури більше немає відчуття справжності, присутності. Ознайомлення відбувається не з фізичною експозицією.

В умовах кіберпростору кожна людина має доступ до ресурсів будь-якої культури та її досягнень. Вона навіть може створити власну культуру, об'єднавши людей за інтересами та рядом критеріїв. Кожна людина може стати носієм певного пакета ідентичностей, які вона обере сама, продукуючи нові або приєднуючись до вже наявних.

Кордон між особистим і суспільним простором розмивається, кожна дія, наприклад, слово, фотографія, проходження опитування або перегляд відео, стає надбанням громадськості, що нерідко навіть не помічається. Візуалізація комунікації через картинки і відео, заміна емоцій на емодзі знижує якість спілкування, замінюючи його цифровими шаблонами. Водночас мобільний зв'язок і всесвітня комп'ютерна мережа надали нові

інструменти для спілкування людей різних етнокультурних спільнот, які проживають як близько, так і на значній відстані. Поширеність інтернету робить можливим єднання культур та інтеграцію різних соціальних об'єднань, залучення їх до здобутків світової цивілізації. Сьогодні для здійснення міжкультурної комунікації досить натиснути декілька клавіш на комп'ютері або скористатися планшетом чи смартфоном. Отож міжкультурна комунікація вийшла далеко за рамки територіальних, культурних, релігійних, етичних та інших відмінностей між людьми. В умовах сучасних високотехнологічних Інтернет-комунікацій полікультурна особистість має можливість започаткувати знайомство, дружбу, побудувати діалог як з носіями своєї культури, так і з представниками інших націй і культур. Будь-яка комунікація обов'язково має на увазі певні правила етикету, загальноприйняті норми поведінки, відповідні традиціям, світогляду, засадам життя певного соціуму. Носієм цих культурних цінностей є індивід, його світосприйняття та ступінь інкультурації сприяють ефективній міжкультурній взаємодії.

Інтернет дуже сильно вплинув на розвиток міжкультурних зв'язків, стираючи межі соціокультурних відмінностей між людьми. Сьогодні він сприяє побудові нових відносин у рамках міжкультурної взаємодії. Інтернет-спілкуванню притаманна значна активність людей у пізнанні чужої культури і мови, бажання навчатися всьому новому, розширювати світогляд, удосконалювати володіння мовами для підвищення рівня самоосвіти та загальної мовної компетенції. Усесвітня комп'ютерна мережа є універсальним простором для віртуального, мережевого, інтерактивного міжкультурного спілкування за умови наявності певного програмного забезпечення: браузерів, месенджерів, мобільних додатків тощо.

Віртуальна масова й міжособистісна комунікація сьогодні здійснюється за допомогою електронної пошти, чатів, веб-форумів, соціальних мереж і блогів. Навіть більше, віртуальна комунікація дозволяє одночасно вести декілька непересічних між собою бесід з людьми, з якими під час живого спілкування немає можливості спілкуватися, перебуваючи в одній компанії або в одному приміщенні. Віртуальна міжкультурна комунікація не тільки урізноманітнює засоби для спілкування на індивідуальному рівні, а й надає можливість інтеграції комунікативного середовища в інтерактивному режимі. Інтернет-користувачі можуть публікувати свої дані, налагоджувати зворотний зв'язок, обговорювати та коментувати певну інформацію. Інтернет-сервіси надають майже необмежені ресурси для залучення учасників до міжкультурних контактів. Кожен учасник комунікації може не тільки отримати потрібну інформацію в межах рідної культури, а й вивчити відомості з інших культур, поступово підвищуючи ефективність міжкультурної комунікації. Масовість такого спілкування визначається поширеністю Інтернет-технологій, наявністю швидкого доступу до різних мережевих спільнот, подоланням мовних перепон за рахунок використання сторонніх сервісів або збільшення власної мовної компетенції.

Інтернет-середовище сьогодні є масовим комунікативним простором для організації міжкультурних зв'язків та підвищення загальної ефективності міжкультурної взаємодії. Проблеми масової міжкультурної комунікації в умовах цифровізації та медіатизації мають надзвичайне значення, оскільки змінюють свідомість людини. Однією з проблем міжкультурної комунікації є розуміння своєї й чужої культури, які постійно перебувають у русі, оскільки культурна діяльність не зупиняється у своєму розвитку. Для розуміння культури людині доводиться занурюватися в її ціннісний зміст і самовизначатися для себе, інтерпретувати, що практично неможливо без урахування культурологічного, соціально-психологічного, релігійного і, звичайно, лінгвістичного аспектів. Під лінгвістичним компонентом міжкультурної комунікації маємо на увазі мову як засіб освоєння іншомовної

культури, що дозволяє зрозуміти спосіб життя і моделі поведінки, традиції і цінності, властиві іншому суспільству. Для успішної міжкультурної комунікації (реальної або віртуальної) учасник повинен мати міжкультурну комунікативну компетентність, під якою розуміють оволодіння основними знаннями типового представника досліджуваної лінгвокультурної спільноти, а також готовність і здатність використовувати ці знання для досягнення взаєморозуміння в ситуаціях опосередкованого та безпосереднього міжкультурного спілкування; знання мовних одиниць з національно-культурним компонентом значення, готовність і здатність адекватно їх застосовувати в ситуаціях міжкультурної комунікації.

В умовах пандемії Covid-19 міжкультурні комунікації набувають нових форм взаємодії. Багато підприємств і підприємців були змушені закритися або перейти на дистанційний режим роботи, значно знизилася кількість традиційних (офлайн) міжкультурних взаємозв'язків. Розвивати свої міжкультурні комунікації звичним способом стало неможливо. Ця ситуація змусила практикувати віддалені методи роботи. Освітні установи перейшли на дистанційне навчання. Уряди обговорюють державні питання за допомогою відеозв'язку. Лідери країн проводять зустрічі та конференції в дистанційному режимі. Віддалений метод роботи реалізується за допомогою сучасних додатків та інтернет-платформ. Загалом виклик, що виник у поточних реаліях, привів до переходу міжкультурної взаємодії на новий рівень.

Висновки. Отже, процес міжкультурної комунікації має власну специфіку. При цьому він непритаманний іншим видам спілкування, у ньому закладено значний культурно-розвивальний потенціал, який базується на розширенні знань про культурну своєрідність народів, пошуку спільних культурних елементів, готовності до розуміння, на більш довірливому ставленні до іншої культури, умінні розуміти й адекватно реагувати на почуття та емоції учасників комунікації; на правильному тлумаченні комунікативної поведінки представників іншої культури, запобіганні непорозумінню й зміні власної комунікативної поведінки в інтерактивному процесі.

У сучасних умовах міжкультурна комунікація набуває додаткового розвитку, при цьому прискорюється зрощення (уніфікація) культур, відбувається більш активна міжкультурна взаємодія представників різних країн, що мають власні мовні, культурні, соціально-психологічні, управлінські та інші традиції. Завдяки Інтернету розширюються інтерактивні форми комунікації. Взаємодія і зрощування культур, глобалізація – закономірний етап розвитку всього людства. Сучасні технології дозволяють відтворювати й тиражувати культуру в необмежених обсягах, надавати її суб'єктам обміну й комунікації в будь-яких точках планети, що, до речі, може нести певні ризики для подальшого розвитку особистості й людства.

Проблеми міжкультурної комунікації та міжкультурних суперечностей потребують постійної наукової уваги та розвитку як фундаментальних, так і прикладних основ їхнього осмислення й подолання.

Перспективами подальших наукових розвідок може бути дослідження типів і причин міжкультурних суперечностей, розроблення методологічного супроводу процесів подолання мовних конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурбело О. Р. Культурний шок – стрес акультурації. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2010. Вип. 3. С. 100–111.
2. Головаш І. Ю., Кобяков С. В., Погодіна М. Ю. Сучасний переклад і міжкультурна комунікація. *Мовознавчий вісник*. 2020. Вип. 28. С. 135–142.
3. Денисова С. П., Кузьмич О. В., Ніколаєва І. А. Міжкультурна комунікація як важливий напрямок дослідження в сучасному суспільстві. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологія*. 2020. Вип. 10. С. 7–9.
4. Діброва В. А. Коректне використання категорії заперечення у міжкультурній комунікації. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2020. Вип. 6. С. 207–215.
5. Множинська Р. В. Історія філософії (Антична філософія – Філософія доби Нового часу). Київ : КНУТД, 2011. 223 с.
6. Птащенко О. В., Родіонов С. О., Куц Я. М. Вплив інформаційних технологій на процес міжкультурної комунікації в аспекті розвитку міжнародного маркетингу та глобалізаційних процесів. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія : Економічні науки*. 2018. № 4. С. 92–101.
7. Ребуха Л. З., Рудакевич О. М. Особливості міжкультурної комунікації у практиці соціальної роботи в умовах поліетнічного регіону. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія : Педагогіка та психологія*. 2020. Вип. 1. С. 207–210.
8. Скомаровський В. О. Історія європейської філософії: Античність, Середньовіччя, Відродження. Умань : Сочінський М. М. [вид.], 2018. 581 с.
9. Сингаївська Г. В. Арабізми у сучасній іспанській мові: історія запозичення й особливості функціонування. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. Вип. 43(3). С. 108–115.
10. Lazar T. Some sources of Misunderstandings in Intercultural Business Communication. *International journal of Mathematical, Engineering & Management Sciences*. 2017. № 2(3). P. 91–101. URL : <http://researchgate.net/publication/317999851/> (дата звернення: 01.04.2021).
11. Samvar L. A., Porter R. E., McDaniel E. R. Intercultural Communication. USA : Wadsworth Cengage learning, 2010. 518 p.
12. Trager G., Hall E. Culture as Communication: A Model and Analysis. New York, 1954.
13. Vukia T., Zelenik M., Welzer T. Developing Intercultural Communication Competencies using various learning methods at a media communications study program. *Inovatus Services Ltd*. Vol. 4(6), P. 15–28. URL : <https://ideas.repec.org/a/mgs/jibrme/v4y2019i6p15-28.html> (дата звернення: 02.04.2021).

REFERENCES:

1. Burbelo O. R. Kulturnyi shok – stres akulturatsii. *Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiologhiia, psykholohiia, pedahohika, menezhment*. 2010. Vyp. 3. S. 100–111.
2. Holovash I. Yu., Kobiakov S. V., Pohodina M. Yu. Suchasnyi pereklad i mizhkulturna komunikatsiia. *Movoznavchyi visnyk*. 2020. Vyp. 28. S. 135–142.
3. Denysova S. P., Kuzmych O. V., Nikolaieva I. A. Mizhkulturna komunikatsiia yak vazhlyvyi napriamok doslidzhennia v suchasnomu suspilstvi. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia : Filolohiia*. 2020. Vyp. 10. S. 7–9.
4. Dibrova V. A. Korektnye vykorystannia katehorii zaperechennia u mizhkulturnii komunikatsii. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*. 2020. Vyp. 6. S. 207–215.
5. Mnozhynska R. V. Istoriia filosofii (Antychna filosofiiia – Filosofiiia doby Novoho chasu). Kyiv : KNUTD, 2011. 223 s.
6. Ptashchenko O. V., Rodionov S. O., Kushch Ya. M. Vplyv informatsiinykh tekhnolohii na protses mizhkulturnoi komunikatsii v aspekti rozvytku mizhnarodnoho marketynhu ta hlobalizatsiinykh protsesiv. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu tekhnolohii ta dyzainu. Seriiia : Ekonomichni nauky*. 2018. № 4. S. 92–101.
7. Rebukha L. Z., Rudakevych O. M. Osoblyvosti mizhkulturnoi komunikatsii u praktytsi sotsialnoi

roboty v umovakh polietnichnoho rehionu. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia : Pedagogika ta psykhologia*. 2020. Vyp. 1. S. 207–210.

8. Skomarovskyi V. O. *Istoriia yevropeiskoi filosofii: Antychnist, Serednovichchia, Vidrozhennia. Uman : Sochinskyi M. M. [vyd.]*, 2018. 581 s.

9. Synhaivska H. V. Arabizmy u suchasniispanskii movi: istoriia zapozychennia y osoblyvosti funktsionuvannia. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. 2013. Vyp. 43(3). S. 108–115.

Старостіна Оксана Володимирівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов професійного спілкування, Міжнародний гуманітарний університет (Україна).

Старостина Оксана Владимировна, кандидат педагогических наук, доцент кафедры иностранных языков профессионального общения, Международный гуманитарный университет (Украина)

Oksana Starostina, Ph.D., Associate Professor of the Department of Professional Communication in Foreign Languages, International Humanitarian University (Ukraine).

Стаття надійшла: 21.04.2021

Статтю прийнято до друку: 28.04.2021

РЕЦЕНЗІЇ

Еміль Балецький – мовознавець, письменник, освітянин.

Збірник наукових робіт Міжнародного наукового семінару (Берегове, 23–24 травня 2019 року). За ред. Є. Барань. Берегове – Ужгород : ЗУІ ім. Ф. Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2020. 236 с.

Катерина Дудич-Лакатош

Закарпатський угорський інститут ім. Ф.Ракоці II
Україна, м. Берегово, вул. Мужайська, 34
e-mail: dudicslakatos@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1354-4421

Наталка Лібак

Закарпатський угорський інститут ім. Ф.Ракоці II
Україна, м. Берегово, вул. Мужайська, 34
e-mail: libak.natalka@kmf.org.ua
ORCID: 0000-0002-0200-4668

Эмиль Балецкий - языковед, писатель, педагог.

Сборник научных работ Международного научного семинара (Берегово, 23-24 мая 2019 года). Под ред. Е. Барань. Берегово – Ужгород : ЗУИ им. Ф. Ракоци II - ТОВ «РІК-У», 2020. 236 с.

Екатерина Дудич-Лакатош

Закарпатский венгерский институт им. Ф. Ракоци II
Украина, г. Берегово, ул. Мужайская, 34
e-mail: dudicslakatos@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1354-4421

Наталка Либак

Закарпатский венгерский институт им. Ф. Ракоци II
Украина, г. Берегово, ул. Мужайская, 34
e-mail: libak.natalka@kmf.org.ua
ORCID: 0000-0002-0200-4668

Emil Balezky - linguist, writer, educator.

Materials of the International Scientific Seminar (Berehove, May 23-24, 2019). Editor-in-Chief E. Baran. Berehove – Uzhhorod : ZUI them. F. Rakoczi II - LLC "RIK-U", 2020. 236 p.

Kateryna Dudych-Lakatosh

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
Ukraine, Berehovo, Muzhajska St., 34
e-mail: dudicslakatos@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1354-4421

Natalka Libak

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

Ukraine, Berehovo, Muzhajska St., 34

e-mail: libak.natalka@kmf.org.ua

ORCID: 0000-0002-0200-4668

23–24 травня 2019 року в Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці ІІ (Берегово) пройшов міжнародний семінар, організований кафедрою філології цього закладу. У роботі наукового форуму взяло участь чимало як вітчизняних, так і угорських авторитетних дослідників. Усі вони зібралися, щоб ушанувати пам'ять науковця із широкими інтересами родом із Закарпаття – Емілія Балецького – з нагоди 100-річчя від дня його народження. Проголошені на семінарі доповіді українською, угорською та російською мовами хоч і різні за тематикою, але все ж створюють відчуття певної цілісності. Чи йдеться про історію, чи про літературознавство, стилістику, лінгвофілософію, фольклор, соціолінгвістику – в усіх цих сферах Е. Балецький залишив цінний спадок. Перечитуючи доповіді, переконаємося, що згаданий у заголовку збірника мовознавець, письменник і освітянин займався й багатьма іншими речами. Тож не дивно, що його знають і цінують як в угорському, так і в слов'янському науковому світі.

Редактор Єлизавета Барань у двомовному вступному слові (с. 9–10, 11–12) наголошує, що Емілія Балецький – одна із найбільш помітних постатей в історії угорської славістики другої половини ХХ століття, а його наукова діяльність і педагогічна праця надихнула багатьох молодих дослідників, стала для них певним дороговказом.

У збірнику матеріалів семінару, що складається із 236 сторінок, розміщено 15 письмових варіантів проголошених доповідей (до кожної подано анотацію англійською мовою). Оскільки видання тематично різноманітне, редактори розмістили статті в алфавітному порядку за прізвищами авторів.

Доповідь Евеліни Балли (с. 13–20) присвячена малій прозі Е. Балецького раннього періоду, зокрема мотиву дороги, яка постає як символ життєвих випробувань та наче віддзеркалює інтуїтивне передчуття письменником своєї подальшої життєвої долі.

Єлизавета Барань розглядає Е. Балецького як дослідника закарпатських українських говорів (с. 21–40). У статті в контексті історичних подій простежено ті життєві повороти, які привели молодого студента з невеличкого закарпатського села до Празького, а згодом – до Будапештського університету. Тут він мав змогу познайомитися з авторитетними мовознавцями-славістами, під впливом яких поруч з літературою все більше часу присвячував мовознавству. Авторка слушно стверджує, що саме завдяки працям Емілія Балецького наукова спільнота Угорщини дізналася про головні особливості й оригінальність закарпатських українських говорів.

Вільмош Газдаг у статті «Формування слов'янсько-угорських мовних зв'язків у контексті регіонального відродження забутого східнослов'янського запозичення» (с. 41–48) дослідив етимологію запозиченого слова *sestra* та його використання в писемних джерелах. Мовознавець дійшов висновку, що ця лексема, хоч раніше й була витіснена із вживання в угорській мові, але зі зміненним значенням під впливом слов'янських мов, які мали статус державних, знову поширилася на сусідніх з ними територіях.

Наступна студія збірника належить перу вихованця Е. Балецького – Андрашу Золтанові (с. 49–59). Професор на прикладі університетського підручника «Старослов'янська мова», що вперше вийшов друком 1968 року, умотивовує потребу звернення до лінгвістичної

наукової спадщини Еміля Балецького. Саме тому, на думку авторитетного науковця, існує потреба повторного перевидання книги, оновлену редакцію якої вже підготував співавтор праці Аттіла Голлош.

Стаття Мігая Капраля розкриває біографію дослідника крізь призму перипетій, які довелося пережити закарпатській русинській інтелігенції в багатому на буремні події ХХ столітті (с. 61–67). У публікації наголошено, що хоч Еміль Балецький і провів більшу частину життя в Угорщині, але завжди пам'ятав про малу батьківщину і не цурався рідного коріння.

Олександр Кордонець простежує типологічну подібність новелістики Е. Балецького та Богдана Лепкого, порівнюючи їхні твори «Счастье» та «Цвіт щастя». На думку дослідника, у малій прозі обох авторів відчуваються віяння модерної філософії того часу, і хоч Б. Лепкий більш символічний, а Е. Балецький ближчий до реалізму, проте новелістика обох митців укладається в русло європейської літератури епохи модернізму.

Мігай Кочіш із Сегеда проаналізував три статті з мовознавчої спадщини професора, присвячені українським писемним пам'яткам, які мають стосунок до Угорщини: Зборівський договір, Егерський рукописний ірмологій та грамоту Софії Баторі від 1674 року (с. 77–81). Дослідник наголосив, що мовознавче значення цих аналітичних праць актуальне і донині.

Автор наступної статті – Лариса Кравець – спробувала розкрити читачам лінгвофілософські виміри поняття «рідна мова», залучивши до аналізу соціолінгвістичні, антропологічні, комунікаційні та мовно-політичні аспекти цього явища (с. 83–92). Пані професор стверджує: хоч у багатомовних сучасних суспільствах роль та навіть поняття «рідної мови» модифікувалося, однак її значення у формуванні національної держави – незаперечне.

До виходу на пенсію Еміль Балецький працював завідувачем кафедри російської мови та літератури Наукового університету ім. Лоранда Етвеша. Зі статті Вікторії Лебович, яка долучила архівні дані, протоколи університету та спогади очевидців, ми дізнаємося про непрості обставини призначення науковця в 1965 році на згадану посаду (с. 93–116). З'ясовує дослідниця і невідомі раніше факти про несправедливе і безпідставне звільнення Е. Балецького з Інституту ім. Леніна в 1956 році.

Маріанна Лявинець презентувала вірші з ранньої поезії Еміля Балецького, які наразі зберігаються лише в рукописах (с. 117–125), додала численні фотографії як ліричних поезій, написаних рукою автора в учнівському зошиті, так і зображення з сімейного архіву Балецьких, що робить постать поета ще ближчою читачам. Авторка статті також відзначила, що готує до видання збірничок цих віршів.

Маріанна Лявинець-Угрин у своїй публікації знайомить читачів із маловідомими епізодами біографії Е. Балецького на основі його щоденникових записів за 1935–1936 рр., а також публікацій в угорській пресі та програм передач на радіо (с. 127–164). Із них дізнаємося, наскільки професор переймався питанням популяризації рідної мови та культури; як з цією метою працював редактором, ведучим та сценаристом на радіо, перекладав закарпатську українську літературу та фольклор.

З цією темою пов'язане й дослідження Лесі Мушкетик, яка наголошує, що науковець не тільки простував шляхом мовознавця, а й жваво цікавився народними традиціями та фольклором (с. 165–176). Е. Балецький залишив чимало записів з етнографії та фольклористики, а його вдалі художні переклади не тільки допомогли увіковічнити усну народну спадщину, а й сприяли її науковому вивченню.

Оксана Ташкович досліджувала поезію Еміля Балецького (с. 177–182). Аналіз поетичних творів та біографії митця дає їй підстави стверджувати, що Балецький прагнув утвердитися як народний письменник, адже у своїй творчості він постійно звертається до теми селянської недолі, переймається нею і в наукових працях, і в публіцистиці, поширюючи ідеї гуманізму як в Угорщині, так і за її межами.

Для мовознавства завжди актуальним є питання, яку мову (чи говірку) можна вважати самостійною, а яка є лише варіантом/діалектом іншої мови. У своїй статті Іштван Черничко звертає увагу на те, що Еміль Балецький, фактично випередивши лінгвістів свого часу, розглядав у цьому контексті русинську мову, хоч і не мав рішучої позиції з цього питання (с. 183–221). Крім цього, І. Черничко розглядає крізь призму соціолінгвістики та мовної політики становище слов'янських мов і діалектів на Закарпатті в діяхронічному зрізі. Автор, цитуючи Клару Шандор, уважає, що основним критерієм належності до самостійної мови є самоідентифікація людей, які нею розмовляють.

Стиль, тематику та проблематику прози Е. Балецького аналізує Тетяна Чонка (с. 223–231). Літературознавець доходить висновку, що новелістика мовознавця-письменника належить до романтично-сентиментального стилю. Митця цікавили повсякденні проблеми простої людини, тема кохання, страждань, прагнення до свободи.

Структура видання свідомо побудована не за тематичним принципом: вийшло так, що перша та остання статті вшановують Е. Балецького-письменника, який у широких колах більше відомий як мовознавець. Кожна публікація додає новий елемент до панно, з якого читач усвідомлює, чому ця людина з невеличкого закарпатського села мала такий вплив як на наукове, так і суспільне життя, чому в наш час зібралися угорські й слов'янські лінгвісти, літературознавці, етнографи з авторитетних освітніх закладів різних країн, аби поділитися своїми думками про мовознавчу, літературну та педагогічну спадщину Еміля Балецького. Пропонований збірник є гідним ушануванням пам'яті великого славіста, а також стане в пригоді всім, хто цікавиться слов'янським мовознавством, літературою, етнографічними дослідженнями.

Катерина Іванівна Дудич-Лакатош, доктор філософії у філологічних науках, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II (Україна).

Катерина Івановна Дудич-Лакатош, доктор філософії по філології, доцент кафедри філології Закарпатського венгерського інституту ім. Ф. Ракоці II (Україна).

Kateryna Dudych-Lakatosh, Ph.D. in Philology, Associate Professor, Department of Philology, FerencRákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education (Ukraine).

Наталка Андріївна Лібак, старший викладач кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II (Україна).

Наталка Андреевна Либак, магістр філології, старший преподаватель кафедри філології Закарпатського венгерського інституту ім. Ф. Ракоці II (Україна).

Natalka Libak, Master of Philology, Senior Lecturer, Department of Philology, FerencRákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education (Ukraine).

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Збірник наукових праць «**Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)**» входить до переліку фахових видань категорії «Б», у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт (наказ МОН України № 1188 від 24.09.2020 р.; додаток 5), ISSN 2521-1293, ICV 2019=71.68. Електронну версію журналу включено до наукової періодики НБУ імені В. І. Вернадського. Збірник проіндексовано в міжнародних наукометричних базах: Index Copernicus (IC), Google Scholar.

Збірник виходить двічі на рік – у червні та грудні.

Наукові статті, рецензії на книги, хроніки наукових подій друкуємо українською, англійською та російською мовами.

Проблематика збірника

1. Актуальні питання теорії мови.
2. Функційна семантика лексичних одиниць. Теорія номінації.
3. Когнітивні та комунікативно-прагматичні аспекти лінгвістики.
4. Лінгвістика тексту. Стилiстичні та контекстуальні вияви лексичних і граматичних одиниць.
5. Мова сучасних ЗМІ.
6. Проблеми діалектології та ономастики.
7. Актуальні питання зіставної лінгвістики.
8. Перекладознавство та міжкультурна комунікація.

Вимоги до змісту та оформлення статті

І. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ:

1. **Обсяг** відредагрованої автором статті – від 8 сторінок (від 15 000 друкованих знаків).

2. **Текст статті** має відповідати вимогам ДАКу України, згідно з яким обов'язковими є основні елементи: **постановка проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій, мета статті, виклад основного матеріалу дослідження, висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок** у визначеному напрямі (їх виокремлюють рубриками в підрядку до тексту).

3. Статтю супроводжують **2 анотації** українською та російською мовами (середній обсяг анотації українською та російською мовами – не менше як 500 друкованих знаків) та **Abstract** англійською мовою (не менше як 3000 друкованих знаків), де висвітлено актуальність, мету, завдання, результати та висновки дослідження. Якщо стаття не українською мовою, то вона супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менш як 1800 знаків. Анотації та Abstract супроводжують **ключові слова** (до 7 термінів чи терміносполук).

4. Наприкінці публікації подати **References** – список використаної літератури, транслітерованій латиницею (для транслітерації українського тексту варто користуватися офіційним електронним сервісом: <http://ukrlit.org/transliterationsia>; для транслітерації російського тексту – системою Держдепартаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html)).

У статті рекомендуємо здійснювати покликання на публікації в попередніх випусках збірника «Наукові записки ВДПУ. Серія: Філологія (мовознавство)». Архів випусків: (<https://sites.google.com/site/naukzapmovoznavstvo/arhiv-nomeriv>).

II. ТЕХНІЧНІ ВИМОГИ:

1. Формат аркуша А4; усі поля – 2 см; шрифт Times New Roman, розмір шрифту – 14 кеглів (література, анотації, Abstract, References – 12 кеглем), стиль «нормальний» («звичайний»); міжрядковий інтервал – 1,5; абзацний відступ – 1,25 см (в автоматичному режимі); текст друкувати без переносів.

2. Ілюстративний матеріал друкувати *курсивом* без підкреслень та лапок; досліджувана одиниця – *жирним курсивом*; тлумачення окремих слів та понять подавати в лапках «...»; покликання на ілюстративне джерело – у круглих дужках (Т. Шевченко).

3. Обов'язкове розрізнення знаків тире (–) і дефіс (-); використання лапок лише такого формату – «» («текст»); скорочення на зразок *i под., та ін.*, ініціали при прізвищах (напр., О. О. Гнатюк), указівки на сторінки (с. 34), назви населених пунктів (м. Київ) друкувати через нерозривний відступ (одночасне натискання клавіш Ctrl+Shift+пропуск). Для уникнення невинуватених інтервалів потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки».

4. У тексті використовувати лапки «...»; якщо трапляються внутрішні й зовнішні лапки, то цитату оформлювати за зразком: «...“...”...»

5. Ілюстрації (схеми, графіки, діаграми тощо) нумерувати в межах статті і супроводжувати підписом під ними (наприклад, Рис. 1. Базові категорії нарративних речень). Таблиці теж нумерувати в межах статті і супроводжувати назвою, розміщеною над таблицею по центру.

6. Покликання на наукові джерела в тексті подавати у квадратних дужках із зазначенням порядкового номера джерела та сторінки, напр.: [4, с. 345; 7, с. 37–56].

7. Покликання на джерела ілюстративного матеріалу подавати в круглих дужках, напр. (3, с. 15).

Послідовність структурних елементів статті:

- перший рядок – шифр УДК (звичайний шрифт, ліворуч);
- наступний рядок – назва статті (великі літери, напівжирний шрифт, по центру);
- наступний рядок – ім'я та прізвище автора (напівжирний шрифт, по центру);
- наступний рядок – назва навчального закладу, де працює або навчається автор (звичайний шрифт, по центру);
- наступний рядок – адреса навчального закладу (звичайний шрифт, по центру);
- наступний рядок – електронна адреса автора (звичайний шрифт, по центру);
- наступний рядок – номер автора ORCID iD (звичайний шрифт, по центру) (отримати його можна на сайті <https://ORCID.org/register>);
- через рядок – анотація українською мовою та ключові слова (не менше ніж 500 знаків);
- через рядок – та сама інформація (назва статті, інформація про автора, анотація (не менше як 500 знаків)) російською мовою;
- через рядок – та сама інформація (назва статті, інформація про автора, Abstract) англійською мовою;
- через рядок – основний текст статті з виділеними напівжирним шрифтом в підборку до тексту обов'язковими елементами (див. п. I. 2);
- через рядок – **ЛІТЕРАТУРА**. Список літератури оформлювати з урахуванням розробленого у 2015 році Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Подавати в алфавітному порядку. Джерела ілюстративного матеріалу нумерувати окремо;

- наступний рядок – **ДЖЕРЕЛА, УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ, УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ПРАЦЬ, УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ** (за потреби);

- через рядок – **References;**

- через рядок – інформація про автора: ПІБ повністю, вчене звання, посада, місце роботи українською, російською та англійською мовами.

Ш. ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ СТАТТІ

УДК 811.161.2373

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «ЧАС» У СКЛАДІ МЕТАФОРИ (НА МАТЕРІАЛІ МОВИ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА)

Алла Горобець

Вінницький національний аграрний університет

Україна, м. Вінниця, вул. Сонячна, 3

e-mail: allagor1992@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2212-6416

У статті проаналізовано елементи лексико-семантичного поля «час» ...

Ключові слова:

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ «ВРЕМЯ» В СОСТАВЕ МЕТАФОРЫ (НА МАТЕРИАЛЕ ЯЗЫКА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ МИХАИЛА СТЕЛЬМАХА)

Алла Горобець

Винницкий национальный аграрный университет

Украина, г. Винница, ул. Солнечная, 3

e-mail: allagor1992@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2212-6416

В статье проанализированы элементы лексико-семантического поля «время»...

Ключевые слова:

LEXICAL-SEMANTIC FIELD “TIME” IN THE COMPOSITION OF METAPHORS (AS EXEMPLIFIED IN LITERARY WORKS BY MYKHAILO STELMAKH)

Alla Horobets'

Vinnitsia National Agrarian University

Soniachna St., 3, Vinnitsia, Ukraine

e-mail: allagor1992@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2212-6416

Introduction. *The article analyzes ...*

Purpose.

Methods.

Results.

Originality.

Conclusion.

Keywords:

Текст статті ...

Постановка проблеми (у контексті сучасної філологічної науки та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор.

Мета і завдання статті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антомонов А. Ю. Исследование структурной организации лексико-семантического поля : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.19. Киев, 1987. 215 с.
2. Гурецька М. В. Лексико-семантичне поле «роздратування». *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки; [редкол.: Г. Л. Аркушин та ін.]. Луцьк, 2011. № 3: *Філологічні науки. Мовознавство*, Ч. 2. С. 98–102.
3. Денисова С. П. Типологія категорій лексичної семантики. Київ : Вид-во Київського державного лінгвістичного ун-ту, 1996. 294 с.
4. Дрібнюк О. Т. Функції метафори у публіцистичному стилі. *Мова і культура*. 2011. Вип. 14, т. 8. С. 140–144. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_8_24 (дата звернення: 10.01.2020).

REFERENCES

1. Antomonov A. Yu. Issledovanie strukturnoy organizatsii leksiko-semanticheskogo polya : dis. ... kandydata filol. nauk : 10.02.19. Kiev, 1987. 215 s.
2. Huretska M. V. Leksyko-semantychne pole «rozdratuvannia». *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky*. Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky; [redkol.: H. L. Arkushyn ta in.]. Lutsk, 2011. № 3: *Filolohichni nauky. Movoznavstvo*, Ch. 2. S. 98–102.
3. Denysova S. P. Typolohiia katehorii leksychnoi semantyky. Kyiv : Vyd-vo Kyivskoho derzhavnoho lnhvistychnoho un-tu, 1996. 294 s.
4. Dribniuk O. T. Funktsii metafory u publitsystychnomu styli. *Mova i kultura*. 2011. Vyp. 14, t. 8. S. 140–144. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mik_2011_14_8_24 (data zvernennia: 10.01.2020).

Горобець Алла Володимирівна, аспірантка кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, асистент кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету (Україна).

Горобець Алла Владимировна, аспірантка кафедри українського мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, асистент кафедри українського та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету (Україна).

Horobets Alla, post-graduate student of the Ukrainian Language Department at Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Assistant of the Department of the Ukrainian and Foreign Languages, Vinnytsia National Agrarian University (Ukraine).

IV. УМОВИ ОПЛАТИ

Вартість друку покриває витрати, пов'язані з редагуванням статей, присвоєнням їм

DOI, макетуванням та друком журналу. За пересилку збірника сплачує автор (під час отримання його у відділенні «Укрпошти» чи «Нової пошти»).

Оплата здійснюється лише після підтвердження редколегією прийняття статті до друку.

Одноосібні статті докторів наук друкуємо **безкоштовно**.

Кошти переказувати на картку для виплат ПриватБанку **5168 7573 9345 1531** (Раднєвич Юлія Сергіївна).

V. ПОРЯДОК ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ

Редакційна колегія залишає за собою право на рецензування, редагування і відхилення статей. Статті, оформлені з порушенням вимог, не будуть розглянуті.

За зміст публікації, достовірність викладеної в ній інформації, дотримання автором принципів академічної доброчесності, а також за правильність перекладу та транслітерування відповідальність покладено на автора(ів).

Передрук матеріалів журналу – тільки з дозволу автора й редакції.

Публікація статті в збірнику передбачає автоматичну згоду автора(ів) на розміщення її електронного варіанта на сайті збірника та на платформі «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського НАН України.

Для опублікування статті потрібно надіслати на e-mail: **naukovizap@gmail.com** (Раднєвич Юлія Сергіївна, тел. 067-878-62-11) такі матеріали:

- 1) оформлену відповідно зазначених вимог статтю (**petrenko.doc**);
- 2) авторську довідку **українською та англійською мовами** (**petrenko_dovidka.doc**): прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, назва та адреса організації, у якій працює(ють) автор(и), електронна адреса автора(ів)), поштова адреса чи відділення «Нової пошти», контактні телефони.
- 3) відсканований чек про оплату публікації (**petrenko_oplata.pdf**);
- 4) відскановану рецензію-рекомендацію наукового керівника, засвідчену печаткою установи, де він працює (для аспірантів і дослідників, які не мають наукового ступеня) (**petrenko_rez.doc**).

VI. КОНТАКТНА ІНФОРМАЦІЯ

Редакція збірника «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)»,

вул. К. Острозького, 32, корп. 1, каб. 313, м. Вінниця, Україна, 21001.

Телефон: (0432) 27-55-89.

<https://sites.google.com/site/naukazapmovoznavstvo/> – сайт збірника, який містить: політику (мета та завдання) наукового видання; склад редакційної колегії; процедуру рецензування та дотримання редакційної етики; порядок оформлення та подання публікації для оприлюднення;

<http://www.vspu.edu.ua> – сайт університету, де в рубриці «Оголошення» розміщено інформаційний лист, а в рубриці «Наукова робота» – архів випусків збірника;

naukovizap@gmail.com – електронна адреса редколегії для надсилання матеріалів.

Контактні телефони:

(0432) 27-55-89 (деканат);

067 878-62-11 (Раднєвич Юлія Сергіївна – технічний редактор).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
СЕРІЯ: ФІЛОЛОГІЯ (МОВОЗНАВСТВО)

Випуск 32

Збірник наукових праць

Статті подано в авторській редакції

Головний редактор – **Є. Б. Барань**
Заступник головного редактора – **С. М. Амеліна**
Відповідальний секретар – **Л. В. Прокопчук**
Літературний редактор (англійська мова) – **О. В. Зарічна**
Технічний редактор – **Ю. С. Раднєвич**

Підписано до друку 2021 р.
Формат 60x84/8
Папір офсетний. Друк різнографічний.
Гарнітура Times New Roman.ум. др. арк.
Наклад 100 прим.

Видавець і виготівник ТОВ «фірма «Планер»
Реєстраційне свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців серія ДК № 3506 від 25.02.2009
21050, м. Вінниця, вул. Визволення, 2
Тел.: (0432) 52-08-64, 52-08-65
<http://www.planer.com.ua> E-mail: sale@planer.com.ua